

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1973

A TARTALOMBÓL

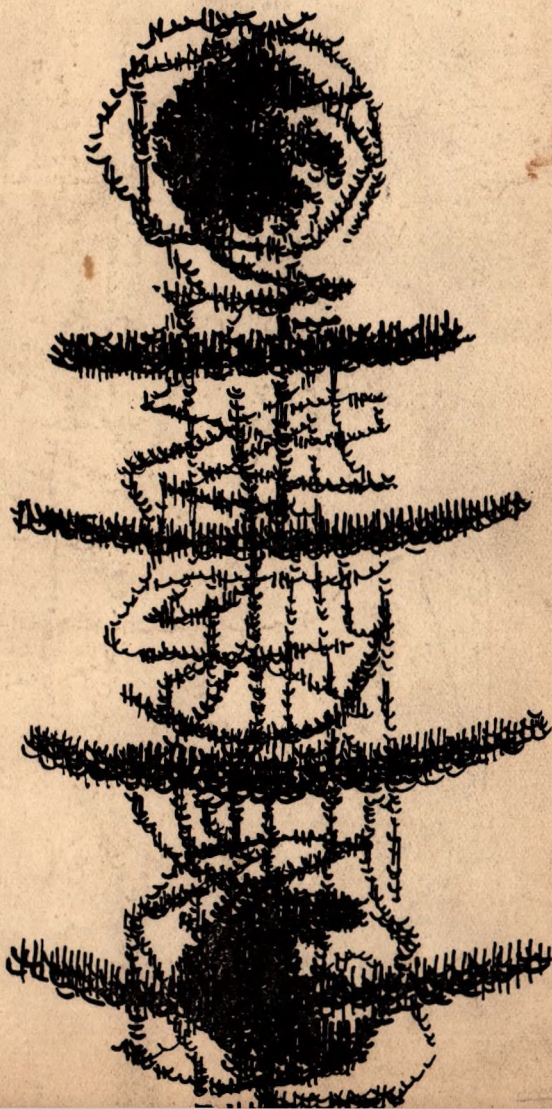
FODOR ANDRÁS
FODOR JÓZSEF
GALAMBOSI LÁSZLÓ
JEKELY ZOLTÁN
VIHAR BÉLA
VERSEI

*

BERTHA BULCSU:
A NAPFÉNY ÁRA
CSANYI LÁSZLÓ:
SZEKSZÁRDI NAPLÓ
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
KÜLÖNMUNKA
MESZÖLY MIKLÓS:
ALAKULASOK
WEÖRES SANDOR:
KARAGÓZ

*

ANGYAL ENDRE:
MIROSLAV KRLEŽA
BÉLADI MIKLÓS:
ELBESZÉLÉS
VAGY „SZÖVEG”?
GARAI GÁBOR:
VACI MIHÁLYRÓL
LÖKÖS ISTVÁN:
IVO ANDRIC

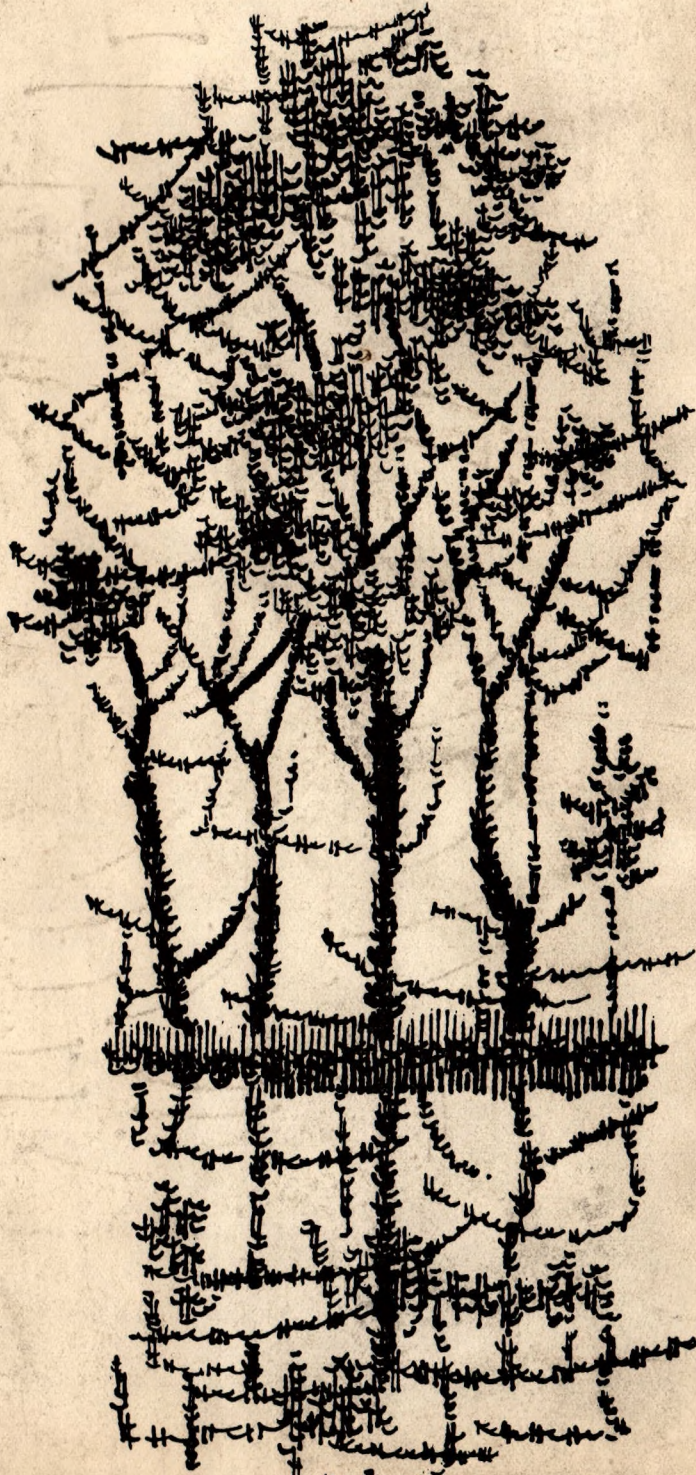
7-8

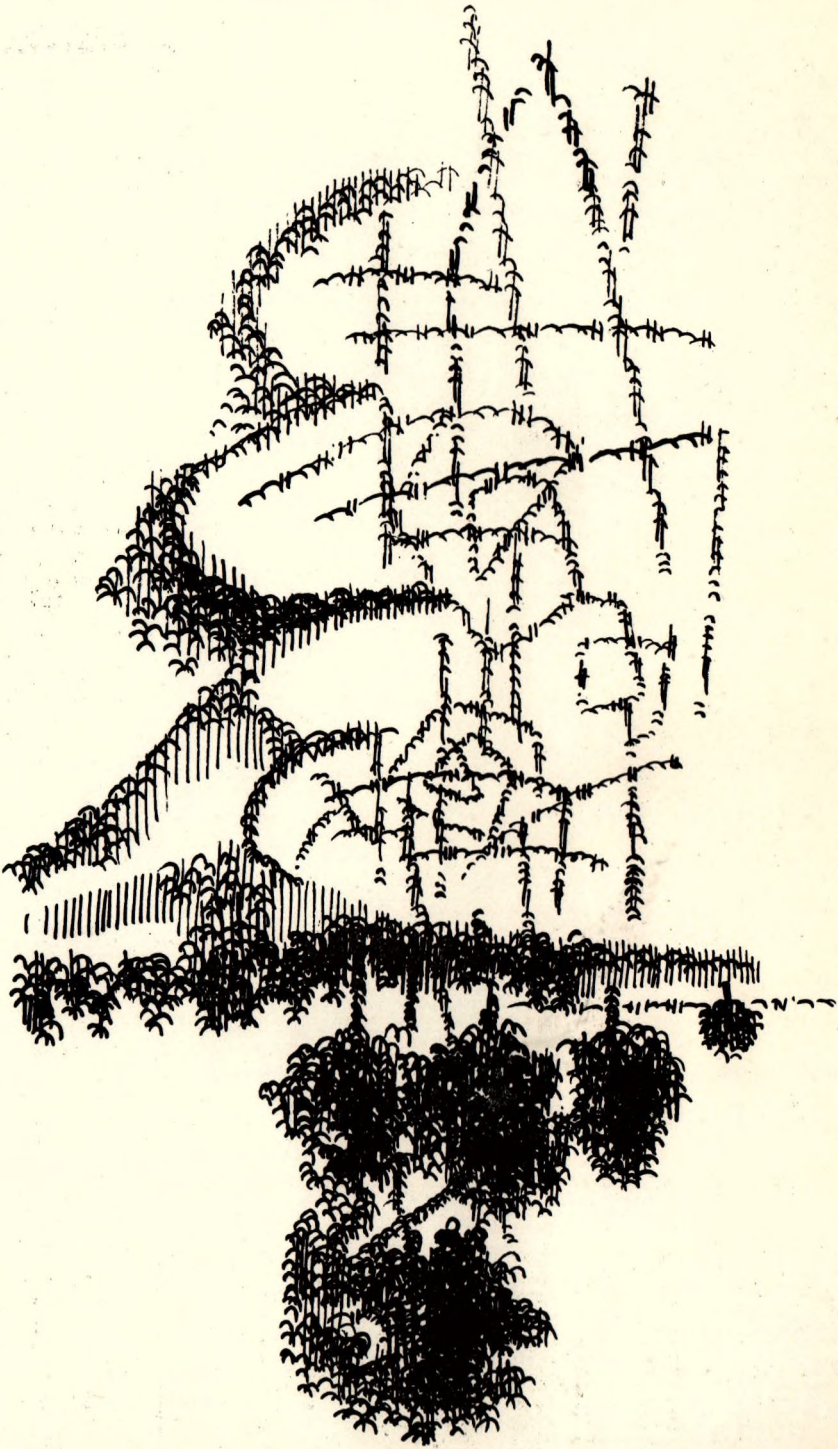
SZAMUNK SZERZŐI

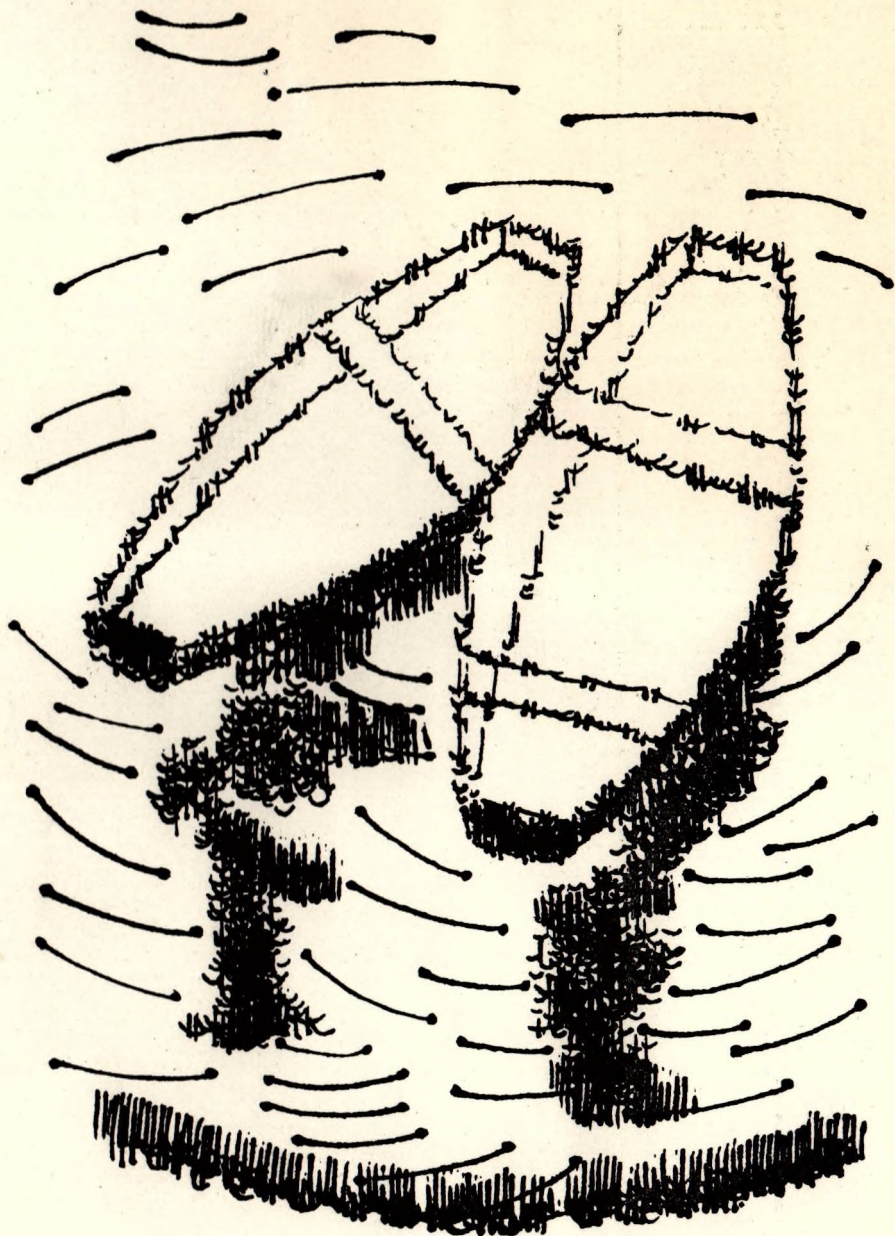
ALFÖLDY JENŐ
ANGYAL ENDRE
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BENCZE JÓZSEF
BERCZELI A. KÁROLY
BERTHA BULCSU
BELÁDI MIKLÓS
BODRI FERENC
CZIGÁNY GYÖRGY
CSANYI LÁSZLÓ
DALOS GYÖRGY
FAZEKAS LÁSZLÓ
FODOR ANDRÁS
FODOR JÓZSEF
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GARAI GÁBOR
GYURKOVICS TIBOR
JÉKELY ZOLTÁN
JOBBAGY KÁROLY
KABDEBŐ LÓRÁNT
KARPÁTI KÁMIL
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ
LEVENDEL JÚLIA
LÓKOS ISTVÁN
MAJOROS JÓZSEF
MATYÁS ISTVÁN
MÉSZÖLY MIKLÓS
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
POMOGÁTS BÉLA
RÓZSA ENDRE
SZÖRENYI LÁSZLÓ
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPAD
TIMÁR GYÖRGY
TOLDALAGI PÁL
TUSKÉS TIBOR
VIHAR BÉLA
WALLINGER ENDRE
WEORES SÁNDOR

KÉPEK:

EGRY JÓZSEF
KANTOR JÁNOS
KOLBE MIHÁLY

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM, 7-8. SZÁM

1973. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TARTALOM

FODOR JÓZSEF: Élet, mi is vagy? ... (vers)	579
KOLOZSVARI GRANDPIERRE EMIL: Különmunka (elbeszélés)	581
FODOR ANDRÁS: Felhők futása (vers)	600
VIHAR BÉLA: Őnarckép, 1973. (vers)	601
THIERY ÁRPAD: Fehér lábak hónapja (elbeszélés)	603
KOLOZSVARI PAPP LÁSZLÓ: Tudathusadás (elbeszélés)	611
TIMÁR GYÖRGY versei	621
CZIGÁNY GYÖRGY versei	623
BERCZELI A. KÁROLY: Tengerfenék (vers)	624
*	
MÉSZÖLY MIKLÓS: Alakulások	625
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Saját halál, saját élet	644
BÉLÁDI MIKLÓS: Elbeszélés vagy „szöveg”?	646
GYURKOVICS TIBOR: Lányok a buszon (vers)	649
CSÁNYI LÁSZLÓ: Szekszárdi napló	651
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Hazatérő (vers)	664
BERTHA BULCSU: A napfény ára	667
KÁRPÁTI KAMIL verse	681
*	
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika	683
RÓZSA ENDRE: Távolságok (vers)	688
DALOS GYÖRGY: Négysorosok (vers)	690
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték	691
WALLINGER ENDRE: A kaposvári színház évada	698
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről	703
WEÖRES SÁNDOR: Karagöz	708
*	
ANGYAL ENDRE: Miroslav Krleža köszöntése	710
LÖKÖS ISTVÁN: Ivo Andrić	720
TOLDALAGI PÁL versei	730
FAZEKAS LÁSZLÓ verse	731

JÉKELY ZOLTÁN verse - - - - -	732
POMOGÁTS BÉLA: Címzavak Jékely Zoltán verseihez - - -	733
KARDEBŐ LÓRÁNT: „Sivatagban” (tanulmány) - - - - -	741
JOBBÁGY KÁROLY verse - - - - -	750
BENCZE JÓZSEF verse - - - - -	752

*

GARAI GÁBOR: Toldi nem alkuszik (<i>Váci Mihály összegyűjtött prózai írásairól</i>) - - - - -	753
KRITIKÁK: Fodor József: Végtelen menet (<i>Bárdosi Németh János</i>), Takáts Gyula: Sós forrás (<i>Tüskés Tibor</i>), Mándy Iván: Mi az, őreg? (<i>Levendel Júlia</i>), Galgóczi Erzsébet: Pókháló (<i>Mátyás István</i>), Csontos Gábor: A kőfaragó (<i>Németh Tibor György</i>), Lázár Ervin: A hétfejű tündér (<i>Altöldy Jenő</i>), Hermann István: A személyiség nyomában (<i>Majoros József</i>) - - - - -	755
A Jelenkor krónikája - - - - -	767

KÉPEK

KOLBE MIHÁLY rajzai - - - 599, 602, 643, 689, 707, 729, 751, 766	
EGRY JÓZSEF rajzai - - - - - 680, 682, 719	

Műmellékleten

- 1-2. KOLBE MIHÁLY rajzai
3-4. KÁNTOR JÁNOS rajzai

A borítón

KOLBE MIHÁLY rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi

jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72.— Ft.

73-3087 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Élet, mi is vagy?...

(Részlet egy nagyobb költeményből)

*Élet, mi is vagy? Hogy hívjalak én?
Valami nagyban forr, feszül szívem,
Szóba fogni mind, mi itten való,
Mint felötlik előttem hirtelen!
Kis-magamban világgá növe itt,
Ahogy jön, mind egyszerre átfogom
Mi volt és van s mi lesz még ezután:
Lelkem multat, jelent magába fon.*

*Mert szeretek én mindent, ami él –
Mi él itt, lelkem mindennel rokon,
És minden, mi csak van, az élet az,
Ki bennem: s mint van, magamba fogom.
S ha nincs, én sem leszek; így tartom itt
Lapulva, bátran, gyámoltalanul,
Rügyek csomói érte kedvesek,
Ha a világra új tavasz virul.*

*Mert ezt hirdeti e láz, izgalom,
Mely magamból kifordít ime itt,
S hogy – csöppke lény – mily csudákba került,
Érzem gyúlva hirtelen ízeit;
Nem-értett tündér átalakulást,
Mert mi nem volt így még tán sohse itt,
Vad izzása tép fel rögöt, gyomot,
Félholt sarjat beszédre lelkesít.*

*Ingerrel telik meg a levegő,
Végletekig gyült, mint vihar előtt,
S villám-, felleg-nélküli csattanás
Út meg, mely mézzel tölt vért és velőt –
S melynek sebzése bent lágy, ömledeg
Érzés, hogy belsőd zsongul, zsibbadoz,
Mihez hozzáérsz csak, süt a világ –
Betegség ez, mit a nap láza hoz!*

*Nem egyszeri, mégis oly különös,
Mindennapi, mégis rendkívüli,
Mint soha nem volt még, nevet a nap,
Nem egyszeri – s mégis oly ünnepi.
Hidd, ha százszor volt is, mégis csuda,
Mely megrendíti a természetet, –
Fogadj mindent hát különös kegyül,
S hogy sorsod egy ilyet megérhetett.*

*Hidd, nem várt és döbrentő minden itt,
Mesébb meséknél, vedd ezt alapul;
Mi rom volt például tegnap a kert,
Mint torzonborz örült meredt vadul!
S egy legyintés, egy perc, egy villanás,
Mint varázsló pálcája int s csudák
Szöknek nyomában: még álmodva sem
Képzelsz olyant, mégis való, világ.*

*Mily mágnes fog, bűvöl, kering, ragad
– Már javában folyik a bűvölet –
Egy arany ember állt a mélyben ott,
Sötétben néztem s lelkem reszketett!
Ez a varázslók vénje! Mint övez
Roppant bűve, iszonyú s gyönyörű!
Lelkem olvad, oly szép e rettenés;
Rendkívüliség, hogy fogsz, csuda mű!*

*Köröttem áthasonul, ami volt,
Merő mámor mind és tündériség,
Félelmetes csönd, fojtott robbanás,
Szinte gonosz varázs a föld s az ég;
Már csaknem félek! Szinte hallhatók
A zajok bent – istennek gépei –
Forranak a dolgok hatalmasan,
(Óh hol van az olaj, mely élteti?)*

*Rettenetes nagy és szép a világ,
S én biztosan benne élek, vagyok,
S velem együtt a ták, föld és vizek
S mik úgy égnek ma mind, a csillagok;
Szinte kísérteti, mi így fog: az
Elemekben csaknem elmerülök;
Boldog szerelemben vegyül az Én
A léttel, mely, mint egy május: ifjú s örök!*

*Oh perc, mikor a lélek elmerül
Magába s a létbe, sok percen át,
Elégülten issza mélyet soká,
A csöndben megtalált önnönmagát –
S jelen s múlt szűnt, a teljes ugyanegy
Egy pillanat a mától holnapig,
Nincsen számunkra külön semmisem,
Mert az egész világ bennünk lakik.*

Különmunka

Idestova tíz esztendeje, Gyula feladta lipótvárosi garzonlakását és felköltözött a Rózsadombra. Ebben nagy része volt Ellinek. A hűséges barátnő, maga is tudományos kutató, kisebb részt önzésből, nagyobb részt önzetlenül beszélt rá Gyulát a változtatásra és szervezte meg a költözködést.

Önzésből azért, mert a hétvégét együtt töltötték, s minthogy a magányt mindketten megszokták, a közös alvás a szűk szobában – egyik sarokban az egyik, másikon a másik – egyiküknek sem szerzett örömet. Elli önzetlensége abban nyilvánult meg, hogy olyan lakást választott, amely – Gyula szokásainak ismeretében – úgyszólván kizárta a házasság és az összeköltözés lehetőségét. Az új lakás ötvenkét négyzetméter alapterületéből aránylag tetemes részt foglalt el legfőbb díszje, az öt méter hosszú balkonnal. A másfélszobás beosztás jóvoltából viszont Elli bármikor ott aludhatott, anélkül, hogy Gyulát zavarta volna, ha tovább olvas, mint amaz, vagy beszélgetést kezdeményez, holott partnerét éppen tudományos problémái foglalkoztatják.

A rangsor élén a szteroid kutatások állottak. Ezekben Elli, noha más területen működött, közvetve részt vett, meghallgatta Gyulát, aki mint a tudósok általában, imádott a szakmájáról beszélni. És vele örült a sikereknek, amelyek közül a legjelentősebb a hamburgi vegyész-kongresszuson tartott előadása volt. Ott ismerkedett meg Gyula Livingstonnal, a State University of New York and Buffalo professzorával, aki meghívta laboratóriumába, hogy ott az egyetem nagyteljesítményű műszerei segítségével oldja meg kidolgozatlan analitikai problémáit. Azóta félév telt el, kitöltött már egy tucatnyi űrlapot, de az utazásra a jóváhagyást még nem kapta meg a hatóságoktól.

A kutatások után nagy űr következett, majd Elli és Franciska, még szélesebb űr után mind az, ami a világból ilyen vagy olyan úton eljutott hozzá, s amit nem bírt elhárítani. A nők például: elszánt csinibabák, csalódott asszonyok, szenvedő özvegyek, egyszóval partner nélkül maradt, vagy férjre vadászó nők. Gyula könnyű és kíváncsi prédának látszott. Sokkal könnyebbnek és előnyösebbnek, mint valójában, hiszen a negyedét sem kereste feltételezett jövedelmének. Nyilvános jelenelektől kezdve a gyerekszülésig, az öngyilkossággal való fenyegetődzésig, változatos módon iparkodtak megszarolni, mindaddig, míg fel nem tűnt Elli, a kissé vidékies Afrodité, idomai szerint a termékenység istennője, valójában meddő, mint az ugar, amellet alkalmazkodó, valamelyest gyakorlatias és természetétől fogva derűs. Mint a hullámtörő gát, úgy állott szeretett Gyulája és a támadó világ közé.

Karrier és anyagiak dolgában Gyula gyatrán adminisztrálta magát. Művésznek bizonyult viszont az idő beosztásában. Az ő huszonnégy órájában sokkal több tartalom fért el, mint amennyit más két nap alatt végez. Nyugodt, megállapodott ritmus szerint követett óra órát, program programot. A hét vége Ellié, a vasárnapi ebédet viszont Ellivel együtt a család körében költötte el. Reggel félóra úzás, majd az intézet, ebéd ugyanott, négy-fél öt óra tájt érkezett haza. Hetenkint kétszer, Juliska, a szomszéd házmaster felesége, kitakarította a lakást, gondoskodott vacsoráról. Délután tea, utána a szaksajtó átlapozása. Minden második hétfőn koncert Ellivel, minden második pénteken színház ugyancsak övele. Ezeket a napokat szánta pihenésre. Egyébként jegyzeteit és esténként pihenésül Don Quijoteba merült el, mert mint hangoztatta, ez a regény értékekben kimeríthetetlen. Ha fáradtabb volt a szokásosnál, krimi olvasott, „ezekben a hűye történetekben tökmindegy, hogy megölnek-e valakit vagy sem”.

Tudomány- és egocentrikus életforma, amelynek üteme lehiggadt, kiegyensúlyozódott, megállapodott; légköre, mint a melegházaké. Elli az első lázadások után beletörődött, hogy Gyula voltaképpeni felesége a tudomány, ő csak a második helyet foglalhatja el. Ahhoz viszont, ami az osztozkodás után megmaradt, tiz körömmel ragaszkodott. Egy borús áprilisi délelőttön ebbe a világba csöppent bele édesanyja, Franciska a betegségével, a betegsége ajzotta nyugtalansággal, gyöngén, gyöngéd-ségre és gondozásra vágyón, végeredményben teljesen védtelenül.

Érkezését különféle események előzték meg. Miután özvegyiségre jutott, átadta lakását legidősebb lányának, Mirának, hogy az hozzámelessen Ottóhoz. Franciska magára vállalta a volt férj és a két unoka gondozását. Lajos, a volt férj vitte kórházba, mert az ő lakásán lett rosszul.

Válságos állapota több mint egy hétig tartott. Gyula délutánról délutánra a kórházba hajtott, leült az ágy mellé, vakon nézte édesanyját, amint önkívületben fekszik, a füle zúgott, körül zümmögtek a gondolatok, nem mindig ugyanazok, csupán irányuk és értelmük szerint azonosak.

Ujjait kulcsolva dőlt előre, a várakozás úgyszólván egész testében megmerezítette. Idegen volt a kép, melybe ő maga is beletartozott, minden elemében elütő életük megszokott eseményeitől, más világ, melyen a fehér szín uralkodott, s a Franciska lényével összeegyztethetetlen mozdulatlanság. A gondolat, hogy talán ilyennek látja utoljára, minduntalan feltört, hiába iparkodott visszaszorítani.

Franciska elmúlik. Így gondolta, ez a szó sokkal gyöngédebben fejezte ki a félelmet, hogy elmegy s ő maga marad mindannak a súlyával, amit megtehetett volna, de elmulasztott és már többé nem pótolhat.

„Elbűvölő, elbűvölő” – szölt hozzá Franciska hangja tiz egynehány év távlatából, a gyermeki csodálkozás hamvasságával. Ekkor látogatta meg édesanyja első ízben rózsadombi kis lakásában, s mint kitűnt, közel a hetvenhez, Franciska még nem járt a Rózsadombon, most fedezte föl. Elbűvölte a balkonról elébe táruló szélesen kibontakozó panoráma, később az utcán a kertés villák, a virágzó díszcserjék, az ágyások, a fák. Egyik ámulatból a másikba esett, hiszen csak a lármás, poros, kormos, füstös Pestet ismerte.

Miért nem gondolt rá, hogy sétálni vigye a Rózsadombra?

Most látta, milyen kevés szerepet hagyott édesanyjának. Franciska a programok hierarchiájában hátul állt. Igaz, naponkint beszélt vele telefonon, gondoskodott ruházatról, szórakozásáról, ő vitte orvoshoz, ha a szükség úgy kívánta, de nem járt elég lelkiismeretesen utána, mi van, mi hiányzik. Franciska soha nem kért, ha baja támadt, eltitkolta, hogy „ne idegesítse szegény Gyuszikát”. Eltitkolta például, hogy fázik.

Lajos, a volt férj lakását, az iszonyú hodályt, ahova Franciska a lánya kedvéért átköltözött, bajosan lehetett fűteni. Teréz néni reggel begyújtott, a szoba déltájt melegedett fel. Franciskát viszont várták a háztartás gondjai, nem maradhatott ágyban, vacogó foggal öltözött, vacogások közt szedte magát rendbe a hűtőszekrényyszerű fürdőszobában. Mindezt hosszú ideig nem vette észre senki. Jóska, kedvenc unokaöccse hívta föl egy reggel:

– No? – kérdezte.

– A kis Franciska fázik, – mondta a gyerek nagyanyjáról; valamennyi unokája a keresztnevén szólította.

Elöntötte a szégyen, hogy ismét mulasztáson érték. Mennyit gúnyolódott Mira nénjén, meg a férjén, Lajoson, hogy közömbösek az életkultúra iránt. Odáig azonban nem jutott a bírálatban, hogy fölmérje, mennyi szenvedést okozhat édesanyjának a hanyagságok halmaza. Még aznap ventilátoros villanymelegítőt vásárolt, amely pillanatok alatt teleszórta az ágyat és a környékét meleggel. Ha Jóska öccse nem veszi észre, hogy a „kis Franciska fázik”, azóta is dideregne.

Későn értjük meg a legegyszerűbb dolgokat, már a jóvátéhetetlen partjain, ahol meddő minden önvizsgálat, megbánás. Franciska örömmre vágyott s valójában nagyon kevéssel beérte. Szerette a sört, ritkán vitték sörözni; a mozit, ritkán vitték

moziba; a színházat, abban része volt ugyan, Gyula két bérletet vásárolt neki, de csak kivételesen kísérte el ő maga. Franciska egyszer magához intette:

– Miért nem te viszel engem színházba?

Hangját nem szemrehányás, szeretet színezte, a fiával oly szívesen volt együtt.

Hirtelen beugrott egy emlék a félmúltból, a Kulich téri kis színházban Offenbach egyik operettjét játszották. Az első sorban, közvetlenül a zenekar mellett kaptak helyet, oly közel a muzsikuskhoz, hogy kinyújtott karral érinthették volna őket. Franciska gyermeki önfeledtséggel adta át magát a cselekménynek, a muzsikának, amit látott s amit hallott, valami régi hangulatot támasztott fel benne az elszállott fiatalságból, szívvel-lélekkel vett részt az előadásban. Ki-kibuggyant a nevetése, együtt hajladozott a muzsikával, szinte hátára vette a dallam, negyed óra sem telt el s a közönség az első sorokban őt, a muzsikuskok a zenekarban szintén őt nézték, amint együtt dudolja az énekessel a dallamot, majd felhevült arccal, lelkesen tapsol.

Végeztével az előadásnak, kezükben vagy hónuk alatt a zeneszerszám, a muzsikuskok úgy búcsúztak tőle, mint régi ismerőstől: kezét csókolom, kezét csókolom, viszontlátásra, viszontlátásra.

– Nagyon szép volt – állapította meg Franciska a rosszul világított, barátság-talan téren, amint a parkoló hely felé tartottak. – A fiatalságomat juttatta eszembe. Mennyit énekeltem . . . mennyit bolondoztam.

Ilyen frissen, ilyen ősin, ilyen gyermeki önfeledtséggel örült szindarabnak, mozinak, mindennek, ami valamiként része volt belső világának, amelynek nyugodt derűjét csak olyankor borították be felhők, ha veszély fenyegette a gyerekeit, az unokáit. Így tudott örülni, s az ő hibájukból, a gyerekei közönyéből ritkán jutott alkalma rá.

Nem követelte soha a jussát, sőt nem kért, kivéve nemrég, mert idegeiben már érezte a múltó idő folyását, a titkos sürgetést, hogy útrakeljen. Bizonyára régen dédelgetett vágya volt, hogy még egyszer lássa a tengert a jugoszláv parton, ahol kevesebbe kerül, mint a híres helyeken, a Riviérán például, meggondolhatta, ezerszer mielőtt félénken, szelíden, visszavonulásra készen kimondta, hogy oda szeretne utazni. Oda, ahol a gyerekek már voltak, egyedül ő nem. És most már késő, ezt az utolsó vágyát sem teljesítheti, nem törleszthet az adósságból, morzsákkal sem viszonzhatja többé a szeretetnek azt a tápláló, elringató, biztonságot adó tengerét, amivel ez a kis, törekeny asszonyka, egy hosszú élet során elárasztotta.

Csaknem egy heti önkivület után Franciska visszatért a földi világra. Tekintete egy fiatal ápolónőre esett, egy gömbölyded, borzashajú lánykára, akinek az ember-sége még nem változott át rutinná. Összecsapta két tenyerét:

– Hát meg tetszett gyógyulni?! A főorvos úr nagyon fog örülni.

Az öregasszony, mintha nem hallotta volna, hályogos tekintettel nézett a lányra, talán nem látta, vagy ha igen, csupán homályos foltnak. A derű ráncait a szeme körül, hajdani nagy kacagások szarkaláb-forma emlékét, fáradt közöny ülte meg. Nyitott szem, félig nyitott száj. Következő életjelként: az ásítás; az első erőtllenül röppent el, ezt hosszabbak, erőteljesebbek követték; megmozdultak az arcizmai. A szemgolyó azonban egyelőre merev maradt, csupán tükrözte a környező tárgyakat, be nem fogadta magába őket. A nővérke kedveskedve hajolt közel hozzá, elsimitotta homlokáról a haját, megigazitotta a párnát, a paplant. Semmi jel nem árulta el, hogy a törtétekből Franciska bármit érzékelné. Üres tekintetét rajta tartotta az üres világon.

Ez a világ: a kórház és benne a négyágyas kis kórterem dél felé kezdett formát ölteni és árulta el jelentését. Az idegenszerű fehérség akkor vedlett át fallá, ekkor lettek a bútorok azok, amik. Ekkor jelezte egy tűnékeny, halvány kis mosolygás, hogy megismerte az immár tucatszor fölébe hajló Uzoni főorvost.

Mint az elmúlt napokban mindenkor, Gyula ezúttal is elszorult szívvel lesett be a kórterembe, felkészülve rá, hogy vagy ugyanaz a látvány fogadja, mint eddig, vagy üres ágy. De nem. Az öregasszony mintha megérezte volna fia jelenlétét, kissé oldalt fordította a fejét. Tekintetük találkozott.

– Istenem!

Gyula az ágyhoz rohant, befogta nagy meleg kezébe édesanyja hideg, hústalan kis kezét.

– Ugye, nem hitted, hogy még látsz? – kérdezte az öregasszony furcsán törött hangon. Kíartón, makacsul nézte fiát, szeme lassan megtelt fénnel, a fölőleg belecsordult halvány, alig-alig bontakozó mosolygásába. A következő napok folyamán a mosolygás nőtt, terjeszkedett és csakhamar visszanyerte eredeti formáját.

Miután a válságot átvészelte, Franciska valószerűtlen gyorsasággal kezdett regenerálódni. Visszanyerte régi mozgékonyágát, s emiatt ismételten összeütközésbe került nővérekkel, orvosokkal. Fekve kellett volna maradnia, ő azonban fölkelte. Először csak ha vécére kellett mennie, mert gyűlölte az ágytálat. Utóbb kiült a folyosóra, és cigaretta mellett elbeszélgetett betegtársaival.

– Franciska néni – magyarázta nővér vagy orvos, aki éppen arra vetődött –, feküdni kell. Különben nem gyógyul meg.

Makacsul rázta meg a fejét:

– Én fekve nem tudok meggyógyulni.

Végtére a kórház feladta a harcot, az újabb vizsgálatok egyébként a lázadót igazolták.

Franciska negyedmagával feküdt a kórteremben. Az ablak mellett a májbajos Ágika, a kórház évről évre visszatérő törzspáciense, rossz alvó, jó megfigyelő, emberséges, közlékeny, a maga módján barátságos asszony. Sorra megismerkedett Franciska látogatóival, mindenekelőtt a Kisiday gyerekekkel, azaz Franciska két lányával, Mirával, aki nemrég ment férjhez harmadszor, Ottóhoz, a kövér Edinával, ő az Ibusznak dolgozott, s egyetlen fiával, Gyulával. Ez a beteg hívta az ügyeletes orvost éjszaka, ha szüksége mutatkozott, ő adott tájékoztatást Franciska állapotáról, kívánságairól, mindendről, amiről úgy vélte, hogy a hozzátartozóknak tudniuk kell.

Amióta az öregasszony föleszmélt a kómából, a családot elöntötte az optimizmus. Míra – a soros látogató – amúgy kötelességszerűen érdeklődött a közlékeny betegről, hogy van az anyja.

– Ne haragudjon – válaszolt amaz –, de az édesanyja csak piszkálja az ételt. Nem eszik. És mosdókesztyűkre is szükség volna. Nekem kettő van, az egyiket kölcsön adtam.

Míra azonnal felvilágosította anyját, hogy enni kell, mert ha nem eszik, nem erősödik, s ha nem erősödik meg, nem hagyhatja el a kórházat. Talán a derék szillogizmus hatására, Franciska jóízűen elfogyasztotta a gesztenyepürét, amit a lánya hozott.

Legközelebb a közlékeny beteg Edinával, Franciska kisebbik lányával közölte ugyanezt, majd Gyulának pakolt ki:

– Csinálni kéne valamit, mérnök úr. Az édesanyja nem eszik. Beletúr az ételbe, aztán otthagya. Így nem fog felépülni. És mosdókesztyűre, szalvétára is szüksége volna...

Mást nem tehetett, tanácskozott az orvosokkal. A gyógyszereket kiegészítették étvágykeltővel, azonfelül engedélyeztek minden étkezéshez egy deci–másfél deci bort. Eredmény nem mutatkozott.

– Bizonyára nem ízlik neki a kórházi koszt – vélte Elli. – Főzetni kellene rá.

– Csakugyan. De kivel?

– Kivel? Mirával! Diétás kosztot élnek.

– Te mindig rémeket látsz – háritotta el a kérést Míra.

– Úgyis diétásan főzöl, legalább próbáljuk meg – érvelt az öccs. – Magam viszem be neki az ebédet. Ha továbbra sem eszik, akkor... tehetetlen mozdulattal egészítette ki a mondatot. – Ha viszont használ... Ennyit igazán megérdemel.

– Nem arról van szó, hogy nem érdemli meg. De rendben van. Megpróbáljuk. Holnap nem eszünk itthon. Holnapután gyere az ebédért.

– Köszönöm. Ott leszek.

Másnap este Ottó jelentkezett telefonon:

– Drága Gyuszikám, ne haragudj, hogy beavatkozom ebbe a szigorúan családi ügybe. De hát tegnap próbát tettem, meglátogattam a drága Ciska mamát, és örömmel közölhetem veled, hogy egy szó sem igaz a kórházban keringő pletykákból, édesanyád

jó étvágygal ebédelt. Nem fogyasztotta el ugyan az utolsó falatig az ételt, de annyit, amennyi a szervezetének szükséges, föltétlenül evett. Az a kérésem, ne terheljük feleslegesen Mirát. Tömérdeket dolgozott életében. Fáradt ember.

Evett, nem evett; a tudósítások ellentmondtak egymásnak. Míg végül egy délben megoldódott a rejtély – mely nem is volt valójában rejtély. Egyszer ebédidőben, hogy belesett a kórterembe, Franciskát a járóbetegek kis asztala előtt látta, olyanformán fintorogva nézte a levest, mint aki éppen hajszálat talált benne.

Összetalálkozott a tekintetük, Gyula bement a kórterembe s anyjával szemben foglalt helyet. Az öregasszony véraláfutásos kezefejét mutatta:

– Megint megszúrtak! Nézd! Mikor lesz már ennek vége?

Kikíváncozott volna belőle a bölcsesség, hogy akkor lesz vége, ha megerősödik, ehhez azonban enni kell: inkább a viccet mesélte el, amit aznap hallott, értekezlet után. Miután kikacagta magát, Franciska oda sem figyelve nyúlt a kanál után, fel-felmosolyogva a fiára, jóízűn kanalazta a levest. Hogy vagy? Sokat dolgozol? – kérdezte. Közben észrevétlenül csaknem az egész adagot elfogyasztotta.

Ha valami kétsége lett volna afelől, hogy mi rejlik édesanyja időszaki étvágytalansága mögött, búcsúzáskor az is eloszlott:

– Milyen jó, hogy itt voltál, szívem. Idegenek között nem szeretek enni.

Észleleteit megpróbálta elmondani Mirának, az mindjárt az elején félbeszakította:

– Idegen környezetet? De hiszen gyerekkora óta ismeri Uzoni Gyurkát.

– Ismeri, de egy főorvos nem ülhet naphosszat a betege ágya szélén és nem ebédelhet, vacsorázhat vele, hogy ne érezze magát idegen környezetben.

– Áhá! – csillant fel a szeme az időközben hazaérkezett Ottónak, az új sógornak.

– Kísérletről van szó. Egy kísérletet sohasem szabad abbahagyni. Lehet, hogy Gyula téves úton indult el. De az is lehet, hogy a drága Ciska mama étvágyát fokozni fogja az az illúzió, hogy családi körben költi el ebédjét. Majd a kísérlet eredményéhez képest intézkedünk.

Míra tompa tekintettel nézett hol egyikükre, hol másukra.

A naponkénti látogatások megszervezése Gyulára hárult. Ottó gyomoridegessége miatt órarend szerint étkezett, Edinát a túrák, az unokákat tanulmányaik foglalták el.

– Neked könnyű, neked kocsid van – hallotta a legfőbb érvet.

Többnyire tehát ő látogatta Franciskát ebédidőben. Néha hozott egy fél grillcsirkét, néha a nénjei küldtek valami jó fogást. Két hét sem telt el, a föltevés beigazolódt, Franciska állapota rohamosan javult, annyira, hogy egy napon sétára hívta a fiát, a kórház folyosójára.

Oda-vissza, a hosszú folyosón, Franciska olykor megállott valamelyik beteg előtt, akivel megbarátkozott, megkérdezte, hogy s mint van, közölte, hogy a fiával sétál, aki nagy tudós.

– Csakugyan Kisiday mérnök úr? – kérdezte egy vesebajos kémia tanár.

– Szeretem az öreget (legalább tíz esztendővel volt fiatalabb Franciskánál), nagyon jól elbeszélgetünk. És képzeld, udvarol. Persze, nem veszem komolyan.

A harmadik fordulónál Gyula megkérdezte, hogy nem fáradt-e el édesanyja.

– Majd szólok, szívem, ha elég.

Rövidesen tálatták a vacsorát. Evés után Franciska elálmosodott, Gyula az ágyához kísért. Megvárta, míg bebújik és elhelyezkedik benne. Ezek után az öregasszony magasba nyújtotta két vékonyka karját, szorosan átölelte fia nyakát és arcon csókolta.

A kép, amit a családfőről őrzött magában s amit a múlandóság megsárgított, mint egy magától restaurálódott a láthatatlan vetítővászon. Idilli kép: – mindnyájan az asztal körül, rég halott nagyanyja, apja, elmosódott arccal, mégis valóságosan, Franciska ismét közöttük, s a családi együttes, mint a levegő, a föld, az ég a létezés megmagyarázhatatlan, magától értetődő erejével kapaszkodik gyökereivel az idő kimerítetlen tengerébe, holott még emlék sem, csak fikció.

Egyik beteg férje „erősítő koktélt” hozott feleségének. A virágos pongyolájába belegömbölyödő, mákos hajú öregasszony élvezettel szürcsölgette a sárga italt.

– Mi az? – érdeklődött kíváncsin Franciska.

– Kóstolja meg, akkor megtudja.
– Szívem – mondta a fiának –, én is szeretnék ilyen, azt mondják, erősít.
– De még mennyire! Az uram egy francia orvostól tanulta.
– A receptből mindjárt meglátja, hogy semmi kuruzslás nincs benne. Az a drága Uzoni főorvos úr azt mondta, hogy igyam csak, mert jót tesz. És jót fog tenni a kedves édesanyjának is.

Tojássárgát kellett elkeverni mézzel, fél citrom, meg egy egész narancs levével, s a keveréket felönteni vermuttal. Az orvosok csakugyan mellette nyilatkoztak. Gyula másnap már hozta a „kóktélt”, Franciska pedig kijelentette:

– Ettől fogok igazán megerősödni.

Elgondolkozott, oly mélyen, mintha testileg is eltávolodott volna tőle:

– Két-három évet szeretnék még élni – suttogta félénken, mint aki visszautasítástól fél. – És szeretném látni a jugoszláv tengerpartot.

A következő pillanatban talpra szökkent:

– Gyere sétálni!

Mások is sétálgattak olykor a folyosón, többnyire két nő karonfogva. Ez azonban meg sem közelítette azt, amit Franciska művelt. Ő valójában nem sétált, hanem szívósan, kitartón, módszeresen gyalogolt, sőt inkább úgy mondhatni: – délutánról délutánra edzett, mint egy olimpiára készülő atléta.

Eddig csak csodálták, most a csodálat bámulattá nemesedett. Széles hullám csapott be az elavult kórházépületbe, a kórtermekbe, a laborokba, az ügyeletes szobájába, a konyhába. Franciska sorsa napok alatt közüggé vált. Rejtély volt, hogy ez a csöppnyi test honnan vesz az élet akarásához ennyi energiát? Miféle titokzatos forrás táplálja? Mi a nyitja annak, hogy míg mások, nála fiatalabbak, erősebbek alig vetődik rájuk a halál árnyéka, kezüket felemelve adják meg magukat? Ő nem.

– Ne haragudjék, mérnök úr, de Franciska mamával valami megint nincsen rendben, – fogadta egy délután a közlékeny beteg. Ez a tájékoztatás annyira ellenkezett mindazzal, amit tapasztalt, látott, hallott, hogy a szavak el sem hatoltak az értelméig.

– Igazán? – kérdezte szórakozottan.

– Az éjszaka magát hívta.

– Engem? – rezzent össze.

– Gyuszika, gyere. Gyuszika, miért nem jössz? Gyuszika, Gyuszika, vigyél el innen.

Kábultan nézett maga elé. A beteg önkénytelenül utánozta Franciska hanglejtését, s ettől az éjszakai segélykiáltás – mert mi más lehetett volna? – azt a benyomást keltette, hogy édesanyja hangját a fájdalom torzítja el, már-már utolsó erőiből kiált. Ekkor azonban fürge léptekkel, piros papucsában, lila pongyolájában becsoszogott Franciska.

– Gyuszika! – buggyant ki belőle az öröm s szinte rohant a fia elébe. Élő cáfolat a nevetlen aggodalmakra.

– Jó, hogy jöttél, szívem – szólalt meg, miután jó étvággal elfogyasztotta a gesztenyepürét –, azt akarom mondani, hogy nekem elég volt a kórházból. Vigyetek haza, Gyuszika. Jó leszek, meglátjátok . . .

Amióta lábra állt, nem múlt el nap, hogy ezt ne követelte volna. Ezúttal azonban a kérés mélyebbről jött, könnyögésszerűen. Felkapta a fejét, úgy fürkészte a feléje fordított kedves arcot, hátha leolvashatja róla, amit sohasem tudhatna meg, ha nyíltan kérdi.

A kezelőorvost faggatta hát, az valamelyesét megnyugtatta, noha csak közhelyekkel, hogy a kórház szükséges rossz, mindenki nehezen bírja stb. – de ha egyszer szükség van rá! Éjszaka ismét megrohanták az aggodalmak. Másnap, hogy belépett a kórterembe, édesanyja meg sem rezzent, föl sem pillantott, mintha elromlott volna benne az a készülék, mely mindenkor figyelmeztette, ha a gyerekei érkeztek hozzá látogatóba. Görnyedten gubbasztott az ágy szélén és a padlóra meredt. Úgy tekintett a fiára, mintha csodálkozna, hogy látja.

– Mi baj van, anyuka? – kérdezte gyöngéden.

– Nagypám, nagyanyám, édesanyám mind otthon halt meg.

A mondat végére nem a hangsúly, hanem a csend tett pontot. Gyula megértette, hogy édesanyja befogadta a halál gondolatát, mely ott ólálkodik mindannyiunk körül, de nem nézünk szembe vele, nem látjuk, nem ismerjük az arcát. Egyik oldalon az elmúlás, másikon a törékeny öregasszony, micsoda félelmetes aránytalanság. Gyula fantáziája kétségbeesett erőfeszítésével igyekezett kiszakítani egy képet a múlt betonfalából, egy képet, mely édesanyját virágjában mutatja, hogy ideültesse a kórházi ágy szélére, vidámsága, túlradó életereje hadd oszlassa szét a szorongás atmoszféráját.

Hiába. Tudta, hogy mikor ő még kisgyerek volt, édesanyja kontyot viselt, leeresztett gyönyörű haja térdhajlásig ért. A haj valamiképpen kikúszott a feledésből, az arc nem. Időnkint egy-egy fotó szolgálai hű másolata bukkant föl, a fiatal Franciska arca soha. Így veszítjük el lelkünk mélyén azokat, akik búcsúzóban vannak.

Este nyolcig vele maradt. Mióta megerősödött, édesanyja ragaszkodott hozzá, hogy fiát a lépcsőig kísérje. Szomorú, fájdalmas pillantást vetett feléje:

– Vigyél haza.

Rossz érzések közt álldogált egy darabig a bejárat előtt, bizonytalanul, hogy mitévő legyen. A kezelőorvos nem mert dönteni Uzoni nélkül, aki külföldön tartózkodott. Ő maga sem mert dönteni, bármennyire látta, hogy édesanyjának most már nem tesz jót a kórház.

Az öregasszony nyugodtan tért vissza a kórterembe, bebújt az ágyába és hamarosan elnyomta az álmot. Éjfél tájt azonban felriadt, mocorgott, forgolódní kezdett, a táskáját kereste a párna alatt, mindig odarejtette, mikor megtalálta, kirakodott belőle, először az ágyra, majd az éjjeliasztal fiókjába. Fordítva is végigcsinálta a műveletet, eközben halkán, szelíden, panaszosan a fiát szólongatta:

– Gyuszika, Gyuszika, Gyuszika . . .

– Miért nem jössz, Gyuszika?

– Miért nem viszel haza, Gyuszika?

Lélegzetvételní szünet a kérdések között, lobbánási reménység, hogy nyílik az ajtó, bejön a fia, vége a kórházi gyötrődésnek. Forgolódás következett, matatás, csomagolás, az éjjeliszekrény fiókja megcsikordult, amint kinyitotta, amint becsukta.

Mikor leszállt az ágyról, a közlékeny beteg megkérdezte:

– Hova tetszik menni?

– A vécére! – hangzott az ingerült válasz, s már nyílt az ajtó. Egyenest a vécébe sietett. Kijövet kábultan, zúgó fejjel, nem tudta jobbra kell-e fordulnia, vagy balra. Egy ideig riadtan téblábolt az üres folyosó hideg fényében, majd benyitott az első ajtón, határozott mozdulattal felrántotta a paplant, mire az ágyban fekvő beteg riadtan felült:

– Maga mit akar itt?

– *Maga* mit keres az én ágyamban? – vágott vissza Franciska igaza tudatában.

– Ez nem a maga ágya. Ez az én ágyam.

– Hát akkor az enyém melyik?

– Én nem tudom. Menjen innen.

– Nem megyek. Aludni akarok.

– Mi is aludni akarunk – szólaltak meg a felriasztott betegek kórusban. – Menjen innen! Hagyjon békén bennünket! Menjen dolgára!

Szédülten nézett körül, a padok üresen állottak egymás mellett, oldalukon a buzogány hamutartók, teli csikkel. Franciska a pongyolája zsebébe nyúlt, megtalálta a cigarettás dobozt, a gyufát, rágyújtott, félig megkönnyebbülve fújta bele a csendbe a füstöt.

Amint elszívta a cigarettát, ismét elfogta a nyugtalanság, hogy tennie kell valamit, változtatnia a jelen állapoton, megint az ágyát kereste, megint rossz helyen, megint szóváltásba keveredett. Franciska megalázottan és holtfáradtan támolygott ki a kórteremből:

– Mit gondolnak maguk, hogy én szórakozni járok! . . . Én az ágyamat keresem.

Becsapta az ajtót, hogy visszhangzott bele az egész folyosó. Újabb cigaretta a padon, nem amúgy megnyugtatóképpen, hanem izgatott, egymást sűrűn követő, szinte

ziháló szippantásokban. Felújult nyugtalansága a lépcső felé hajtotta, lement a fokokon, a zárt kapu előtt tanácstalanul álldogált, aztán visszafordult.

Hajnaltájt akadt rá a nővér, akit valamelyik beteg fölcsengetett álmából.

– Mi az Franciska néni? Mit keres itt?

– Elfoglalták az ágyam – panaszkodott, szemét zavaros homály ülte meg, mint-ha hályog borítaná. A nővér karonfogta, az ágyához kísérte, betakarta. Alig feküdt le, máris aludt.

Reggel nyugodtan ébredt, nem emlékezett rá, hogy kimozdult volna az ágyából.

Kettős életet élt, a nappali Franciska barátságos volt, legfeljebb nyugóskodott; az éjszakai ingerült, gyanakvó, lobbanékony. Hogy mikor kezdődött betegségének ez a szakasza, azt pontosan senki nem tudta, hiszen a betegek és a kórház személyzete Franciska éjszakai viszontagságainak csupán egy-két mozzanatáról értesültek. Az egészet, vagyis a körképet, a szükséges vizsgálatok és tanácskozások után az orvosok állították össze. Uzoni behívta a kórházba a három Kisiday gyereket.

Amilyen közvetlen és tapintatos ember volt, szemlátomást feszélyezte, hogy a szűk kis szobában csak értekezleti formában helyezkedhettek el. Ő az íróasztalnál, vendégei félkörben előtte, mint a felek valamely hivatalban.

– Azért hívtalak ide benneteket, mert édesanyátok egészségi állapota ismét válságba jutott. Eleinte azt hittük, infarktusa van, ezt a feltevést a vizsgálatok nem erősítették meg. Agyérelmeszesedés, előregedett érrendszer, gyöngye szív . . .

Ottó hirtelen mozdulattal kihúzta magát, előrehajolt ültében, tenyerét szája elé tartva köhécselt:

– Ha szabad érdeklődnöm – mondta nagyon halkán –, a kúra be van fejezve? Úgy értem, hogy a beteg kapott-e elegendő sztrófantint ahhoz, hogy a szíve . . .

– A kúra nincs befejezve és nincs szándékunkban itt a kórházban fejezni be.

– Megtudhatnánk, hogy miért?

Uzoni ujjai mintegy a maguk akaratóból egy induló ütemére doboltak az asztal lapján.

– Franciska nénit lábra állítottuk – szólalt meg némi szünet után –, de egyáltalán nem bizonyos, hogy ezzel jól tettünk vele. Öt évig is élélhet, de a katasztrófa máról holnapra bekövetkezhet.

– Értjük – válaszolt az új sógor mindannyiuk helyett. – De ha így áll a helyzet, akkor szerény véleményem szerint – hangja elvékonyult, ő maga olyanformán húzta össze magát, mint aki bocsánatot kér –, szóval véleményem szerint a jelenlegi szituációban az volna vitálisan indikált, hogy továbbra is a kórházban maradjon, hiszen a legönfeláldozóbb gondozás – oldalpillantás Mirára – sem biztosíthatja számára a kórházon kívül azt, ami a kórházon belül rendelkezésre áll.

Uzoni széttárta két karját:

– Én csak tájékoztatlak benneteket, határozni nektek kell. Annak, hogy bent tartsam, semmi akadálya. Most is van, a jövőben is lesz részére ágy. A probléma az, hogy Franciska néni veszélyes állapotba jutott. Ha tovább itt tartjuk, két-három hét és – meghal.

Mira szinte megnőtt ültében, állát felszegte, szeme kidülledt, nem érzékelte férje kezét a kezén, nem érzékelte csitító simogatását. Szinte magánkívül beszélt:

– Haza viszem! És természetesen minden áldozatra készen vagyok az anyámért. Tudom a kötelességem. Ha kell, el sem mozdulok az ágya mellől.

Eközben Uzonira nézett, diákkori futó flörtjére, mintegy jelezve, hogy ami ezután következik, abba másoknak beleszólása nincs, az csupán kettőjükre tartozik, az orvosra, meg órá.

– Nem csalódtam magában, Mira, – mondta a főorvos melegen –, Franciska néni legjobb helyen magánál lesz, Gyula lakása egy embernek is szűk, amellettnincs lift, s a lakás a második emeleten van . . . Edina néha hetekig nincs otthon . . . Maga viszont ráér, hiszen nyugdíjas és háromszobás lakása van . . .

– Csak kétszobás – helyesbített az asszony. – A harmadik szobát az uram műhelynek használja . . .

– Nyugdíj-kiegészítés – vette át a szót Ottó. – A mai nyugdíjak, ugye, erről fő-

lősleges beszélni? . . . Fuszigatásból egészítem ki szerény nyugdíjunkt. Ezt csak tájékoztatásképpen közlöm. Egyébként mindennel egyetértek. Előkészítjük a lakást és holnap eljövünk a mi drága betegünkért. Személyesen kezeskedem róla, hogy mindent megkap, amit egy szerény magánháztartás nyújtani képes.

– Figyelmeztetem, Mira, hogy komoly áldozatot kell hoznia. Amíg jelenlegi állapota tart, sem nappal, sem éjjel nem szabad magára hagyni. Legjobb, ha ápolónőt fogad melléje. És ne feledje, Franciska néni orvossága elsősorban a család, nem a gyógyszer.

Mira magára rántotta vadonatúj hódprém bundáját:

– Köszönöm hozzáam való bizalmát, Gyurka – búcsúzott a főorvostól, s olyan lendülettel indult a kórterem felé, mint egy vértanú, aki türelmetlenül várja, hogy a máglya lángjai megpörköljék a testét.

Mihelyt Uzoni nyájas arca eltűnt a főorvosi szoba ajtaja mögött, Ottó hirtelen belekarolva megállította a nénye nyomába induló Gyulát, hogy együtt várják be a lomhán hömpölygő Edinát, akibe szintén belekarolt.

– Harmadoljunk – suttogetta rekedten –, harmadoljunk!

Ebben a pillanatban Mira megérezte, hogy senki nem követi. Türelmetlenül mérte végig a hátramaradottakat. Férje intésére azonban csatlakozott hozzájuk.

– Gyakorlati kérdésekről beszélgetünk, Mirácska, nem ártana, ha te is bekapcsolódnál. Kítűnő orvosbarátotok szerint beteg édesanyátok öt évig, sőt tovább is elhúzhatja. Meg kell egyeznünk egy olyan modus vivendiben, amely mindnyájunk számára lehetővé teszi a pihenést és megállapítja a terhekben való arányos részesedést. Teteemes kiadásaink lesznek . . . Éjjeli ápolónőt kell fogadni.

– Nincs szükség éjjeli ápolónőre – szólalt meg Mira királynői öntudattal –, én mindent vállalok. És semmi nem tántorit el a kötelességem teljesítésétől.

– Senki sem akar eltántoritani, Mirácska.

– Az utolsó óráig kitartok mellette.

– Helyes, helyes, Mirácska. De Istennek hála, addig még sok idő van hátra. Egyelőre ülünk be a legközelebbi presszóba, ott majd ismertetem elgondolásomat.

Indult volna, Gyula azonban visszatartotta:

– Rendben van, előbb azért közöljük Franciskával, hogy holnap szabadul.

– Persze, persze . . .

Mielőtt bárki megmozdult volna, Ottó a kórterem küszöbén termett, onnan integetett a többieknek. Ujját ajkára szorította.

Négy ágy, négy beteg asszony. Franciska szunyókált. Most, hogy a szeme nem sugárzott, vonásai – a legősibb rovásírás – szenvedésről, szorongásról vallottak. Amint feltekintett s az ágy lábánál a gyerekeit látta, szemében felgyúlt a kedves, meleg fény és elsöpörte az ágy mellől az árnyékokat.

A Mirát megmerevítő ünnepélyesség valamelyest veszített feszültségéből, mégis mikor megszólalt, a jó hír inkább fenyegetésnek hangzott az ajkán:

– Holnap hazaviszem, anyuka.

Franciska felvonta megritkult szemöldökét, másodpercnyi habozás után megkérdezte:

– Miért nem most mindjárt? Meggyógyultam . . . Semmi értelme, hogy itt tartanak . . . Csak rosszabbul leszek . . .

– Nem is örül? – kérdezte Mira csolódottan.

– Majd akkor örülök, ha nálad leszek, az én kis cselédszobámban.

– Óóóó, drága Ciska mama, hogy képzeli, hogy a cselédszobában helyezzük el. A nagy szoba lesz a magáé. – Ottó sugárzott.

– Én nem bánom, csak már vigyetek. Mert én itt elpusztulok.

Nem akarták ilyen rossz hangulatban hagyni, maradtak hát s ki-ki igyekezett jobb kedvre deríteni, ami lassan ugyan, de végtére sikerült. Félkönyökre támaszkodva integetett utánuk:

– Aztán korán gyertek holnap. Korán!

Útjuk a kórházból a közeli presszóba vezetett. A kapunál Ottó legelbűvölőbb mosolyával bocsátotta maga elé az udvariasan szabadkozó Gyulát és a lomhán cam-

mogó Edinát. Maga hátramaradt a feleségével. A két testvér már a presszó előtt to-
pogott, a házaspár még mindig összebújva pusmogott.

Odabent a felszolgálónő félárbocra eresztett testtel érdeklődött, mivel szolgálhat.
A kérdést Ottó vette át és egy pingpongjátékos gyorsaságával továbbította. Duplát
kértek mindannyian.

– Abban, ugye, már megállapodtunk – kezdett szóba Ottó –, hogy a terheket
harmadoljuk.

Edina el akarta helyezni azt a mondatot, amellyel minden ilyenszerű alkalommal
érvelt:

– Mi ezt nem engedhetjük meg magunknak.

Ottó megelőzte:

– Elvben, Edina nyugodj meg. Egyébként figyelembe vesszük mindenkinek az
elfoglaltságát, a kötelezettségeit, az anyagi erőit és a részleteket magunk között meg-
beszéljük. De valahonnan csak el kell indulni, nem igaz? Szóval ebben megegyez-
tünk?

Gyula gondolkodás nélkül, Edina vonakodva bólintott rá. Ottó fűrgén folytatta:

– Az eddigi gyakorlatot követve, azt hiszem, a következő menetrendet fogad-
hatjuk el irányadóul. Mi vállaltuk, hogy elsőnek vesszük magunkhoz Ciska mamát,
utánunk Gyula következne, júniusban Edináék, majd ismét mi, Gyula, Edina... Bár-
mi adódik, közösen határozunk.

Gyula az órájára pillantott:

– Helyes. Akkor talán...

– Gyuszikám, még egy pillanatot engedélyezz számunkra. A hivatal megvár.
Volna egy igen szerény módosítási javaslatom, ami a lényegét nem érinti, csak a
sorrendet. Azt is a közös ügy érdekében.

Míra tekintete megtapadt a férjén, ellágyultan, ködösen, elborultan. Alsó ajkát
enyhén beszívta, két ujjá közt árván füstölt az elfelejtett cigaretta.

– Őszintén szólva, a helyzet, ami elé Uzoni állított bennünket, váratlanul jött,
a lehető legrosszabb időben. Nekem ugyanis egzisztenciálisan fontos ügyekben Lyon-
ba, Rotterdamba, és Milánóba kell utaznom. Főléleg hangsúlyoznom, hogy ha
Ciska mama állapota megkívánja, lemondok az utazásról, de az nagyon sokba kerülne
nekünk...

Mintegy szavai megerősítését várva feleségére nézett:

– Sajnos – sóhajtott Míra –, a gazdasági életnek megvannak a maga vas-
törvényei.

– Annyi szent.

Ezt Edina mondta.

– És mi lenne a sorrendi változás?

– Lényegében minden marad, változás annyiban lenne, hogy elsőnek te vennéd
magadhoz Ciska mamát...

– Én?!

– Egy hónapra, Gyuszikám, ez alatt mi külföldön lebonyolítjuk az ügyeinket.
Ennek fejében viszont vállaljuk az egész nyarat. Érted? Az egész nyarat!

– Ez a kérés teljesen készületlenül ér... – dadogta a mérnök meglepetésében
szédülten... Máról holnapra nem lehet beletanulni a betegápolásba... Félek, hogy
ennek a sorrendi változtatásnak tragikus következményei lesznek...

– Előbb vagy utóbb úgyis rád kerül a sor...

– És a lift! Emlékezz, mit mondott Uzoni a liftről!

– Drága Gyuszikám, attól még nagyon messze vagyunk, hogy édesanyátok sé-
tálni mehessen. Sajnos! – Aztán ne feledd – két nővéred nem haragszik meg –,
Ciska mamának te vagy a kedvence. A morális tényezőknek döntő szerepe van a gyó-
gyulásban. Na és a levegő? A rózsadombi levegő többet ér száz injekciónál.

– Ez mind igaz, de hiszen az előbb magad mondtad, hogy először ti... – tanács-
talanul nézett egyikükről másikukra.

– Nézd, Gyula, azt a pénzt, amit Franciska mamára költünk, meg is kell keresni.

Ha lemondok ezt az utazást, nem leszek abban az anyagi helyzetben, hogy akkora részt vállaljak a terhekből, mint amennyit szent kötelességemnek tartom vállalni.

Gyula nem gondolkozott, mint egy film, amit ismét és ismét előlről kezdenek, ugyanazt a képet látta: édesanyját, amint önkívületben fekszik a kórházi ágyon, karjában az infúziós tű...

Behunyta szemét, két tenyerébe fogta fejét, úgy mondta:

– Azt sem tudom, hogy fogjak hozzá...

– Ne légy kishitű, Gyuszikám. Minden segítséget megadunk neked a verkli megindításához... Értésited a körzeti orvost, az injekciókat majd ő adja, vagy a melléje beosztott nővér... Az éjjeli ápolónó ügyében magam járok el... Éjjel ő lesz a beteg mellett, nappal Erzsók, aki megvárja, amíg megjössz a hivatalodból... Meg sem mostad a kezéd, máris ott lesz az éjjeli ápolónó... Holnap Mírával együtt mentek a kórházba s ő majd elkísér a lakásodra, hogy minden simán menjen...

Persze, Erzsók! Az egyetlen Franciska régi barátnői közül, aki még él. Ővele van a legtöbb közös emléke. Vele mindig jól érzi magát Franciska. Ottó csakugyan gyakorlati ember, hogy ilyen hamar felismerte a helyzetet.

– Délutánonkint felváltva meglátogatunk – folytatta az új sógor –, hogy legyen szabad időd pihenésre, meg arra, hogy Ellivel találkozz. Az édesanyádért ennyit igazán megtehetsz. No?

Mint ahogy Gyula még mindig habozott, Ottó pilátusi mozdulattal mintegy mellékesen odavetette:

– Legvégső esetben, megkérhetjük Uzonit, hogy még néhány hétig tartsa ott Ciska mamát, de hát ez, ugyebár...

Ujjait úgy lebegtette, mintha légszárító alatt tartaná őket.

– Nem! Nem! A kórház a biztos halál. Uzoni megmondta. Jöjjön csak hozzám!

– Gratulálok az elhatározásodhoz. Nézzünk szembe a tényekkel. Hosszú folyamat előtt állunk, tehát az a célszerű, ha Míra önfeláldozó gondoskodását a végső menetre tartalékoljuk.

A kategorikus imperativusz motorja, amely Mírá minden cselekedetében hajtotta, minden itéletében befolyásolta, most hogy táplálékot kapott, ismét begyulladt. A motor rázkódásainak ütemét követve törtek ki belőle a fogadkozások, ünnepélyesen és zordan:

– Igen, én ott leszek mellette, fogom a kezét. Ha kell, mellette alszom! Ha kell, le sem hunyom a szemem! Ha kell, nem mozdulok el az ágyától!

Ottó alig győzte csillapítani, magyarázkodás helyett, simogatással.

Viszonylag nyugodt hangulatban ültek be Gyula kocsijába és szálltak ki belőle sorra, kinek merre akadt teendője.

Másnap, mialatt Gyula a formaságokat intézte, Míra felöltöztette édesanyjukat. Kítűnt, hogy a fürge, mozgékony, jókedvű Franciskából szánandón töppedt öreganyóka lett. Megrémült a tükör előtt, de lánya biztatására, hogy a jó házi koszt és a sőr megerősíti, szinte azonnal megnyugodott.

– Sört is kapok? – kérdezte felcsillanó szemmel.

– Mindennap egy üveggel.

– Az sok. Egy üveggel nem tudok meginni.

– Annyit iszik meg belőle, anyuka, amennyi jól esik.

– És a többivel mi lesz? – aggodalom színezte a hangját. – Nem öntjük ki.

Kár volna.

– Jégre tesszük.

Időnkint, ha ismerős beteg haladt arra, Franciska megszólította:

– Haza megyek! – jelentette ki hangosan. – El sem búcsúzik tőlem?

– Dehogynem, Franciska néni. Isten segítse.

– A fiam visz haza. Ugye, ismeri a fiamat? Nagy tudós.

Míra megfejthetetlen értelmű pillantást vetett az ismeretlen betegre.

– Hütlenedünk? Hütlenedünk? – a kórház egyik orvosa állott meg egy pillanatra előttük, biccentett Míra felé, Franciskát megérintette:

– Hütlenedünk, bizony, – válaszolta.

Mihelyt az orvos eltávolodott, odasúgta Mirának:

– Mindig megveregeti a vállam. Hát mit képzelsz ez?!
Gyula az adjunktus szobájában olvasta el a zárójelentést. Állva kezdett bele,

de ahogy mondatról mondatra lejjebb zuhant, bugyorból bugyorba... *artériosclerosis... cor pulmonare decomp.* ...idáig még értette, ami viszont ezután következett, már nem: *pyelonephritis chr.* ... Mi lehet az? – kérdezte magában, erői elhagyták, mint akit letaglózta, rogyott a székre. Tekintete még mindig a sűrű gépeléses papíron, a latin szavakba öltöztetett halálos ítéleten. Valahonnan távolról, duruzsolás hallatszott hozzá, az orvos vigasztaló-magyarázó szavai, melyek úgy repültek el füle mellett, mint ahogy a percek repülnek iszonyú erejű szívásnak engedelmességgel láthatatlanul és érzékelhetetlenül. Valószínűtlen volt, hogy az ő mindig jókedvű, mindig mozgékony, mindig szolgálatkész édesanyja a betegségek ilyen borzalmas gyűjteményévé pusztult, elragadta az elmúlás vonzása, mely a percekkel együtt minden nap leszakít róla valamit, elhervasztja mosolygását, el az álmait, el a mozdulatait, hogy végül belekeverje a maga megváltozhatatlan sötétségébe.

Szédülten ült le a padra édesanyja és Mira mellé.

– Mi az, szívem, csak nem lettél rosszul? – hallotta Franciska résztvevő hangját.

– Nem. Nem, anyuka. Csak a fejem fáj.

Mira szótlánul vette át öccsétől a kórház pecsétjével ellátott papirost s mintegy fejest ugrott bele.

– Mit olvastok a hátam mögött?

– Én nem olvasok, anyuka.

– De az előbb olvastál. Láttam. Mutasd, Mirácska. Én is kíváncsi vagyok rá.

– Angolul van – vágta rá Gyula.

– Angolul? Mióta tudsz te angolul?

– Amióta muszáj volt megtanulnom.

Mira olyanforma mozdulatokat tett, mint egy szárnyatörött madár. Tekintetét köd lepte be, félálomban adta vissza a jelentést az öccsének, aki zsebébe csúsztatta. Egy másodpercre összenéztek, mind az egyik, mind a másik lesütötte a szemét.

– Indulhatunk – kelt föl a férfi.

– Tessék megvárni a főorvos urat – állt eléjük az egyik nővér. – Minden percben megérkezhet. Addig tessék befáradni a szobájába.

Franciska derűs hangulatban üldögélt két gyereke között, előbb a folyosón, később a főorvosi szobában. Csakhamar megérkezett Uzoni, könnyed hangot ütött meg, mintha nem kórházban, hanem magánlakásán látná vendégül Franciskát.

– Maga csak ne mosakodjék – vágott vissza élénken az öregasszony –, mert ha maga nem is szűrt meg, tudom, hogy maga parancsolta meg a többieknek, hogy szurkáljanak. Ha tudná, hogy mennyire fáj, nem csinálna ilyesmit.

Hosszan időztek még a küszöbön, Franciska nem úgy búcsúzott, mint aki örül, hogy szabadul, hanem lassan, érzelmesen.

– Maga nagyon jó volt hozzám, Gyurka. Ezért megcsókolom. Remélem, hogy még találkozunk – enyhén megborzongott –, de nem itt. Hanem elmegyünk valahova sörözni.

– Megyünk sörözni, Franciska néni. Megyünk. De csak, ha nagyon tetszik igyekezni.

– Mira kérem – fordult aztán az asszony felé –, egy-két részletet még meg kell tárgyalnunk, – kézmozdulattal invitálta a szobájába. Amaz udvariasan kitért:

– Inkább Gyulának adjon utasításokat. Én természetesen az édesanyámmal maradok.

Így Gyula fordult vissza s foglalt helyet ismét a főorvosi szobában. Uzoni kérdően vonta föl a szemöldökét, de lenyelte a kérdést s már írta a recepteket a vénkönyvébe.

– Mondd, – szólalt meg Gyula. De a szó megakadt benne.

A kérdő nézésre erőt vett magán. A hangja rekedt volt:

– A zárójelentés.

– Gyuszikám, tegnap mindent elmondtam, ami a zárójelentésben van. A mi tudo-

mányos zsargonunkban sokkal ijesztőbben hat, mint egyszerű, polgári nyelven. A zárójelentés a vizsgálatok eredményeit rögzíti, de hogy bent a szervezetben mi történik, arról nekünk sejtelmünk sincs... Lehet, hogy édesanyád néhány nap múlva kitisztul s egy hónap múlva már vidáman jön-megy... Az injekciót ezentúl nem vénába, hanem intramuszkulárisan kapja, ami alig fáj... Otthon lesz... Szóval semmi ok a pesszimizmusra...

Gyula félszegen ült, leeresztett vállal, görnyedten, mint egy nagyon alázatos kérvényező.

– Örömet szeretnék még szerezni neki...

Elkerülte a szokott kifejezést, hogy meg akarom „aranyozni az utolsó napjait”.

– Franciska néninek nagyszerű természete van. Élvezi a cigarettát, az italt, a vicceket. Készen áll minden öröm befogadására.

– Késő bánat, de arra gondolok, bizonyára azért, mert kevés része volt örömben.

– Nem. Nem. Franciska néninek megvan a maga sajátos szelektáló készüléke. Mihelyt megfelelő a fizikai állapota, mindenből képes kiszűrni egy kis örömet. De ha te így elereszted magad...

Átadta a vényeket, közölte a megfelelő utasításokat s azzal búcsúzott, hogy ha szüksége van rá, Gyula bármikor megtalálja a kórházban vagy a lakásán.

Odakint a kórházi folyosón a két testvér közrefogta édesanyját, elindultak a kijárat felé. Pezsgett már a kórházi délelőtt, nővérek szaladgáltak gyógyszeres ládikákkal, injekciós tüvel, infúzióval, irigátorral, röntgenfelvételekkel, vizsgálatra vett vérrel, vizelettel, a folyosó végén feltűnt az ügyeletes orvos, a takarítónő lépcsőt sepergetett.

Franciska kiszabadította karját gyerekei öleléséből, hogy viszonozza az integetéseket, kezét fogjon. Félig megkönnyebbülten, félig szorongva búcsúzott betegsége színhelyétől, ahogy vasútállomásokon szokás, csupán a lepkeként röpködő zsebkendők hiányoztak, a fehér gőzt pufogó mozdonyok, a sínek acélos csilláma. Győztesként vonult ki a siralmak házából.

Ködös, nyomott ég fogadta, áprilisi ég, melyet megült a nagyváros mozdulatlan szennye, elnyelve a tavaszi nap bátortalan aranyát. Kopár fák silbakoltak az utcán, sorfaluk között ócska villamosok döcögtek, olykor egy-egy kormot okádó autóbusz, mely egyik feléből emésztetlen embergomolyagot hányt ki, a másik felén ugyanannyit szívott a gyomrába.

Franciska körülnézett és örült a külvilágnak, örült a szabadságnak, bármily lehangoló arculattal fordult feléje, bármily kevés jóval kecsgettette. Élvezettel töltötte meg a tüdejét a szmogos levegővel, olyanszerű érzés tartotta hatalmában, hogy a föld alól, a bunkerből végre kiszabadult Isten ege alá, akárcsak ostrom idején. Nem a koszos úttesten állott, hanem valami szüzi csücsöt taposott a lába, az örvénylő levegőben benne csapongott mindaz, amit a lelke mélyén szeretett, amit még várt az élettől.

– Ott a kocsí – érintette meg a fia gyöngéden.

Az öregasszony megrezzent, visszatért a földre, még mindig nem a valóságosra; a járda, az úttest, a kocsí a családot jelentette, azt a meleg, meghitt közegot, amelyben feloldódtak évei, a sok-sok év, sok-sok gondal, aggodalommal, de legalább ugyanannyi örömmel.

A szabadulás mámora hirtelen oszlott szét, kábulat fogta el. Szemhéjai elnehezdedtek, lélegzete meglassúdott, félig még ébren, félig már szunnyadozva dőlt hátra a kocsiban.

Nem vette észre, hogy bekanyarodtak a kis keresztutcába, ahol Gyula lakott, a lift nélkül tervezett kétemeletes villában, kilencedik lakóként. Álmos tekintettel pillantott fel a balkontra, nem ismerte föl, utoljára úgy látta, hogy a virágok lecsurogtak róla, most csak a zöldre festett kopár ládák látszottak. Kétkedve szemlélődött. Valóság-e, amit lát s ha igen, hova tűntek a virágok, hova sodorta illatukat a szél?

– Körül se néz, anyuka? – kérdezte Gyúia.

Abban az évben késett a tavasz, de a rügyek már nyiladoztak a fákon, a bokrokon, vidám zölden a nyírfán, a juharon, félénken a szilvafa, meg a hárs sötét gallyai között mintegy elveszve, a gesztenye nagy mézgás bimbói buján, kihívón nyiladoztak,

egyik másik bimbóból már kifakadtak az ártatlan levelek. A közelben két forszítia bokor virágzott napfény-sárgán, meg a szomszéd mandulafája rózsaszínbe és feketebe öltözve.

Franciska tekintete lassan fogadta be a látványt:

– Tavasz lett – suttogetta maga elé –, és én nem is tudtam róla.

Ismét felpillantott a balkonra, egy másodpercre a petúniákra gondolt, a tavalyi petúniákra, aztán az aggodalom kiszorította az emléket a tudatából. Felhúzta szemöldökét s nyomban utána a balkon irányába intett. A távolságot mérte föl, a csaknem három emeletnyi távolságot a kocsiút és közötté. A lakás ugyan a második emeleten van, de odáig még emitt nyolc, majd kilenc, majd megint nyolc lépcsőfokon kell felhágna. Állt s közben enyhén, ahogy a hervadó levelek, remegtek a lábai.

Karon fogták, kétoldalról támogatták, óvatosan elkormányozták a lépcsőházig. Odáig már elszürkült az arca, a karikák kimélyültek; barnásföldszínű karikák a szürke bőrön, negyedükre kopott pillák s a fényevesztett szemben mélyből feltörő reménytelenség. Szaporán lélegzett.

– Kezét csókolom. Hát meg tetszett jönni? Milyen jól tetszik kinézni.

A lakó már elsietett, igyekvő léptei pattogtak a betonon, majd lent a gyalogjáró aszfaltján, tompább, mélyebb hangon.

Nyitva felejtett szájjal, tanácstalanságában szépsége utolsó maradékából kivetközve, Míra úgy révedt az előtte álló feladatra, mint az utat váratlanul eltorlaszoló akadályra. Harmadjára-negyedjére fogta föl, hogy öccse vár tőle valamit. Kioldódott nyakláncról a gyöngyök, gondolatai szertegurultak a földön, elvegyültek a beton szemcséi, az út kavicsai között.

– Ezért nem lehet a mentőket kihívni – védekezett félálmból fölriadva.

Gyula balkezeivel megfogta és megszorította nénje jobb csuklóját.

– Öleljen át, anyuka, félkarjával engem, félkarjával Mírát.

Az öregasszony ide-oda kapkodta a fejét. Jóakarátún, kíváncsin, hitetlenkedve, végül engedelmeskedett.

– Most üljön a karunkra, anyuka. Üljön le. Üljön le.

– Micsoda cirkusz! – méltatlankodott már a karjukon. Zsörtölődéséből kiértett a megkönnyebbülés. Bántotta a büszkeségét, „nem vagyok én magatehetetlen”! Ezt akarta kifejezni, kissé határozottabban, mint érezte. Az utolsó pihenőnél „állj”-t vezényelt.

– Innen magam megyek.

Megfogta a korlátot, egy darabig mintegy izlelgette a tenyerével a sima vasat, aztán lépett egyet próbaképpen, majd még egyet, diadalmasan, hogy lám, tud ő menni, fölösleg az egész komédia.

– Adjatok valamit inni! – ezt a karosszékekben mondta, kimerülten hanyatlott belé, zihálásának halk tücsökzenéje egyszerre mindenünnen hallatszott.

Ahogy ígérték, a két nővér megtette az előkészületeket Franciska elhelyezésére. Gyula ágylámpáját, könyveit, jegyzeteit behordták a hálókamrába. Franciskának a nagy szobában vetettek ágyat, a frizsidert megtöltötték étellel-itallal. Az ágy mellett koffer állott tiszta kombinékkal, bugyikkal, hálóingekkel.

– Menj csak a hivatalodba – biztatta Míra –, én megvárom Erzsókot. Ő megvár téged. Anyuka egyetlen másodpercig sem fog egyedül maradni. Menj csak!

– Szomjas vagyok. Mért nem adtok valamit inni?!

Míra tettekre rohant a konyhába, a sokféle ital előtt megbénuult. Kinyújtott karját visszahúzta. A konyhaszekrényben poharak – kicsik, közepesek, nagyok. Melyiket válassza?

– Mit inna anyuka?

– Mindegy, csak add már!

Egyik karja az italok, másik a poharak felé nyúlt, úgy állt, mintha keresztrefeszítették volna.

– Kockélt keverj, hogy erőre kapjon! – kiáltott ki Gyula a fürdőszobából.

– Mindjárt, mindjárt! Ne idegeskedj!

– És az éjjeli ápolónő – kérdezte a mérnök már az előszobában; a tükör előtt igazgatta a nyakkendőjét –, mikor jön?

Mint akit a kérdés váratlanul ér, Míra összeresztette a lélekben a férjéhez menekült:

– Oti azt mondta... – mintha egy plébános hivatkozott volna a Szent Atyára.

– Szóval nincs elintézve? Megint valami, ami nincs elintézve.

– Nyugodj meg, lesz ápolónő.

– Lesz! Lesz! Lesz! Ebben a családban minden csak lesz.

– Én igazán nem tehetek róla. Egy ápolónőt nem lehet ukmukfukkk a semmiből előteremteni. Ezt beláthatod.

A szóváltás zaja Franciskát kicsalta az előszobába. Az ajtófélfához támaszkodva dirigálta gyerekeit:

– Ne veszekedjétek, bűdös kölykei! Inkább örüljétek, hogy együtt vagyunk.

– No, én megyek, kezét csókolom, anyuka – hozzá hajolt, arcon csókolta. – Veled, ugye, holnap reggel találkozom?

Míra arca megnyúlt:

– Holnap reggel nem jöhetnek. Hiszen Oti mondta, hogy utazunk...

– Már holnap? Mikor lesz újra szerencsém becses személyedhez?

Az asszony beharapta ajkát, lassan válaszolt:

– Mához egy hónapra találkozunk – retiküljéből zsebnaptárt vett elő. – Jövő hónap tizedikén reggel itt leszek.

Az öregasszony aggódva nézett egyikükről a másikukra:

– Te elutazol, Gyula elmegy. Velem mi lesz?

– Nem valami biztatón kezdődik – fordult vissza Gyula a küszöbről. – Se éjjeli ápolónő! Se segítség! Ezt remekül megcsináltátok.

Az ajtó becsukódott. Míra bekísérte a szobába édesanyját, megetette a koktéllal. Franciska gyöngye hangon kérte:

– Fektesse le, szívem. Fáradt vagyok.

Míra még be sem takarta, máris lehunyódott a szeme. A telefon berregése sem riasztotta föl. Gyula érdeklődött a hivatalból, minden rendben van-e, megjött-e Erzsók, nincs-e szükség valamire.

Nem, Erzsók nem jött meg, holott Míra déielőtt tizenegy órára hívta, azzal hogy ebédre is szívesen látják. Dél már elmúlt és Erzsók sehol. Míra egyre idegesebben járt ide-oda a szobában, időnkint az erkélyről leste az utcát, s úgyszólván másodpercenként nézett a karórájára.

Megszólalt a telefon:

– Itt az éhező férj – jelentkezett Ottó sajtáságos fuvolahangon. – Szabad érdeklődnöm, miért nem jössz?

– Mert Erzsók nem érkezett még meg és én...

– Tudom, tudom, de én is ember vagyok. Éhes ember.

Mihelyt Erzsók megérkezik, taxiba vágom magam...

Míra az öccsét hívta föl s tőle érdeklődött, vajon Erzsók merre kőszálhat.

– Mert hogy elkőszált, az bizonyos.

– Honnan az Isten haragjából tudhatnám!

– Jó, jó, de fölősléges ilyen ingerülten beszélni. Úgy sem használ semmit.

Újabb telefon. Ismét Ottó, most még lágyabban, még puhábban fuvolázott, a fuvolaszóban egy „magányos hideg szobában magára hagyott árva” panaszkodott, könnyei megtöltötték a készülék kagylóját s a peremén át a padlóra csurogtak.

Erre a hangra, melynek lágysága mögött megnevezhetetlen fenyegetés bújt meg, Mírát elfogta szokásos bántulása. Úregéből kiugró szeme ide-oda vándorolt a szobában, Franciska ágya és a kijáratú ajtó között:

– A kötelesség... – talált szavára végül.

– A kötelesség... – visszhangozta a fuvolaszó.

– Természetesen, mihelyt...

– Most már igazán nem fontos, jó lesz nekem egy falás meleg kolbász a sarki hentesnél. Legfeljebb éjjel rámjönnek a görcsök.

Farkasszemét nézett a sötét, alattomosan csillogó készülékkal, amelyet mintegy elnémitott férje utolsó mondata. Franciska még mindig aludt, oldalra fordulva, félig nyitott szájjal. Mira a jó és a rossz lelkiismeret kettős szorításából az erkélyre menekült, ott szívta el cigarettáját, olyan katonásan fordulva rövid útja végén, mint a Buckingham palota kucsmás őrei.

Noha a szíve a férjéhez húzta, mégis büszke volt helytállására, rendíthetetlen kötelességérzetére, melytől maga Oti sem térítette el. Franciskára pillantott, készen rá, hogy az elismerést bekasszírozza. Az öregasszony békésen aludt, tücsökzeneszerű lélegzése pihe könnyű csipkével szőtte be a levegőt.

Ebédidő volt, Mira a konyhába ment, hogy az enivalót megmelegítse.

A feketénél tartottak, mikor taxi állt meg a ház előtt, kiszáratva megszólalt a csengő.

– Végre! – szakadt ki a visszafojtott ingerültség Mirából. – Végre, hogy ide találtatok!

Megvetésében már-már kimondta, hogy „gratulálok”, de végül lenyelte a sértést.

– Megszoktam, hogy Franciska Lajosnál lakik – a kis öregasszony sárga viaszfejét lángba borította a szégyenkezés.

Megisméltődött, ami nem egyszer megtörtént már, Erzsók elfelejtette, hogy Gyula lakásán várják, Lajoshoz állított be, ő épp bevásárolni volt, mikor megjött, azonnal taxiba ültek.

– Ezzel átnyújtom önnek Erzsók önagságát – hajolt meg Lajos bohócosan exfelesége előtt, barátságosan intett Franciskának, azzal indult visszafelé. Már beült a taxiba, mikorra Mira ráeszmélt, hogy vele mehetett volna. Kirohant az erkélyre. A kocsii sehoh. Elégedetlenül búcsúzott a két öregasszonytól.

– Ne haragudj, Erzsók – szóhlt meg Franciska a cigaretta után, – én most ledőlök. Te addig nézd át a képeslapokat.

Hazajövet Gyula remegő izgalomban találta a két öregasszonyt. Erzsók kalapban-kabátban, útrakészen, az asztalon az uzsonna maradékai.

– Igazán nem szép – kezdte a szemrehányást Franciska –, hogy így megvárattad Erzsókat. Besötétedett és ő nem tudja az utat. Azonnal menj és kísérd el.

Hagyja magára, az orvosi utasítás ellenére? Nem volt választás. Szorongva, de engedett édesanyja kívánságának.

– Elviszem Erzsókat a buszmegállóig... De csak, ha anyuka megígéri, hogy onnan, ahol most ül, nem mozdul el, amíg vissza nem térek.

– Micsoda hülyeség? Miért nem mozdulnék el, ha kedvem tartja. Ha te így kezded velem, inkább hazamegyek...

Elakadt s mintegy magában folytatta, most már méreg nélkül:

– Hova?... A lakásomba?... Lajoshoz?... Nem is tudom...

– Sietek vissza anyuka.

– Siess, szívem.

Lefelé a lépcsőn Erzsók úgyszólván minden fokot kitapintott a lábával. Végerhetetlen időbe telt, amíg leértek. Erzsók nagynehezen begyúrta magát az ülésre, közben kétszer is belevágta a fejét a kocsii ajtajába.

– Nem is gondoltam, hogy Franciska ilyen gyorsan helyreáll – mondta. – Jól elbeszélgettünk.

Az öregasszony még ügyetlenebbül kászálódott ki a kocsiból, mint ahogy beszállt. Tétován nézett körül a gyéren világított megálló.

– Merre kell menni? – bizonytalankodott. – Nem szeretnék eltévedni.

– Amerre a busz viszi, Erzsók. A végállomáson átszáll a tizenkettesre.

– Igen. Onnan már tudom.

– És holnap számíthatunk magára?

A fonnyadt citromhoz hasonló fej, melyet egy dajak gyűjtő bizvást besorolhatott volna legszebb trófeái közé, enyhén megbillent:

– Ha nem leszek alkalmatlan.

– Már hogy volna az. Édesanyám minden percnék örül, amit magával tölt. És ne feledje, nálunk ebédel.

- Azt már nem fogadhatom el . . .
- Együtt ebédelnek. Csak nem akarja étlen nézni, amíg anyuka eszik.
- Hát ha Gyuszika nagyon akarja . . .
- Egyszer s mindenkorra meg van híva ebédre.

Üresen futott be a busz, sárga fénygomoly a kéklő estében, tüzes sárkányszemekkel. Erzsók csaknem ágyéig felrántotta a szoknyáját, hogy kurta lábával a magas lépcsőt elérje, egész teste megfeszült, míg feltornázta magát. Gyula még látta, amint görcsösen megkapaszkodott a korlátban, útban az ülőhelyek felé.

Sietve visszahajtott a lakására. Kettesével vette a lépcsőfokokat. Cigaretta a szájában, Franciska a karosszékben ült, előtte félig üres pohár vermut, a másik karosszékben Csegei Gábor, a körzeti orvos, Gyulának nemcsak orvosa, barátja is.

- Igyál velünk – invitálta édesanyja.

Kiment pohárért a konyhába, az uzsonnához használt edényeket elmosogatva, egymásra borítva találta. Franciska szinte ragyogott.

- Mondja el azt a viccet Gyuszikának is! – biztatta az orvost.

Amaz határozottan, de barátságosan rázta meg a fejét.

- Majd el tetszik mondani. Engem várnak a betegeim. Most pedig búcsúzóul, adok egy icipici kis injekciót.

Nagyon ügyesen csinálta, Franciska javában tiltakozott, holott már túlesett rajta.

- Jó legyintett, miközben a tűt helyére rakta –, mára hagyjuk. Kezét csókolom. Az előszobában rövid tanácskozás.

- Reméljük, jól fog aludni. Ha baj van, hívj fel. Napközben vagy éjjel, mind-egy. Holnap felnézek. Szervusz.

- Rólam beszéltek az előszobában? – nyugtalankodott Franciska.

- Nőkről – legyintett Gyula.

Franciska szeme megcsillant:

- Nekem nagyon tetszik ez a Gábor. Ha fiatalabb volnék . . . – elábrándozott, majd visszazökkent a jelenbe.

- És most mi lesz? – kérdezte bizonytalanul.

- Megvacsorázunk, anyuka beveszi a gyógyszereket, aztán lefekszünk.

- Kiültem volna a balkonra, de nem tudtam kimenni.

- Hideg van, anyuka.

- Nem félek a hidegtől. Levegőre van szükségem. A kórházban nem volt levegő.

Amint légszomjára emlékezett, méltatlankodás öntötte el egész lényét. Illuztrációképpen zihált, parányi hullámokban, rémült tekintettel, szemrehányón.

Nehezen egyezett bele, hogy Gyula feladja rá gyapjú házikabátját. Párnát tett alája, lábát pokróccal borította be.

- Nem vagyunk az északi sarkon.

Terített, hozta a sovány sonkát, hozzá a fejes salátát, a szelet piritott kenyeret. Aperitifnek újabb kupicányi vermutot, a vacsorához bort. Alig végzett az előkészületekkel, az öregasszony megszólalt, hogy pisilnie kell.

Lecsavarta derekáról a pokrócot, bele ne botoljék, mert korához képest túl fiatalosan, sőt, szelesen mozgott. A házikabát öve hosszan lelógott, újabb veszedelem, elkapta a végét s vitte anyja után, mint nyoszoló lányok a menyasszonyi uszályt. Visszajövet ismét csatáznia kellett, hogy a pokróccal körültekerhesse.

- Egészségére, anyuka.

Koccintás. Franciska viszonylag jóétvággal evett, közben kortyolgatta a savanykás bort, az utolsó falatot is azzal öblítette le. Ekkor fészkelődni kezdett ültében, mire Gyula a város felé fordította a székét. Franciska nem vette mindjárt észre a panorámát, a várost, melynek dús létéről a tömege üzent, egyébként eltakarták a fények, néhol sárgán, néhol hidegzölden, sokhelyütt reklámok repdestek, lüktettek és rögeszmeszerűen ismételték magukat, akár a tűzijáték figurái, vagy a termelési jelentések, csak éppen nem fekete-fehérben, hanem hol kék, hol zöld, hol vörös, hol sárga pukkanásokkal. Megannyi elenyészett, mint a pezsgő gyöngyszem habjai, megannyi reinkarnálódott néhány másodperc múlva, éppoly célszerűtlenül, mint előző létében.

Franciska az első szippantások után fedezte föl a látványt s meredt rá elbűvölten:

– Milyen szép itt és nekem a kórházban kellett kínlódnom. Soha többé nem megyek kórházba! Soha! Soha! Ugye, nem kell?

– Nem, nem, – nyugtatta meg a fia.

Hunyorgó fényel, távoli morajlással üzent a nagyváros. Egy idő múltán Franciska kizökkent a gyönyörködésből:

– Ha édesapátok nem hal meg, most minden másképp lenne.

– Másképp, anyuka. De szegény, meghalt.

– És mennyit szenvedett! Pedig ő sem ártott senkinek. Egészen más volna minden, ha most élne. Ugye, egészen más?

A szavak lassan belesimultak a csendbe, eggyé váltak vele. Néhány ásítás röppent közéjük, leszálló sötét felhők.

Lefekszünk.

Franciska a korbácba kapaszkodott, hogy felálljon. Gyula ugrott, hogy a pokrócot levegye róla, ne akadályozza mozgásában. Jóformán le sem tette a fejét, már aludt. Gyula lábujjhegyen végezte a lefekvés előtti teendőket, aztán ágyba bújt a kis szobában, felpöckölte a fejét a kispárnával és elmerült a Don Quijotében. Hatodszor olvasta.

Alig kezdett bele, Ottó jelentkezett telefonon, tüzetesen beszámolt róla, hol és kiknél járt el az éjjeli ápolónő ügyében, egyelőre nem ért el eredményt, de hirdetést adott fel, a Gyula telefonszámával s két orvos unokaöccsét is megbízta, hogy érdeklődjenek.

– Egyszóval, Gyuszikám, néhány napról, legtöbb egy hétről van szó. Addig nyilván magad is meg tudod oldani a feladatot. Míra csomagol, manapság, hogy az időjárás olyan szeszélyes, körültekintően kell csomagolni. Szóval nézd el neki, hogy holnap nem tud téged tehermentesíteni. Szóljak talán Edinának . . .

– Majd én megbeszélem vele.

– Ha úgy gondolod, természetesen lemondhatjuk az utazást, de . . . A zavar onnan származik, hogy Uzoni váratlanul állított kész helyzet elé . . .

– Majd megoldom valahogyan . . . Egyébként nemrég ment el a körzeti orvos. Franciska nyugodtan alszik. Jó utazást.

Noha megszokta, nem vette be az altatót, hogy készenlétben legyen, ha valami történne. Mielőtt a kapcsolót elkattintotta, átlesett édesanyjához. Megnyugodva húzta magára a takarót s aludt el némi forgolódás után, hogy valami meghatározhatatlan zajra ébredjen, amiről nem tudta csakugyan hallja-e vagy csak álmában. A zaj alig-alig karcolta meg a csend felületét, először egy helyütt, aztán másutt. A félálom kábulatában lassan eszmélt rá, hogy a szomszéd szobában járkal valaki s hogy az más nem lehet, mint édesanyja. Kiugrott az ágyból.

Bokáig érő hálóingben, maga elé tartott kézzel, Franciska a szoba közepén állott, ugyanabban a tájékozást kereső testtartásban, ahogy a sötétben tapogatózzott. Észrevette fiát, de a tekintete nem árulta el, hogy megismerte volna:

– Hol vagytok? – kérdezte.

Ellenkezés nélkül hagyta, hogy Gyula visszavezesse az ágyhoz, visszafektesse, betakarja, üres arckifejezéssel hallgatta csillapító szavait. Szemhéjai lassan elsimultak. Lélegzete egyenletessé vált.

Gyula folytatta a Don Quijotét, félórát-órát olvashatott, mire utolérte az álom. Alig merült el benne, újra felkeltette a motozás. Fáradtabban, tehát lassabban tért magához, egy másodpercig habozott, ugorjon-e ki az ágyból, vagy maradjon benne. Ám akkor sikoltást hallott, mindjárt utána zuhanás zaját, amit elnyomott nyögés követett.

Az öregasszony a szoba közepén feküdt, arccal a szőnyegnek, fél lába az egyik szék közelében, nyilvánvalón abban botlott meg, ahogy a vaksötétben követte a hívást, mely valahonnan a lénye legmélyéből fakadt s aminek ellen nem állhatott.

Szerencsére baja nem történt. Ezúttal is engedelmesen feküdt vissza az ágyba, de azon nyomban felült. Homlokán megfeszültek a ráncok, sürgetésképpen, már-már fájdalomba hajlón. Gyula az ágy szélére ült, Franciska valahogyan tudomásul vette, amit mondott, de nem az értelmével, csak az érzékeivel.

– Miért nem fekszik le, anyuka?

A beidegzés parancsára a kérdő hangsúlyra az állítás hangsúlyával válaszolt, anélkül azonban, hogy a kérdés tartalmát figyelembe vette volna.

– Nem kellett volna elköltözni.

– Honnan? – tudakolta s hogy választ nem kapott, megismételte a kérdést.

Franciska mintha nem hallotta volna. Merev testtartása arra utalt, hogy vár valamire, üzenetre, jelre, eseményre s valósággal megtámaszkodik a reménységben, hogy amire vár, bekövetkezik, parányi teste, törekeny tagjai remegtek a sürgetéstől. Hiszen sok ideje már nincsen a várakozásra.

Így ültek egymás mellett, egy ideig szótlanul. Majd az öregasszony magához tért, fia felé fordult:

– Pisilni kell – mondta.

Gyula kikísérte, majd vissza a szobába. Ismét üldögéltek az ágy szélén. Aztán Franciska hirtelen belefáradt a meddő várakozásba. A kimerültség letörülte vonásairól a feszültséget, feje a párnára hanyatlott. Lábaik Gyula emelte föl s ő borította rá a takarót. Néhány percig még az ágy mellett vesztegelt. Csak azán ment vissza a szobájába. Alig bújt ágyba, elnyomta az álm. Úgy érezte, másodperceknél tovább nem aludt. Ezúttal nem zaj, hanem kiáltás riasztotta föl. Halk, rémülettől remegő kiáltás:

– Segítség! Segítség!

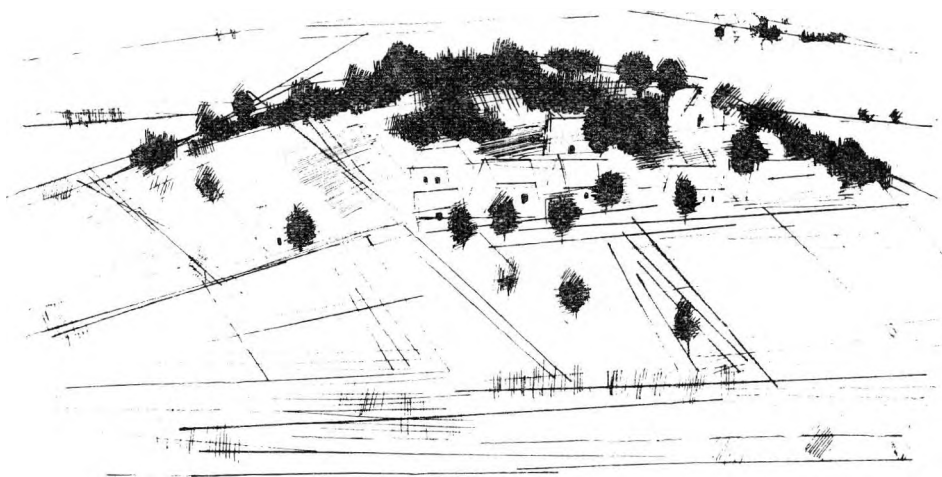
Hanyat talalta a szőnyegen, haja kibomlott, szétterült kétoldalt, inkább fehéren, mint deresen. Hálóinge térdig felcsúszott, ingujja is, a hasztalan erőlködéstől, hogy lábra álljon. A jószerecske ezúttal sem hagyta el, semmijét nem törte össze, meg sem ütötte magát.

– Anyuka édes. Hol fáj? Sehol sem fáj?

Minden kérdésre válaszolt, de mintha nem a fiával, mintha idegennel beszélne. A tanácsnak, hogy egyetlen percig sem szabad magára hagyni, Gyula most fogta föl az igazi értelmét.

Bár az öregasszony mélyen aludt, mégsem mert visszafeküdni az ágyba. Ülve olvasott s minden rezzenésre, minden moccanásra fölfigyelt. Végül ölébe rakta a könyvet s elgondolkozott. Most kezdte realizálni, mit szenvedhetett Franciska a kórházban. – Nehéz szívvel várta a reggelt . . .

(Befejező része következő számunkban.)

Felhők futása

*Vittem a parti fénybe,
– hadd süsse át – fejem,
felhők fekete nyája
legelt a borsózöld vizen.*

*Ezüstbe forgó ágak,
örökmozgó karok
rázták a szél szitáin
agyamba csillámló napot.*

*De tudtam, hogy csak látszat
a tündöklő anyag,
hogy kényszerek rugóin
vergődik minden pillanat,*

*tudtam, az önleledtség
nem csaphat már be, míg
örvények gyilkos tűhegyén
feszíti szárnyait, –*

*nincs merre' áthatolni
a táguló körön,
fenyítő égi lasszó
kerengi földi ösztönöm.*

*Hagytam hát számolatlan
a sok futó jelet
sakkozni győzhetetlenül
a játszó víz felett.*

VIHAR BÉLA

Önarckép, 1973

KERESVE A MUNKÁLKODÁST

*Keresve a munkálkodást, terveket szövök.
S hogy megóvjam önmagam:
a céltalanul hőmpölygő időbe
beleálmodom a célt.*

SIVATAG

*Beszélgettünk. Arról, hogy végre
beszélgetnünk kellene egymással.
Aztán meg hosszan arról váltottunk szót,
hogy nincs is beszélgetnivalónk.*

EGY IFJÚ ARCKÉPÉHEZ

*Apám értem harcolt,
így tehát jól vagyok.
De nincs miért meghalnom,
s ebbe belehalok.*

KÖR

*Ime, a kör pontja.
Minél messzibbre távozik
kiindulási helyétől,
annál közelebb lesz hozzá.*

*Ilyen kör vagy te is.
Egy napon át kell élned
mindazt a szenvedést,
amelyeket másoknak okoztál.*

MI VAGY?

*Részben az, ami voltál,
részben az, ami lenni akarsz,
s nem utolsó sorban az is,
ami lehettél volna.*

MIÉRT?

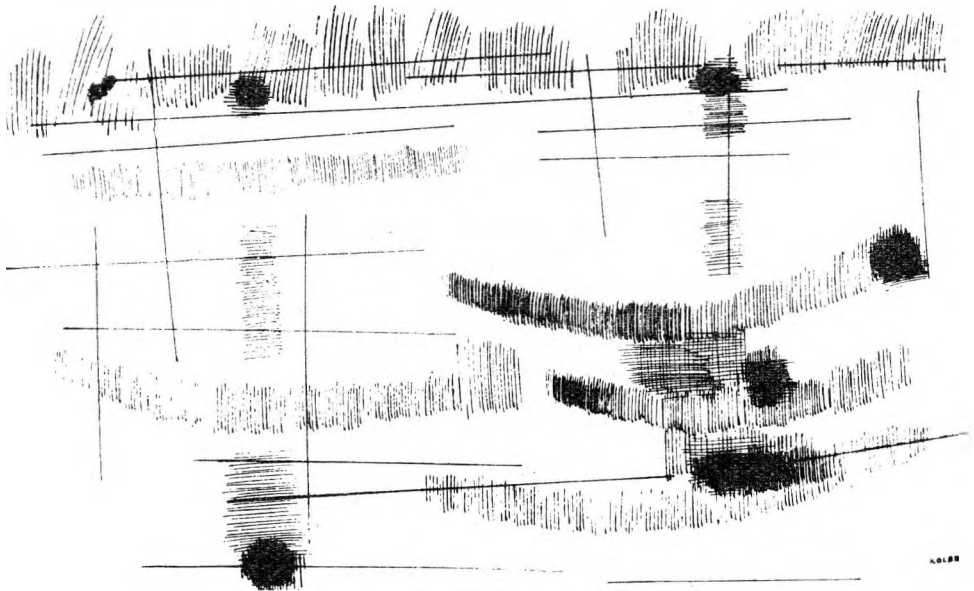
*Vágyaimban hív, szólít a cél.
S amikor már-már elértem volna,
bensőmben átsuhan a fájdalom,
s mintha messzibb lennék
a beteljesüléstől,
mint annak előtte.*

BARÁTOMNAK

*Ne csak szereplője,
légy nézője is életednek.*

*A világot nem tudod megváltani,
ám becsület dolga, hogy úgy cselekedj,
mintha egyedül rajtad múlna,
a Jó győzedelme.*

Fehér lábak hónapja

Hideg és dohos szagra ébredt. A nyaka fájt s valamivel lejjebb is, mert összekuporodva aludt, a takaró alá dugta a fejét, hogy ne fázzon. A takarója nyirkos volt. A trikót meg az alsónadrágot magamon hagyhattam volna, forgolódott rosszkedvűen, végül erős elhatározással kimászott az ágyból, és begyújtotta az olajkályhát, majd visszabújt a takaró alá.

A kis ház a falu legfelső utcájában állt. A címet a vendéglőben kapta. A zöld vaskapu rácsain, a házsorszám alatt feldrótozott bádogtábla lógott: Szoba kiadó. A csöngetésre száraz, nyesett arcú ember jött a kapuhoz. Figyelmeztető szemmel nézett Áronra, megkérdezte, hogy kitől kapta a címet. A metszőollót a veranda párkányára tette, bement a nagy házba, kulcsokat hozott, és átjöttek a kis házba.

Az ember a szobában felgyújtotta a villanyt, kinyitotta a szekrényt, amiben polc se volt, csak két szög állt ki a deszkából, az ajtók szörnyűségeken nyikorogtak, a falon megigazította a kerek tükröt, az olajkályha mögül előhúzta a bádoglavórt, az ablak alatt letette a kerti székre, majd mint aki meggondolta magát, előjött a szoba közepéig, a dróton lógó huszonötös villanyégő alá. Figyelő szeme végigkalandozott Áron sapkáján, vattázott, kék munkazubbonyán, az arc apró, még finom ráncain, a csontok árnyékai között.

– Mondják, hogy a környéken egy csavargó formájú ember mászkál. Italtóltról italtóltra jár.

– Miért mondta ezt? – kérdezte Áron.

– Csak megemlítettem.

Áron megértette, hogy miről van szó. Kiszámolta a kéthónapi bért, és hozzátett még egy keveset.

Az ember is megszámolta. A kulcsokat letette az asztalra.

– Két hónapig üres a szoba, mert a lányomé csak júliusban jönnek nyaralni – mondta. – Addig jó helye lesz itt. Az olajkályhán teát is főzhet magának. Holnap majd adok egy kannát. Ha szüksége van valamire, innen a harmadik házban megtalál.

Az ajtóból visszafordult.

– Konnektor is van – mondta, és az ujjával a szekrény mögé mutatott.

Késő volt. Áron ki se csomagolt, csak a hálóruháját rángatta ki a táska aljából.

Amikor már érezni lehetett az olajkályha melegét, megemberelte magát, fölkelte, és kitámasztotta a külső ajtót.

Vigasztalan kép fogadta.

Zuhogott az eső. Az ég, mint egy ólom színű, vizes nehezek, alacsonyan, szinte nyomasztóan feküdt fölötte. A szőlőlugas meztelen csőállványzatáról csurgott az esővíz. Jobban körülnézett. A ház előtt megfeketedett lócák, kiszolgált hordók, szétfagyott dézsák, leszaggatott kátránypapírok heverték teljes rendetlenségben. Ide szokta hozni az ivócimboráit és a napszámos asszonyokat, állapította meg magában, és egyszerre különösen ellenszenvesnek ta-

lálta a házigazdáját. A nagykiterjedésű szőlő egészen a vasútig lejtett. A hatalmas fenyőktől tovább nem látott. A fák sűrűje eltakarta a magas üdülőházakat, csak fehér falszögleteket villantva fel belőlük, és teljesen eltakarta a tavat, amely barátságatlanul hullámozott a teknőjében.

Bement a szobába. Megpróbálta az ablak zsalugáterét kinyitni, de be-
dagadt. A falemezek szorosan egymásra tapadtak, a vasretesz berozsdásodott. Kézzel nem boldogult. A dézsák között fölfedezett egy téglát. Megizzadt, mire kifeszítette a külső ablaktáblákat, és leolthatta a villanyt. Tehát ezután hájokkal fogok dolgozni, és itt lakom majd ebben a rozoga házban, nézett körül egy csöpp bánat vagy elégedetlenség nélkül. Maga elé képzelte a vizet, amely ugyan nem folyó volt, s emiatt az évek során kissé idegen maradt, de most barátsággal idézte fel a színeit, változatos mozgását és azokat a fényeket, amelyeket a folyók tükrén soha nem láthatott.

Az idő azonban nem tetszett Aronnak. Borotválkozás közben többször is kinézett, hátha talál az ég ólom mezején egy reménykeltő pontot. Abban az időben, amikor a hónapokat elnevezte magában, a májusnak a fehér lábak hónapja nevet adományozta, mert a nők ilyenkor már harisnya nélkül szoktak járni. A május is fellázadt ellenem, gondolta, ez is azért van, mert annyira bizom benne, hogy ma eljön, és a májusnak nem tetszik ez a nagy bizakodás, a nyakunkra hozta ezt a rossz időt, pedig ma meg fog érkezni bizonyosan, hisz tudja, hogy addig dolgozni is képtelen vagyok . . .

A lavóról dühösen csapkodta magára a hideg vizet.

A mosakodás kissé megnyugtatta. Kicsomagolt a táskából. A szvettert és az alsóneműjét az ágyra dobálta, a zoknikat a lavór mellé. Az öreg, harangos vekkert az asztalra állította. Az üres literes üveget, amiben az ivóvizét tartotta, a ház előtt a csapnál megtöltötte. A két könyvet – az egyik a földrajzi fölfedezések világtörténete volt, a másik a Kreutzer szonáta – rövid tőprengés után az ablakba tette, végül néhány almát, egy darab kenyeret, sózott szalonnát és egy sokat köszörült, fémnyelű kést halászott elő a táskából. Ezzel berendezkedett.

Nem szerette a nagy csomagokat, sem a kezében, sem a lelkében. Nem szeretett búcsúzkodni, és nem szeretett sok mindent magával vinni, hogy minél többet fogadhatson be abból, ami az új helyen várt rá.

Egy héttel ezelőtt úgy érezte, hogy D.-ben kitelt a becsülete.

Súlyos érzés volt. Két napig kóborolt az új házak között, a harmadik nap összecsomagolt, és gyalog indult el. A városból csak a keskeny hidat vitte magával. Megszerette, mert bár más hidakhoz képest jelentéktelen volt, de hónapokon át naponta kétszer ezen a kis hídon zörgött át vele a munkásautóbusz. Haraggal jött el D.-ből. Akkor is harag és szégyen kínozta, amikor a komp átkelt vele a folyón, és tudta: kis híján mindent otthagytott magából D.-ben. Most, napok múltán kiderült, hogy nemcsak a hidat hozta el, hisz vágyódással gondolt vissza az útkereszteződésre is, ahol – míg a bekötés tartott – heteken át állt egy leány. Hunyorgott az izgalomtól, a leghidegebb szélben is izzadt, állandóan attól félt, hogy elront valamit, és veszekedett a tolakodó legényekkel, zúgott a feje a szörnyűséges zajtól. Egyszer a sárga zászlót emelte a magasba, másszor a pirosat, s mert a megbízatásához illően fontosnak akart látszani, minden mozdulata olyan merev volt, mint a fa. A sofőrök, ha jókedvük volt, s nem késtek, vagy éppen időelőnyük volt, az előkelő hölgyeknek kijáró mozdulattal köszönték meg a szabad utat, máskor pedig, rosszkedvükben rondaságokat kiabáltak neki. S hiányoztak az öntő-

kanalak, az ólomtömbök, az emelők, az öntött vascsövek sima fogása, a kóc száraz szaga. Fájón hiányoztak a fiúk, akikkel a napi tizenként órai munka után a szállásépületek között végkimerülésig tartó magasugró versenyeket rendeztek az ácsbakok felett. Hiányoztak a villanyoszlopokról a késői órákig harsogó hangszórók, s hiányzott a kocsmá is, amit maguk között Késdobáló-nak neveztek, s ahol tanácsos volt a korsó sört azonnal lehajtani, mert könnyen elemelték az ember elől a söntéspultról, és szerencsés esetben is csak pofozkodás árán lehetett visszaszerezni.

Amikor a komp kikötött vele a túlsó parton, rövid ideig habozott, hogy felkapaszkodjon-e a töltés tetején várakozó autóbuszra, végül mégis gyalog indult el a víz mellett, a homokos part bokrai között. Időnként megállt, barátilag lehajolt a folyóhoz, megfedkezve a kudarcokról és a gyöngeségekről, az előtte álló idők fenyegetéseiről, és a múlt rossz perceiről, amikor magában már-már feladta a küzdelmet, s csak a véletlen szerencsés játékának köszönhetette, hogy olykor a megérdemelt vereség helyett elismerésben volt része.

Aron kettőbe törte a kenyeret, kicsomagolta a szalonnát, és enni kezdett.

Erős, de formátlan arca meg-megremegett. Pályakezdő arca volt, erőszakos csontok álltak ki belőle, a száj vonala keményen, kissé csúfolódva kanyarodott le. Friss arc volt, s egy kicsit titokzatos, mint akiről nem lehet tudni, hogy honnan érkezett, s meddig marad.

Néhány falat után abbahagyta az evést: Ebben az időben lehet, hogy nem fog elindulni a keresésemre, csüggedt el.

Furcsa módon most elég nehezen tudta Jolán alakját magában felidézni, pedig ha nagy szükség volt rá, és forrón várta az érkezését, csak a szemét kellett lehunynia, s a levegő megtelt a mosdószappan jellegzetes fenyőillatával, érintésekre rezzett föl, mintha egy kéz bársonyos mozdulata figyelmeztette volna. Jolán különböző alakjaiban volt jelen: ahogy az esti órákat a fürdőszobába zárkózva a kenőcsei között töltötte; ahogy a reggeli fényekben csüggedten nézegette fehér tornász lábait, amelyek a bőr érzékenysége miatt nyáron is fehérek maradtak, pedig Aron kedvéért télen-nyáron négerbarna szeretett volna lenni; ahogy korai sportszívét leküzdve könnyedén haladt emeletről emeletre, miközben Aron nem értette: miért bocsájtja meg Jolánnak szó nélkül ezt a mártírszerű tettetést. Jolán mindig az életbevágó dolgoknak kijáró komolysággal ült a fotelban, s csöndben hallgatta Aron hosszú történeteit és heves kifakadásait. Időnként megfedkezett magáról, és a körmét kezdte rágni, amikor észrevette, elpirult, s ellensúlyozásként a szemüvegével foglalta el magát, máskor pedig minden ok nélkül könny futotta el a szemét. Kívülről nézve úgy tűnt, hogy Jolánhoz talán nehezen hatolnak el Aron gondolatai, vagy el sem hatolnak, a valóságban Jolán finom érzékenységű műszer módjára mindent pontosan felfogott, megértett és komolyan átértett. Megsejtette, hogy mit jelenthet egy olyan embernek, mint Aron, egy kiszemelt, idegen hely erős vonzása, s így nem tudta elítélni őt, aki nem egyszerűen nyugtalan természetű ember volt, de állandóan egyik helyről a másikra vágyódott, alig érkezett meg valahová, rögtön sóvárgás fogta el egy másik hely után. Sohasem töltötte el félelem vagy izgalom, ha Aron berúgott és elszabadult démonaival küszködött, mert biztos volt: ő sebezhetetlen ezekkel a démonokkal szemben. Tudta azt is, hogy Aron azért veszi föl magára a megközelíthetlenség látszatát és viselkedik gyakran oly gorombán, hogy időnként alkalma legyen szelíden is nézni, és ha azt a látszatot keltette, hogy lelkifurdalás nél-

kül, erőszakosan keresztezi valakinek az útját, Jolán jól tudta: csak azért, hogy a következő pillanatban haladéktalanul a segítségére siethessen.

Egy csöpp túlzás se volt abban, ha Áron komolyan úgy érezte: olyan ez a kapcsolat, mint egy jövőbe szóló üzenet. Időnként mégis előfordult, hogy zavarba jött ebben a már-már teljesnek látszó kapcsolatban. Gyerekkora óta sokat tündődött a hősök élete fölött, és mindig heves vágy fogta el, hogy valami módon ő is a hősök sorába lépjen. Irigységgel és komoly szívfájdalommal gondolt a halált megvető bátorságú felfedezőkre, képzeletben végighajózta a legrosszabb tengereket, de ezekben az utazásokban inkább fájdalmat talált s nem örömet, mint ahogy becsapottnak érezte magát, ha a cirkusz kupolájában röpködő légtornászra pillantott, vagy a híres medveölőkre gondolt, vagy a szakállas Hillary-re, aki megmászta a Himalája legmagasabb csúcsát, vagy Rocky Marcianora, az egyetlen nehézsúlyú profi ökölvívóra, akit sohase győztek le a szorítóban, vagy Otto Lilienthal repülőmérnökökre, aki 1896-ban kezdetleges madárszárnyaival lezuhant a magasból, és halálra zúzta magát. A lelke mélyén az apjának sem tudta megbocsájtani a fiókok mélyén fakuló, pótolhatatlan vörösigazolványokat, a Szibériából küldött tábori lapokat, a szavait, amelyekkel fel-felidézte a fagy hazáját, ahol nyáron előre megássák a sírgödöröket, hogy télen is tudjanak temetni.

Jolán csendben hallgatta Áront, ha ilyen dolgokról kezdett beszélni. A szemüvegét rakosgatta, és nem minden ok nélkül kinyitotta maga előtt a füzetét, amiben filléres pontossággal vezette a kiadásokat.

– Megint a fellegekben jársz – szólalt meg végül, s a saját kerámiáira gondolt, a különös formájú tárgyakra, amelyekből évek alatt alig néhányat tudott megcsinálni, s a formák, fények és színek egyre csak feszítették a képzeletét, az idegrendszerét.

Áron azt hitte: Jolánnak fogalma sincs arról, hogy miért vette ő egy időben komolyan az ökölvívást, később miért volt mindene a híd s a víz mélysége, és miért szeretett volna újra és újra repülőre ülni, pedig szörnyen félt a magasságtól.

Jolán felállt az asztaltól, s kissé hintázó járásával végigment a szobán. Áron nem szerette ezt az elégedett szobajárást.

– Mert mindig fel akarod hívni valamivel magadra a figyelmet – nézett vissza az ajtóból.

Áron végül is beletörődött, és úgy gondolta: kettőjük közül csak ő tudja, hogy a hősök élete nem azzal kezdődik, hogy végrehajtják a hősiességet, hanem a saját gyöngeségeikkel szállnak szembe. Mert ő is csak azért szeretett volna gyerekkorától kezdve oly mohón s makacs erővel hős lenni, hogy megküzdhessen a saját gyöngeségeivel, mert volt idő, amikor összeszámolta, és harmincnál is több gyöngé pontot fedezett föl magában.

Kinézett az ablakon. Változatlanul zuhogott az eső.

Délig meg fog érkezni, bizakodott rendületlenül, élébe is mehetnék, ha tudnám, hogy melyik úton jön... Aztán a kis ház mögött kanyarodó sáros útra gondolt, amit a csatornázók feldúltak s temetetlenül hagytak, és elment a kedve attól, hogy kimozduljon a szobából. Az asztról lesöpörte a morzsákat, majd a Kreutzer szonátát kinyitotta a negyvenharmadik oldalnál, és olvasni kezdett: „És azt gondoltam, hogy összevesztünk és kibékültünk, s hogy ez többé nem fordul majd elő. De még ugyanazokban a hetekben igen hamar megint beállt a csömör korszaka, megint nem kellettünk egymásnak, s megint ott volt a veszekedés...”

Felsőhajtott és letette a könyvet.

D.-be úgy érkezett, mint akinek teljesen mindegy, hogy hova vetette a véletlen. Hétfői nap volt. Még aznap délelőtt munkába állt a csőszerelőknél. Az irodista lányok beírták az adatait, és a raktári utalvánnyal útjára engedték. Azt mondták a háta mögött: Elcsapott diák lehet... A raktárban kék színű vattaruhát és gumicsizmát kapott. A művezető az ebédlőben ült egy kecskelábú asztal végén, idős parasztember benyomását keltette. Nem sokat kérdezősködött. Végignyálazta a noteszét, majd az egyik oldalra ceruzával beírta Áront.

– A kettő per hatos vonalra osztottalak be – mondta.

– Azt hol találom meg? – kérdezte Áron.

– Délben bejönnek a fiúk. Ráérsz ebéd után kimenni velük.

Este barátságot kötött Mártonnal.

A telep sarkában ült egy háromszázas, törött, öntött vascsövön, közel a drótkerítéshez. Elfáradt a munkában, semmihez sem érzett kedvet. Kis idő múlva egy magas, puha fiatalember állt meg mellette. Csodálkozó szeme volt.

– Nézed a lányokat? – kérdezte.

– Miféle lányokról beszélsz?

– Akik ott laknak – mutatott Márton széles, csaknem diadalmas mozdulattal az alacsony, barakkszerű felvonulási épületre. A csukott ablakok mögött cserepes virágok hervadoztak.

Áron közömbösen nézett át a drótkerítésen.

– Na és? – kérdezte.

Márton elvigyorodott.

– Egyszer voltam bent náluk – mondta. – Még karácsony előtt.

– Az is valami?

– Bementem és leültem az ágyukra. Négyen laknak egy szobában, és olyan illat van ott, mint egy drogériában. Nem olyan bűdös, mint a mi szálásunkon. A szekrényben szappant tartanak a ruhák között.

Áron nem szólt. Márton azt hitte, hogy neheztel rá, s nem akar barátkozni. Leült melléje a csőre.

– Mit szólsz ahhoz, amit mondtam?

Áron odafordult hozzá.

– Akarod, hogy bemenjek hozzájuk? – kérdezte.

– Most? – tágult ki Márton szeme.

– Most is lehet.

Áron még azon a héten fiatal szerelőkből és kamasz korú segédmunkásokból külön brigádot alakított. Az idősebb szerelők reggelenként egy szó megjegyzés nélkül figyelték őket a telep udvarán, hogyan cipelik a kézikocsihoz az ólmot, a kócot, az agyagot, hogyan fogják az öntőkanalakat, a tömítő szerszámokat, emelőket. Fantasztikusan dolgoztak. Fizetésekor másfél, kétszeres pénzt vettek föl. A próbanyomások idején kipirulva, de magabiztosan álltak az árok két oldalán, s nyugodt szemmel követték a művezetőt, a fesh mérő mutatóját figyelve egyedül csak Áron fohászkozott magában.

Márton az első fizetés után meghívta Áront a Késdóbalóba. A fáradt, rosszcú tömegben át utat törtek a söntéshez. Gyorsan ledöntötték a korsó sört, a következővel pedig a terem végében a fal mellé húzódtak. A közelben a földre kuporodva nagy társaság kockázott. Áron nem tudta eldönteni, hogy

az alacsony hodályban a lárma vagy a füst nagyobb. Nem érezte jól magát, egy kicsit félt is. Szeretett volna egyedül lenni.

Márton meglökte a karjával.

– Fura alak vagy.

– Miért volnék az? – pillantott rá Áron rosszkedvűen.

– Megvadtítottál bennünket – kiabálta túl Márton a lármát. Előrántotta a fizetési szalagot, és meglobogtatta. – De nem haragszunk érte!

Áron tekintete elvegyült a tömegben. Lágynak és fárasztónak tűnt előtte minden.

Márton ismét meglökte.

– Olyan, mintha nem is csőszerelő volnál.

Áron bölintott.

– Igen. Ez csak ürügy nálam.

– Mondom, hogy fura egy alak vagy – vigyorgott Márton. Melegséggel vegyes tisztelet párolgott a szemében.

– Ez azt jelenti – kezdte Áron magyarázni –, hogy vannak emberek, akiknek sohasem úgy jó, ahogy van. Én ezek közé tartozom.

Márton elkomolyodott.

– Jobb az, ha az ember békében hagyja a világot.

– Éppen az a baj, ha békében hagyod! – mordult rá Áron. – Kevés az, hogy az embernek csak megbízható munkája legyen, amit megfizetnek. Az is kevés, hogy van egy-két haver, akik hazaviszik, ha leissza magát. Meg egy olyan barátnőre tesz szert, aki rendesen mosakodik, és inkább hallgat, mint hogy leálljon veszekedni. Milyen az az ember, aki ha szomjas, beéri egy korsó hideg sörrel, vagy ha fázik, egy kis pálinkával?

– Ennél többre nekünk nincs szükségünk – mondta Márton meggyőződéssel. – Ami ezen felül van, az legyen csak azoké, akiknek gusztusuk van hozzá.

– Te meg élsz, mint egy bunkó.

– Bunkó az öreganyád!

– De igenis bunkó módjára élsz, ha eszedbe se jut, hogy ha valamit nem értesz meg, vagy nem tudod magadat rendesen kifejezni, vagy pláne, kitálalsz valamit, ne gondolják rólad rögtön, hogy gonoszságon töröd a fejedet. És ha bajba kerülsz, ne akard, hogy rendesen segítsenek rajtad. Ha ez nincs meg benned, akkor mi a fenének született erre a világra? Enni, inni, szolgálni, meg gyereket csinálni?

Márton sokáig nem válaszolt. Elgondolkozva lötyögtette a korsó aljában a sört.

– Neked a vezetés állna jól – szólalt meg végül. – Mondjuk, a művezetőt mi eléggé utáljuk . . .

Április végén bejelentették, hogy minden csőszerelőnek le kell tennie a technikai minimumvizsgát, ennek alapján fogják megállapítani a szakmai tudást és a bérfizetési besorolást. Áron az izgalom legcsekélyebb külső jele nélkül várta, hogy beszéltsék az ebédlőbe, ahol a művezető elnökletével a bizottság vizsgáztatott. Később némán állt az összetolt kecskelábú asztalok előtt, nem tudott válaszolni a kérdésekre. Nagy csönd volt, ő pedig növekvő gyorsasággal sülyedt valahová, nem érte el azokat a szavakat, amelyek oly fontosak lettek volna, s amelyeket annyira ki akart mondani. Érezte a zuhanását. Nem törtek össze a csontjai, de az erő az utolsó mozdulatig kiszállt belőle. Kegyelemből és a munkahely tekintélye miatt a nyolc fokozat közül

megadták neki a harmadikat, ami szakmailag nagyjából egyenértékű volt egy jobb betanított segédmunkással. A brigád vezetését a helyszínen kivették a kezéből.

Márton utána ment, a kapunál érte utól.

– Hát, ez hogy történt? – kérdezte megdöbbenve.

– Mert nem akarják megérteni, hogy én felhő módjára szeretnék élni – próbált Áron vidáman válaszolni, de a vidámság nem sikerült.

– Felhő? – bámult rá Márton.

Áron akkor késő éjszakáig csatangolt a félig kész lakóházak és felvonulási épületek között. Nagy fájdalmában komolyan érezte, hogy az ő helye nem a keskeny gödrök mélyén van, hanem egész magasan, a felhők magasságában illesztgeti egymáshoz az öntött vascsöveket, és a kóccal, a lágy agyaggal, a forró ólommal úgy dolgozik, mintha azok nem is közönséges szerszámok volnának.

A szoba jól bemelegedett.

Dél jóval elmúlt.

Maradt egy kevés kenyér, meg szalonna, de Áronnak nem volt kedve enni. A melegtől és a hosszú várakozástól elálmosodott. Lefekszem egy kicsit, gondolta, s ha sikerül elaludni, csak akkor ébrednék fel, amikor már biztosan itt lesz . . .

Levetkőzött, bebújt az ágyba, lecsukta a szemét, és várta, hogy majd elalszik. A távolból feltűnt az első este. Nem tudta megmagyarázni, hogy miért, de szívesen gondolt erre az estére. Jolán idegesen, barátságtalanul ült az asztalnál. Később mondta el, hogy a barátnője délben átszólt a hitelosztályról, hogy este találkozik a fiújával, annak a barátja is eljön, akinek egy rendes partner kellene. Jolán elvörösödött, és határozottan azt mondta, hogy: nem. A barátnője délután többször telefonált, kétszer át is jött, hogy rábeszélje.

– Tiszta hülye vagy – mondta. – Honnan tudod előre, hogy ki a barátja? Hátha komoly dolog is lehet ebből, te meg a hülyeséged miatt kihagyod?

Jolán öt perccel a munkaidő vége előtt telefonált a barátnőjének.

– Jó, de csak kilencig.

Tíz óra körül, amikor már nagyon közelgett az idő, hogy elbúcsúzzanak, Áron közömbösséget színelve megkérdezte.

– Mit csinálsz vasárnap?

– Unatkozni fogok – válaszolta Jolán.

– Nem unatkoznánk együtt?

Jolán egy kis szünet után igent mondott. Nem tudta, hogy ettől kezdve Áron szolgálatában fog élni.

Késő volt, amikor felébredt. Sötétedett, és erős, hideg északi szél támadt.

Áron napja ezután gyorsan végetért.

Egyre fogyott az idő, és egyre türelmetlenebb lett. Kiment, az eresz alá húzódott. Ezt neveztem én el a fehér lábak hónapjának, gondolta bosszúsan. A távoli villanyoszlopok mögött, ahol a sötétség teljessé vált, megpróbált fölfedezni valami biztatót, legalább egy autó reflektorát, egy vonat lassú érkezését, vagy egy reménykeltően mozgó emberi alakot, de semmi. Nagy igazságtalanság ez, gondolta kedvetlenül, dehát az ember legjobb dolgai az önzésen és a félreértésen buknak meg, mert ő is azt képzei rólam, amit az emberek, hogy élek-halok a magányért, pedig ha tudnák, hogy akkor szen-

vedek a legjobban, ha magamra hagynak, vagy én hagyom el őket. Mostanában nem történt velem ennél nagyobb igazságtalanság, az biztos . . .

Kezdett fájni, visszament a szobába. Rossz volt bent a levegő, de nem nyitotta ki az ablakot, hogy ki ne hűljön a szoba.

Fontosságot nélkülöző, csupán időtöltésre alkalmas dolgokba kezdett. Megszámolta a pénzét. Nem volt sok, de kevés sem. A kenyeret és a szalonnát újságpapírban elcsomagolta reggelre. Az üveget a csapnál feltöltötte friss vízzel, végül keresett egy rongyot, megnedvesítette és a cipőjéről elkezdte tisztogatni a sarat. Az eltelt napról nem volt jó véleménye. Rossz nap volt, állapította meg, más azt gondolná a helyemben, hogy egy ilyen nap után nem sok jót várhatok, de ha valaki azt hiszi, hogy bármit is feladok, az téved. A hajók talán meghozzák a szerencsémet . . . S akkor cipőtisztítás közben elgondolta, hogy milyenek lesznek a hajók, és maga a gyár, amelynek még csak a felvételi irodáját ismerte belülről, de látta a vas színű hajótesteket, s hallotta a kalapácsok zuhanását. A gyár kerítésénél sokáig bámulta a fénytelen vizet, a nád zöld mozgását, az udvaron átfutó csuklyás alakokat. Ezek félnek az esőtől, lepődött meg, és mintha fény villant volna föl benne; megértette, hogy mi lesz itt a dolga.

Voltak, akik azt hitték, hogy Áron bukásra ítélt ember. Nyugtalan vándorlásai nem keltettek rokonszenvet. A kényelmet és a lassú biztonságot szerető emberek nem nézték jó szemmel, hogy sehol sem érzi jól magát, azt pedig egyenesen nevetségesnek tartották, hogy minden áron hős szeretett volna lenni. Azt hitték: fiatal kora ellenére, egy régi időkből örökölt romantikus lelkületű alak, akire előbb-utóbb szerencsétlen bukás vár. Távolságban esik attól a szorgalmasan aktív és szürke-fegyelmezett jellemről, aminek a kor kedvez, és maga is kedvezhet a kornak, mert rendes, kiegyensúlyozott időkben nem lehet abban a hitben élni, hogy egy új helyzet, egy váratlan fordulat kiteljesíti az ember életét.

A valóságban Áron is szeretett volna teljesen és véglegesen birtokba venni valamit, de ami kizárólag az övé, és nem mások jelölték ki a számára, akár egy hidat, akár egy keskeny árkot, amibe csöveket fektethet, akár egy hajót, de mivel nehezen boldogult, újra és újra dühödten valamiféle rohamra indult. Talán Jolán volt az egyetlen a világon, aki tudta, hogy miről van szó, de ő is a fegyelmezett életet szerette.

Áron lefekvéshez készülődött. Kabátot terített magára. A nehéz vaskaput kétszer rázárta, a reteszt is, majd behúzta a zsalugátért, a külső ajtót is, amihez nem volt kulcs, és bezárta a belsőt. Az olajkályhát lekapcsolta. A hálórúhát ráhúzta az alsónadrágra és a trikóra. Kiszámította, hogy reggel fél óra kell az öltözködéshez, ennél jóval több, míg kiér a hajógyárhoz. A vekkert fél hatra állította be. Leoltotta a villanyt, és beburkolózott a takaróba. Jolán gyakran szokta mondani, gondolt vissza: Mindig aludd ki magadat, az a legfontosabb. Most megfogadom a tanácsát, és reggel arra fogok ébredni, hogy itt áll az ajtónál azzal a kis kockás kofferjával, amiért annyit csúfoltam őt. És a reggel, a reggel az biztos, hogy majd mindent rendbehoz . . .

Így aludt el.

Tudathasadás

– Mondom, kedves Erzsébet, hogyne mondanám. Csak a legelső szót találjam meg. Attól függ minden . . .

Ezt Bözse is belátja, s míg lecsorgok az egyik csövön, hogy fölcso boghaszak a másikon, várakozóan akasztja ki pillantását a szemöldökömre. Száradni. Nagy, nedves van neki. Föllazulok tőle, mint fűtőtest alatt a parkett. Aszfalton rekedt tócsákat juttat eszembe. Szürcsölésre ingerel. Még sohasem ittam tócsából. Vajon lesz bátorságom? Szeretem a tócsákat. Hangulatuk van.

Isszuk a kávé. Mindenki kitakarodott a helyiségből. Csak Mátyás atya gubbaszt a sarokasztalnál. Időnként meglöbögat egy kefelenyomatot. Meg akarja adni magát? Kinek? Én is kirakosgatom a portékát. A kezem ötért, a fejem hatért. Ráadásul egy kis bensőség, szív, máj, epe . . . Ingyen van, én mondom.

– Beszélhetek őszintén? – kérdem, miközben az alkalmas hazugságon gondolkozom. A kinti sötétedés maroknyi gyurma, hetyke kis huszárt formálok belőle, közénk állítom az asztalra. Szalutál. – Egész eddigi életemben a felelősséget kerestem. Lehet, hogy hihetetlen, de már tizennyolc éves koromban felelősséget éreztem az emberiség sorsáért.

Mélyértelműen nézek. Nem történik semmi. Bözse, Bözse, hát ilyen kemény dió vagy te. Na, várj csak. Mátyás atya felém nyújtja a kéziratot. Gyorsan átfutom. Épp jókor, Mátyás atya, éppenséggel, de éppenséggel erre volt szükségem. Többen rosszállóan csóválják a fejüket, Il kuncog.

Bözse hirtelen megelevenedik. Most minden mozdulata merő céltudatosság. Jobb kezével keményen megmarkolja a csésze fülét, szájához emeli. Leveses zörejek. Lekocantja. Pillantását felgombolyítom a mutatóujjamra. Jó lesz inséges napokra.

– Eleinte minden percemet lefoglalta a létért vívott küzdelem. – Hajnalban már a réten voltam. Nagy odaadással fogdostam össze reggelire a három szöcskét. Csak arra kellett vigyázni, hogy a számból befelé ugorjanak és ne kifelé. – Ebben az időszakban nem sok időm jutott az elvont gondolkodásra.

Előbb az eleven szemlélődés, olvasom ki a szikkadt biztatást Bözse bólintásából. Bizony, én mindössze Európát jelöltem ki fáskamrámul, ahová csendes, munka utáni délutánokon visszavonulhatok úrrakétát barkácsolni. Csoda, hogy még csak a kipufogócsövek készültek el? Az is inkább egy ökrösszekérére emlékeztet.

– Valóban – folytatom fölülmulthatatlan eleganciával, s a körömreszelővel feltűnés nélkül reszelem le metszőfogaim maradék élet –, valóban . . .

Pillantásunk melegen kulcsolódik. Érdekes délután. Ez a fickó, akár-hogyis, nem akárki. Megemlítem Jenőnek. Nem említem meg Jenőnek. Lehet, hogy megemlítem Jenőnek. Az utóbbi érvényes.

– A mi generációnk saját bőrén tanulta meg, hová kell állnia. (Jól mondom, ugy-e, jól mondom, csak egy biztató szöcskát . . .) Tökéletesen magamra

maradtam. Ami a fejlett kapitalista társadalomban, sajnos, természetes is. És akkor elkezdtem gondolkodni . . .

Bizony, csupa kis Athene Pallas pattant ki a fejből. Körbe keringőt játszottunk. Hiába, akit egyszer áthat a történelmi meghatározottságának tuda . . . Na, ehhez az okossághoz gyorsan valami köretet. Lehet zöld is. Friss, tavaszi cipruslombot az odaégetett pecsenyéhez. Nemcsak sűrűgön él az ember.

Belemerülök Bözse nedveskés tekintetébe. Széles karmozdulatokkal fuldoklom. Az üveg alatt foszladozó csipketerítő hágcsőján kapaszkodok kifelé. Na, mi lesz? Ezalatt dülöre jut két válóperes tárgyalás. Valami jó kemény anyagdarabot szeretnék érezni a kezem ügyében. Puha hús is megtenné. Fogjuk fel puha húsdarabnak az emberiséget, javaslom. Elvetem.

Bözse szája megindul. Nem megy el. Csak mond valamit. Valami biztatót. Szomorúan bólogatok. Karom is szétcsapom. Légáramlat keletkezik. Csak óvatosan! Még feltűnik valakinek.

– Sok kemény tusát vívtam magammal. Tudja, utólag mindig felelősséget érzünk felelőtlenségünkért. Nehezen válunk meg tőle – csavarok még egyet az orromon. Szemembe könny szökik. De az ásitást már sikerül elfojtanom. Ki kell tartani. A vártán. Ki kell tartani. Aztán elengedni. A fület befogjuk vagy nem fogjuk be, tetszés szerint. Mert van, aki nem szereti a becsapódó emberi test puffanását. A gyengébb idegzetűek. Humanizmus.

De hát ez nagyszerű! Ide máskor is eljövök. Ki hinné róla. Micsoda szellem! Egyszerű szürke zakót hord. Reggel borotválkozott. Meg is látszik. Kár, hogy azt a hosszú, fekete szőrszálat nem lehet kitépni az orrából. Viselhetné fölgombolyítva. Takaros tincsekben. Elmegy egzotikumnak. Ettől eltekintve, tökéletes. Szólok is Jenőnek. Elhozhatná a gyermekeket. Mindig azokat a háborús játékszereket kelepeltetik. Itt tanulhatnak. Lelkibékét. És egyensúlyt. Hopp, most mintha felbillent volna. De nem. Áll az!

– Így kerültem haza – hasad hajnalként a hangom. Már Mátyás atya mögött feszíték a háromkerekűn. Vígán integetünk. Apró drázsékat eszegetünk. Növeli a férfiasságot. Ideje.

Ne fáradjon a kérdéssel, édes Bözse. Már válaszolok is: sokmindent szeretnék csinálni. A cirkusz elefántidomárt keres. Én ugyan a legyeknél szerettem alapos szakmai gyakorlatot. De ha szólna az érdekemben . . . A kártyagyárban is szívesen állnék modellt. A királyokhoz. Hogy nem vagyok király? Ez igaz, de hol talál manapság valódi királyt? . . . Ez is igaz . . . De vajon vállalják-e? . . . Ennyiért? . . . Na, látja. Én lennék az ötödik király a pakliban. A rózsaszínű király. Szürke harántcsikkal. Minden lap ütne. Lehetnék esetleg örökzöld király. Táblácska lógna a nyakamból: VIHETSZ! Mit szól a meggyőződés nélküli királyhoz? És a kukorica király? Azon térdepelnék. Órabér fejében. Munkaidő: reggel hattól másnap reggel hétig. Vörös mezőben, szélein aranysárga elszíneződéssel. Alatta karakán betűtípussal: Ez a király későn futott, neki csak a füle jutott. A zimmájzumot nyugdíjasok rézfúvós énekkara pengetné minden partihoz. Biztonság kedvéért kiadhatnánk egy brosrát: A királyok, mint a valóság ábrázolásának eszköze.

Valaki órák óta hallgat. Azt hiszem, én. Ki mondta fel az életrajzomat? Míg ezen gondolkodom, a sötétedést nézem a nyitott ajtón át. Előrelépés. Sok sötétedést néztem már a csukott ajtó előtt. Ezt az életrajzomat ki meséli el, jut eszembe fesztelenül. Atta kölyke, hát nem hallgatsz! . . . A sikátorokat is szerettem. Alkonyodó tereket és sötétedő sikátorokat. Nem mindegy! A fény karóba húzza magát a templomok tornyán. Gótikusokén persze. Szenved, míg

megszűnik. Szükségszerű lenne? . . . Természetes vagyok, mint egy fűcsomó. Szeretném, ha Eszterre gondolnék. Erő kell a kis hazugságokhoz is. Nem gondolok Eszterre. De miért ne tennék még egy lépést az emésztőgödör felé?

– Szikrája sem élt bennem a lelkesedésnek. Kalandvagy? Ugyan. Gyűlölöm a kalandot. Szerzetesnek születtem – folytatom tompán, s érdeklődve várom, mit fogok még mondani. Az a gyanúm, hogy megint hazudok. A kávézaccból rugóra járó sárkány vigyorog rám anyásan. Hársfát szakítok. Föléborítom. – Érdekli?

Bözse bölint. Felélénkülök. Táncra kérem. A sarokból figyelem elfogódott lépéseinket. Kutyaszán érkezik, hozza a szerelmünket. Lakodalom a pokol tornácán! A vacsorát az ifjú vőlegény állja. Csontjait a kutyáknak vetettük. Te, Jenő, ha ott lettél volna. Tudom, hogy te szereted az ilyen barokkos jeleneteket. Na, majd legközelebb.

És mi volna, ha megerőltetnéd magad és megértenéd ezt a szomorú szemű asszonyt? Igen, uram, hiába csóválja, az ember szeme nem mosdótál. Vagy legyen mosdótál a maga szeme is. Lojalitás.

– Fura hiányérzettel küszködtem. Nem tudom, hogyan nevezni. Most is csak jobb híján mondok hiányérzetet. Egy Sztálin-szoborból csak rossz regényekben lehet levezetni egy generáció lelkiállapotát. Motívum értékű.

Jaj, de tetszett. Felélénkül az asztal. Az üveglapból két könyök nő ki. Mondhatni, az anyémek. Elsétálok alattuk. Meglengetem a kalapomat. Beleveszek a csipketerítőbe. Jól érzem magam, csak Mátyás atya ne irányítaná rám azt a mozsárágyút. Hát, viccelek én, Mátyás atya, hát jut nekem időm a viccre, tréfára, élcre? Visszaváltozok levelibékává. Mátyás atya gyanakodva néz. Már nem hisz nekem.

Azért én is gyanakszom. Kilapátolom Bözse szeméből a könnyeket. A mélyére szeretnék látni. Feneketlen. Vagy lyukas? Hátralévő éveimet ennek szentelem. Aztán mégsem.

– Fűzött már tübe cernát? – kérdem dübörögve. – A szál remeg, vibrál, nincs benne a lyukban, aztán egyszercsak benne van. – Ennivaló értetlenség ez a Bözse. Plasztikusabb hasonlatok tolódnak fel. Inkább elhallgatok. – Fog a fok – tréfalok leendő lidérces álmaim számlájára. – Így történt.

Csalafintává válunk. Jól áll nekünk. Ez már cinkosság, üvöltének a gyönyörűségtől. Te, Jenő, tegnap délután egy nagyon érdekes férfivel ismerkedtem meg. Szent Péter ajánlotta . . .

(Már zsibbad a lábam . . .)

Nem volnál kíváncsi rá, Jenő? A te éleslátásoddal . . . Hogy várjuk meg, amíg kirügyezik? De hát, nem bokor. Ember.

(. . . kúszik felfelé, . . .)

Na jó, elviszem neki ezt a puttony tökmagot. Ha rászokott, majd szólok. Igazad van, Jenő, óvatosnak kell lenni. Különben is, minek exponálnád magad. Hiszen csak bokor.

(. . . mielőtt a szívemig ér, megszólalok.)

– Nyomorogtam. Hosszú ideig gögösen. Később gög nélkül nyomorogtam. Még később, már volt mit ennem, volt hol aludnom. Attól kezdve így nyomorogtam.

Míg érzékletes példákkal megmagyarázom, hogy ezt hogy kell érteni, arra gondolok, hogy állat vagyok, melynek téglából van a bőre. Az állatot vakolat borítja, s hogy össze ne tévesszék más állatokkal, a felső ajkára ezt irták: kávéház. De az is lehet, állapítom meg, hogy város nevű állat vagyok, s a kávé-

ház csak szerveim egyike. Megteszem létfontosságúnak. Ez sem bizonyos, döccenek tovább. Mi van akkor, ha a város is csak szerve a legnagyobb (vagy csak nagyobb?) állatnak? Bőrének határát a levegőben vonták meg és apró élősdik őrzik. Ország a neve. Az ország nevű állat, akivé tettem magam, maga sem állat, hanem egy még nagyobb állat fontos vagy kevésbé fontos szerve. Legyen a neve: Európa. Fű borítja, néhol sziklás, ereiben víz folyik, erei testének felületén húzódnak. Testemen városállatok fontos vagy kevésbé fontos kelevényei csomósodnak. A kelevények pezsögő alapanyaga: háziállatok, néhol, élénkítés gyanánt, kávéházállatok, bennük, élesztő gyanánt, én, többesben.

Feltűnés nélkül szabadítom ki fogaimat a húsból. Még mindig én beszélek, tehát nem illik közbeszólni. Valami jó játékon töröm a fejem. Agyon kell csapni az időt. Mindig odébb szökken. Épp mikor a tenyerem lecsattan. Most puhán gubbaszt a kávéházi asztal üveglapján. Várom, hogy elernyedjen. Tagjairól lassan vonul le a feszültség. Most vagy soha, gondolom szilajon. Leakasztom a lasszót a nyeregkáparól, némán lengetem, elhajítom. Körétekerekedik. Fogom. Húzom közelebb. Reakattintom tenyerem bilincset is. Megcsiptelek, koma! Csak annyira bocsátom el, hogy szemébe nézhessek. Keresem a szemét, nem találom. Talán nincs szeme? Testét keresem, nem találom. Nem lenne teste? Lyukat látok, belepillantok, belebújok. Bent vagyok az időben. Nem látok semmit. Behunyom a szemem. Még mindig semmi. Ujjaim szétmálanak. Úr. Derűs, inkább megbocsátó, mint megrovó. Az idő léhán gubbaszt a kávéházi asztal üveglapján. Megfoghatatlan.

Közben elhallgattam. Megnyerő szolgálatkészséggel lógok önmagam nyakán. Mint egy gerezd fokhagyma. Serényen szedegetem össze Bözse darabjait a kávéház különböző sarkaiból. Rakom össze. A szeméért ki kell mennem a kávéház elé. Sötétben kotorászok az aszfalton. Megvan! Érzéssel illesztem helyre. Belebámulok. Remélem, hogy csakhamar megpillantok valamit. Nem pillantok meg semmit.

Te, Jenő, magam sem tudom, mit gondoljak. Érdekes, szó se róla, nagyon érdekes. Feltétlenül figyelemre méltó. Csak ne mondana mindig olyanokat . . . Milyeneket? Olyanokat . . .

Olyan gömbölydedeket, mint egy sündisznó, segítek készségesen. S a láncot is mindig csörgeti az orrában, ahelyett, hogy vattába csomagolná és feladná a szülei címére. Mindegy utca 6, ne tessék csengetni, senki sincs itthon, leveleket és csomagokat a lépcsőházban égetni szigorúan tilos. Hamvasztás kizárólag a délutáni órákban, hátul a kertben, három méterrel a föld színe alatt.

– Tizenkét évi hányódás . . . Nem akarok szépíteni, tizenkét évi hányódás. Otthontalanság. Nem a meleg családi fészek értelmében. A létbizonytalanság értelmében sem. Egyszerűen, – nem vagy ott, ahol tested tartózkodik. De máshol sem vagy . . . Ért engem, Erzsébet?

Mint egyik veréb a másik alligátort.

Ki bocsátja meg nekem ezt a délutáni kis kirándulást? Mátyás atya? Feje szélmalomlapát. Egyre sebesebben forog. Én diktálom a ritmust. A helyben pörgés ritmusát. Nem érti az egészet. Hagyd csak, Mátyás atya, nem is érteni-való ez. Majd II. Ő szokott várni engem a pályaudvarokon. Már ágyat is vetettek neki a vágányok között. Néha éjjel érkezek. Mit szólnék, ha nem várna senki? A menetrendem olyan bizonytalan. Bosszantó. De megbocsátható, feltétlenül megbocsátható.

A lázadás úgy gyűl bennem, mint esővíz a szitában. Nézze, Bözse . . . Mert

én nézem. Nem jó ez magának sem. Ha jó lenne, nem ülne velem . . . Hogy ez ellentmond? Ne szóljon közbe, kérem. Látom én a kis bordó mellénykáját a fehér blúzon. Jól hat, nekem elhiheti. Tudja, mit viselnek a párizsi nők esteledéskor? A bőrüket. Kis bordó mellényke nélkül. Pillantásokat öltenek magukra. Nem öltené magára az én pillantásomat? Varrótűt mindig hordok magamnál. A fülembé szúrva.

– Hazajöttem, mert otthonra vágytam. Nem meleg családi fészekre. Olyan otthonra, ahol egyazon helyen tartózkodik a testem és én.

Folytatása következik, de addig is, valami üdébbit, ne? Tétélezzük fel, édes Bözse, hogy maga nő és én férfi vagyok.

Eleinte egészen rendesen viselkedett. De mi tudjuk, ugy-e Mancsi, hogy mit jelentenek ezek a rendes viselkedések. El se merem mondani. Mondjam? Elővette a ceruzáját és egy nagy Micky Maust rajzolt a homlokomra. Ilyen egy szemtelen . . . S ráadásul, volt bőr a képén letörölni. Nem mondom, volt a szemében valami, különösen, amikor csukva tartotta . . . Mit mondasz, szóljak Jenőnek, hogy szóljon Jenőnek, aki majd szól Jenőnek, hogy szóljon Jenőnek?

Amennyiben maga a férfi és én vagyok a nő, a dolgok lényegesen leegyszerűsödnek. Hiszen maga társra vágyik. Egy magamfajta nőben megtalálhatja. Vigyázzon, hogy oldja le a harisnyatartómat. A gomb megnyomása egy-máshoz feszíti a két plutónium félgömböt. S akkor ki meséli el magának a harmadik életrajzomat? Legyen megértő, világ életemben nagyapára vágytam. Harcsa bajusszal, kecsége szakállal, ponty okkuláréval. Bözse, maga a nagyapám lehetne. Akit épp most temetek. De emléke örökké élni fog. Az emlékezetemben. Megtekinthető mindennap. Hétfőn zárva. A börtönben. Mert nem fésülte ki ujjai közül az úszóhártyákat.

Igen, az úszóhártyákat. Mert maga a történelem előtti nagyapám lehetne. Pikkelyes farkával időnként megsimogatná kisunokája fejét. Ha elgurul, visszahozza, helyére teszi. Ne oda le! A két váll közé. Úgy. Csúf húsevőkről mesélne történelem előtti mesét. Hogy jönnek és hamm-hamm, ripsz-ropsz, megesszik a kisunokát. Mert kifésülte ujjai közül az úszóhártyát. S ezért nem tud bemenekülni, ha kell, a langyos tavacskába. Sőt, még a fáról is leszállt. És fejébe vette, hogy absztrahálni fog. És modellt ül önmagához. De akkor nagyapa odajön, fejezi be nagyapa a mesét a csúf húsevőkről, és nagyapa elkergeti a csúf húsevőket. Nem akar csúf húsevőket elkergető nagyapa lenni? Nem? Na, jó.

– Igen, az ember esendő. Szándékosan használom ezt a divatjamúlt szót. Az esendőségre még nem találtak jobb szót az esendőségnél – nevetek légiesen. A tenyerem ráizzad a csokor virágra. Bözse enyhe fenntartással szimatol. Virág ez, Bözse, virág a javából. Nem lehet minden virág ibolya. Virág ez, ha mondom. – Maga tudja a legjobban, hogy az ember mindig másban, életkörülményeiben, a többi emberben keresi a hibát. Ez valami önvédelemféle. De amikor már jól kidühöngte magát, sikerült mindenkit a sárga földig legorombitania, akkor maga ellen fordítja a fegyvert. Ami jelen esetben, a maga inspirációjára, bonckés.

Leborulok, és sokáig azt játszom, hogy a saját lábamat csókolgatom. Szeretném, ha velem együtt mások is röhögnének rajtam. Szólok Mátyás atyának. Azt mondja, ő inkább sír. Il se kuncog már. Eszter nem lát el idáig. A nagy csendben én is elbátortalanodok. Lehet, hogy ez tényleg nem vicc?

Idefigyeljetelek, gyerekek. Nekem ez most jólesik. És lehet, hogy hasznom-

ra is válik (vésztjósló csend). Az embernek időnként meg kell mutatkoznia, nem? Olyannak kell mutatkoznia, amire utólag azt szokták mondani, annyira emberi volt. Hogy ez már embertelen? (semmi válasz). Kivel szemben? Önmagammal szemben? (semmi válasz). Hát jó, gyerekek, szónokolhatok én magamnak is. Igaz, hogy mindazt, amit mondok, rég tudom. Az is igaz, hogy úgy teszek, mintha most teremteném. Na igen, és megbocsátom magamnak ezt a kis csalást. Egyetlen lehetőségem, hogy nem csalok?... Vajon?... Hogy most már késő belefogni? Hogy akkor kellett volna kezdenem, amikor kiléptem a bölcsőből? De a szememmel mi lesz? Meddig bírja ezeket az éles kontúrokat? És a testem? Ez a kontúrokon sült zebratest? Ez meddig bírja? Szeretne már egybesült lótest lenni... Már nem bírom sokáig. Higgyétek el gyerekek, csupán a halálomig bírom. (Rothadt macskák szállnak felém, félszegen hajlongok, egyet farkánál fogva hajtókámra tűzők. Össze ne tévesszenek valakivel).

Besötétedett volna? Remegő lágy részeim a természetes fényt kívánják még. Szoktatom magam a mesterséges fényhez. Kínként tekeredik bennem fölfelé a zene. Hosszú, aszályos csendeket bocsát közeibe. Ilyenkor levegő után kapkodok, bebizonyítom magamnak, hogy a kövek beszélnek, a fű sír, a szökőkutak gipsz nimfái a kéz lucskát bocsátják ki testükből érintésemre. Aztán elapad a csend. Tudhatom ismét, hogy a kő: tárgy, a fű: tárgy, a kutak: tárgy... Az ember én vagyok.

Olyan ez, kedves Bözse, mint az álom. Csak nyomasztóbb. Hasamon fölnyílik a díszes, kovácsoltvas kapu. Kirobog a csilingelő hintó. A bakján én ülök, csujjogatok. Hat ló-énem vágat velem a poros úton. A selymes ülésen kis rokokó majomként kuporgok megszeppelve. Az ellentett ülésen anyámként is jelen vagyok. Jó háttas énemen vágatok a robogó hintó után. Vállamon puska. Minden az enyém, a ló, amin ülök, a hintó, amit követek, a kovácsoltvas kapu, amin kirobogtam, a néma fegyver. Enyém a paraszt-én, aki az útfélről a hintó után bámul. Ha megfordulna, megpillantanám szakadt nadrágomból kikandikáló fél seggemet. Még rajta az ötven bot nyoma, amit ítéletvégrehajtó énem mért ki rám, a lelke udvara mélyén. Hogy üvöltésem a díszterembe fel ne hallatszódjék. Meg tudná mondani, édes Bözse, ki vagyok én? Hol vagyok én?... És miből gondolja, hogy én meg tudom mondani?

Azért persze mondom. Minden szavam levet egy öltönyt. Közelebb visz a végtelen végéhez. Lábam, talán maga a láb is, vakon botorkál a szétdobált öltönycsomók között. Ne csináljak rendet, Bözse? Hagyjuk a fenébe ezt a vetkőző számot. Mégiscsak ruha teszi az embert, nem?

– A gondolkodás, mostanában eszmélésnek szeretik nevezni, mindig ott lebeg az orrunk előtt a levegőben. Felszippanthatjuk bármikor. Nem tudom megbocsátani magamnak, hogy autósztrádák benzingőzét, zöldségpiacok rotadásszagát szippantottam fel előbb. Még akkor sem, ha tudom, hogy egész generációk nőttek fel ezeken az illatokon.

Miközben zuhanok lefelé a kútba, felrémlik bennem, hogy a folyamat helytelen. Nincs elég bajom enélkül is? Két karom gúzsba kötve. Harmadik karommal hozzákapok egy kiszögelésnek. A karom leszakad. Úgy hívták, ironia. Kínó az még, biztatgatom magam és belecsoibanok a lágy, fémesfényű szurokba. Serényen fuldoklok.

Még mindig csak sötétedik. A kávéház valamennyi fényforrása kötelességét teljesíti. Rideg emberek és emberpárok jönnek. Tőlük maguk előtt a kivénhedt levegőt. Ki szónokol itt, a fülem hallatára a tulajdon bűneimről,

hökkenek meg hirtelen. Csak én, csak én, nyugtatom magam, s terebélyes habostortát tömök a szemembe. Békülékeny hangulatba hajszolom magam. A tajtékot is letörlöm a szám sarkáról. Nézem a rideg embereket és emberpárokat. Úgy gondolták, megisznak egy kávét. Egész nap dolgoztak, tövét törték, s most úgy gondolták, épp ideje, hogy megigyanak egy kávét. Nem szerzetes az ember, gondolták magukban, és úgy döntöttek, hogy megisznak egy kávét.

Légy te is ilyen, tekeredik le az ige a fáról. Kigyó! Mit kezdjek egy kígyóval? Eladom, válok élelmessé. Aztán mégsem.

A pasas most arról beszél, hogyan ébredezett benne a lelkiismeret. Én a megélt állapot és a kibeszélt állapot közötti különbségen merengek. Arcom érdekes, kissé fátyolos kifejezése a melegvív után vágyakozó viziló képére emlékeztet. Aztán váratlanul arra a következtetésre jutok, hogy az állapotot anélkül kell megérteni, hogy kimondaná az ember.

Itt hiba történt, Bözse, álljunk meg, vissza az egész. Nem érvényes! Szóljon már annak a pasasnak, hogy tartsa a száját. Hiszen maga ezt az egészet épp olyan jól tudja, mint ő. Ha meg nem tudja, ugyan hiába magyarázzák.

Hangomat felissza az üveglap. A csipketerítő lyukain pislogok felfelé. Átvonulnak szememen a kávéházalakók. Sarkuk félholdalaku nyomot hagy a retinámon.

A pasas rendíthetetlenül szüli a szót. Életének csip-csup eseteiből vezeti le önmagát. Megértem én a pasast is. Lopott egyszer egy aktatáskát. A reklám-öngyújtókon potom áron adott túl. A pasas érzékeny. Átmenetileg azt hitte, bünt követett el. Azt hiszi most is. Menekül a szorongás elől. Most következik a drámai fordulat. Az abszurd-drámai fordulat. Kíváncsi rá, kedves Bözse? A pasas nem az aktatáska lopás miatt szorong.

EZT KELL MEGÉRTENI, BÖZSE. Ha érti, ért mindent. Ha nem érti, hiába magyarázza magának a pasas holnap hajnalig. Kutya egy helyzet, mi?

Az összpontosítás erőfeszítése után lágyan omlok atomjaimra. Házmaster jön, kezében cirokseprű. Tereli részeimet takaros kupacba. Nagy munka. Néhány atomomat Londonban hagytam, több európai palotalépcsőn is akad belőlük elvéve. Összeszedhetetlen vagyok, állapítom meg maradék erőmmel, s arcom inkább komor, mint vidám.

A pasas beszél. Bözse néha továbbsegíti egy-egy kérdéssel, bólintással. Segíti na, miért tagadnám. Tehetetlen vagyok velük szemben, gondolom csikorogva. Várom a tárgyalást, amikor kiülhetek végre a tanúk padjára. A tárgyalóterem íves ablakán arcomra süt majd a nap. Addig is magam köré csavarom a lópokrócot. Rálehelek egymáshoz fagyott tagjaimra. Fejemben jég-szilánkok csilingelnek. Néha mixer szerettem volna lenni, jut eszembe mohón. A mixerek jól keresnek.

Nézem Bözsét. Fehér blúz, bordó mellénykével. Mondja, Bözse, mikor aratott végső, kiütéses győzelmet ábrándjai fölött? Vagy még folyik a tusa? Nem, eszem ágában sem volt azt állítani, hogy szükségszerű. Csak feltételeztem. Ezt játszom évek óta. Feltételezek. Éhes vagyok és feltételezem, hogy nemsokára valami ételhez jutok. Török temetőben üldögélek és feltételezem, hogy az, ami most domboldali dekoráció csupán, valamikor kevesek vagy sokak iszonytató valósága volt. És fordítva is, persze. Maga, Bözse, gyanúsán hosszú ideig túri a pasas elbeszélését. Miért? Szenzációéhség? Nincs ebben semmi rendkívüli. Segítőkészség? Ugyan, hogy is fordulhatott meg ilyesmi a fejemben. Bözse, maga azt hiszi, hogy még tartogat a maga számára valamit az élet. Egyetértek. De miért várja mástól?

Hát vén vagyok én, Mancsi? Ha egy nő elmúlt húsz éves, annak már csak csettinteni kell, s ugrik? Annak már csak a férfi járhat az eszébe? Te régóta ismersz engem, Mancsi. Ilyen vagyok én, Mancsi?

Lemondásom kanálisba csorgó esővíz. Igyekszek paránnyá változni és megbújni a pasas szemöldökének bozótjában. Ki ne lógjak, az isten szerelmére! Ilyesmiben azért van némi gyakorlatom, veregetem elnézően a vállam. Például abban, hogyan kell az oroszánt zománcfestékekkel kisegérré átfesteni. Tudom azt is, hogy a minium elfedi a rozsdafoltokat. Sőt, bármikor acélszűr-kére festhető át. Sokat fejlődünk, vélem megkönnyebbülten. Egyelőre csak a homlokráncaimat kell felelősségteljesebbre igazítani. Csekélység.

Aztán hirtelen, minden mindegy. Ez legkártékonyabb állapotom. Ilyenkor saját húsból harapok jókora darabokat. Mert enni ilyenkor is kell, enni mindig kell.

A pasas arról szónokol, hogyan értette meg a haza fogalmát. Most már ellenségesen figyelem. Elhiszem, persze, hogy elhiszem, de minek ez... Mit akar a pasas bebizonyítani már megint? És kinek?

Az emberiség közben felsorakozott a kávéház ajtaja előtt. Fegyelmezett. Várja a sorát. Ne tessék haragudni, mit osztanak? Engem, kérem. Mélyhevíve. Az emberiség most már nyugodt. Áhá, szóval erről volt szó, dugja össze buksi fejét az emberiség. És még mi tartottuk rossz embernek. Pedig milyen jó ember. Igazán érdemes volt rááldozni ezt a százhusz évet, míg megmagyarázta, milyen jó ember. Gyertek, fiúk, lányok, énekeljük el a százkilencedik szimfóniát.

Én azóta elég messze járok. Végtagjaimat takaros batyuba kötöttem. Viszem a vállamon. Valami puhát rugdosok magam előtt a porban. Azt hiszem, a szívem. Ujjaim valami kocsonyásat markolásznak. Szenvedélyesen szörcsög. Az agyam lesz az. A vásártérre igyekszek. Záróra előtt még szeretném felütni a mutatványos bódémat. Megmutatni a férfit, aki tejet fej az ujjából. A férfit, aki zsonglőröködik mind a hét szemével. A férfit, aki sohasem alszik és sohasem eszik, akinek elégséges az étel képzete, hogy jóllakjon és az álom ábrándja, hogy kipihenje magát. Megmutatni a férfit, aki egyetlen, hatalmas lyukat hord a teste helyén, a férfit, aki sohasincs ott, ahol ott van. A férfit, aki nem is férfi, s ezt szívesen megmutatja, beléptidij ellenében, minden érdeklődőnek. Ugyanott kisállatsereglet divatossá korcsosult gondolataiból, langyossá hült barátságaiból, görcsössé vált erőfeszítéseiből. Két nadrággomb ellenében mindenki fölhajthatja a hátsó ponyvát és bepillanthat csakazértisébe. Az esetleges szemvilág- és szemfényvesztésért az igazgatóság semmi felelősséget nem vállal. Kilépéskor mindenki mézeskalács keresztet kap a hátára. Levetni nem lehet, de könnyen megfedelkezhetünk róla. Az eredmény ugyanaz.

Tehetetlen vagyok. E pillanatban átélem, hogy a világ független tőlem. Később már nem lesz független, de még az. Nem baj, nem baj, rendelkezek hápogva. A pasas hadd beszéljen. Maga is, Bözse, fehér blúzával, bordó mellénykéjével, maga is csak üldögéljen, szürcsölgesse a coláját és hallgasson. Mátyás atya, te csak aggódj jóízűeket, és hidd is, hogy érdemes. Il, Péter? Tegyétek azt, amit éppen tenni kell, mit tudom én, bevásárolni, moziba menni, dolgozni... Nyugodjatok bele, hogy megfoghatatlan. Ti, Edit, Eszter, ti szépek vagytok, ha majd lesz egy kis fölös időm, nagyon foglak szeretni benneteket. Most még tehetetlen vagyok. Egy kissé megöltem magam. Várom feltámadásomat. Épp az imént tudtam meg, mi lenne, ha magába marna az értelem iszonyú karma.

A kőlap megmoccan, csikorogva félrecsúszik. A katonák szétszaladnak.

Azért még a technika századában is feltűnést kelt a feltámadás. Kihasználom átmenetileg előnyös helyzetemet, és megkérdezem: na, milyen fiú vagyok? Klassz, válaszolok, míg homokot tömök a koponyámba, hogy be ne horpadjon. A koponya kerekded, ismételve az iskolában tanultakat. És a kezek? Hosszúak és hosszúak a lábak is. Hasra vigyázni, a legfontosabb szerv, duruzsolom az örök tanulságot. Lassan együtt van minden, visszaülök Bözsével szemben, az asztalhoz.

A pasas közli, hogy aktív részt szeretne vállalni az alkotó munkából. Kedvemre való ez a pasas. Hát nem aranyos. Aktív részt vállalna az alkotó munkából. Készségesen megalkotná az utcák tisztaságát. Nem elhanyagolandó alkotás a jóléti társadalomban. Bözse kedves, ha volna olyan jó és leadná holnap a portára azt a seprűt, tudja, amin boszorkányosdit szoktak játszani. A pasas hóbuckákat szeretne alkotni a járda szélén.

A felvételi kérelmet már rég benyújtottam. Igen, az Első Országos Felejtető Hivatal iktatójára. Az illemhelyen a bemenet, tudom, már jártam ott. Új seprűkkel takarítják az ócska tudatokat. Minden emléknék külön páncélszekrényt nyitnak . . . Nagyon boldog vagyok. Alig várom, hogy én is sorra kerülhessek. Addig is, megvárom, míg generációmmal együtt kipusztulok. Bár ez a kevésbé biztos módja a feledésnek. Bözse, nem akar maga az én külön felejtető főelőadóm lenni?

Miért nem jut eszembe valami üde, bosszankodok nyirkosan. Elmondhatnám, például, negyedik önéletrajzomat. Ma reggel kezdődött. Ma reggel is kezdődött egy önéletrajzom. Azzal kezdődött, hogy megittam egy kávét. Hogy fortyogjon. A semmi. A fejemben.

Szeretnék kikutyagolni az ághegyekre. Magammal vinnék egy középkori várost. Madárként billegnék a napsütésben. Szemem, ablakszem, szám, illatos kút. Nem úszkálna benne egyetlen döglött galamb sem.

Miért nem jut eszembe valami üde, bosszankodok nyirkosan. Karon ragdnám ezt a bordó mellénykét, fehér blúzt és vinném, mondjuk, Kalüpszo nimfa szigetére. Igen, épp oda, mert ott nem láttam felhőt, azt hittem megszűnt az eső és érdes sziklává változtam az érdes sziklákon heverészve.

Orcámon csenevész bokrok kapaszkodnak. Redőim lépcsőjén még mindig számarháton billegnek az emberek. Nyálamból bíborcsigát halásznak öreg halászok és halántékom kikötőjében egykedvűen máladoznak a szurkosfenekű bárkák.

Miért nem jut eszembe valami üde, bosszankodok nyirkosan. Iszonyúakat szökkenek, ujjam lefleslik az aknák pereméről. Iszonyúakat zuhanok, lábam már egyre kevésbé tudja kifogni elnehezdedő testemet.

Nincs jól ez így, nyöszörgök és visszakérezkedek képzeletem terére, képzeletem barokk szökőkútjának vízfoltos lépcsőjére. A napot is feltolom az égbe. Kezem hideg citromot tapint. Az én napom, erősködöm. Azért is az én napom. S a hittől már olyan sovány vagyok, mint gyógyuló seben a heg.

Nem szabad meggyógyulnom, kapaszkodok utolsó hiedelmembe. Ez a betegség egyetlen egészségem. Főlpattan a toronyablak, kistermetű, tévedéseinkből faragott szentek jelennek meg. Kezükben táblácska. A táblácskán római számokkal, az idő. Melyik? Ami elmúlt vagy ami még hátra van?

Miért nem jut eszembe valami üde, bosszankodok nyirkosan? Gondolhatnék, például arra, hogy először vagyok ott, ahol vagyok, és nem ott, ahová képzelem magam. Valahogy nem megy. Ez is csak város, vigasztalom magam. Füstös, füstjében feladatok gomolyognak. Ki kell szűrni. Levegőjében szavak

kavarognak. A te szavaid is. Állíts össze belőlük értelmes mondatokat. Sodord kötéllé őket és . . . Ugrókötéllé? Vannak más kötések is.

Földre épült város. Ásd ki gyökereidet. Ásd ki és kuporodj fölébük, hátha összenőttök. De ha elrothadtak a gyökerek? Ha te is már csak zsugorodni tudsz?

Miért nem jut eszembe valami üde, bosszankodok nyirkosan. Költözzek a kétkedéseimből épített városba? Megfulladnék, ugy-e, megfulladnék. A többiek, akikhez hasonlónak képzelem magam, a többiek hová költöztek? Bach atya ballag elő a macskaköves, barokk sikátorból. Hóna alatt a világ legnagyobb orgonája. Költözik. Az egyetlen, legnagyobb állításba. Kétkedéseiből építette.

Kétkedéseiből építette volna? Csenevész remény vinnyog a nyirkos köveken. Aztán lelapul. Gyáva? Nem tudom. Hozzám hasonlít.

Miért nem jut eszembe valami üde, bosszankodok nyirkosan. Röptében kapok el néhány bombát. Tíz ujjammal tíz ágyúcsövet dugaszolok be. Allok a sörösládán és Homéroszt olvasok a világ összes katonájának. A mellényzsebembe rejtett hidrogénbomba kiégeti a szövetet. A bőrömet is égeti. Úgy teszek, mintha minden a legnagyobb rendben volna. Hajamból erdős-árnyas temetőt hasítok ki. Csontjaimból fehér kereszteteket ácsolok. Kaparászó köröm lehetőség-szemfedő.

Visszasiklok a bőröm alá. Itt volna mégis a legbiztonságosabb? Nem hiszem, nem hihetem. Tessék kísétálni! Hová, borulok térdre, és most már igazán sírok.

Míg az utcán bandukolok, szívesen gondolok vissza erre a kávéházra. Üvegen át nézem, mint ritka bogarat. Csápjai lágyan tekerednek, potroha meleg.

Szívesen gondolok arra is, hogy találkoztam valakivel a kávéházban. Bár ebben nem vagyok biztos. Néha úgy rémlik, hogy bordó mellénykét és fehér blúzt viselt. Máskor a neve is eszembe jut. Azt hiszem, Erzsébetnek hívták.

Szívesen őrzöm emlékezetét.

Strawinsky

*Amikor ötven éve itt
Reszketve nehezül a botra
Majd kivár (szünetjeleit
Göggel ismétlő régi kotta)*

*Amikor ötven éve ők
Tudja hogy nemsokára meghal
S szemüvege most révedőbb
Mint fönn az ámuló balettkar*

*Itt ültem én midőn amott
Futó mosoly Ez most az ünnep
Se cintányérok se dobok
A hülyék fölállva tütyültek*

*Zsöllyébe roskad Micsoda
Bukás! – és lát halotti gyolcsot
Holt ballerínák csapata
Szökell Húzzák tetem-vonósok*

*Amikor itt az ostobák
Függöny Kitámolyog a karnagy
Botrány Gyönyörű ifjuság
Valami szirupot akartak*

*Félszázad terhével föláll
Törpe őrzása az időnek
Amíg javában állt a bál
Én dühösen otthagytam őket*

*Kacsint Az értetleneket
Ne bántasuk őket isten óvja
A botja kopog míg kimegy
Egy tűnő élet metronómja*

*A balettkar utánanéz
Aztán az ajtón végtelen tér
Nyílik-csukódik Semmi Kész
Nincs leverőbb a győzelemnél*

Utószó

*még úgy látlak nagynéha síkló-
rágású gyors gyönyörben - - -*

*nagynéha még - bevágott ajtó -
emléked visszadörren - - -*

*mint párzás után test a testről
a közös múlttól sorsunk már leválik - - -*

*levedlettük a berzsenyes bőr
fiatalkori álruháit - - -*

*a napon fekszünk és a testünk
nem lel egymásban ismerősre - - -*

*mi hajdan valamibe kezdtünk - - -
nem ismerlek föl semmiről se.*

Lejtmenet

*Mikor történhetett, mikor,
hogy a fiatal förgeteg
ütemes csapásaiból
lehúzott s lassan földre tett
önmagam betelt súlya, mit
már nem vállalt el az idő?
Mikor rakta rám fékeit
a Szörny, az eleven-evő,
a fölismerten is titok,
mely visszafelé tereli
hökkent létem? Mi teszi, hogy
Atlantisz mélyemlékei
zümögnek föl a múlt alól,
s hogy ismét hullámába von
ifjúságom vadvize, hol
magam még megtalálhatom?
Hová figyeltem, mialatt
a lét két üres perc között,
mint részeg, fegyveres hadat,
önmagam hátába lökött?
Az a se-vissza-se-oda,
az a buta semerre-sem,
az állás rossz pillanata
mikor történt velem?*

Ahogy papírlap

*A heves lélegzetvétél!
Örök szélcsendje kuporog –
ablak áll a levegőben.
Más sem: bőrén a harangszó,
nem ő, nem a szétkergetett
sziklák – fekhelye világít.
Érte kiált s nekilódul
az elme, ahogy papírlap
a lángban hirtelen fölül!*

Fölvonásvég

*Lehetetlen virraszt:
árnyék fénybe-vetve.
Szennyében szunnyadunk:
bomlásba kulcsolt fény
a dög-bűzben mellénk
heverő magasság!
Sírkövek napoznak,
nevetések égnek –
szájszéli fehérség,
a gyász kemencéin.*

Kiűzetés

*Csecsemő-fehér tárgyakon
bolyong a Nap. Almára feszült
héjon, homlokán a rőt
gázokban fölkevert
járdaszél-árnyak! S a levert
szárny, – fény lapocka éle.
Füstben tüst derengő háta,
lassú lány, pára
dől a partnak. Külön hever
a víztükör, s hideg
napon: kavics-meder
veritékében didereg
a hűség, elszánva
gyönyörű télelemre –
Méhedben az angyal
hulla-teste.*

Tengerfenék

*Homályban élők sorsára jutottam –
Tengerfenék ez, mély tengertfenék –
Szétázott testtel, kábán, elhagyottan
uszkálok, kúszom iszapban, homokban,
s az ég fölöttem nyirkos szürkeség.*

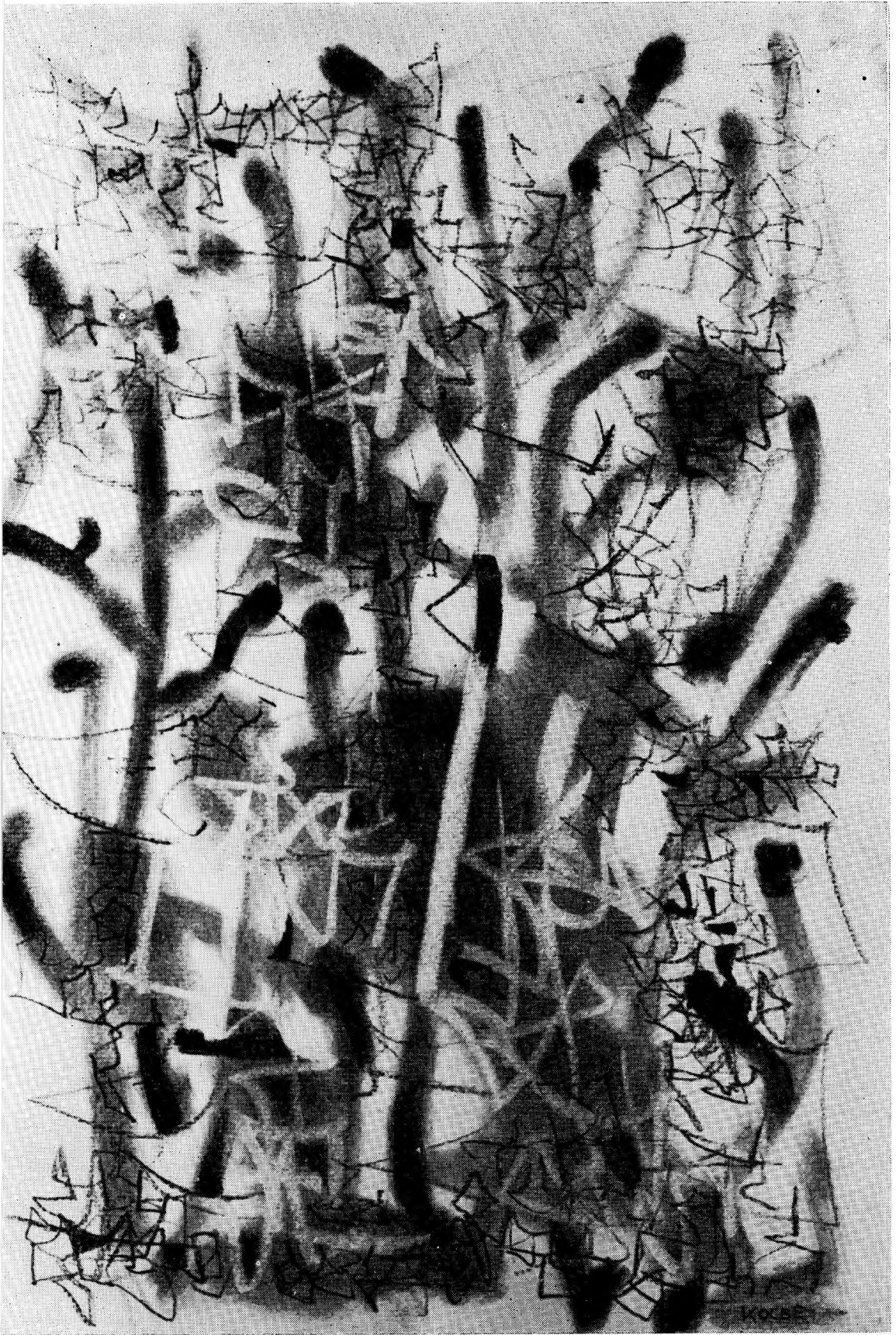
*Nehéz megszokni ezt a fény tiának –
Csak hüllők, rákok imbolyognak itt,
s ha néhány szörny – legcsútabb s legsivárabb –
tüskéivel kis életemre támad,
odvamba bújok, hol más nem lakik.*

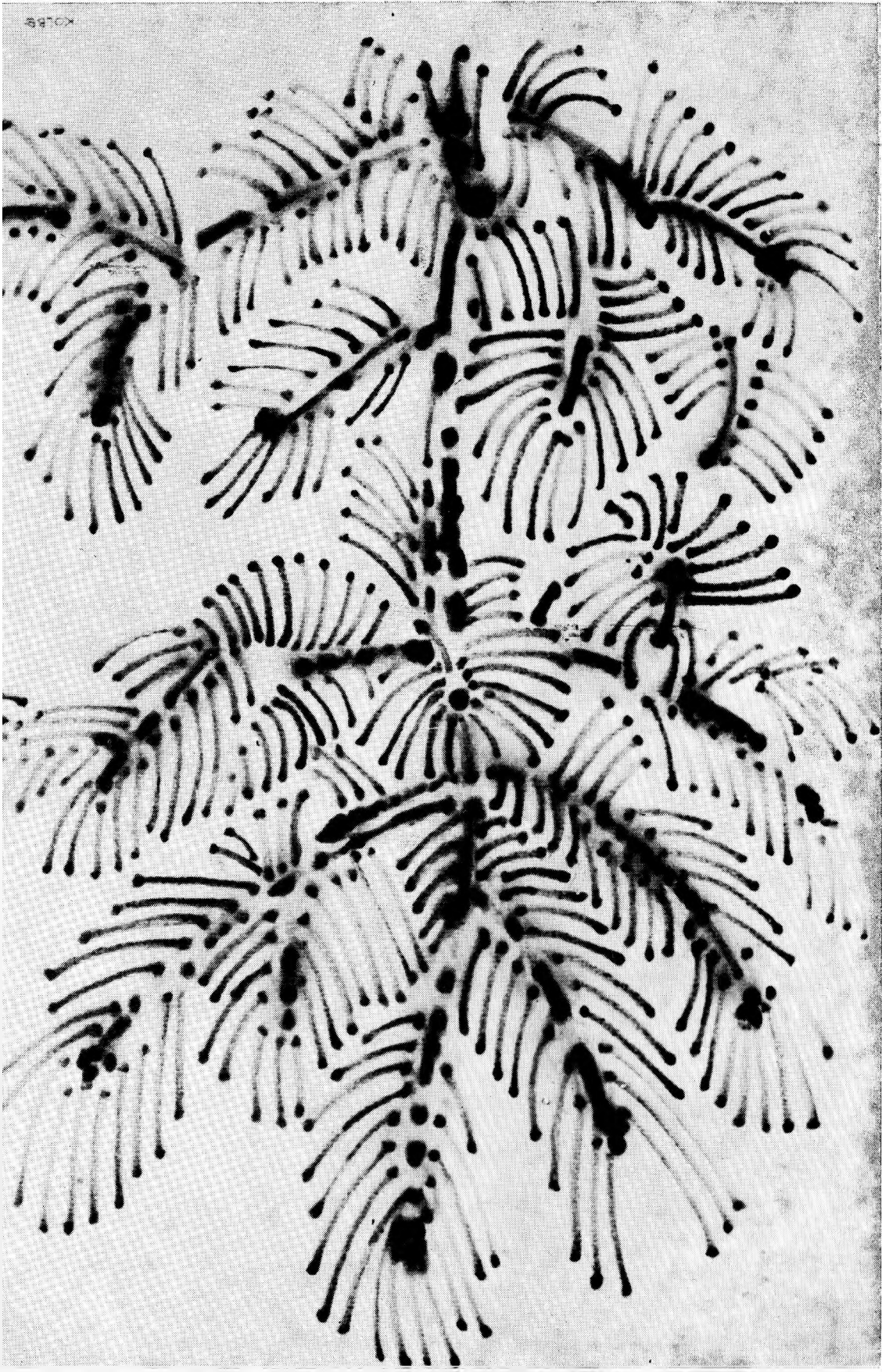
*S e fénytelen világban furcsamódon,
bármily kietlen itt a táj s főveny,
a tengermélyi sziklán s kőbozóton
kápráztató színek közt forgolódom,
s tarkálni kezdek én is díszesen.*

*Zöld, sárga s kék színt játszik már a bőröm,
körmöm nemes gyöngy s két szemem agát,
oly gazdag lettem itt, mint millió elődöm,
kik küzdve győztek ártó s kedvező erőkn,
hogy mindenáron éljenek tovább.*

*Ez, ez a mélység titka, s így kell színesednem,
a féltett kincs a rejtett odvaké,
mirigyeim kínjukban egyre szebben
s dúsabban festenek meg engem,
amíg csak rejt ez éjvak anyaméh.*

*S aztán . . . De minden már hiába!
Szép, színpompás így élni egyedül,
s míg gazdagszom mégiscsak fényre vágyva,
megfojt a mélység naptalan világa,
mint öl, mely holt tiút megkésve szül.*

Alakulások

Január 7. – Alapvető fölmérések. Térképek, dossziék, leltárok, szöveg-töredék

Határidőre elvégezni, ami még határidőre elvégezhető

Betervezni egy tavaszi napfölkeltét, szemben a nudisták szigetével.

Később tíz és tizenegy között

Rákkórház, Bossányi. Kiülni vele a füledt dohányzó folyosóra, ahol a többi látogató is, kezükben a félig hámozott narancssal, apró csomagokkal.

Megnyugtatni Lolát, hogy most már tényleg igen, ha semmi nem jön közbe.

Aztán anya. Temetés. De még bizonytalan, hogy hamvasztással-e vagy konzervatív módon

A könyvszekrény alsó fiókja. Kirámolni, megkeresni a színes képeslapot. Temkinék, Funchal-Madeirából. Castelo do Pico. Nagyítóval újra a virágzó fákat, a kék autóbust. Egy fehérkalapos nő, ahogy éppen lelép a járdáról

Választani egy piros és zöld zokni között

Kidobálni az üres orvosságos üvegeket, tégelyeket, leutazni Sopronba. Elaknásított senkiföldje, határzóna, fölötte a tájékozatlan madarak

Vörösmarty, utolsó évek. Elképzelni. Magány. A kocsisuk hiteles közlése (maga leste meg) – esténként kancsó borral bezárkózik, teleír négy-öt ívet, s mikor elfogy a bor, a gyertya fölött sorba mindet elégeti

Miért ne?

Inkább egy kék zoknit

Mindenesetre, erős kép: pusztuló kúria, kancsó bor, gyertya, zörrenő papír pernyék

Valahogy elképzelni. Utolsó hónapok. Mindenesetre két *öreg* név. Két valamilyen név

Az öregek szeretik, ha én is emlékezem?

Dacó nem elég öreg. Rakita és Pizel groteszk. Wujó? Vagy Florent és Udi? Mizla és Utáló? (Ez már a Váradí Regestrumban is.) Ugyanott Tibe, a váci kanonok; mellette Szerető, a szolgálóleánya. De ez sok. Túlságosan történelmi. Persze, azért bizonyos célra . . . Vagy Nini? Irma és Karolin? Matild? Ezek sem. Most valahogy nem. Akkor már inkább Anđel. Anđel és Stom (volt árvaszéki ülnök.) Valami se ilyen, se olyan a mai fülünknek. Valami közép-európai keverék. Esetleg Sztanna és Sztanista? (A családfák sárgulnak, a temetők úgylis egyformák.)

1967 május 17, kora délelőtt, az ablak mellett állva . . . Ez viszont teljesen elsüllyedt. Fogalmam sincs. Csak ahogy visszafordulok, akkor: mikor a fény éppen ráesik a kiszereelt konnektor falba süllyesztett tokjára, Szigetelővel elkötött drót-gubanc, sűrűn beszöve pókhálóval. Egy odaszáradt pók, de azért még így is fénylik belőle valami. Töredék

Pók-töredék

Csiptetővel összefogott cetlik; köztük széttépve, de újra összeragasztva:

„Igen. Megközelítőleg húsz éve ugyanabból a műteremablakból nagyjában ugyanazok a folyamatos és nem hasonlítható módosulások. Az évszakok, mint általános kategóriák. *Tél. A szomszéd az esőcsatornának támasztja a létrát. A nappalok és éjszakák alkalmi álöltözetei. Az idő itatóspapíron rögzített nyomjelei. Sőt, az itatóspapír, mint a lehetséges legtöbb; mint az egymásra préselődő körvonalak Rorschach-ábrái – (vízalatt ugató kutya, magányos cédrus, földközélen repülő fácánok, régi varratok egy friss seb roncsolt húsa alatt, barokkosan csipkézett szikla, colorádói vagina-hasadék, tűzérési becsapódás, megdermedt füstbokréta, a lombok mögött illegalitásba húzódó lombok stb.)*”

Ugyanott, félbehagyott kérvény, egy állás elnyerése ügyében:

„Tisztelt Uram! Lassan ötven év elteltével (száz), most mégis sokkal inkább, mint bármikor előtte, már csak annál is inkább, mert amire azelőttől emlékezni lehet, legalább is az én se rövid, se hosszú életemben, emlékezni mindarra a nyomorúságra, ami vele megtörténni se tudott, mert vigasztalanul (hatatlanul) kis pontnak érzem magamat, hogy a nyomorúság minden próbája megtörténhessék velem, most még annyi év elteltével is ugyanabban a lépcsőházban és lépcsőkön; vagy ha jobban fölvaltatom a lelkiismeretemet, szinte pontosan ugyanabban a sötétségben, amire hiába gyűjtünk villanyt, a fekete penész nem kopik le se az ártatlanságunkról, se a bűnösségünkről, amivel azt is mondom mindjárt, hogy senkit nem vádolok, még magamat se, pedig ha valamit, hát ezt kellene magunkon kezdeni, – hogy egyáltalán alkalmasak voltunk olyan méltánytalanságok elviselésére, amit még egy állattal se, még egy érzéketlen tárggyal se . . .”

Két kopott szekrény között túlméretezett kampósszög a falon, rajta egy bekeretezett írás: „Ha bejönnek a törökök, megverjük a popsimopsijukat, bizony!”

Mielőtt beutalnák az onkológiára, hónapokig foglalkoztatja egy ötlet, egy szorongató hecc. Pontos tervet dolgoz ki, hogy megrendezi a *tárgyak passióját*, kevés, de avatott közönség előtt. Egy tárgy nyilvános halálát; egy pohár rituális eltörését, mondjuk. Kezdve azon, hogy a pohár van, létezik, mint a millió többi társa, s mintha maga is azon igyekezne, hogy ne különbözzék tőlük, ugyanúgy felkínálja magát, hogy elmosás, ne mossák el, rúzsnyomot őrizzen vagy egyszerűen a megszáradt nyál csikját. Csak a megfontolt, odaadó figyelem bonthatja meg ezt a távolságtartó harmóniát. S ez az első lépés. A következő, hogy számításba vesszük, mennyire összehasonlíthatatlan más poharakkal. Elkülönítjük. Kiválasztjuk. Rangjára figyelmeztetjük. A pohár így kerül egy meghatározott helyre, az asztal szélére, ujjnyi folyadékkal az alján. S ettől a pillanattól kezdve nőni kezd, saját lehetőségeire csupaszodik a kipécézett magányban. S így már ő sem korlátozhatja magát, kénytelen a sorsa fölé emelkedni. Példamutató áldozattá. Ezzel megkezdődik a várakozás csendje és lár-mája. Törődünk vele, és mégse vesszük semmibe. Kölcsönös függetlenségünk kietlenségében jutunk el az egyenrangúságig; és ez a pillanat az, mikor megajándékozhatjuk a halálával, ami már senkiével nem téveszthető össze. S tel-

jesen közömbös, hogy ez milyen módon következik be, – kiválasztott vagy véletlen mozdulat löki-e le vagy huzat fújja rá az asztalterítőt. (Ez Bossányi szövege.)

Különben azt mondja, még mindig sajnálja, hogy az egészre nem kerülhetett sor. „Most már erőltetett volna.” Allítólag két hónapja van hátra. Néha úgy beszél a pohárról, mint egy közeli ismerősről. Egyszer így vall önkéntelenül: „Nem kívánom, hogy valaki más kezdje magyarázni neki . . . egy *idegen!* Dehát úgyis odakoccantják, lenyomják a nyakát. Szépen, ahogy szokták. De mi köze lesz annak a passióhoz? Szolid, törvényes gyilkosság, egy kis barátságos fojtogatás. Esetleg még meg is úszhatja egy repedéssel. Vagy legfeljebb csempe lesz.” Kedvetlen mosollyal teszi hozzá: „Persze, annál jobb. Akkor már nem kell úgy vigyázni rá.”

F. meséli, hogy egy téli délelőtt vesztí el a szüzességét a kisváros főterén. Az út jeges, a jobb lába előre csúszik, és egyből s a lábát csinál az aszfalton, de olyan tökéleteset, ahogy a balettiskolákban tanítják. Csakhogy tréning nélkül, egy tized másodperc alatt. S hogy akkor, ez szakítja föl; és nyoma is marad a bugyiján. Hiteles, nem hiteles: mindenesetre se előtte, se utána nem tudott még fél-spárgát se csinálni, soha.

(Teljes zsákutca. Kiesés. Néhány szándékosan üresjáratú mondat.)

„Este hétre várom a vendégeket. Nem tudom, hány személyt, csak úgy futólag állapodunk meg a Margit-híd szigeti bejárójánál, hogy *Szia, rendben, de azért ne csinálj belőle gondot . . .*”

„Felgyűrt kabátujjal teszi meg az utat a szigeti bejárótól a hidfőig. A sarki büfében elemel négy papírszalvétát. Megalázó érzés, ha az ember elefelejt zsebkendőt venni magához, és nincs mibe meg hová . . .”

Pár nap múlva betévedek az Imbiszbe, éppen zárás előtt. Harmadosztályú leprastáció, nem messze a „budai hidfőtől”. Elkedvetlenül, hogy ilyen katonás kifejezéssel is meg lehet határozni a helyét. Az arcok láva-kékek a neonfényben. A söntés mellett ott könyököl a *paneles* is, piros sállal a nyakán. Ballonkabátja nem illik bele a koratélbe, de azért földézi az ötvenhatos ballonkabátokat. Itt, az Orfinál vágják ki először a zászlóból a vöröscsillagos címet, s marad a fehér vászon, lyukkal a közepén. Először egy ápoló dugja át rajta a fejét, aztán egy női beteg, zöld pizsamában. A *paneles* rummal keveri a sört. A szövege zárás előtt többnyire ugyanaz, ilyenkor már nem sokat variál. „Szakikám, egyszerűen megy az, csak odaáll az a zsiráfnyak, és szépen köréd rakja azokat a hervadt paneleket. Már kész is a családi zugoly a nyolcadikon. Na? Magadtól jutottál volna ilyen baszom magasba? Csak az állami segély, más nem képes rá. Ha kifelejtik a lépcsőházat, akár ott is maradhatsz. Az ilyesmit nem lehet gyerekekre bízni, szakikám. Ha meghúzod a vévét, biztos lehetsz, hogy az egész ház hallja, ahogy megy lefelé a massa. Na? Van ellenvetés? (Lehalkítja a hangját). Szakikám, meghúzhatjuk a láncot a Jóisten kopasz feje fölött . . .”

Lolának minden hányivetisége mögött is van valami bazalt kemény okoskodás. Este újra felhív, és a következőket adja elő: vajon, ha nem a Margit-híd szigeti bejárójánál futunk össze Szirákyékkel, hanem másutt, mondjuk a pécsi gyors étkezőjében, sor kerül-e köztünk az elhangzott néhány mondatra?

Tehát egyszer, a dolgok esetlegessége. A másik: ha a pécsi gyors étkezőjében találkozunk össze, a szigeti bejárónak az a négyzetméternyi szöglete, ahol ugyanakkor topoghattunk volna, csakugyan üres volt, – helyesebben, ugyanúgy nélkülözött bennünket, mintha se itt, se ott nem találkozunk? Egyszóval, a lehetőségek valami módon mégis . . . akár utolérnek bennünket, akár nem?

Furcsán érzem magamat. Tulajdonképpen bosszant ez a nem is rossz érvelés. Nem szeretem ilyenkor, ha helyettem, kívülről, s főképp idő előtt . . . Szándékosan dobom vissza a témát, talán egy kicsit durván is: „Te, idelfigyelj . . . mind a ketten *valóságos* telefonkagylót tartunk a kezünkben, igaz? Hát erről van szó.”

Valami elromlott átmenetileg. Indokolatlan kapkodás.

Esetleg Bártfai G. Márk élettörténete inkább? Aprólékos részletek. Fara-gott kalotaszegi dobozban néhány fölbontatlan levél. Kifizetetlen számlák. Kitöltött útleveél kéreőlap. Gémkapoccsal összefogott, régi lottó-szelvények. Stb. Sok fontosabb is. A ruhák. Három értelmetlen gondossággal becsomagolt, repedezett cipő. *Egy férfi és női bakancs*. Ez annyira élesen kiugrik, követelőd-zik, hogy érdemes volna lerajzolni őket (ha Van Gogh nem festett volna már ilyesmit, egyszer és mindenkorra: az elnyűtt bakancs ontológiai csendéletét.)

Hagyni inkább.

Inkább arról: a bakancsok és cipők az előszobaszekrény alsó rekeszében, szijáccsal bélelt Tunggram-dobozokban. Vigyázva lehet csak hozzájuk férni, a fölējük hányt kacat a lassú földcsuszamlásokhoz hasonló . . .

(Közbevetőleg, a fürdőszobában.) A levéltár tornyán erősen csillog valami fém vagy üveg. Történelmi Buda! A diszletek még a régiek, de már pocsekül összekeveredett minden. Az Inka községből való Vutuknak (1213), aki felszabadította Figmoz nevű szolgáját, fogalma se volt rólam. Minden esély megvan rá, hogy rólam se lesz, hiába csillog úgy a levéltár tornyán az a fém. S folytatom a csapból a vizet, mint valami folyékony példázatot. Kicsit komolyabban kellene venni azt a kurva időt! Különben is, elég bágyadt délutáni napsütés ez –

„ . . . pedig mesélhivaló kora március, elmulasztott évek, nők, nyitva felejtett csap. Két háztető között kiláttam a tengerre, mikor égett mögöttem a város, szóltak a szirénák, a megolvadt aszfalt lávaként folyt be az ideiglenes óvőhelynek berendezett alagsori mosókonyhába. Az aszfaltban méretre mumifikálódott család: az apa a leghosszabb, az anya már rövidebb, a fiú még rövidebb, a kislány egészen kicsi. Nektek mondom ezt, akik kétszáz év múlva se lesztek felnőttebbek, mint mi! A vécén is ugyanolyan bamba elmélyültséggel fogtok magatok elé nézni – pedig csak az én életemben is mennyit fejlődött a le-húzó szerkezete, technológiája! Vagy a kénpor előzetes alkalmazása, majd a foszforbombák utána, majd később, már nyugodtabb körülmények között, a megolvadt aszfalt eltávolítása a mosókonyhákból, a pincékből, és egyáltalán, az *eltakarítás* hangyaszorgalma . . .”

Bossányi állapota megbízhatóan romlik. Titokban megnézi az elkülönítőt, ahová valószínűleg ő is bekerül. Az ablakból a tűzfal csíkja mellett a park fáira látni. Lombok. „Mögöttük persze az ágak, a zsigerek, csak az ravaszul el van tussolva ilyenkor. Mondhatnám, *rohadtul* vagyunk felöltöztetve erre a kis mulatságra, csak ugye, a szag! Mindenesetre, igyekszünk nem odaszagolni, ameddig lehet . . .”

Megfigyelem, hogy Bossányiból valaki más beszél, más hangon, ez nem az ő stiliztikája. (Vagy eddig se az övé volt? Kié? Az enyém?)

Van egy emlék-Bossányi, akit föl lehet idézni, el lehet képzelni, mint ezeket a szétszört narancshéjakat a padon. Ennek a közvetlenségnek vége. Időnként úgy érzem, hogy hárman ülünk itt ketten, a dohányzó folyosón. (Sőt, ha nagyon akarom, az egész kollektív – Dacó, Rakita, Pizel, Wujó, Florent és Udi, Mizla és Utaló, Tibe, Szerető, Stom – az ezredes? –, Nini, Irma és Karolin, Matild, aztán Andel, Sztanna és Sztanisa, vagy Bártfai G. Márk, esetleg maga Vutuk is.) Egyszóval, mi, és ez a . . . Nehéz pontos szót találni rá.

A folyosó kínosan hosszú és fehér. Tejúveg lámpák. Néhány fal mellé húzott *(történelmi!)* toloszék. Kerek hordágy. Az ajtók fölött karéjosan lecsüngő villanydrótok, pattogzik róluk a festék. A drót belső fele érintetlenül piszkos: látszik, hogy már akkor ugyanígy lógtak, mikor a folyosót újra festették. Mögöttük katedrálüveges ablak, de csak fél magasságig, kintről sárgás fény szűrődik be.

Bossányi megtörli a szemüvegét, kiveszi a füléből a vattát. „Mi az . . . mit nézel ott kint?”

Tétován elmosolyodom. Nem tudom, mit mondjak. Tényleg nem néztem semmit.

Több napos szünet után hirtelen, zavaros indulattal:

„ . . . persze, szeretnénk! Jó volna, ha tudnánk . . . Hogy aztán majd meglátjuk? És azok a poros, hű fogalmak? *És ez a kielégíthetetlen éhség?* Lehet, hogy mégis ez az utolsó panoráma? Az utolsó, ahol még a szavamat, a nyelvet megértik? De végül is, mit hírül adni – hagyni? Magyarán: nem csupán azt, amit itt vagy ott, hanem sokkal nyiltabban mindenütt seholse. A városnegyedben, az utcában, a falban, a falban a résben, a rés városnegyedében és utcájában, a résbe beépített falban, a biztos semelyikben . . . Kívülem-bennem, bennem-nélkülem, papíron, papír nélkül – s esetleg éppen a saját szavaim ellenére! De nem akarok érzelmes lenni, a dolog sokkal világosabb: egyszerűen útban vagyok, hogy elveszítsem a cella-hazámat. Vagy merjem azt mondani: a hazánkat? S közben, talán, egy más testvériség felé, minthogy a dolgok és én, a dolgok és mi . . . Egy biztos: mindez még soha nem volt annyira világos előttem, mint most, mikor a legmegalázottabban tudom a személyes céljaimat és panaszaimat, az éhséget . . . Bár ugyanakkor érzem a képtelenséget is . . .”

Nem; visszafordulni innen. Egyszerűbben. Vagy legalábbis, nem így. A leghelyesebb az volna, ha akaratlanul lehetne másról, és legfeljebb vízjelként . . .

Mint ez a vakító júniusi reggel: ha akarom (ha úgy nézem), szinte olyan, mint a havasok. Az is benne van.

Haha: egyáltalán melyik van benne a másikban?

Ez már jó. Valami.

Valószínű, hogy ez a Bártfai G. Márk a legrosszabb. Tipikus milleneumi almanach-név. Most erről lefújni a port? Valahogy nem vonz. Akkor már inkább az egyszerű dr. Sziráky. (Itt csak az zavar, hogy Bossányi kezelőorvosa.)

Mégis jobb az Andel és Stom, a Sztanna és Sztanisa. Az ugyan nem elég világos, hogy melyik a férfi, melyik a nő, – bár egy bizonyos koron túl . . . És a származásuk is bizonytalan.

Két öreg bakancs a hóban.

Csak öregek mondhatnak ilyet egymásnak: „*Én sírok? Inkább neked olyan nyálkás a szemed . . .*”

Mindenesetre: tél és hó, tél és hó.

Ajándék ez a vakító június.

„Istenem, ezek a lehalkított kivégzések! Öregség! Pedig, ha az a sok szárnycsapat egyszor repülni kezdene . . .”

(Zárójelben mondván: egy világ omlik össze bennem, miközben felépül. Beletartom a kezemet a gyertya lángjába . . . még mindig . . . min . . .)

Másnap a fiók magától zuhan ki a sublótból. Tompa csattanása idétlen humor, sehogysé illik a délutáni csendbe. Andel azonnal kotorászni kezd a széthullott kacatok közt. Ugyanis ez a fiók amolyan tároló, tárház-féle, legalábbis addig, amíg majd . . . Ami megint nem sokat számít. Ez a nagy halom szemét legalább annyira holnapi szemét is, noha lehet, hogy ugyanakkor egyáltalán nem, sőt, ellenkezőleg, éppen holnaptól kezdve . . .

Nézem Andelt (vagy Sztanisát?) a konyhaajtónak támaszkodva, hogy mit kezdhetne a kacatokkal, ha mondjuk a dolgok már régtől, pusztán önmaguktól és önmagukban is, és nemcsak mostantól kezdve bennünk, bennetek, akik itt most együtt . . .

Persze, különböző árnyalatok matematikai zűrzavara is ez, ha meggondolom. Feltéve, ha szükséges a meggondolás. S nem inkább az a mélyebb sodrás, ami legbiztosabb igazolása annak a félbehagyhatatlan és örök –

Illetve, annak is, amit még csak ígér: a kacatok mozdíthatatlanságának.

„Ovális képkeretben a tizennégy éves korombeli képem: mint a végletes átmenetiség mindig újra kezdődő megtorpanása. A keret formája, a ruhám, a szoknyám vízszintes hullámvonalakba ráncolt fodrai, a frizurám *negélye* a sok tündérien könnyed, lebegő csimbókkal, a derekam fölé behúzott természetellenes karcsúsítás, ami hivatva lett volna kiemelni a mellem domborulatának „topográfiaját”, két olyan domborulatét, ami még úgyszólván nem is volt, s amennyiben volt, a besárgult kép mitse árul el belőle, csupán a természetellenes karcsúsítás szabási vonala utal rá, mint leendő kialakulásra, s már előre úgy, hogy minden érzéki elképzeléssel ellenkezzék a saját testemet illetően, utálkozva minden merev „topográfiajától”, rábizva fejlődő idomaimat egy olyan hitelesebb várakozás valóságára, amilyen, például, a soha megnyugodni nem tudó ringás, a szabott (szabási) forma teljes megtagadása, a lehetőség ígérete, a megmozdulásé . . . Valójában ezért szerettem szaladni mindig, a közbeni állapotért, a ruganyosság változataiért, ágak csapódása között, mikor a mellem ringásával, a ringásban tudtam közölni mindennél jobban . . .”

(„Az igazság az, hogy sem a kép formája, sem a ruhám, sem a frizurám nem volt, és nem is lehetett hiteles már a maga idejében se. *A tévedés már a megörökítésnél kezdődött*, – amire a családom olyan sokat adott. Már a mozdulatban, ahogy a fekete kendőt ráterítették az állványos fényképezőgépre – ‘A kicsi Andel . . . ‘A kis göndörhajú, szőke Andel . . . ‘Bokája fölött az elnyúlt vicsepphez hasonló anyajegy . . . ‘Az első szavak szótára (puha bőrmoteszbe jegyezve, dátummal) . . . ‘Az őz mozdulat, ahogy a redőnyökön becsapódó fénysávba először a homlokát tartja bele, aztán a szemét . . .’)

Kicsoda?

Doktor Sziráky (Lola nagybátyja?) halkán most lép be, most húzza be maga után az ajtót, s a játékokkal megrakott polc tetején egy homokozó tálcában elnyomja a cigarettáját. Mentholos orvosság szaga van, amit az onkológiáról hoz magával. Egy pillanatig nem szól semmit, csak pukkant a szájával, ami egy régi, közös játékokra emlékezteti őket. Utána odamegy az ablakhoz, felhúzza a redőnyt. Rámosolyog Lolára.

– Nem jobb így? – kérdezi, s megsimogatja a szőke fürtöket.

Andel szelíd határozottsággal rázza meg a fejét.

– Nem . . . úgy jobb volt.

(A csend annyira átható, hogy – gyermekszobai képtelenséggel szólva – még a repedések is önként csukják be magukat, hogy ne zavarják, helyesebben, hogy *ne legyenek* . . . Ettől kezdve azonban nem történik semmi. Nem akar történni. Pedig itt lehetne a magja egy olyan beszélgetésnek, aminek a távlati és rétegződései – igenis, a *valósága* . . .

Vagy ellenkezőleg: a folytatás csődje lenne mégis a remény valamilyen szakadéka? Hogy másképp, újra – aztán megint másképp?)

„Stom, mi az a gondolkodási akauzalitás . . . ?”

„Mit tudunk mi még valamikor, Sztanisa . . .”

„Már a fanszörzetem is . . . mint egy kopott bozótos . . .”

„Mondják, egy ilyen csöndes rothadásban az ima mindennél többet ér. És mégis . . . Nem tudom, lesz-e még erőm valaha imádkozni.”

„Én Sztanna neked . . . kicsoda még jobban . . . emlékezni neked . . . szeretni veled . . . most ez a süketség . . . fehér . . . ez a fehér gödör . . .”

Bízzátok a teológiát a gyerekekre, azok majd kitalálják jobban!

Közben váratlan telefon. Bécs. Iskolatársam, R. Laci, akivel elég ritkán találkoztam az utóbbi években, de ha mégis, akkor változatlanul a régi cinkossággal, a közösen átélt ifjúság öntévesztéseire támaszkodva . . . Autoszerencsétlenség érte. Lehet, hogy a körülmények pontossága nem elég világos, de valamilyen mozdíthatatlan kép mégis kialakítható, amit döntően már semmi nem változtathat meg: mert ő nem él. Az öt gyerek, akik súlyos sebesüléssel mind kórházban vannak, csak másodlagos tanúk, hiszen nem ők ültek a volánnál. A közvetlen motiváció pusztult el, a tragikus tény létrejöttének a fókusza.

Vagy lehet, hogy R. Lacival is csak egyik változata szűnt meg annak a legszemélyesebb történésnek, amire mégsem lehet úgy hivatkozni, mint a legutolsó, csupán mint olyasmire, amiben a feltételezések és utalások . . . ?

Lehet, hogy amiről szó van (szó lehet) – valóban mindig csak *érintőlegesség*?

(Majdnem kiszámított, banálisan mellékes adat: úgyszólván minden öszszetört a kocsiban, csak Lili – nem Lola! –, a legidősebb lány gitárja maradt sértetlen.)

És mégis. Mindent elsöpörve, most ő maga, R. Laci a legténylegesebb tény. Bár – és ez ami megzavarhat – nem jobban és nem kevésbé, mint Sztanna és Sztanisa, Stom, és a többiek. De még Doktor Sziráky is vagy Bossányi. Vagy akár Lola. Talán még az én helyzetem a legkétségsbevonhatóbb; s ezen csak úgy segíthetnék, ha makacsul nyomon maradok, egy teljességgel láthatatlan nyom vonzásában . . .

Jó két óra hosszat tompa süketséggel nézem a telefont, s apró babrálásoknak tulajdonítok nagy jelentőséget.

Egy cinke kopogtatja kint a jeges ágakat, de nem fordulok meg.

Elöttem piros erdélyi szöttes, a fűtőtest mellé tolt asztalkán. Az asztalon nyírfából barkácsolt lámpa, háncsból font, kasformájú ernyő. Lehetne folytatni; csak ez így annyira meghatározott már, hogy szinte nincs is jelentése . . .

Ami sokkal jelentősebb: *Ándel most csakugyan a konyhaajtónak támaszkodik, és onnét fülel ki a csoszogó lépésekre.* Hallom én is a lépéseket; pedig még nincs itt a postás ideje.

Vagy Sztanna rugdos valamit az előszobában?

Hosszabb ideig csak R. Laci keze a piros szöttesen.

Bossányi szintén erdélyi, akárcsak én, csak ő Petrozsényből. Hirtelen leemelem a lexikont – beletartozik ez is a „babrálásba” –, kinyitom. A *Pallas*-ban a *Nemes ág-Pillér* a tizenharmadik kötet (nem a legjobb előjel). „Petrozsény kisközség Hunyad vármegye P-i j.-ban (1891), 3774 oláh, magyar és német lakossal, vasúti állomással, posta- és táviró-hivatallal és postatakarék-pénztárral, pénzügyőrbiztosi állomással, fűrész- és zsendely-gyárral. P. a szénbányászat egyik jelentékeny gócpontja. A széntelep itt 730 m mélységig sem ér véget, úgy hogy a kimeríthetetlen kőszéntelep egyike Európa leggazdagabb barnaszén-medencéinek. Közeliében van a Csetátye Bóli barlang.”

De ez sem változtat a helyzeten: R. Laci keze még mindig a szöttesen. A fotel, amelyikben a múlt évben ült, ugyanott áll most is. Szemben a nádszék, amelyiken karfára vetett lábbal én ültem akkor. Nos, erről nehéz számot adni. Ha akaratlanul játszani kezdek a behelyettesítéssel, saját váratlan és tragikus megszűnésem semmivel se valószínűlenebb, mint az övé. De még ennek ellenére is: ő már akkor is most nem ült itt velem, hogy majd én alkossam meg a képet, amit majd ő fog csak tudni, a közölhetetlenségig. Illetve, ő sem, mert végül is nekem lehetne szükségem rá, hogy megalkossam. S ha valaki, csak én láthatnám teljes összefüggésében a dolgokat (ha akarom), noha egy órával ezelőtt még semmiről semmit . . .

A földre szóródott kacatok között van egy kilencszáztizenegyben keltezett K. u. K. képeslap. Ausztria. Felteszem, hogy annak idején én küldtem apámnak egy nyári csavargásomból. (Így most lehetnék megközelítőleg nyolcvan éves, mint Stom.) A képeslapon egymásra torlódó hegyek háttére, a szűk völgyben kígyózó országút, hirtelen éles kanyar.

Lehet, hogy éppen ez az, amire kezdettől fogva most volt szükségünk?

A helyszín látszatra annyira félreérthetetlen, hogy azonnal ráismerek. Hozzátehetném, hogy a kanyar körülbelül százötven-kétszáz kilométerre fekszik Ramsau-Dachsteintől, – ez azonban pontatlan megjelölés. A tény, a mi tényünk, se azelőtt, se utána nem „feküdt” sehol. Csupán szüntelenül előlegezte magát, hogy legyen majd valahol, ahová „lefekszik”, és megvalósuljon, egy olyan „fölkeléssel”, ami kizárólag attól függ, hogy én hogyan alkotom meg a képet, most. Ami – ha úgy vesszük – csupán olyan egybeesés a karambol hűlt helyével, hogy ha bennük, a kettő között volna is esetleg valami rés, amin keresztül . . .

Talán akkor.

De nincs. Nincs igazán ellenőrizhető topográfiája R. Laci halálának.

„Sztan . . . Sztanisa, hallasz . . . ? Szégyen így elsorvadni . . . Én nem várom meg a végét . . .”

Viszont itt vannak a szokásos külső körülmények: a falu, a település. Ramsau-Dachstein viszonylag megragadhatóbban él a tudatunkban, – bár az is inkább egy folytonos elképzelésben, mert a ház, amelyet megvettünk az erdészettől, még elég alapos javításra szorul. Pontosabban, nem feltétlenül, csak a gyerekek szeretnének néhány átalakítást. Lili egy külön manzard szobát (ahogy az özvegy írja később) – ott akar berendezkedni a cuccaival, a Joan Baez-együttes színes fotóival, miniatűr konyakosüveg-gyűjteményével, gitárjával, klasszikus és újjörög szótárával, a szakkönyveivel. De még így is állandó átalakulásban kell látnunk az alig másfél éve megvásárolt házat, – mert még egy ház sem (ha csak *meg nem öljük* azt is) – még egy ház sem maradhat két pillanatig ugyanolyan. Olyanná csak állandó elkészésében lehetne ahhoz képest, amilyené éppen kénytelen lenni, folyton . . .

Az esőcsatorna félig leszakad, de a hó így is púposan rátornyozódik. A szomszéd az esőcsatornának támasztja a létrát

S mindez karácsonykor, Szenteste délelőttjén. Az asszony már lent várja őket a házban; úgy egyeztek meg, hogy fagyújtásra érkeznek. R. Laci tárcájában a ház átalakítási tervrajzát is megtalálják.

Mégse jó ez a Ramsau-Dachstein. Akkor már inkább Petrozsény; mint múlt, mint Atlantis vagy valami hasonló –

És igenis: éhség . . . valamilyen éhség emléke! Ami darabjaira esett, – s amit mégis jó volna valahogy összesöpörni.

De ilyen hóban? Mikor még a kapuig se lehet? . . .

(Egyáltalán: milyen kapuig?)

„Hiszen mondom! Keserves szarakodás így, kezétcsókolom, de csak azért, mert nem fogja soha rendesen annak a hólapátnak a végét. Annel! Meg kell fogni, ugye, ha még tetszik emlékezni rá, csak jól meg kell szorítani, de hiába mondom neki, úgy jön belőle a káromkodás, mint a vassípból a hang . . .”

Pedig a hó világít, a hó ragyogva tud sütni! Istenem, ha egyszer a hó fölszikkázik . . .

„Stom átbetorkál a sötét hallon. Még sötétben is pontosan tudja, hogy hol van a kiserelt konnektor lukja. Sztanisa mániákusan oda rakja az ütős óra réz felhúzó kulcsát. Odanyúl, de csak a kökeményre száradt szigetelő bunkókba akad az ujjá. A kulcs nincs ott. Szeretne valami kertbe kinézni, de még alig szürkül, az ablakokon több éves piszok. Benéz a lány szobájába. Üres. Pedig a kert ott van kint, mint tegnap, tegnapelőtt, csak valahogy nem lehet mégse biztosra venni . . .”

Igen – „az örök éhség kezdődik itt, mely sosem csillapul. A szerető szív és teremtett lélek belső vágyódása és epedése ez valami meg nem teremtett jóság után . . . Akik ezt megismerik, a legszegényebb emberek, mert mohók

és falánkok, és kielégíthetetlen éhség gyötri őket. Bármit isznak, esznek, sosem laknak jól, mert ez az éhség örök . . .”

Nem – „Krisztusé az éhség! . . . Éhsége mérhetetlenül nagy, megesz bennünket tetőtől-talpig, mert mohó falánk ő, farkasétvágygal még a velőt is kiveszi a csontjainkból . . . Először elkészíti a lakomáját, és szeretetével kiégeti minden hibánkat és bűnünket. Aztán, ha már megtisztultunk és megsültünk a szeretet tüzén, kinyitja a száját, mint egy ragadozó, aki mindannyiunkat be akar kapni . . .”

(Ellenstrófa)

Lehet – „lehet, hogy valahol itt vérzik el az igazság, mégis; az az igazság, amit olyan lelkesen komolyan kell venni, mert különben vér nélkül vérzünk el, aminél nincs dicstelenebb. De tőlem ne várjanak többet. Aki többet vár, csalódik. Adós maradtam a hazugságokkal, s ezt sose fogják megbocsátani nekem, akik maguk örökké kölcsönökből élnek, a vágyak kölcsöneiből. Én csak azt költöttem el, amim volt, de azt az utolsó fityingig. Csodálom annyira az életet, az embert, hogy megér az egész egy ilyen védtelen költekezést, ilyen kiárusítást . . .”

Persze – „azokat a szép lángolásokat, melyekből az öröm a maga hasznát igyekszik lecsapolni, azt a lángot gargantuai hugyozás oltja ki szüntelenül az idők végezetéig . . .”

Temkinéktől jön közben újabb hír: most a Kanári-szigetéről. Röpködnek, mint a kanárik. Haha! De ők is ugyanabban a cellában! („Igaz, Stom?” „Igaz, Sztanisa?”)

Hogy félreértés ne legyen – Bossányi még él. Sőt, kicsit ritkábban is látogatom újabban; pedig éppen most kellene gyakrabban. Csakhát, Lola sok időmet veszi el. Aztán itt van Andel, a többiek –

Nem dicsekedhetem, hogy következetes vagyok a részvétben, ha valami éppen közbejön . . .

(Úgy látszik, mégis jogos a kérdés: „Nem volt Jézus valóban részeg, amikor a szeretet arra ösztönözte, hogy leszálljon a legmagasabb mennyből a föld legalacsonyabb völgyébe?”)

Szóval – gödör

FEHÉR GÖDÖR –?

(Nem cím; csak gondolatfoszlány. Eszelős jegyezgetés. Néha az elviselhetetlenségig zavar a szemem élessége.)

Talán a mai nap. Talán –

Valami elcsendesedett mára. Úgy ébredni, mint egy üres légyfogó, még szüzen, zsákmány nélkül. Vagy éppen: a zsákmány már benne foglaltatik az ürességben? Most akár el is vérezhetnék, és nem venném észre. Nagy jóindulat a szívben, minden és mindenki iránt. (Vagy éppen: a túlzó megértés közőnye?)

Fél óra álldogálás a műteremablak mellett. Amolyan reggeli úrfelmutatás, a reggeli nap fölemeli a park fáit. Nem nagyon, csak annyira, hogy a gyökereükből is látszódjék valami. Így jó. Így igaz. S most már vissza is ereszkedhet-

nek a helyükre, – mi láttuk, hogy egy pillanatig történt valami kivételes, és ez elég.

Sorba megsimogatni a járókelőket, és nem adni semmi magyarázatot. Majd ugyanennek, minden indulattól mentes dūr-változata: egy hangtalan-ságig diszkrét sorozat hirtelen le is teríti ugyanazokat a járókelőket. De úgy, hogy mindegyikük megőrzi (utánozhatatlan ajándék) az utolsó mozdulatot, arcukon az utolsó vonást. S mindez a reggeli, nyári fényben, *egyetlen* pillanatba sűrítve a lényegét – *Mint a földművelő felszántott földbe magot vet S várja virulását istene s munka után, Úgy a sírokkal felszántott földbe koronként Hordja halottait a végtelen emberiség És haloványan a dús, a szegény és a koronás fők Mennek alá, vig, bús, balga, mogorva, vegyest* – (ennek megkegyelmezett a kancsó bor mellett a gyertyaláng).

Mellesleg lehet ezt másképp is –

„... a hangelyelő holttérben nem hallatszík a gránátrobbanás. A fennsík két meghatározott pontja között húzzák végig a vassodronyra erősített célpont-bábukat. Ez csak világos, nem? Karpaszományos!!!”

Az ilyesmit beleverik az ember fejébe.

Akkor is: Sztanna és Sztanisa sebezhetetlenek. Vagy Andel is. Stom is. Mindegy. Szeretem őket. Hogy ilyen makacsok – azért?

Mintha csakugyan Lola (vagy *valamilyen* Lola?) takarítana kint a másik szobában. Később hallom: kimegy az előszobába, a konyhába, a kamrába. Valószínűleg ott ver le valamit – egy boros vagy dzsemmes üveget?

„Hány óra, Sztanisa, mondjad már! Tényleg olyan vagy...”

Tulajdonképpen két szoba választja el őket egymástól, az egyiket kiadták bérbe egy lánynak; a lány szobájában keresztben fekszik a földön a gitár...

Sztanisa hosszan csurgatja a fürdőben a vizet; Lola kezében hússzínű protézis. Bántja a szemét a hajnali fény; vagy inkább a hótól hunyorog. „Te, ez a hó!” mormogja. Melle lötytedten lúdbőrös a hálóing kivágásában...

Jövel te szép mátká, kinek csak árnya vagy...

Jaj, vigyelek, vigyelek, szép aranyom...

Ha úgy tetszik Neked, megnősülök, és sok-sok gyermekem lesz és rokonom – mondja Jézus az Atyának...

Lola, Lili, Sztanisa, Andel, Miasszonyunk méltó képmása, kivéve a Szüzességet...

Stom: „Négyszázötven forint nyugdíj. Szerintem prostatarak is. Most vagyok nyolcvan éves.”

Sztanna: „Hét év börtön, ebből négy szigorított elkülönítő. Rehabilitáció. Most vagyok nyolcvan éves.”

Egy Hang:

*„Akkor kinyílik majd a kürt szavára
Isten általános és központi pénztára!”*

(Castelo do Pico, kék szemetes vödörök, fehérkalapos nők, átforrósodott homok, meztelenül a hűlő homokon...)

Akkor se. Most nem. Ez ellenem dolgozik.

Töredezett fény a piros szőtteken – az igen. Ez az állandó vécé-tartály zúgás – ez igen. De ha, mondjuk, Doktor Sziráky *tényleg* belépne most – kirúgnám. Nem tágitjuk a kört. Szúkitjük. Világos?

Bossányit is csak utána majd – esetleg hét végén. Sziráky szerint még másfél hónapja van.)

Aztán – egy teljesen meghatározhatatlan időpontban – átható kislányhang az utcáról (aki még nem tud semmit): **ÜGY SZERETLEK, MINT EGY CSILLAG!**

Ez majdnem olyan, mint egy kinyilatkoztatás. S mintha *most* kattant volna valami . . .

„Sztanisa . . . Stom . . . hallod . . . én neked . . . kicsoda még jobban . . . emlékezni neked . . . szeretni veled . . .”

Sztanna krárog, asztmásan köhög. Háttal állnak egymásnak, s ahogy lökik, emelik a hólapátot, ütemesen összeér a fenekük. Ez kizökkenti.

„Nem tudsz egy kicsit jobban . . .?”

Már kezd zuzmarásodni a szemöldöke.

„Most még ez a süketség is . . . Meg ez a fehér . . .”

Csak percek múlva néznek egymásra. A szemük vörös a hidegtől, elég nedves is, nyákos.

Közben Lola is megjelenik. Bugyiban, melltartóban szeret takarítani.

„Szóltál?” kérdezi.

„Nem.”

„Egy kislány . . . hallottad? Az előbb az utcán . . .”

„Mondom, hogy nem.”

„Anya irt . . . azt akarja, hogy konzervatív módon . . . Olvastad?”

„Mondom, hogy nem!”

Csend.

Néhány pillanatig teljesen üres a szoba.

„Sztan . . . Sztanisa . . . mondd már! *Tényleg olyan vagy . . .*”

„Azt hiszem hét . . . vagy fél nyolc?”

Két porszagú, takarítatlan hodály

Két szoba választja el őket egymástól, ha a sötét hallt nem számítjuk. A lány szobájában keresztben fekszik a gitár

„Te ez a hó . . .” mormogja

Melle lúdbőrös a hálóing kivágásában

Sztanna a pohárszék mellett krárog, és egy más szögből néz ki a havas kertre

Éjszaka egészen behavazódtak

A mennyezetről pergő festéket kifeszített nylonlepedő fogja fel a két réz-ágy fölött

A falon bekeretezett, ákombákom írás, még a kislányuk írta hatéves korában (hét éves korában meghalt) – „Ha bejönnek a törökök, megverjük a popsimopsijukat, bizony!!!”

„Na, és ki tud itt már törökül?” mondták szilveszterkor

„És kicsoda tatárul?” szokták mondani szilveszterkor

Sztanisa megvárja, míg Sztanna abbahagyja a krákogást, csak utána teszi be a protézist, utána bakancsot húz, kimegy a kamrába

A kamrában sokkal keskenyebb a kilátás

A szomszéd az esőcsatornának támasztotta a létrát, a csatorna leszakadt, a hó púposan rátornyozódik

A felső polcon porosodó dzsemmes üveg

Szívesen megbontana egyet, ha a lány hazajönne reggelire – vagy legalább telefonálna! Egy hete nem is látták

Hirtelen a konyhaajtó felé fordul

Én is. Hallom az ajtócsapódást – Lola megy el? Vagy tényleg Sziráky? Közben a paneles vigyorog újra, piros sállal a nyakán. Olyan, mint egy elcsapott kántor

Szótlanul nézik egymást

„Most mit bámulsz? Mit csinálsz? Mért nem húzol nadrágot?”

Sztanna engedelmesen bakancsot vesz elő, buggyos bricseszbe bújik (Stom)

Még csak tél hét

Hidegek a szobák

Kint a konyhában, állva isszák meg a teát, szájukból gyors felhők csapnak ki

Sztanna újra leül, és a porszívó csövét rugdossa a szennyesláda alá

„Nem azért mondom, de hogy minden éjszaka! És még reggelizni se . . .

Nem kívánom, hogy más kezdje magyarázni neki . . . egy idegen! Pedig úgyis hátranyomják a fejét . . . akkor majd haraphatja a párnát. Nem hiszed?”

Andél nem válaszol, visszamegy a kamrába

Agaskodva levesz egy dzsemmes üveget, átteszi a másik polcra, ahonnet könnyebb leemelni

Sztanna benyit a középső szobába, fekete sál a nyakán

„Te, nézd . . . már nem a Bob Dylan lóg itt! Ki a fene ez? Zorán?”

„Az nem lehet . . . az nő” mondja Sztanisa újra a fürdőszobából

Nem érti jól

„Kicsoda?”

„Nem tudom. Biztos Joan Baez . . . Vagy a barátja?”

„Kinek? Neki?”

Most már Sztanisa is ott áll

A sarokban kupacba kotort szemét, selyempapír rózsák, miniatűr whyskis üveg, mű-babahaj, egy KISZ-jelvény tűjére szűrt márciusi Petőfi-kokárda, a közepén kisujj-körömnyi, színes Petőfi-kép, fényes papírra nyomott, elmosódó arc

Mint a mézeskalács-szíven a tükör fölé ragasztott bajuszos legény

Ezt sokáig lehetne nézni, de szemüveg nélkül nem látják

A fekete harisnyatartó csatot se

„Most hová mész? Mit gondolsz, mért öltözködtünk tel?”

Idegesen elrántja a karját, bemegy a fürdőbe

Sokáig ült bent (Stom)

Amikor nyög, a vér jobban a fejébe megy, ilyenkor a gondolatai is tisztábbak

Persze, azokról kellene példát venni, akik még a pusztában is... akár a teveszart is... vagy a jó hazai ökörszart... De szavalhatnak nekem a Belső Várkastélyról! Mikor még arra se, soha... Tessék a sivatagban kérdezni... az *elkülönítőben!* Aztán jelentkezzen, aki kapott már választ...

(Csak az ismer bennünket, aki egyedül ismer bennünket. I. Kor. 13. 12.)

*Sztanisa tülel egy darabig, aztán elunja, kinyitja az előszobaajtót
Majdnem sírni kezd kint, olyan magas a hó
Az utcai kapuig egyetlen jégmázás tömb a szalag formájú, hosszú kert.
Mintha telpuffadt volna a saját fehérségétől
Lesz délután is, mire elhányják a kapuig
Az ajtó mellett rossz láda, arra ül le. Asztmásan köhög az éles levegőtől.
Hátával érzi, ahogy a falban működni kezdenek a csapok
Sztanna most rángatja a fürdőben a rozsdás lezuhót
Kint őt is megköhögte az éles levegő
„Nézd... mindig nagyobb lesz ez a kert!” mormogja
„Egy hete nem lapátoltunk. Egy hete nem is voltunk kint!”
„Hogy-hogy nem? Hol kint?”
Topogva támaszkodnak a két falapátra
„Nekem mindegy. Úgyis este lesz, mire kiássuk”
(Az ablakból idelátszik a betört üvegű telefon-fülke, valahol távolabb, a parkon túl motort túrátzatnak. Később erőszakos, csikorgó fékezés. Bizonytalan sikoltás -)
„Hol kezdjük akkor? A lépcsőnél?”
„Hogy-hogy hol?” Sztanna ingerült, de nincs elég erős hangja. „Ott kezdjük, ahol folytatjuk. Ez a szaros be se tud jönni, ha nem hányjuk el...”
Sztanisa szó nélkül belevág a hóba, Sztanna hátat fordít neki
Piszkos-szürke az ég, csak a domb fölött világosabb kicsit
Majd ott jön fel a nap
(Stom) elbáméskodik, lehúzza a kesztyűjét, megint felhúzza
Pedig szép reggel volt... Karácsonykor arany tallérral fizettek Petrozsényben a bányászoknak, a kóbor macskákat a kisvasút sorompójához kötötték... Külön temetőjük volt a zsindegyház mellett... Egyszer még vissza kell utazni Petrozsénybe! Megnézni Csetátye Bólit, a kiugrott kántort! Piros tintás bejegyzést találtak a noteszában, mikor meghalt: „Ártatlanul gonosz, mint az asthéniasz szentek. Meghúzhatjátok a láncot a Jóisten kopasz feje fölött”
Megpróbál elmosolyodni, de csak a nyál nyülik össze a szájában
Kiköpi
Beáll ő is a nyomba, belevág a hóba
Csoszogva lépkednek előre-hátra. Ahogy emelik a lapátot, a fenekük ütemesen összeér
Sztanna egyszerre kizökken
„Nem tudsz egy kicsit jobban... Ezzel idegesítesz föl!”
Sztanisa válaszolni akar (Anndel?), de nem tudja, mit, csak a szeme vörös és nedves
„Most mit sírsz? Mit kell azonnal...?”
„Én? Inkább neked olyan nyálkás a szemed...”
Sztanna sértetten elfordul*

*Tovább csoszognak, előre-hátra
Alig öt métert tesznek meg egy óra alatt. S még csak most kezdődik
a kert*

*Sztanna fölkapaszkodik egy betemetett kőrakásra, liheg. Augusztusban,
az alkotmány ünnepén, onnét jobban lehet látni a tűzijátékot*

(„Ha a köznapi élet minden részletét föl lehet emelni a szent dolgok sík-
jára – akkor fordítva is?”)

*Tavaly még a lány nézte helyettük a kőrakásról, és mindig mondta, hogy
éppen milyen rakéta robban*

Sztanna majdnem akkora most, mint a törpe barackfa

Egy ágat ütöget a sálja végével, zsugorodott levelek szóródnak le

A jégmázás havon szemcse nagyságú lyukak, szétfröccsent repesznyomok

Sztanisa abbahagyja a lapátolást

„Mit csinálsz? Mit nézel?”

Sztanna szemüvegén kezd jéggé hártvásodni a pára

„Semmit . . . Vagy te látod? Mi a fene az? Létra . . .?”

Ügyetlenül lemászik, beállnak megint egymás mellé

*„Csak azt nem értem, mért hagyta itthon a gitárt. Pont arra nem volt
szüksége?”*

„Én tudom. Karácsonykor nem illik . . .”

„Mit?”

„Gitározni”

Sztanna lehúzza az egyik kesztyűjét, újra felhúzza

„Tényleg . . . Ma karácsony van”

*Sztanisa lassan följebb tolja a szemére csúszott, szakadt kötött sapkát
(Andel)*

„Még öt nap . . . akkor szoktunk kimenni hozzá a temetőbe . . .

„Micsodát? Nem hallom . . .”

Kicsit hangosabban ismétli

Jó télóraig nem szólnak egymáshoz, csak mikor a nap a domb fölé ér

Ez már tényleg fény. Hó és fény, együtt. Ettől már hunyorogni is kell

(„Minden, ami látható módon történik ezen a világon – démonok műve
is lehet?”)

(Két kitöltetlen SZTK-recept hátlapján, ceruzával)

– Ismételd csak . . .

– Nem tudom . . . Nehéz. Egyszer csak rám jön. Valami elszorítja a tor-
komat, ha gyerekarcot látok. A nevetésüket. Hogy hirtelen tenni kellene . . .
bármit! Magam meg mások helyett . . . Valamit, amit nem is lehet elgondolni.
Valahogy minden cselekedet helyett. Hogy csak az az egy maradjon, mint egy
kitartott kép . . . hogy tényleg! – mégsem török el! És hogy ez mindig így
marad most, meglátjátok . . .

– Szerintem más a baj. Egyszerűen nem tudom, hány embert öltem
meg. Sose láttam. Én mindig csak küldtem . . . De nehéz ezt tisztázni. Leadsz
egy sorozatot . . . Vagy csak úgy szórakozottan húzod el . . . Egy golyó. Föl
se tűnik. Aztán . . . Jó volna egy arc, amelyikbe legalább utólag kapaszkodni
lehet. Valami beszélgetést . . . cinkosságot kicsikarni belőle! Amire nem is

szabadna előre gondolni . . . az már bűn volna! Mégis, valami képtelen szeretet. Hálát. Legalább egy arcot! – akire tudod, hogy számíthatsz, tudod, hogy odaáll melléd . . .

– Mit gondolsz . . . egy gyerek halála felől sose lehetünk egész biztosak?

*Mint egy törpe lövészárokban, úgy haladnak előre a hóban
Sztanisa ajánlja, hogy forduljanak jobbra, a rózságyás felé. Nem látszik
ugyan a hótól, de biztos, hogy ott van*

Sztanna indulatosan leinti

„Arrra sokkal hosszabb!”

*Még mindig ingerült, megtörli a szemüvegét, a füléből kiveszi a vattát,
megnézi, újra visszatesszi*

Andel tétován elmosolyodik

„Már tegnap is eszembe jutott . . . Azt hittem, megtalálom a szekrényben . . .”

„Mit”?

Nem hallja a kötött sapkától, tovább mosolyog

„Akármit csinálók, de még annyi év után is . . .”

„Eh, mit találsz!”

*Sztanna méricskélő pillantással keresi, hogy a betemetett ösvény merre
kanyarodik tovább*

*„Megmondták elég világosan akkor. Az ember ötven éves korában már
nem szül”*

Most Andel pillantása olyan, mintha nem értené

*„Azt hittem, ott van a fehérenemük között . . . Biztos az ostromkor veszett
el”*

A nap már ragyogva süt, a hó egyszerre főlszikrázik

*A dombtető szélén bekötetlen villanypózna, mellette félig megépített
figyelő-bunker*

*Andel elbáméskodik az erős fénytől, orvosságtól kisárgult nyelvét ki-
dugja a töppedt száján*

Sztanna ellenségesen nézi

*Mint a petrozsényi boszorkány, Badisné! (Csak gondolatban dudolja) . . .
„Ürömszál alatt buba riu, csecset nem kapott, azért sziú, beszél a Rózsa,
ő érti, nem vár a búza, kell aratni . . .”*

Újra úgy helyezkedik el, hogy háttal álljanak egymásnak

Lökik, emelik a lapátot, a fenekük megint ütemesen összeér

Sztanisa csendesén, ahogy szokott, minden átmenet nélkül sír

Stom megpróbál erősebb iramot diktálni

*Kibisbele Kiaróra Fux! De Fux úr nem volt következetes, csak a sorom-
póhoz kikötött macskáknak készített koporsót, az öngyilkosoknak nem, akik
úgy akasztották fel magukat . . . Vagy ott van Arad (kicsit északra Petrozsény-
től), azzal a szerencsétlen tizenhárommal! Történelmi koporsók! Özvegyek
a történelmi tolószékben! Haha, a hóhérok mondják a gyászbeszédet is! Egy-
szer még vissza kell utazni Petrozsénybe . . .*

*Ahogy távolodnak a háztól, a hó egyre jegesebb. A kapu keservesen
messze*

Sztanna fullad, de szégyenli mutatni

„Mit csinálsz, most mért arra az oldalra hányod?”

Pár pillanatilag lihegve figyelik egymást, a szemöldökük is kezd zuzmarásodni

„Jaj, nagy telek voltak akkor, szép világ . . .
„Ó, haláli szép vitéz, kinek engeded . . .
„Vutuk! Mizla! Udi! Hol vagy Szerető . . . ?
„Csókoljatok meg vörösorrúak . . . !

*Megállnak, lihegve néznek vissza a kopott vakolatú házra
Látják, hogy nyitva felejtették az előszoba-ajtót. Sztanisa kis mosolyt erőltet az arcára*

„Még jó, hogy nem gyújtottunk be . . .”

Sztanna visszafojtott dühvel

„Mért . . . mert vasárnap van?!”

Hirtelen fáradtan néz körül, hogy lát-e valakit, de üresek a szomszéd kertek

Sztanisa benyúl a hosszú szvetter-kabát alá, a petefészket tapogatja

„Valamit muszáj még felhúznom . . .”

Sztanna megrándítja a fejét

„Most nem hagyhatjuk . . . előbb ássuk ki a kőmókusig”

(Nem mókus, – milleneumi kerti Turul-madár, dísznek a csoport közepére; csak mióta a feje meg az egyik oldala letörött, azóta lehet összetéveszteni)

Tanácsstalanul nézik, hogy mégis merre lehet, kis kerülővel ásnak tovább

Sztanisa megkapaszkodik Sztanna vállában

„Nézd, hogy vakít most!”

Nézik a havat, ami önként az ő kertjükre hullott

Sztanna dohog, dörmög

„Ide kellene kidobálni azt a sok szemetet! A tetejébe meg a gitárt . . .”

„Ne bánts . . . még hazajöhet. Délutánra haza szokott jönni”

„Délutánra? Mikor . . . ?”

Stom érzi, hogy nincs erő a karjában. Kicsit lehunyja a szemét

A bányászklubjában harmincan értek el a pódiumon. Egy lecsúszott kántor (most megint a *paneles*, teljesen indokolatlanul, nyakában piros sállal) – mint egy elcsapott kántor vitte a hangot a dalárdában. Mikor berúgott, az asztal alatt kigombolta a nadrágját, raffiából máslit kötött a nemiszervére, így kellett koccintani vele. „Csak söpörtök, söpörtök, még az üveggyöngyöt is belesöpritek a deszkarepedésbe . . . Bizátok a gyerekekre a teológiát, azok majd kiszedik!”

A kiásott csapástól beljebb valami csillanó, éles pont

(Egy harisnyacsat)

Bosszantja, hogy nem tud rájönni, mi az

Nézi

Leveszi a szemüvegét, megtörli, kiveszi a vattát a füléből, visszanyomja

Sztanisán felejtí a szemét – az ormótlan bakancsán, a szakadt, kötött sapkán

„Te . . .” motyogja

Sztanisa készségesen elmosolyodik (Anđel)

SZERETTELEK – MOST HELYETTE SZERETLEK . . .

*Először a lapáttal csap oda a lényes pont felé, de nem éri el
Ha még másfél métert ásnának arra, biztos elérnék
Megfelelnek a Turul-mókusról, a kerti kapuról, a házról. Csak az
a lényes pont*

De még fél méter se kell, Sztanna váratlanul – akár egy lassított felvétellel – egyre lejjebb süpped, egészen a válláig

„Jézusom! Hát persze...”

Ez Sztanisa, halkán

Nyáron négy fiú ásott itt gödröt, teleengedték vízzel, sampont szórtak bele, a lányt ott fényképezték le a habtornyok között. Közben Baez-stílusban énekeltek: „S a sirt, hol nemzet süllyed el, népek vesznek körül...”

Sztanna első pillanatban bambán néz, utána csapkodni kezd, próbál ki-mászni

„Dehogyan... ez a rohadt bakancs!”

A jeges kéreg alatt puhább a hó, ott nyúlkál, hogy valami kapaszkodót keressen. Az erőlködéstől csendesen szúr a szíve

Abbahagyja

Sztanisa, amennyire a térdei bírják, leguggol, hogy közelebb legyen a fejük egymáshoz

„Legalább nem sáros” mondja vigasztalón

„Az igaz... fehér...”

Ahogy még közelebb hajol, lassan Sztanisa is becsúszik a gödörbe, szinte észre se veszi, hogyan

Most egészen közletről nézik egymást, a nap az arcukba tűz

Mint ha hang nélkül nevetnének

„Most sokkal jobb” motyogja Andel, s benyúl újra a szvetter-kabát alá, de nem mondja, hogy erősebben nyíllal

Messze, a kerti kapu levéltartójában magasan áll a hó a bedugott újságokon

*Mögöttük egy cinke kopogtatja a jeges ágakat, de nem fordulnak meg
„Minek? A zsiliphídon túl a pénzügyőrbiztos állomás... a piaccal szemben a posta és táviróhivatal... a Szénkakas-vendéglő... a postatakarék előtt a Csetátye Böli-szobor...”*

Sztanisa odanyomja a fejét Sztanna lecsúszott vállához

„Pedig biztosan tudom, hogy betettem a fehérneműk közé... még monogramot is hímeztem bele”

Sztanna bólogat, közben kesztyűs kezével a hógödör talát tapogatja

Hirtelen Sztanisára néz

Valami keményet érez

„Te... nézd csak!”

Percekbe telik, mire egy lécekből összetákolat gyümölcsös ládát rángatnak ki a hófalból

Fulladtan bámulják

„Erre föl is állhatnánk” lihegi Sztanisa bizonytalanul

Sztanna nem válaszol

Nagy csend

Félfenekkel ülnek a ládán, hátukat a hófalnak támasztják

Csak a cinke kopog még mindig, egészen közletről

Fél tíz felé egy pulóveres, nadrágos lány lép be a kitört üvegű telefoniülkébe, tárcsáz, a kagylóval ütögeti a készüléket

(Nem hallják. Nem is látnak odáig)

Sztanisa lehunyja a szemét

„Milyen melegen süt... érzed?”

Szorosan Stomba karol

Sztanna megreppen, Andel combjára teszi a kezét, ügyetlenül rést keres

(„A káromkodás fordított hitvallás, Istennek mindenütt jelenvalóságát és közbelépését hirdeti, de mihelyt elveszíti ezt a jellegét, közönséges durvasággá lesz...?”)

Ügyetlenül melegíti a kezét a több réteg alsó között; de még így is jól érzi a csontos, kopár szeméremdombot

„Vagy lehet... hogy mégis az előszoba-szekrényben?”

Erre egyszerre kizökken. Karikás, fáradt, vértoltos a szeme

Petrozsény...!

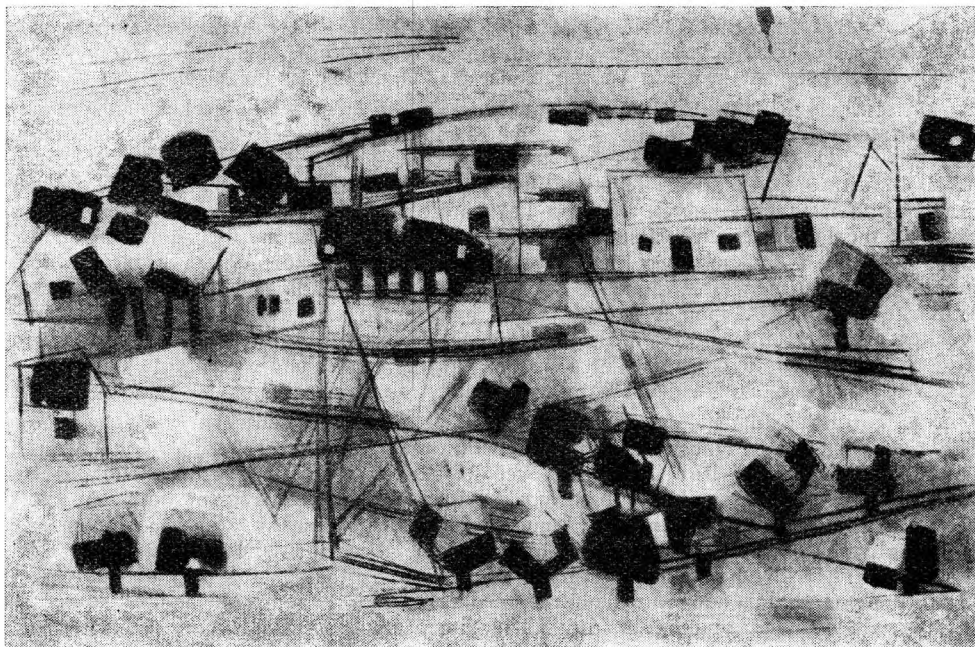
De semmi új nem tud az eszébe jutni

Az ég metsző kék, üres, a nap műtermi alapossággal világítja meg minden szögletét

Nehezen, de megpróbálja a kezét újra összekulcsolni

*Egy isten... legalább egy isten volna, akinek meg lehetne bocsátani!
– amiket gondolok...*

(Esetleg innét – vagy ebből a mondatból valamit?)

SAJÁT HALÁL, SAJÁT ÉLET

– Mészöly Miklós *Alakulások c. írásáról* –

Csapidába ejtő mű. Gödörbe juttatja főszereplőit, de törbe csalhatja az elemzőt is. Azzal, hogy első pillanatra túlságosan is érthető helyzetet hitet el: „az író feltárja műhelyét”. Halomba söpri és elének teszi céduláit, amelyekre egy csatára készülő hadvezér, vagy egy tanulmányra készülő filosz alaposságával, már-már zavaró aprólékosságával jegyezgette fel készülő művéhez a helyszíneket, gondolat- és ötletforgácsokat, jellemeket, színeket, neveket, adatokat. Ám ez az első pillantás csalóka. A mű *nem* bomlik két részre: a felkészülés és a megvalósítás, az anyaggyűjtés és a megszerkesztés szakaszára. Egységes, minden szava helyén van, nemcsak azért, mert a „nyersanyag” egy-egy utalásának kibontása a kurzivalással jelzett „végleges” történetben visszakereshető, hanem azért is, mert e „nyersanyag” valójában nem nyersanyag. A műhelyét feltáró író fikciója mögött egységes mélyebb szerkezet rejtőzik.

Mielőtt azonban a mélyebb szintre ereszkednénk, elismerő bámulattal kell szemügyre vennünk a felszint. A konkordanciák szövevénye a maga bonyolultságában tökéletes: a tél, a *tavaszi* nudista strand – később elutasított – helyszínének ötletét sugallja, a rekkenő nyár a végül megvalósított havas karácsonyét. De az elutasított ötletek elemei is beleépülnek a később megvalósított, végleges szövegbe; a madeirai és kanári-szigeti képeslap a soproni határt asszociálja, a kettéosztott Európa az átélhető keleti fél választását, mint ahogy a rendelkezésre álló személynevek arzenáljából, amely a Várad Regestrumtól millenniumi emlékalbumokig terjedő sorozat forrásaiból merít, éppen e Kelet-választás monarchia-beli kevercs-neveket ruház fel több-kevesebb érvénnyel, ám Sztanna-Stom és Sztanisa-Andel árnyékában mindvégig ott lappang Wutuk és Bártfai G. Márk is, társaival.

A színhely kiválasztása után – amely elég tág teret ad a játékra, Középkelet-Európát, a hajdani monarchiát – az idő kijelölése is hasonló bravúros szűkítéssel történik: a jelenidő, amely 80 évvel terhes, a mai Budapesté, amely Petrozvény emlékeivel átítatott. Az adott keretben lehetetlen fölfejtani az összefüggések hálózatainak minden szálát, melyek az öreg hólapátolókat összekötik az emlékeit és lehetőségeit mérlegelő íróval. Hiszen nemcsak a két öreg bizonyul végelemzésben az „író” tudatában kavargó, tág értelemben vett – *nemzeti* történelem kvintesszenciájának, jelképes megtestesítőjének, hanem az „író”, mondhatni a lírai Én is csak annyira határozatodik meg szemünk előtt, amennyire ezt tudattartalmainak személyesített kivetítése, akár F., aki a szüzességét a jégen veszítette el, vagy a középkori kanonok lehetővé teszi. Kölcsönösen függnek egymástól: a halott barátnak a kisasztalon megjelenő keze valószínűbb, mint maga az „író”.

A legfelső szint, a „csalóka” látszat, tehát finom precizitással megírt *alkotás-lélektani* beszámoló. Hacsak ennyi lenne, akkor is örömmel fogadhatnánk. Ám, további összefüggések figyelembevételével eljuthatunk a *történetfilozófiai* szintre. Mészöly ugyanis a novellában bizonyos fokig a Szózat parafrázisát adta. Az „író” helyzete állandóan párhuzamos a kancsó bor mellett lázas buzgósággal írott kéziratait elégető öreg Vörösmarty alkotásmódjával. A gödör, ahova Sztanna és Sztanisa esnek: „a sír, hol nemzet süllyed el”. A nemzethalál, a középkor-európai tágitott nemzethalál azonban ironikusan deformálódik, nemcsak azért, hogy az inkriminált sort a szappanhabos lány körül gitározzák a barátai, hanem azért is, mert a szaporodásra már képtelen öregek fizikai és szellemi lépcsőt találnak irtatlan ma-

gányukból: a gödör mélyén láda van, felállhatnának rá; megholt gyermeküket pedig pótolja a szülői szeretettel körülvelt albérlő-lány. És ma már senki sem beszél törökül, tatárul. A „lesz még egyszer ünnep a világon”, a *nem* idézett Vörösmarty hely kétségbeesett bizakodása csendül ki a mű egészéből. Hogy a zárlat mégse legyen melodramatikus, arról kettős végső csavarás gondoskodik: a ládára csak leülnek, a lány hazajön, de nem látják.

Mint ahogyan az alkotáslélektani szcenírozás bizonyos értelemben csak álruhája volt a történeti kérdésfeltevésnek, ez utóbbi is magában rejt egy lényegesebb problémát: a *pszichológiáit*. Az emberek közötti kapcsolatok lehetőségességéről, illetve lehetetlenségéről példálózik a hídfőnél sebtiben megbeszélte találkozó, a telefonálás, a cellaszerű házakról részegen értekező paneles, az összekoccano fenékkal havat lapátoló öregek. Csakhogy az ironikusan kiélezett határhelyzetek arra figyelmeztetnek, hogy még korántsem vagyunk a „gödör” és a problematika mélyén. A pszichológia csak abból a szempontból fontos, hogy odavezessen az *ontológiához*. Az ember totális meghatározottságához. Egy ironikus teológia szemszögéből felépített *antropológiához*.

Olyan ez a világ, hogy megnevezhetetlen *szomj* gyötri a benne lakókat. A szereplők – a kulcsfontosságú Bossányi is, aki ha személyében nem is, de szövegeivel szervesen beleépül a „végleges” folytatásba – konkrét történelmi és lélektani meghatározottságban és szükségképpen az írói tudat által megszabott mozgásterben, valamennyien a lét- és nemlét peremén mozognak, *életük és haláluk értelmét és méltóságát keresik*.

Értelmét: a kutató elme itt Istenbe, illetve ironikus hiányában a káromkodásba ütközik. A torzítva idézett szentpáli szöveg a Korinthusiakhoz írott levélből tulajdonképpen így hangzik: „Ma még csak tükörben homályosan látunk, akkor majd színről színre. Most még csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerem mindent, ahogy most engem ismernek. Addig megmarad a hit, a remény és szeretet, ez a három, de közülök a szeretet a legnagyobb.” A megismerés tehát akadályokba ütközik: csak a pohárnak juthat felmagasztosító, értelmes passió és halál osztályrészéül, ha könyörületes gazdája akad, azonban az embernek nincs gazdája, következésképp passióját, saját méltó halálát is csak maga rendezheti meg, ha ugyan megrendezi. Krisztus *talán* részeg volt, mikor leszállt a földre, a látható világot *talán* démonok teremtették – a feltételezett ősi gnosztikus-manicheus igazság itt egy autonóm crkölcs követelményét szolgálja. Úgy kell cselekedni, mintha nem lenne Isten – de karácsonykor tisztítani kell előtte az utat, hátha eljön.

A mindennek ellenére vállalt *szeretet* az egész történet rendező elve. Az ismeretlen kislány ujjongó felkiáltása: **ÚGY SZERETLEK MINT EGY CSILLAG!** – rendez el az alkotáslélektani szinten a kavargó részleteket és indítja el a cselekmény egységesülését, ez háritja el történeti szinten a nemzethalál látomását, ez elégíti ki az impotencia és terméketlenség poklában szenvedő öregek *szomját*, megteremtven a túléléshez szükséges kommunikációt, s végül ez ad választ az ontológiai-antropológiai kérdésre: mi az ember?

Kemény írás. Kelepce, nem hágy kibúvót. De nem azért csalogat belsejébe, hogy elpusztítson. Hanem, hogy igenlő választ adjon: lehetséges az írás, az írással a személyiség teremtése és vállalása; a személyiséggel a test és a történelem „cellahazájának” elviselése, az elviseléssel pedig lehetséges a saját élet és a saját halál. A kiszolgáltatottságban a méltóság.

ELBESZÉLÉS VAGY „SZÖVEG”?

Jegyzetek készülő elbeszéléshez, regényhez? Alkotáslélektani folyamat megfigyelése és rögzítése menet közben? Elmélkedés a prózairás határaitól, alkotásmódszertani töprengés? Új formákat kereső elbeszélés? Vagy sem egyik, sem másik, hanem mindez együtt? Nem elbeszélés, hanem „szöveg”?

Ez a sok kérdőmondat jelzi, az olvasó kissé tanácstalanul áll az *Alakulások* előtt. Olvasmányélményei, persze, azonnal segítségére sietnek: látja, hogy nem hagyományos szabású elbeszéléssel találkozott s egyébként, az író neve is hívószó, Mészöly ritkán megjelenő újabb írásai egytől-egyig kísérleti darabok, nehéz próba elé állítják az olvasót. De ezúttal többről van szó: a kísérlet merészebb és kockázatosabb az eddigieknél. Az első mondatok után világos, hogy Mészöly most már semmibe veszi a hagyomány előírta játékszabályokat; újakat keres és ezek kutatása során, ennek folyamatában, új szabályrendszert teremt, – azzal a föltett szándékkal, hogy olvasóját is meggyőzi látásmódjának, valóságdarabokat, emlékképeket egybeszerkesztő egyéni logikájának igazságtartalmáról.

De vegyük sorra mindazt, ami első pillantásra fogalmilag leírható. Lássuk előbb, hol és miben tér el az *Alakulások* a hagyományos elbeszéléstől. Szerkezete nem egyenesvonalú, a részeket nem kapcsolja össze szorosan az ok-okozati viszony; megszóktott értelemben vett szereplői nincsenek, mint ahogy cselekménye sincs. „Mondanivalóját” sem tudjuk pontos formákkal összefoglalni, jó néhány vonatkozás homályban marad előttünk. Sok az elmetszett szál, a félbehagyott téma, a folytatás nélküli mozaik. Mindezzel még keveset mondtunk, hiszen a lineáris szerkesztéssel, szigorú kauzalitással, a hősteremtés és körülhatárolt mondanivaló valóságreferenciáival a 20. századi prózairás régóta hadban áll. Merev, megkötő normatívákat, önkényes megállapodásokat lát bennük, mint az „új regény” mozgalma is. Az *Alakulások* írója azonban tovább lép, – kevesli az „új regény” szűk körben mozgó tárgyiasságát, lélektani aprólékosságát. Gyökeresen ártértelemezi a széppróza – s egyáltalán az irodalom – ábrázolási funkcióját; alig őriz meg belőle valamit: önálló jelrendszert teremt. Kísérletet tesz a nyelvi kifejezés még szabadabb kezelésére, kitágítására. Mészöly magát a nyelvet, a kommunikáció anyagát és eszközét teljesen egyéni módon idomítja céljaihoz, mert úgy véli, hogy a hagyományos nyelvi megegyezés, a jelek megállapodott rendszere nem képes továbbítani az ő sajátos élményvilágát. Új nyelvre, egyéni nyelvre van szüksége. Épp ezért az *Alakulások* – többek között – úgy is olvasható, mint nyelvfilozófiai értekezés dokumentációja, mely helyenként maga is közvetlenül a nyelvről való filozófálásba vált át.

Am térjünk vissza magához az íráshoz s fussuk át röviden, miféle elemekből áll össze. A bevezető rész tartalmát világosan leírja az első sor: „Alapvető fölmérések. Térképek, dossziék, leltárak, szöveg-töredék.” Szabatos kezdés: elszórt jegyzetek, cetlikén fennmaradt mondatok követik egymást. Semmi kétség afelől, hogy különféle vázlatdarabokkal, gondolatcsirákkal, megfigyelésmorzskákkal ismertetnek meg bennünket. (Azt már merészség lenne állítani, hogy elbeszélés- vagy regényötletekkel; erre a föltételezésre nem hatalmaz fel bennünket az író.) E szabatos és tematikusan rendkívül szétszórt, sokféle utaló bevezetés után újabb és újabb töredékek következnek. Nevek sorjáznak, a neveket némi történet, párbeszéd vagy reflexió övezi. Egy-egy miniatűr jelenet is fölbukkan: Bossányié, a „paneles” emberé, Loláé; találkoznak párbeszéddel, aforizmával, elmefuttatással, félbehagyott mondattal, szenttelen tárgy-leírással. Ahogy előreheladunk, tapasztaljuk, hogy a bevezető oldalakat *előreutalásnak* tekinthetjük. A nevek, főként a nevek, de a megpendített történetdarabok is vissza-

térnek, továbbgyűrűznek, kiterjednek, egymásba olvadnak. Az a benyomásunk, hogy a témák makacsul köröznek az író feje körül s ő nem tud, vagy nem akar választani közülük. Végül csak összeáll valami a sok töredékből, előreutalásból, – a kurzivált befejező rész novellaszerű formát ölt és azt sejteti, hogy az író mégis döntött, a sok lehetségesből, a megérintett témákból egyet kiemelt és felhasználva a motívumok némelyikét, többé-kevésbé kerek epizóddal zárta le jegyzeteket összefűző tünődéseit.

Tegyük azonnal hozzá az elmondottakhoz: a szerkezetnek ez az egyik értelmezési változata. Még több mással lehetne próbálkozni; sőt, az is nyilvánvaló, hogy az egyszerű motívum-felsorolásnak is többféle variációja lehetséges. S ezúttal nem csupán arról van szó, hogy az irodalmi alkotás többjelentésű s épp ezért sem egy, sem két megközelítés nem meríti ki jelentésének teljességét. Az *Alakulások* – utaltunk már rá – *önálló jelrendszert teremt, s a töredékekből összeálló sokrétű szövegek a befogadás elé különlegesen nehéz akadályokat állít. Fogadjuk el, hogy nem felelőtlen játékkal állunk szemben, az Alakulásoknak nincs köze a szavak jelentését kiforgató divatos technikákhoz. A szó nem tér el szótári jelentésétől, önmagában a mondat is őrzi hagyományos jelentést közvetítő szerepét. Mészöly a mondatok közötti viszonyt, s a mondatokból összeálló részletek, mozaikok a mikro-elemek egymáshoz kapcsolódását szervezte át, új logika egyéni törvényeire hallgatva. Megmutatkozik ez abban is, hogy provokatív módon eltér a köznapi észlelés kiválogató, értékelő eljárásától. Jelentéktelen tárgyakat szabatosan leír; fontosnak tetsző eseményeket homályban tart, elejt, elbeszélését félbeszakítja; egymástól távoleső dolgokat (személyeket, történet-morzskákat) viszont összekapcsol. Mindez pedig azért történik így, mert létezésélményének kutatja hiteles kifejezését. Mészöly a világot a szüntelen alakulás folyamatában érzékeli s úgy véli, az író akkor csapja be önmagát és olvasóját, ha arra a kényelmes álláspontra helyezkedik, hogy világosan és pontosan látja a módosulások szövevényében a biztos tájékozódási pontokat. Ne ámítsuk önmagunkat, a világ nem tárul fel előttünk egy csapásra; a lényegyet nem tudjuk megragadni, legfeljebb utólag belemagyarázhatjuk az eseményekbe, mert megszerkesztjük és elrendezzük a lezajlott folyamatot, – nekünk tetsző módon. Elégedjünk meg azzal, hogy tettenérjük és lejegyezzük az „alakulásokat”. Épp ezért az *Alakulások* tárgyát egyféleképpen írhatjuk körül, nagyobb tévedés – belemagyarázás – veszélye nélkül: ennek az írásnak az a témája, hogyan jött létre, milyen fokozatokon át valósult meg, miképpen lett azzá, ami. Nem beszélhetünk tehát ábrázolásról, az *Alakulások* egyetlen dologról szól: önmagáról. Igaz, nem teljesen önmagáról. Találunk benne elbeszélés funkciót betöltő történet-foszlanásokat. A hólapátolás jelenetéből a magány és az elesettség hangulata érződik s előbb is akad egy-két kósza jegyzet emberi sorsokra utaló motívumokkal. Ez a néhány elmosódott, halvány epikai anyagot hordozó töredék az összképen mitsem változtat.*

Mészölyt az idő problémája izgatja; az epikának avval a „ráfogásával” nem tud kibékülni, hogy az elbeszélő az időrendi folytonosságot szilárd adottságként, másíthatatlan törvényként kezeli (legutóbb, épp a Jelenkorban, Levendél Júlia foglalkozott Mészöly műveinek ezzel a problémájával). A *Pontos történetek, útközben*, a *Saulus* is telítve van a kronológiai folytonosság bénításából való kitörés gesztusaival. Ezekben a műveiben már szembefordult a kiemelt racionális pontokból történő szerkesztés-elvvel. Az *Alakulások* pedig a nyomát sem tűri a hagyományos epikus hierarchiának, az időábrázolás hangsúly különbségeinek. Minden egyaránt fontos, mert végül nem tudjuk, mi az igazán fontos; ám gyanítani lehet, hogy a jelentéktelennek látszó események, mozdulatok, helyszínek, banális párbeszéd, tárgyak sokkal többet árulnak el az életből, mint hisszük. A bizonyosság így könnyen átvált bizonytalanságba s ez már nem ugyanaz a dimenzió, ahol az ábrázoló regény, elbeszélés magabiztosan körültekint, hogy előítéleti segítségével kerek történetté illesszen össze emberi sorsokat, koreseményeket, társadalmi folyamatokat, Amint a bizonyosságba vetett hit megrendül, fokozatosan átveszi az uralmat a bizonytalanság elmosódott légköre, ezért kerülhet egymás mellé minden: pillanatnyi benyomás, régi emlék, párbeszéd-töredék, cetli-feljegyzés, meditáció, hangulatrajz. El kell tüntetni még a látszatát is az előrehaladó meseszövegsnek, meg kell szüntetni a bántóan éles időkategóriákat s az időfolyamatot

át kell alakítani általános jelen idejűvé. Mert semmi sem „ugyan olyan”, minden alakul, ezért az ember életének rengeteg tényét és vonatkozását csak „érintőlegesen” közelíthetjük meg. De még ez is túl szabatosnak, rögzítettnek tűnik. Egyik helyen ezt olvassuk: „Makacsul nyomon maradni, egy teljességgel láthatatlan nyom vonzásában.”

Eddig belülmaradtunk az *Alakulások* világán, szándékosan; próbáltuk az írói elgondolást legalább egy-két ponton jobban megérteni. Annyit talán sikerült érzékelteni, hogy a hazai terepen Mészöly írása egészen kivételes tünemény, nem is igen találjuk a párját. Írását „szöveg”-nek tekinthetjük, s ez a meghatározás nem „műfaji” hovatarozást jelöl, hanem az irodalom alapelveinek az átértelmezését. Kényszerűségből már eddig is éles különbséget tettünk „ábrázolás” és „kifejezés” között, holott e két funkció nem válik el egymástól oly mereven, mint ahogy ezt a végkövetkeztetés megvonása érdekében hangsúlyoztuk. Az *Alakulások* készített erre a sarkított különbségtételre, ugyanis a „kifejezés” jogát képviseli, szélsőségesen egyéni átiratban, az egyéni jelrendszer egyedül üdvözítő panacea magna-ját, a fedezet nélküli váltókkal dolgozó realizmussal szemben. Ez a „szöveg” azonban nem győzi meg olvasóját a kísérlet eredményességéről. A mozaikok között úgy megnövekszik a távolság, hogy legfeljebb sejteni lehet az egymáshoz tartozásukat, maga az írás nem tudja ezt sugallni. A párbeszédnek visszhang nélkül halnak el, mert jószerint sehová nem kötődnek. A leírások érdektelenné szürkülnek. A hangsúly-nélküliség egyhangúságot eredményez.

Önmagában érdekes, elgondolkodtató lehet egy-egy motívum. A gödör, a kéziratait rendre eltépő Vörösmarty figurája s még néhány, – külön-külön mind témája lehetne egy írásnak. Szövevényes egymásmellettségük azonban nem többet, hanem kevesebbet mond a várhatónál, mert a részek *kapcsolata* igen ritkán fénylik fel előttünk, a motívumok összetartozása legtöbbször homályban marad. Kivétel az utolsó mondat, ez a világosabb s leghangsúlyosabb rész: „(Esetleg innét – vagy ebből a mondatból valamit?)”. Az *Alakulások*nak nem egyszerűen vége szakad, ez a *visszaütaló* mondat távolságot teremt író és írása között. Mészöly ezzel a nyomatékos gesztussal mintegy eltolja magától az *Alakulásokat*. Ahogy a végére ért, ráébredt arra, hogy most, ezután kell az igazi munkához nekifogni, talán épp a „Petrozsény”, a „történelmi Buda”, „közép-európai keverék” témához. Ami eddig történt, azaz alakult, voltaképpen műhelyforgács: felöltő gondolatok, hangulatok rögzítése, egy munkafolyamat kezdeti fázisa, a kavargó anyag első letisztulása. A baj ott van, hogy az író viszont nem műhelyforgácsnak szánja írását, befejezett műnek tekinti. Új írói módszer kísérleti darabjának. Az olvasó véleménye ezen a ponton szögesen eltér az íróétól.

Az *egyéni jelrendszer* valóban kitágíthatja, gazdagíthatja a nyelvet, a hagyományos jelkódex átírása sok ismeretlent napvilágra hozhat; abban az értelemben, ahogy Paul Klee aforizmája mondja: „A művészet nem a láthatót adja vissza, a művészet láthatóvá tesz.” Az önálló jelrendszer azonban azt a veszélyt is magába rejti, hogy *szűkíti, szegényíti* a nyelv kommunikációs bázisát. Az *Alakulások* mondatszövéseinek, szerkezetformálásának annyira egyéni, merjük kimondani, önkényes a logikája, hogy ez a szervező elv nem feszültséget növelő, hanem feszültséget csökkentő szerepet tölt be. A mondanivalót nem kitágítja, hanem összezsugorítja, a jelentést oly szűk körre szorítja vissza, hogy áthidalhatatlan szakadék képződik írói szándék és megvalósult mű közé. S bár a keveset és félénken kísérletező magyar próza világában üdvözölni kell minden kezdeményezést, az *Alakulásokat* nem köszönhetjük a jó csapást vágó előörst megillető örömmel. A „szöveg” az író magánügye. Az irodalomtól, hangozzék bár nagyon konzervatívan, tartalmat, mondanivalót, jelentést, – emberi és társadalmi fontosságot, felfedezést várunk. A *Saulus* írójánál föltételezhető, hogy belátja az efféle irodalomértelmezés jogosultságát is.

A többre, másra törekvés az irodalom egyik legnemesebb hajtóereje. A „szöveg” létrehozóját is hevitheti az új összefüggések feltárásának izgalma. A nagy erőfeszítést azonban legtöbbször nem koronázza siker. Az *Alakulások* is a művészi kudarc dokumentuma.

Lányok a buszon

Gyűlölöm a békét,
 a nagycipőjű, kialakult lányokat,
 akik pilledt pillával merengenek virágos blúzú fiúik előtt,
 lábfejüket befele fordítva zötyögnek a társas semmibe,
 hol a politúros asztalon csak egy bágyadt rúztolt dereng,
 nem harcolnak már semmiért, még
 egy ideges pillanatért sem, még
 egy kézremegésért sem, még
 anyjuk halála órájáért sem, semmiért.
 Strandokról jönnek, hajukat cafatokra,
 szőreiket zörgő-hullámosra áztatta a víz,
 körmük fáradt a lágy simogatástól,
 mit nekik a puszta víz adott, ujjhegyeiknek,
 és ők adtak néma fiúiknak tovább.
 Rendszeresen szedik kis tablettáikat,
 nem ijedeznek a fényes műszerektől,
 mikkel tizenhatéves társaik terhét
 enyhítik a bajszos nőorvosok.
 Berendezkedtek, kis szatyraikra, szagaikra,
 vajsárga kenőcseikre, kőfekete
 szempillafestékeikre – biztosan
 állnak a háborútlan lábak közé,
 betúródva a békés testmelegbe.
 Néha fölkapaszzkodnak fásult arcú fiúik nyakába,
 magukhoz húzzák őket, akik röstellkedve hagyják,
 hogy rájuk fonják piócakarjukat,
 mit nagy bélyegekkel sütött át a nap,
 tökéletesre sülték, hogy tökéletesen
 és harctalanul szeretkezhessenek.
 Ágyuk, agyuk komfort, mint tűzmeleg,
 előremelegített kombiné,
 mely fölveszi nem is csak a saját,
 de méginkább a tétova társ alakját.
 Nem keresik levelek szeretsz–nem szeretsz
 ovális babonáját, nem eszik
 otthon tövig magányos körmüket,
 nem forgolódnak hold-hideg szobában,
 mikor meggyül a szőrös takaró.
 Nem néznek egy betűre hetekig
 az értelmetlen olvasás helyett,
 miközben nyakukról a lámpa is
 leégeti már a lombozó pihéket.

Nem égnek ágyékukkal az olvadt betonon,
míg a várásban belesülnek a
világtalan regények mocsarába.
Tudatosak, biztosak – ma este, ugye, agyonszeretsz?
fogyasztják mosolyuk evangéliumi tortáját,
melynek széléről lekopott a krém
és lecsorog kis mellük közepébe.
Békéjük strandcipő és napolaj,
találatuk a kabin falára fölirt elcserélt tiú neve,
természetességük a kis halál,
mely az idült karokba ájtja magát.
Tudják, mi lesz – békéjük szervi béke,
nem az értelem észbontó kétkedése,
hülyült karjukban olyanok a fiúk,
mint az ápoltak a fehér szanatóriumokban,
aztán behúnyt szemmel mennek egy reménytelen kísérlet után,
hogy nyitott szemmel nézzék az üres űrt,
mit az autóbuszüvegen át látnak a sztárfotókon.
A fiúk még egy ideig tiltakoznak,
aztán befeküsznek előrekészített
térdeik közé, lassan, hanyagul,
hogy bevégezzék egy üres nap
ismétlődő, banális tévedését
párnákon, kádban, hintaszéken.
Majd jő a nap, mikor
egyedül ülnek hóhideg lábtejükkel,
váltig szorítva fájó körmeikkel
a meg nem talált és testi önmagányt,
ordítanak szép, kifestetlen néma szájjal
az elveszített zürzavar után,
mit utoljára anyjuk hasában kuporogva
és préselődve e világ felé
éreztek, utoljára hatéves szemöldökükkel
éreztek, mikor lapáttal fejbeverte őket
egy játszótárs, vagy futó katona,
utoljára Hiroshima lángjainál érezték,
mikor kopaszon maradtak a szerelmespárok
és futottak egy szebb jövő után.
Utoljára érezték lábtejük idegen, ösztönös tapadását
anyjuk testénél a kórházi proszekturán.
Akkor visszaadják békéjüket, előrekészült
szeretkezéseiket, rúzsvonalaikat
az ismeretlen falaknak, melyekre
ájult szájjal tapadnak, körkörös
bélyeget ütve, szíva a kemény falat,
hogy hátha vér jön elő belőle, s hátha
örült, ideges emberek lesznek megint
a békétlenség halálos örömeiben...

Szekszárdi napló

– Részletek –

Megjött a tél, a reggeli köd szűrkeségében ringunk, időtlenül: „hadd fontolom meg: dacoljak-e még isten végzetével” – kérdezhetném Madách szavával e „hóval és jéggel borított hegyes, fátlan vidéken”, a bizonytalan óra kétes világosságában. De már régen nem akarok dacolni semmiféle végzettel, s miközben egy szekszárdi ablakban állok ezen a téli reggelen, egy számomra áttekinthetetlenül tágas mindenség rohan velem, s mindnyájunkkal. Amint leírtam a jelzöt, meg is állt kezemben a toll: ez a tágasság a szemlélet korlátja és önkénye, ahogy korlát és önkény most is, midőn bebugyolálja a tájat s a táj számára engem, hogy a néhány kilométerre levő nánai hegyeket se látom. De a hegyeken túl egy másik valóság van, melynek tágassága, vagy ha úgy tetszik, végtelensége, többé-kevésbé pontosan lemérhető: a Tejút-rendszer, e nagyobb otthon átmérője százezer fényév. S ha most elindulnék kámpós bottal, batyumban a mesék hamuban sült pogácsájával, hogy az út végén, a százezer fényév utolsó kilométerkövénel lelógassam a lábamat! Nem indulok el, egyelőre semmiképp, még itt van dolgom, ebben a könyvekkel zsúfolt szobában, melynek ablakában örülök a tél fehér jelképének, s ebben a városban, ahol a véletlen néhány négyzetmétert juttatott a Tejút-rendszer százezer fényéves végtelenségéből.

Ez a néhány négyzetméter, látszólagos szűkössége ellenére, teljes világ, lakója számára mindenképp. Ablakomból messze látni, tiszta időben a Duna szalagja is megcsillan, mint az érzékelhető világ határfolyója, de a távolság öröme, a kaland útrahívása szerény, s a végtelen csillagmezői helyett ember-szabásúvá szelídíti a gondolatot is. Visszatekintve a múltba, az időben valószínűtlenül kitágul sorsunk, mert hosszú utat kellett megtennünk eddig a téli reggelig! Kezdetben vala a hidrogénfelhő, talán az ősrobbanás, talán valami egészen más, de kezdetben mindenképp volt valami, amiben virtuálisan már ott volt ez a szekszárdi lakás is, lakójával és emberivé szelídített szándékaival együtt. Mesebeli akadályok, hétfejű sárkányok, véletlenek és törvények között vezetett az út, a világegyetem tüzeiben és hidegében, miközben csillagvilágok keletkeztek és semmisültek meg, atomi részek rokonszenve és ellenállása építette és rombolta, még azután is, hogy egy játékszernyi naprendszer igazán jelentéktelen bolygója az otthon biztonságát ígerte. Az anyag együttérzése és emberileg kifejezhető vonzalmak, a múltba vesző ősök véget nem érő testvérisége, a megtermékenyített petesejt boldog kiválasztottsága – minden összefogott értem, átmeneti jelenlétemért, hogy az, aki nevemet viseli, évszázadok – milliók! – történetét testesíthesse meg, s itt állhasson egy bérház harmadik emeleti lakásában, a téli táj fölött.

*

Ha visszanezék, ezt látom:

Egy fiatalember, kezében szíjjal átkötött könyvcsomóval, nyargal át a győri utcákon, a barokk szentek egzaltált lobogásával. Minden egymásra torlódik agyában; Szent Ágostont olvassa és Proustot, Baudelaire-versekkel próbálja elcsavarni a lányok fejét, s nincs aki megmagyarázna neki Kant szentitikus ítéletét, hát jobb híján a székesegyház csodatévő Madonnájához könyörög, hogy világítsa meg elméjét. Változik a díszlet, ez már Pécs és a háború forgószínpada, a következő pillanatban a fonyódi országúton látom, mellette fiatalasszony, karján gyerekekkel, mögöttük egy mindennél véresebb Herodes árnya. Az utak még mindig lefelé visznek, már a két front között áll; nem a hadiszerencsét bízták rá, csak néhány méter futóárkot, de próbatételnek ez is elég. Viharkabátja zsebében elnyűtt Horatius-kötet, mert ha már így történt, hát nézzen szembe ordenáré sorsával, s szinte kihívóan mondja magának: Tu ne quesieris, scire nefas quem mihi, quem tibi, finem Di dederint, Leuconoe . . .

De mi a fontos? A tengerre gondolok, hegyekre, városokra, Bellini Mária képére, egy XV. századi rügeni feszületre, Gy. I-re, veressorokra, egy Bach-fúgára. Egy téli napra; tizennyolc fokos hideg volt; édesanyámat temettük. Nagybátyám levelére gondolok, amit ugyanazon a télen írt, nem sokkal később: „Nem tudom leírni, olvassátok el az újságokban. Szegény Olgi egy kegyetlen ember áldozata lett.” A nagynéném volt, gyermekkorom szentje; meggyilkolták.

Ez a fontos? Állok az ablakban, a reggelek a béke órái, még nem indult el az ötven éves férfi a vidéki napilap szerkesztőségébe. Állok az ablakban; ezek a hegyek, a nánai hegyek, olyanok, mintha Révfülöpön állnék, a felső úton, szemben az ábrahámi hegyvel. Most már az ábrahámi hegyet látom, mögötte a Badacsony, s azon túl a hajlatban Tapolca. A város közepén föld alatti folyó tör fel, s tó lesz belőle. Kisfiú áll a partján, nézi az apró halakat, aztán elindul hazafelé. De az utcatábla megállítja, s minden elemista tudományára szüksége van, hogy kibetűzze: Ba-csányi; az azonosság és kettősség majdnem tudathasadásos pillanata.

– Itt történt –, mondom O.-nak negyven évvel később, s úgy nézi az utcatáblát, mint egy emlékművet. Kezem félkört rajzol; szóval, akkor még ez nem volt itt, s amott volt a Mayer pék üzlete, igen, erre határozottan emlékszem, de süvít a szél, hordja a havat, s összekapaszkodva megyünk a temetkezési vállalatához.

De nem itt kezdődött, napokkal előbb.

*

Éjszaka felriadtam, valaki nevémen szólított. A hang távoli volt és titokzatos, nem ismertem föl, csak ültem az ágy szélén, tétován, tehetetlenül. A következő pillanatban O. is fölébredt. „Hallottad?” De az éjszaka csendes volt, mintha nem lenne titka. Az órára néztem. „Fél három” – mondtam.

Később megtudtuk, körülbelül ezekben a percekben veszítette el az eszméletét.

*

Vannak dolgok, amikről legjobb lenne hallgatnunk. Dosztojevszkij regényénél, a Bűn és bűnhődésnél éreztem ezt először; ilyen könyvet talán nem is lenne szabad írni: szellemi teherbíró képességünk végső próbája. A világ

Önmagában, természete szerint, an sich, a rend, nem az egymásutániség, hanem a tartam logikája, s minden létezés nemcsak ok és okozat egyszerre, hanem annak is függvénye, amit megvalósít. „Az anyag makrancos a fogalom egységével szemben” – tanítja Hegel, s bár a szellem épp azt szeretné, hogy bonthatatlan egységben lásson mindent, a szemlélet folyton ellentmondásba ütközik. Talán nem is arról van szó, hogy az anyag makrancos; a szellem az anyagba mindig önmagát helyettesíti be, tükrét keresi s miután nem lát túl saját korlátain, veszendőségének tudatával mér mindent. De az abszolutizált pusztulás valójában a fogalom makrancossága az anyag egységével szemben, amely öntörvényét követi s nem is akar más lenni, mint ami. Fogalommá desztillált világunk tétován, megrettenve áll s csak magányát érzi, a kozmikus társtalanságot, nem a semmibe, hanem a mindenségbe vetetve, s az anyag kölcsönös vonzása és rokonszenve nem oldja fel a szellem magányát.

Rettenetében Illyés Gyula néhány verssora merített a legmélyebbre: A lét-szégyen! Ősz-haj szelével az öregség; a nyüszítő, kinti, nem emberi, az egyre kevésbé emberi idő!

A lét-szégyen mindig a „kinti”, a hozzánk mért, mert máshoz nem mérhető, amivel már nem tudunk mit kezdeni, csak szavunk van rá, de érvünk nincs. Ez már végképp nem az anyag makrancossága és a szellem egysége, ez már a végső szégyen és megaláztatás, a lét-szégyen, mellyel szemben a soha-nem-levés is vigasztaló lehetett volna.

Legjobb lenne nem is beszélnünk róla, hogy magunkba zárjuk szégyenünk titkát és titkunk szégyenét, de mit segítene rajtunk, s ha már így történt, legalább nézzünk szembe vele.

Így álltunk ott, azon a decemberi napon, a nyitott sír előtt, süvítő szélben, tizennyolc fokos hidegben. De előbb még más is történt.

*

A tapolcai kórházban halt meg, december 17-én, szerdán délelőtt negyed tízkor. Egyikőnk se volt mellette.

Pénteken reggel, alkalmi autóval, mentünk be O.-val Révfülöpről Tapolcára, hogy elintézzük az ilyenkor szükséges formákat. A kórházban el kellett kérni a zárójelentést, amit az anyakönyvi hivatalban iktattak, majd a temetkezési vállalatnál megrendeltük a koporsót és a szállítást, mert Révfülöpön akartuk eltemetni, ahol élt s amit annyira szeretett.

Már kilenc órakor ott voltunk a kórház szűk irodájában, azonban várni kellett, mert mint az ablak mögötti hölgy tárgyilagosan közölte velünk, az igazgató főorvos úr magának tartja fenn a jogot, hogy a zárójelentéseket aláírja.

Délben még mindég vártunk, a gyász ránk kényszerítette vezeklés türelmével, s akkor se szóltunk, amikor az ablak mögötti hölgy ijedten jelentette legújabb értesülését, hogy az igazgató főorvos úr kilépett a kórház kapuján.

Déli egy óra volt már, alkalmi autósunk is ott hagyott bennünket, félt, hogy az erősödő hóviharban elakad a kocsija.

Közben átmentünk a kórházépületbe, megkerestük a főnővért, átadtuk a ruhákat; ezekbe öltöztessék. A főnővér utolsó napjait idézte, elég bizonytalanul. Száz forintot adtam neki. Két mosolygó úr is előkerült; ők fogják öltöztetni. Nekik is adtam száz forintot.

Megérkezett az orvos is, aki kezelte. Halkan beszélt, mintha attól félne,

hogy fölébreszt valakit. Udvarias volt, kimért, és szakszerű. Arra gondoltam, illik-e neki is pénzt adni? Bólogattunk, igen, éjjel vesztette el eszméletét, fél három körül, tudjuk.

Az orvos kezét nyújtja, búcsúzik. A főnővér lehajtott fejjel, tisztelettudóan áll mellettünk, mögöttük a két mosolygó úr, kezében a csomag, ruhái vannak benne, ezekben öltöztetik. Fekete alj, sötétszürke, feketével díszített kötött blúz.

Visszamegyünk az irodába, az igazgató főorvos úr még mindig nem került elő. „Megtörténik, hogy csak estefelé jön vissza” –, mondja az ablak mögött élő hölgy, s én folytatom helyette, mert volt időm megtanulni, hogy az igazgató főorvos úr fenntartja magának a jogot...

Legjobb lenne olasz szavakat tanulni, a zsebemben mindig vannak cédulák, olasz szavakkal; feltűnés nélkül előhúzhatnék egyet. Az ablakban állok, s arra gondolok, semmi jelentősége, hogy tizzel több vagy kevesebb olasz szót tudok-e. Egyáltalán, minek van jelentősége? Még azt szeretném elmondani neki, hogy igazán szerettem, de nem eresztenek be a pincébe, ahol egy bádoglapon fekszik s cselédkönyves orvosok tanulmányozzák testét, amelyből vétettem.

Kiver a verejték; szegénykém, ha kiáltanék se hallaná meg, kinoktól szaggatott teste, mely vasszögekkel veretett, már csak arra jó, hogy cselédkönyves orvosok jegyzőkönyvbe vegyék, részletesen és szakszerűen, ahogy előírták nekik.

Az ablak mögött élő hölgy váratlanul fölbukkan, de legyintek, ne fáradjon, tudom; valószínűleg csekély fizetése van, s azt hiszem, neki nem szoktak borraivalót adni.

Süvit a szél, hordja a havat, az igazgató főorvos úr jóízűen ebédel, s két pohár bor között azt mondja a feleségének, „még vissza kell mennem, egy zárójelentést kell aláírnom”. Az asszony sóhajt, hogy mennyi a munka, mi pedig már öten várjuk, a szűk kalitkában.

Mi lehet vele, akinek testéből vétettem? Ugy látom, ahogy utoljára, októberben, amikor tolmácsként egy olasszal jártam a Balaton körül. A tóparti kocsmában hagytam az olaszt, egy üveg bor társaságában, s fölszaladtam hozzá. A konyhában állt, valamivel matatott az asztalon, jaj, Istenem, s letette, ami a kezében volt, megölelt, miért is nem írtad, hogy jössz? De nincs időm, csak percekre szabadultam el, mert az olasz vár a parton, s megállt a konyha közepén, könnyezett, jaj, Lacikám, elmúlt az élet, – igen, ezt mondta, s én már mentem is, mert várt az olasz. Nem kísért ki, nehezére esett a mozgás, csak az ajtóból követett tekintete. A napfény végigfolyt az udvaron, fa bel tempo, ujjongott az olasz, magnifico, s az üres butykosra mutatott, mert közben megitta a bort.

Kezét láttam, egy pillanatra, ahogy az ajtóból intett, a vékony kar árnyékrajza a lugas levelein lebegett. Siettem, várt az olasz, s az üres butykosra mutatott, de azt mondtam, ne igyunk többet, abbiamo ancora di tempo, Pálkövénél Bajcsy-Zsilinszkyról beszéltem neki, egy pillanatra ő maga is felrémlett; a rendesi templom előtt állt, talán 43-ban, a Balatont nézte, amely innen légiesnek látszott, valószínűtlennek. Csak ő volt valóságos, akit már kiszemeltek a pusztulásra, s a zömök templom, világító horgany-tetejével, s a hegy, amely a szőlők permetlével színezett zöldjével magasodott mögöttünk. Akadozva magyaráztam, ki volt Bajcsy-Zsilinszky, patriot, mondtam végül, s az olasz elégedetten bólogatott, de közben a sovány kar árnyékát láttam, amint

utánam int, ahogy most is, itt, a kórház szűk irodájában, a hó függönye mögül, int, pedig már régen nem is ő, csak árnyéka, a szőlőleveleken felvillanó árnyék.

A két mosolygó úr könnyed meghajlással nyugtázza a pénzt; karácsony előtt mindenképp jól jön. Lehet, hogy az orvosnak is kellett volna adnom, talán az igazgató főorvos úrnak is, aki még mindig ebédel, s azt mondja feleségének: „még vissza kell mennem a kórházba egy zárójelentés miatt” – szörnyülködik az asszony, „igen, igen – mondja az igazgató főorvos úr –, valamit hallottam, hogy várják. Talán a fia, nem tudom. Nem emlékszel rájuk, a Csányiék? Valamikor itt laktak.” Az asszony nem emlékszik, nem is érdekli, kinéz az ablakon, „nézd, hogy szakad a hó” – mondja, s a férfi azt feleli, „talán akkor nem is megyek vissza, ráér holnap is”.

A beszélgetést én fogalmazom meg, s épp arra gondolok, hogy talán megamisítom a valóságot, amikor az ablak mögül fölmerül a hölgy feje, s azt mondja, lehet, hogy az igazgató főorvos úr már nem jön vissza, lássam be, ilyen időben nem is kívánhatom tőle. Nem kívánok semmit, igaza van, de valaki más nem írhatná alá azt a nyomorult papírt, akár kegyed, vagy a két mosolygó úr egyike, nem érvekre van szükségem, hanem egy rongy papírra, asszonyom, az Isten szerelmére, az anyám halotti bizonyítványára, hogy el tudjuk temetni.

A hölgy az ablak mögött egy nevet említ, hogy megpróbálja, talán aláírja ő, bár szabálytalan; a név ismerős, de hiába kutatok emlékezetem mélyén, ismét az olaszt látom, ül a partmenti csapszékben, előtte az üres üveg, s valahol távolabb, már nem is tudom hol, a lugas levelein egy kar árnyéka leng, időtlenül. Egy másik árnyék nyúl érte, Hermes Pszüchopomposz, a lélekvezető Hermes, a sárga leveleket zörögve viszi a szél, ő felemelkedik a bádoglapról, s indul vele az alvilágba.

*

Ami szép: nehéz – Babbitól tudom ezt. Tulajdonképpen semmi nem égi ajándék, váratlan kegyelem, csak a mindenkire érvényes lehetőség az, mert minden a kezünk ügyében van, a többi igazán rajtunk múlik. A maga helyén mindenki tökéletes lehet; nemcsak hibátlan vers van, egy köcsög is lehet tökéletes, egy élet is. Édesanyámé talán ilyen volt, legföljebb a nekem álmódott dicsőség hiányzott hozzá. Mindennek helye volt az életében, úgy építette világát, mint egy piramist.

Életem városfalai néha előle is elrejtettek. Sok minden másként alakult, s most egyszerű lenne, ha hűtlen barátokra hivatkoznék, kedvezőtlen közállapotokra, világtörténelemre; ilyen is volt, de mellékesen, kár lenne misztifikálni. Legtöbbször a talmi sikertől ijedtem meg, az olcsó érvényesüléstől, a középzsértől, ami mindig vádlón mutat visszafelé. Egy elfelejtett humanista, Pierio Valeriano, akit talán idézni sem érdemes, könyvéből írtam ki ezt a mondatot: Ha ennek az embernek tudós írásai a műveltek kezén forognak, akkor igenis él Hermolaus.

Néha Hermolausra gondolok, legalább annyit szeretnék elérni, mint ő. Tudós írásai soha nem forogtak kezemben, mégis tudom, hogy ezek nélkül is él Hermolaus. Ennél többet senki sem mondhat el jövőjéről.

*

A világmindenség nem ismeri az idő fogalmát: az idő nem folyamatot jelent, hanem magát a levést; nem múlik el semmi, hanem van, egyértelműen, a létezés félreérthetlenségével. De ez a valóság a mi számunkra elmélet csupán: az időhatárok közé szorított lét csak a megszemélyesített időt, a „szárnyas időt” tudja elképzelni, melyet saját létéhez és létezésével mér, ami nem önmagában van, hanem a létezőn kívül, sőt ellene. Kant a priori szubjektív szemléleti formának nevezte, a „belső érzék” formájának (die Form des inneren Sinnes), de ezzel se megyünk sokra, mert a tanú áldozat is, a „belső érzék” csak kifelé lát, történelemmé váló eseményeket figyel meg, miközben a másik szemlélő számára már ő maga is történelem.

Reménytelen? Tulajdonképpen az, mert mindenképpen végén Babits litániája hangzik föl: Óh jaj, meg kell halni, meg kell halni. És aztán? És aztán nincs tovább. A többi már csak jámbor óhaj, a boldog és bölcs élet és a könnyű halál óhaja.

A halálnál csak az örökkévalóság – az emberi mértékkel mért örökkévalóság – lenne iszonyatosabb. Nem a Swifté, hanem Fausté, ha valóban megáll a tűnő pillanat, megkövesedik az örök perc, hogy önmagában élje önmagát. Mihez is kezdenénk vele? Néha elképzelem: megáll az idő, nincs holnap, következő perc sincs, csak a boldognak vélt pillanat. De van-e boldog pillanat? Semmid rejti a Mindent, mondja valahol Faust reménykedve Mephistónak, de ez a Minden épp Semmi voltában riaszt, s bármi jobb lenne ennél; „el-mennél fürjnek is, hollónak, tigrisnek, csikasznak, vak lónak, akár pondrónak . . .” – mint Illyés versében, s ha másnak nem, hát „lucskos pusztá földnek”.

Mi ez az örület, a megmaradás vak dühe, a bármi áron kicsikart élet, a fürj-, holló-, csikaszk-lét önzése? Ha pontosan fogalmazunk, csak a Lét-szégnyen felejtett perceire hivatkozhatunk, a siker múltó öröme, a szerelem néhány másodpercnyi borzongására, a hatalom fényévekben nem is mérhető vilanására. Ami ennél több, már nem fogható szavakba, s talán nem is mi vagyunk, hanem a megsejtett lehetőség: a gondolat öröme, a megismerés, az „univerzális önértelmezés” tudata és hiúsága, a Semmiből varázsolt Minden hite.

Aki visszanéz csak romokat lát. Valahol bennünk van a titok, örök megfejtethetlenségében is vigasztalón.

*

Azon a télen más is történt. Minden logika nélkül: az események nem egymásért voltak, sorrendiségük csak számunkra jelentett folyamatot, ezt is csupán egymásra következésük képzelte velünk. Később, édesanyámra gondolva, gyakran mondogattuk: csak az a szerencse, hogy ezt már nem érte meg, – de ez a „szerencse” illékony volt, az ő létté varázsolt nem-létéből nézve bírta el a jelzöt, mert hiába idézte őt szavunk, s az emlékezés nyomán hiába került közénk, minden, már régóta, egy másik szférában történt, melybe, még feltételes módban is, csak a tudat csalékonysága tudta behelyettesíteni.

Ez történt még azon a télen.

Édesanyámat december 23-án temettük. Január vége felé O.-val el kellett mennünk Révfülöpre, ahonnan Füreden lakó nagynénémnek is elvittünk néhány apróságot. Az állomáson várt, de csak annyi időnk volt, hogy átadjuk a kis csomagot, már indult is tovább a vonat. „Vigyázzatok magatokra!” –

kiáltotta utánunk, s alakja, ahogy a gyorsuló vonat lépcsőjéről láttam, egyre kisebbedett, hogy végül fölismerhetetlen ponttá zsugorodjék. Ekkor láttuk utoljára. A következő hír, amit róla kaptunk, nagybátyám kétségbeesett levele volt, aztán az újságok véres tudósításai. „Huszonöt éve nem volt az egész országban hasonló körülményekkel párosult emberölés” – állapította meg tárgyilagosan a veszprémi Napló. Törékeny, tiszta alakját ma sem tudom egy véres dráma főszereplőjeként elképzelni.

Itt járok ismét a régi ház körül, ahol minden már az emlék emléke, a valóság egyre ellenőrizhetetlenebb múltja, melynek alig van szava hozzám. Mert közben a tárgyak is átlényegültek, nem önmagukat jelentik, hanem azt, amire egy náluk szigorúbb törvény szerint utalnak. Allok a lépcsőfeljárón, s eszembe jut a régi kép, de tudom, hogy a valóságban már nincs közöm hozzá, s talán nem is igaz, hogy egyszer itt fényképeztette le magát az egész család. Ez a néhány lépcsőfok régen elfelejtette lépteinket, helyszín lett, s mindörökké csak azt az egyet jelenti, hogy itt osont be a házba a gyilkos.

„Vádlott leskelődése során észlelte, hogy Varga Olga sértett reggel 8 óra tájban elhagyta a lakást, majd visszament s az előszoba ajtaját bezárta. Délelőtt 9 óra tájban a sértett ismét elhagyta a lakást, vásárlás céljából. ¹/₂10 óra tájban tért vissza a lakásba és a lakás bejárati ajtaját ismét bezárta. Nem sokkal ezután a sértett átment Szatlmayer Antalné albérlőhöz, majd 10 percnyi tartózkodás után visszament a lakásba, az ajtót azonban nyitva hagyta.

Ezt a lehetőséget használta ki a vádlott arra, hogy belépjen a lakás kövezett előszobájába, s maga mögött az ajtót becsukta. Itt találkozott össze a sértettel.”

(Részlet a Veszprémi megyei Bíróság B. 223/1970/10. számú ítéletéből.)

Vádlott már hajnal óta leselkedett a ház körül, s mint az ítélet mondja, „az udvaron elhelyezett nagyméretű kutyaólba bújt bele”. Megnézem a kutyaólat is; innen a lépcsőfeljáróig tizenkét lépés. Visszafelé is ugyanannyi.

Ezek azok a percek, amikor még mindent vissza lehetne fordítani, úgy is mondhatnám, ez a néhány perc még nem is sejteti azt, ami rövidesen bekövetkezik. A gyilkos, bár hajnal óta a kutyaólban leste az alkalmas pillanatot, még nem gyilkos, tette sem determinált, visszafordulhatna és visszafordíthatná a tett lehetőségét, s a keserű börtönévek alatt nyilván újra és ezredszer lejátssza magában, hogy vissza is fordul. Pedig már ott áll az előszobában, beszélget a sértettel, kér tőle valamit, húzza az időt, s a sértett – tökéletesen gyanútlan, nem is sejtí, hogy már mögötte áll a halál angyala – azt mondja, nem tud adni semmit, s felszólítja, hagyja el a lakást.

Beszélgetésük töredékes, szaggatott. Az egyik szeretne szabadulni a hivatalan és kellemetlen látogatótól, akit ugyan ismert már régebről, de ez a halvány és indokolatlan ismeretség nem kötelezte semmire. A másikat kifejezett cél hozta ide. A tárgyaláson azt vallotta, arra akarta megkérni a sértettet, hogy beszéljen elvált feleségével, akit jól ismert, hogy vegye vissza magához. A kérés naiv volt és indokolatlan; a szomszéd albérlőt ugyanúgy megkérhette volna erre. A későbbiek egyébként ezt az indokot alig támasztották alá. De egyelőre még másról van szó.

Ott áll az előszobában egy hatvannégy éves magányos nő, s vele szemben leendő gyilkosa, harminckét éves, magas növésű férfi. A sértett, ha a legkisebb gyanú is fölmerül benne, még elmenekülhetne; a ház másik oldalán,

a konyha felé is van kijárat. A gyilkos is kitérhetne végzete útjából; nemcsak az áldozatnak, a gyilkosnak is van még ideje.

Délelőtt tíz óra. Mit csináltam ezen a délelőttön? Azóta sokszor megpróbáltam visszafelé hallgatózni az időben: fölismertem-e a hangját?

Azon a napon itthon voltam. Délelőtt írtam, könyvekben lapoztam, adatokat jegyeztem ki. Pontosan emlékszem, két tanulmány foglalkoztatott azon a télen: Illyés Gyula prózájáról írtam és Goethe színelméletéről. Az Illyés-tanulmányt már befejeztem, valamit, kérésre módosítottam rajta, a Farbenlehre még csak gomolygott fejemben, Eckermannból írtam ki beszélgetéseket, Schopenhauer fényelméletéből, Schlegel leveleiből. Pepecselés az ilyesmi, az ember belenéz ebbe is, abba is, egy halvány utalás másfelé tereli figyelmét, s néha órák is elmúlnak, mire visszakanyarodik oda, ahonnan elindult.

Ekkor történt a gyilkosság.

Varga Olga hatvannégy éves balatonfüredi lakos élete és sorsa a világmindenség számára tökéletesen közömbös volt, s a hatóság is csak adófizetőként tartotta nyilván, de azt már nem jegyezték föl egyetlen hivatalban sem, hogy boldog-e, van-e valami kívánsága. Egy „cselekedet külsősége”, ami pusztulását hordta magában, változtatta társadalmi üggyé, nyomozóknak, orvosszakértőknek, bírának, majd börtönőröknek adott munkát, azért, mert tehetlensége nem tudta elhárítani azt a végzetet, amit támadója testesített meg. De más is történt: kilépett névtelensége védettségéből, nem-cselekvése, mely képtelenné tette a menekülésre, egyedivé tette a statisztika általánosságát.

Én azon a délelőttön, 1970. február 5-én, Illyés francia mondatait elemeztem, aztán Schlegel leveleit olvastam, Eckermannból írtam ki Goethe szavait. Ezeknek a perceknek a krónikája, egy másik, tőlem független, de mégis rám vonatkozó szférában, így szól:

„A vádlott a lakásban körülnézett és egy demijonban kb. 1 liternyi bort, valamint kb. 1/2 l. mennyiségű rumot talált és azokból ivott.”

(Részlet a Veszprém megyei Bíróság idézett ítéletéből.)

Ekkor már megtörtént a gyilkosság. A sértett a fejére mért erős ütések-től földre zuhant és elvesztette eszméletét. A boncolási jegyzőkönyv szerint koponyaalapi törést szenvedett, ami önmagában is elegendő lett volna ahhoz, hogy a halál bekövetkezzék. A gyilkos az ágyra fektette; egyelőre befejezte munkáját, körülnézett hát a lakásban, s miután megtalálta a két butykost, ivott. Az előszobából nyíló tágas szobában ült, melyben annyi gondtalan órát töltöttem én is.

A színpadon még állnak a díszletek, egy székem sem tett arrébb senki, hogy annál jobban emlékezhessek gyerekkorom örökkévalóságára; a gyilkos ideül, ehhez az asztalhoz, s issza a bort, melynek tökéit még öregapám telepítette. A szereplők időközben elvonultak, az arácsi vagy a révfülöpi temetőbe, én egy szekszárdi bérház harmadik emeleti hetven négyzetméterébe. A füredi öreg ház színpadán magányos Antigóné, most tért vissza a boltból, ebédet szeretne főzni magának, pedig már arra sincs ideje, hogy elhagyja a szobát. Még most is azt hiszem néha, hogy az időből visszafelé kiálthatok neki, vigyázzon, a gyilkos hajnal óta ott rejtőzik a kutyaótlban, s néhány perc múlva belép a lakásba, de mindig elmulasztom ezt a néhány percet, s tehetetlenül belenyugszom, hogy bevégeztetett. Még tesz-vesz a szobában, felemeli a Népszabadságot és a veszprémi Naplót; holnaputáni számukban róla fognak írni.

A vádlott kibújik a kutyaólból; a lépcsőfeljáróig tizenkét lépés. Visszafelé is ugyanannyi lenne, de ez eszébe se jut: számára is bevégeztetett. Belép, maga mögött becsukja az ajtót.

„Itt találkozott össze a sértettel, akit üdvözölt és megkérte a sértettet, hogy az előszobában leülhessen. Varga Olga sértett erre kijelentette, hogy állva is elmondhatja a vádlott jövetele célját.”

(Részlet a Veszprém megyei Bíróság idézett ítéletéből.)

Nincs tanú, azt ami ezután történik csak a vádlott vallomásából ismerjük. Senki nem tudja, hogy mit beszéltek, az ítélet indokolása, a végső megfogalmazásban, így rekonstruálja az eseményeket:

„A sértett ezután felhívta a vádlottat a lakás elhagyására és amikor a vádlott kifelé tartott, az ajtóval meglökte őt. A vádlott erre visszafordult, majd jobb kezének öklével nagy erejű ütést mért a sértett fejének tetejére, aki ennek következtében az előszobában eszméletlenül összeesett.”

(A Legfelsőbb Bíróság végzése Bf. V. 603/1970/17. szám.)

A vádlott érzékeny, önérzetes, a legkisebb sértést sem tűri el. Tétélezük fel, hogy a sértett valóban „meglökte az ajtóval”, ami, ha így történt, sértett izgatottságát bizonyította, hisz szeretett volna mielőbb túladni a hivatlan látogatón, ez azonban úgy érezte, meg kell torolnia a rajta esett sértést.

„A vádlott első cselekményét indulat váltotta ki, amikor őt a sértett az ajtóval meglökte. Ezért ütött az öklével a sértett fejének felső részére egy ütést, amely halálos eredmény előidézésére alkalmas koponyacsonttörést és agyvérzést okozott. A vádlottnak már ekkor számolnia kellett azzal, hogy ez az erős ütése az idős, 64 éves sértett halálát idézheti elő, tehát a halálos eredménybe belenyugodva, eshetőleg szándékkal cselekedett. Ezzel az emberölési tevékenységét megkezdte.”

(Részlet a Legfelsőbb Bíróság idézett végzéséből.)

*

1970-ben Magyarországon 120 197 halálozás történt. Tulajdonképpen nem nagy szám, s a tizmillió fölötti lakosságra gondolva, így is mondhatnánk, az arány senkire nem jelentett különösebb veszélyt, mindenki nyugodtan végezhette a dolgát, váratlan szerencsétlenségtől nem kellett tartania. A statisztika általánosságában most még csak egyetlen adat sejteti Varga Olga hatvannégy éves balatonfüredi lakos sorsát: az elhalálozottaknak csaknem a fele, 57 652 nő. De ha megkérdezett volna, tiszta lelkiismerettel megnyugtathatom: elhanyagolható a veszély, hogy ebbe a számba belekerüljön, még akkor is, ha az ő korosztálybeli nők halálzási arányát vesszük figyelembe, 1970-ben ugyanis a 60–64 év közötti nők közül 11 459 halt meg.

Mindez még az általánosban mozog, a számokat a statisztika természet-törvényei szabják meg, de a következő adat már azt mutatja, hogy szűkül a kör Varga Olga balatonfüredi lakos körül. „Emberölés, más személyek által okozott szándékos sérülés, a törvényes beavatkozás is” 202 történt ebben az évben. Távolról tekintve, az ország lakossága és a 202 közötti arányra gondolva, szin-

te kiválasztottságot jelent idetartozni. De ne feledjük, a megfogalmazással vigyáznunk kell, a statisztikát csak a végeredmény érdekli: a „törvényes beavatkozás” például idetartozik ugyan, de már az előbbi fogalmak egyértelmű következménye, egy akció szükségszerű folytatása, s noha ez is az élet kioltását jelenti, minőségileg egészen más, erkölcsileg hasonlíthatatlan kategóriát jelent.

Varga Olga egyelőre ott van a 202 között, elvegyülve azokkal, akik majd a „törvényes beavatkozás” következtében veszítik életüket. De a kör tovább szűkül: a 202 kiválasztott között nyolc 60–69 év közötti nő volt 1970-ben. Amikor a statisztikában idáig érünk, már tudjuk, Varga Olga homlokán ott a jel: nem menekülhet. Felismertük a 202 között, a nyolcra csökkent csapatban is ott áll, sorsára várva, mely rögtön beteljesedik: verekedés, dulakodás, nemi erőszak összesen 37 halálos áldozatot követelt, akik közül három volt nő. A három egyike ő, Varga Olga, balatonfüredi lakos. A statisztika számoszlopai között állunk, innen nézzük sorsát. Lemegy a boltba, beszél Sztatlmayerné albérlővel, belelapoz az újságokba, arra gondol, mit főzön ebédre, mi lesz holnap, ha elmúlik a tél, az élet. Tehetetlenül állunk az oszlopok között, a felmérhetetlen távolban három nő áll, gyanútlanul, a holnapra gondol, a holnaputánra. Nem tudunk rajtuk segíteni.

*

Cselekedeteink nemcsak következményüket hordják magukban, sorsunkat is determinálják. Ez már nem a tett következménye, hanem a létrejött új virtuális lehetőség, amit saját lehetőségének determináltsága jellemez. Az, aki „az emberölés tevékenységét megkezdte”, saját maga csökkenti választási lehetőségét, s ezzel ki is szolgáltatja magát annak, ami nem feltétlenül azonos cselekedetével, hanem egy következő tett imperatívusza, s – visszafelé nyomozva – tökéletesen determinálja a cselekvőt: nem önmaga, hanem az, akivé tette által lennie kell.

A gyilkos körülnéz a szobában, egyelőre nem tudja, hogy mihez kezdjen. Ha visszamenne a kutyaólbá, s az alkalmas pillanatban nem a ház felé indulna el, hanem kiosonna az udvarból, a távolság növekedésével arányosan növelné cselekvési szabadságát; elkezdhetne tanulni spanyolul, elmehetne az anyjához, Elster Máriához, s elmondhatná neki, hogy egy szörnyű gondolat majdnem bajba keverte, munkát vállalhatna valahol, s talán idővel újra meg is nősülne.

De erről már szó sincs. Nem fog spanyolul tanulni, s ki tudja, látja-e még valaha az anyját. Ül az asztalnál, talán épp azon a széken, amelyen öregapám szokott üldögélni, s bamba képpel nyakalja a bort. A szabad választás lehetősége egyre kisebb; ha most átszaladna a rendőrségre és föladná magát, csökkentené bűnét, s bár az áldozatot már nem lehetne megmenteni, de a „halált okozó súlyos testi sértés”, amit fölindultsága is enyhítene talán, végképp nem zárna el előre minden utat. De már erre se gondol, nem is gondolhat erre, a tett, amit még ő választott, önállósul, most már őt választotta. Egyelőre iszik, amíg a butykosból tart.

*„Sértett időközben magához tért és „segítség, gyilkos” szavakat kiabálta.”
(Részlet a Veszprémi megyei Bíróság idézett ítéletéből.)*

*„Rövid idő múlva arra lett figyelmes, hogy a sértett magához tér és „segítség, gyilkos” szavakat kiáltozza.”
(Részlet a Legfelsőbb Bíróság idézett végzéséből.)*

Nem tudjuk, mit gondolt, miközben borozgatott, s egyáltalán megértette-e saját veszélyét. Az áldozat elnémult, egyelőre nem kellett tartania semmitől, tehát szétnézett a lakásban. Nem bort keresett, azt már előzőleg fölfedezte, a szekrényben kezdett matatni, s a rendőrség, midőn még aznap éjjel megvizsgálta a helyszínt, megállapította, hogy talált is némi pénzt, s

„550–600 Ft-ot elvett a szekrényből.”

(Részlet a Veszprém megyei Bíróság idézett ítéletéből.)

Zsebre gyűrte a szegényes zsákmányt, s visszaült az asztalhoz, hogy újra töltsön. Ekkor szólalt meg az áldozat.

A gyilkos félelme a pillanat iszonyata; ha meghallják a kiáltást, fölfedik tettét. Ezt kell hát elhárítani, s miután már nincs választási lehetősége, a még nagyobb rossz felé sodorja tehetetlenségi ereje, amely kiméretlenül a legcsekélyebb mentőkörülményt is el akarja tüntetni. A cselekvő az immanens következmény eszköze, a tett parancsára cselekszik, végérvényesen.

Ekkor szólalt meg a kétségbeesett hang. Gyilkost kiáltott, ez volt utolsó szava. Nem hallotta meg senki.

*

Amikor elhangzott a „segítség, gyilkos”, az utolsó szó, amit a sértett életében mondhatott, a gyilkos, aki addig végtére mégis csak békésen borozgatott, megrettent. Nem tettétől ijedt meg, hanem a tett felfedezésétől, mintha az élettől búcsúzó kiáltás felhangzásáig abban a tudatban borozgatott volna, hogy minden rendben van, mert nemcsak a tett tényén nem lehet változtatni, hanem a bekövetkezett állapoton sem: ő egykedvűen töltöget magának, áldozata pedig ott fekszik az ágyon, elnémitva és veszélytelenül. A hangra a gyilkosnak egyetlen reakciója volt:

„mindenképpen elnémitja a sértettet, nehogy kiabálása gyanút keltsen”.

(A Legfelsőbb Bíróság idézett végzéséből.)

Logikai ellentmondás, amit tényként kell elfogadnunk: eszébe se jutott, hogy előbb-utóbb a végzetes és jóvátehetetlen tett gyanút kelt, sőt bizonyosságot, az elhaló hangtól ijedt meg, amit már nem az élet reménysége diktált, hanem a halál rémülete, s ezt az orvosi szakvélemény is megerősíti, hisz az agyvérzést okozó koponyacsonttörés önmagában is elegendő lett volna az áldozat életének kioltásához. A gyilkosnak „tennie kellett valamit”, mert amilyen határozott volt saját tettét illetően, annyira gyáva lett, amikor tudatáig jutott felfedeztetésének lehetősége. Ha logikát keresnénk abban, ami a továbbiakban történt, csak ezt mondhatjuk: a gyilkos megrémülve a hangtól, saját tettének kényszere alatt cselekedett, ám amint ismét biztonságban érezte magát, s öncsalása azt súgta, hogy ura a helyzetnek és a tökéletesen védtelen sértettnak, azonosult felszabadult indulatával. De ez a szegény hatalom sem cselekvési szabadságot jelentett, hanem a kényszer kényszerét: akkor és ott, az események öntörvényűvé vált világában, még ennek is be kellett következnie, abban a száraz és szenttelen sorrendiségben, ahogy az ítélet indoklása felsorolja, s amit, szinte félve a szavak mágikus hatalmától, már meg se mernék magam fogalmazni:

„Az ekkor már szeszes ital hatása alatt lévő vádlott elhatározta, hogy mindenképpen elnémitja a sértettet, nehogy kiabálása gyanút keltsen. Zsebkendőjét a sértett szájába gyömösölte, majd nagy erővel fojtogatta a sértettet. Utána lerántotta a sértetten levő sinadrágot és a saját nadrágját, majd pedig hogy a sértett ellenállását még jobban legyőzze, a csuklóit is összekötötte és az ily módon védekezésre képtelen sértettel közöszült. A közöszülés olyan durván és nagy intenzitással történt, hogy a vádlott nemi szerve átszakította a sértett hüvelyét és az így keletkezett nagy erejű vérzés a hasüregbe folyt.

A 64 éves sértett a súlyos bántalmazások következtében a közöszülés befejezése után sokkszerű állapotba került, majd agy- és szívbénulás következtében 12–13 óra között meghalt. A halált a sértett fejére mért agyvérzést előidéző ütés, a fojtogatás, valamint a jelentős vérzést okozó erőszakos nemi közöszülés együttesen váltotta ki, agy- és szívbénulást idézve elő.

(A Legfelsőbb Biróság idézett végzéséből.)

Azóta sokszor – ó, de hányszor! – gondoltam erre a délelőttre. Nemcsak magam körül, gondolataimban is szeretem a rendet, hisz minden erre figyelmeztet, a megértésre, a jelenségek titokzatos kapcsolatára, melynek nem kell jelentenie az okság kiszolgáltatottságát, sokkal inkább azt a rejtélyt, amit csak az értelem hitével lehet megközelíteni, s ami mindig arra tanított, hogy minden feltételezi egymást; én, magamba reflektálva, még egy gondolatkisérlet szférájában vagyok, igaz létemet csak a környezetembe, a mindenségbe reflektálva lehet megközelíteni. Ami akkor, azon a délelőttön történt, szekszárdi otthonomtól körülbelül százötven kilométernyire, vagy ami két hónappal előbb, a tapolcai kórház egyik kórtermében, egy másik mozgásrendszerben történt, kívülem s mégis velem, mert bár nem cselekvő valóságot jelent visszajáró emléke, de mindenképp benne-élést, melynek érvényét az sem csökkenti, hogy csak később, magamat egy tőlem független múltba vetítve, kapcsolódtam bele.

A felidézett benne-élés az események logikáját keresve ismét megtorpan. Ezt a gyilkosságot soha nem lehet megérteni, s a hivatalos vizsgálat, majd az ítélet is kénytelen volt beérni azzal, hogy tudomásul vett tényeket.

De beszélhetünk-e tényekről, s nem kellene-e inkább a tényekről való ismereteinket mondanunk? Amikor a múltat idézem, – bármilyen múltat – a sejtjeimen átszűr, hajlamaimmal, egész életemmel kommentált valóságra gondolok, melyet napról napra motívál az emlékezés is, hisz az egyszerű és időbelileg lezártat élem újra, de soha nem a maga valóságában, hanem az emlékezés fénytörésében, s akkor is önmagamba vetítve, a hely és idő koordinátái hálójába kényszerítve a múlt egyszerű valóságát. A folyton változó világszínpadon soha nem vagyunk azonosak önmagunkkal, s halottaink is csak látszólag rekedtek meg az időben, velünk változnak, talán öregednek is, ahogy öregednek az emlékezők, igazolható létük hordozói.

Sorsuk inkább egy tényben rekedt meg; elindultak valahová s miközben érkezésüket várjuk, magunk megyünk elébük. Képzületünk egyetlen érve a valóság egy kiragadott mozzanata, vagy pontosabban, az arról való ismeretünk. Ebből próbálunk felépíteni egy világot, mely régen elsüllyedt az időben, de emlékezetünk naponta föltámasztja, vagy inkább csak újra építi az emlékezés pusztulásának is kitett, málló kövekből. Naponta leomlik emlékeink Déva vára, s végül magunkat építjük a falba; áldozatnak, tanulságnak? – magam sem tudom.

*

Valahol, még e feljegyzések elején azt írtam, az ember alkalmas a szabadságra. De arra kell gondolnunk, hogy a fogalom nem egyértelmű: a szabadság csak egy másik szabadság posztulátumaként létezhet, nem tagadás, hanem következmény, a vele egyenrangú feltétele, mert enélkül önmaga tagadásává válik. A gyilkos, 1970. február 5-én – ezt próbáltam bizonyítani, – saját szabadsága ellen fordult, amire a Legfelsőbb Bíróság indokolása is utal, midőn azt mondja, hogy „a halálos eredménybe belenyugodva” cselekedett. „Eshetőleges szándékkal”, de ez már vitatható. Nemcsak azért, mert ellentmond a halálos eredménybe való belenyugvásnak, hanem azért is, mert az eshetőleges szándék már a rossz lehetőségek egyikének megvalósulása, tehát nem választás, hanem a választott cselekvés egyik lehetséges következményének eredménye.

Az áldozat esetében végképp nem beszélhetünk szabadságról. A gyilkos is kiszolgáltatottja tettének, az áldozat e kiszolgáltatottság alárendeltje, s arra sincs lehetősége, hogy enyhítsen sorsán, s kiszolgáltatottsága legalább arányban legyen a másik által előidézett „halálos eredménnyel”.

*„Olyan testi szenvedést és lelki gyötrelmeket érzett, amely az ember életének kioltásával általában együttjáró szenvedést, gyötrelmet lényegesen meghaladta.”
(A Veszprém megyei Bíróság idézett ítéletéből.)*

S ez már nem Varga Olga hatvannégy éves balatonfüredi lakos, hanem a szabadság dilemmája. Pedig voltaképp róla akartam írni ezeken a lapokon, róla és édesanyámról, akik, bár egészen más körülmények között, de végtére mégis ugyanazt a „halálos eredményt” valósították meg, példázva sorsuk immanens törvényét, ami őket jelentette, ellenükben is, sőt épp ellenükben bizonyítva azt, ami csak sorsuk beteljesedésekor vált nyilvánvalóvá. Valahol mindenki szabad, „önmagába reflektálva” föltétlenül. Az a szürke és jelentéktelen férfi, aki immár hónapok óta rója ezeket a sorokat, s akit reggelente látok ablakomból, amint megy a Hunyadi utcában a vidéki napilap szerkesztőségébe, szabadon cselekszik, s a fölismert szükségszerűség legfőljebb lehetőségeinek határait jelenti, s tudja, Arisztotelesz nélkül is, hogy derék ember legyen-e, vagy silány gazfickó. De az élet gyakran nem egyenlő erők küzdelme: a gyilkos tett feltételezi a gyanútlan jó szándékot, s az élő szeretet kénytelen megadni magát a túlélő fájdalomnak.

Hazatérő

*A tündöklés a csokrokon,
a fenyőfa az ormokon,
a tavasz-tűz a földéken,
a tajtékok tág tengeren*

*meddig játsszák, hogy éledek?
Koldust a kapott kenyerek:
táplálnak-e jobb napjaim?
A rontás dobol dobjain.*

*A tündöklés másnak virít.
Más mássza a csúcs ormait.
A tavasz-tűz már nem nekem
villog földön és tengeren.*

*Az éjszaka kék lánggal ég,
ha csillagot bont a sötét;
olyan parány s nem nekem int.
Köröttem csönd, mély köd kering.*

*A múltból fagy meg jég mered.
A Bibliát, a könyveket
vad szél és hó szakítja szét:
tarkólövés a szentmisét.*

*Az árkokban zöld emberek
szürkéekkel együtt lengenek.
A víz tükrén a hullaszag
süllyedni kész, majd szárnyra kap.*

*Csontváz mozdul a völgy felett,
vállára vonná az eget;
nyakig zuhan a szirtbe, de
már nem figyel rá senkise.*

*Már nem figyel rá senkise,
újabb csontváz lép helyibe.
Csontváz omlik csontváz fölé.
A Világ lassan senkié.*

*Puhán nyúlik a Hold mögött
hű derengés, hosszan szövött.
Virraszt sok lomha égitest.
Virradj meg Föld! Rám ront az est.*

*Csak újra est és éjszaka.
Mintha a Sátán otthona
lenne a menny, a Végtelen.
Egy őz sem maradt már nekem.*

*Egy őz, egy szarvas sem maradt;
csak csontok fönt és föld alatt.
Csak nyüzött csontok mindenütt:
pólyál a prém férget, tetűt.*

*Ó múlt, fordulj már tőlem el:
tüzed, hatalmad megvisel.
Küsszak a fény, a Nap felé.
A fény, a Nap az emberé!*

*Az iszapból hány hal jutott
naponta föl, hány tiszta hal?
Hány ösztön játszott védtelen
a hullámok titkaival!*

*A jövőt bontaná az ész,
a száj, a kéz. A gyökere,
a roppant-ágú jobb legyen,
mint Isten tiltó ereje.*

*Mint Isten tiltó ereje . . .
Milyen a Más, a Változó?
Az örvényből hány bölcs jutott
naponta föl, hány hírhozó?*

*Fölöttük bárd meg kés röpült.
Ritkán szállt arany szárnyakon
a kövér jog s a tisztelet
s a bársony-pelyhű bizalom.*

*Ki menekült, az oltalom
kunyhójában is fázhatott.
Az ágy, az asztal hallgatott.
Mindenütt gyász, gyászszalagok.*

*Mindenütt gyász. De mennyi fény
az örök rejtezők között.
A bajjal lékelte értelem
győzött talán és kikötött.*

*Nagy bábuszár a nyurga Hold:
csontváz-tenyér tán sose volt.
A messziről jött fellegek
most nem emelnek rá kezet.*

*Az éjszaka telt lánggal ég.
Látom az erdő édenét.
Boldogság legszebb asszonya:
ölel magához Mária.*

*Hajlik fölém a tulipán.
Tulipán-palást Márián.
Boldogság legjobb asszonya:
ölel magához Mária.*

A J Á N L Á S

*A ciprusok kucsmája közt
hintetél bolyhos magokat.
Emelkedj tükrös Nap felé,
köszöntsd az új virágokat.*

*Nőjön a féltett óratorony:
jóságodat tetőzd be már.
Emelkedj tükrös Nap felé,
az égi pohár körbejár.*

*Az égi pohár körbejár,
a földi pohár széthasad.
A féltett tornyon inda nő,
az indák közt is véd magad.*

A napfény ára

A Balaton számomra beltenger, hatszáz négyzetkilométernyi szabad vízfelület, ahol a fényben és a vízben egyszerre fürödhet az ember, hajózhat, boldogan feszítheti izmait, dacolhat az északnyugati viharokkal, győzhet az elemek felett, s ugyanúgy veszíthet is. A Balatonba bele lehet fulladni, meg lehet halni az ölelésében... Télen meg lehet fagyni a jegén... Bele lehet szakadni a rianásokba, lékekbe... A Balaton szelíd partján állva ámulni lehet a hegyek, vulkánkúpok kék gyöngysorán. S a hegyeken túl, Diszel és Zalahaláp között el lehet veszni a hóviharakban. A jég kékeszöld törései, s a bazalt szakadások szürke fénye, egyetlen mélykék tengerré olvad az égen. Ha felnéz az ember a téli égboltra, megszedül és elzuhan. A Balaton számomra állandó szélzúgás, halászmadarak jajongó kiáltása, fény, félelem, szabadság... Lehetőség az arcvonások megőrzésére, az élvemaradásra, s a naiv vidékiségre...

De a Balaton sokaknak, az emberi küzdés zürzavarában csak kenyérkereset, műhely, üzlet, tőzsde, csak nyereség vagy veszteség. A Balaton a pénzt markolók számára óriási kiterjedésű Manhattan, egy 33., vagy egy 36. utca. Eladó és megvásárolható a gyümölcs, a kenyér, a selyem, a téglá, a hús, a föld, a napfény és a tizenhat éves lányok szerelme is. A nyári három hónapban felfokozódik az élet, lüktet az ideges vér. Ilyenkor a nyári kereskedők az egész esztendőre valót igyekeznek összeszedni... Mindenki sokat akar keresni, s még annál is többet, s a jövő esztendőben még többet. A benzin-kutas legalább nyolcvanezret akar, a kőmives kétszázezret, a kofa ötvenezeret, a pincér százötvenezeret, a testüket áruló szép lányok is százezer forintot... Meg is keresik valamennyien...

Napfény, víz és szélvihar centrikus „Balaton-illúzióból” 1966-ban zökentett ki az élet. 1966 nyarán Szemes és Balatonföldvár között forgatták a Harlekin és szerelmese című filmemet. A filmgyár nagyon előzékenyen, a stáb főhadiszállásán, Földváron bérelt a számomra szobát. A hatalmas, kétszintes családi ház, melyben a szobámat lefoglalták, közvetlenül a 7-es számú balatoni főútval mellett állt. Nem volt sok kedvem a dologhoz, de az egyik gazdasági ember unszolására megtekintettem azért a szállást. A nászágynak, szekrénynek és csipketerítők láttán aztán sietve kihátráltam az előszobába. Közben nyílt a szomszédos szoba ajtaja, s egy pongyolás asszonyság topant elénk. Tanácstalanul ránk nézett, aztán a fehér éjjeliedényre, amit a kezében tartott. Végül megszólalt:

– Nem tudják, hogy melyik a fürdőszoba?

Nyolc-tíz ajtó nyílt az előszobába. Elképzeltem, hogy az ajtók mögött emberek állnak, leselkednek, és szorongva várják, hogy mikor szabadul fel a fürdőszoba vagy a WC... Sietve távoztam.

Beültem öreg autómba és végigjártam a szomszédos falvakat. Lellén aztán a vízparttól mindössze húsz méterre találtam egy kiadó házikót. A házikó egy kertben állt, s kerítés vette körül. A vaskapura drótozott papírtálca

állított meg, melyen a következő felirat díszelgett: „Ágy kilenc személynek kiadó”. Ezt ugyan furcsállottam, de a kert tetszett, s a terméskőből rakott házikó is. A kőházon kívül az udvaron még egy farostlemezből épített bódé is állt... A kapu zárva volt... A szomszédoktól megtudtam, hogy a tulajdonos egy pesti pincér, aki a szezont mindig a Balaton mellett „tölti”. Javasolták, hogy menjek be Földvárra, s ott a Motelben megtalálom a pincért. Nem mentem. Kiderült, hogy a pincér szabadnapos, s így teljesen véletlenül dél tájban előkerült. Sovány ötvenes férfi volt. V. J.-nek hívták.

- És a többiek hol vannak? – kérdezte V. J.
- Egyedül vagyok...
- Nem lesz jó...

Közben bejutottam a kövekből rakott házikóba. A belső tér egyetlen, háromszor négyméteres, cementpadlójú szobából állt. A helyiségben nem volt asztal, szekrény, mosdó, volt viszont egy szék és kilenc katonai vaságy. Az ágyak sokasága természetesen csak emeletesen, egymásra rakva fért el a szobában. Elképedtem... De fújt a szél és kintről behallatszott a hullámvérés lüktető zaja. Arra gondoltam, hogy reggel csak húsz métert kellene szaladnom és belevethetném magamat a Balatonba. Nagy úszás, aztán reggeli a kertben... A fa alatt esetleg, ha időnként át kell írnom egy-egy jelenetet, szépen eldolgozgatnék. Persze venni kellene egy camping-asztalt és két széket hozzá, de annyi baj legyen...

- És ön hol alszik? – kérdeztem V. J.-t.
- Kint a bódében...
- Értem... És mennyi lenne ennek a háznak a bére?
- Ágyanként harminc forint...

A filmgyár gazdasági embere másnap beszorozta a kilenc ágyat harminccal, s amikor kijött neki a napi 270 forint, csaknem elájult. Hogy lebeszéljen örült tervemről, a következőket mondta:

- Nézze író úr, ez egy rongy hely, de ehhez nekem semmi közöm... Viszont a rendező úr szobájáért csak kétszázat fizetünk naponta... Érti ugye...?

Ekkor a rendező úr is megtekintette a terméskőből rakott vízparti házat és a következőket mondta:

- Irtózatos... Itt a sok vaságytól nem lehet lakni... De ha gondolod, hogy itt tudsz dolgozni, szólok a gyártásvezetőnek...
- A kert szép, és a hely nyugodt... Csend van itt...
- Igen, de hol mosakszol?
- Majd a Balatonban.

V. J. bólogatott és a csendről, nyugalomról nekieresztett néhány mondatot... Arra hivatkozott, hogy ő ugye pincér, és soha nincs itthon, így valójában én leszek a házigazda... Úgy érezhetem magamat, mint a sajátomban.

A filmgyár kibérelte számomra a házikót. V. J. ekkor 800 forint előleget kért. A filmgyár azt mondta, hogy előleget nem tud adni. Így én adtam. Megígérték, hogy a végelszámolásnál levonják V. J. járandóságából, de elfelejtették. V. J. pedig nem volt hajlandó visszaadni a 800 forintomat. De mindez még semmi... Ez után következett a tanfolyam. Beiratkoztam V. J. szemináriumába. Szemináriumába? Az egyetlen? Néhány hét alatt megtanultam, hogy a „Balaton” tulajdonnévre nem a szélzúgás, nem a víz türkiskék színe, nem a sirályok kiáltozása asszociál, hanem egyetlen szó: a P é n z...

Másnap, amikor estefelé hazaértem Földvarról Lellére, a kertben egy idősebb asszonyba és két kamasz gyerekbe botlottam. Csodálkozva néztek rám, én is rájuk. Bemutatkoztam, ők is. Kiderült, hogy a ház mögött áll a sátruk, s már egy hete ott áll... V. J. nem beszélt nekem a sátorról, én pedig elfelejtettem benézni a ház mögé. Az asszony úgy mozgott a kertben, mint a „gazda”. Ez érthető, a sátorhelyért és a WC használatáért napi harminc forintot fizetett V. J.-nek. Kellemes emberek voltak... Az asszony reggelenként dudorászott, a kamaszok esténként toltteniszeztek, s szolidan hallgatták a táskarádiójukat. Egy hét elteltével kezdtem hozzászokni a kerthez és a sátor lakóihoz... Ekkor újabb fordulat állt be az életünkben. Szombaton fel kellett utaznom Budapestre, a Gyarmat utcába, s csak vasárnap délben térhettem vissza Lellére. – Tikkasztó melegben, kiszáradt torokkal, hús italokra és nyugalomra vágyva érkeztem meg a kert elé. A kapuban kővé dermedtem. Az udvar közepén egy hatalmas, színes sátor állt, a sátor mögött egy autó. A sátor fedett előterében a tatár kán ebédezett. A terített asztalt sűrűn körülülték az emberek: a kán, a kánné, két kis kán, és egy serdülő kánlány... A sátorból aztán előlépett a kán anyósa is, s egy lábasból ételt zúditott a tányérokba. A fűben elhelyezett táskarádió vidám cigányzenét sugárzott. – Betántorogtam az udvarra és azon kezdtem gondolkodni, hogy a filmgyár miért is fizet az én szállásomért napi 270 forintot... Bementem a ház mögé, és megkerestem a régi sátrasékat.

– Mi történt itt? – érdeklődtem.

– Reggel érkeztek... V. J. azt mondta, hogy régi vendégei, minden évben visszatérnek... Valamilyen orvosék Szegedről... Ötven forintot fizetnek naponta...

– Kán, nem...?

– Lehet, hogy kán, a nevére nem emlékszem, pedig az asszony kezefogott velünk.

Éjfél után két óráig lestem a pincért. Amikor beosont a kertbe, azonnal beintettem a kilenc vaságy közé.

– Idefigyeljen... Nem erről volt szó... Én a kert nyugalmaért fizetek magának napi 270 forintot... De maga két sátrat is betelepített ide. Egyiket 30, a másikat 50 forintért naponta... Ez már napi 350 forint. Nem sokallja egy kicsit...?

– És a ház...?

– Milyen ház?

– Amit államosítottak Budapesten... Tudja, milyen károm van nekem...? És a telkem itt a parton, amit kisajátítottak... Miből élek majd öreg koromban...? Legyen elnéző író úr... Ez a szegedi orvos nekem régi kuncsaftom... Négy napig maradnak... Nem dobhatom ki a pénzt az ablakon... Csak áll itt ez a kert üresen... Az író úr reggel elmegy és este jön haza... Nem zavarják az író urat. De jó, hogy tetszett szólni, mert éppen meg akartam kérni, hogy innen a konnektorból kivezethessem az áramot... Reggel jönnek a fiamék Bécsből...

– Bécsből? És hol akarnak lakni?

– Csendesek azok... Tessék csak nyugodtan alkotni... – mondta V. J., s közben átugrott a bódéjába a villanydrótért. Letekerte a drótot, aztán a banándugókat a helyükre illesztette. Néhány perc múlva már a bódében is égett a villany. Akkor láttam, hogy abban is két ágy van, még hozzá emeletesen elhelyezve...

Az ajtómat egy kicsit nehezebben lehetett zárni, s a villanydrótban az első héten kétszer is orra estem, de aztán megszoktam a körülményeket.

Másnap egy Volkswagen állt be az udvarba. A bécsi rokonok, szám szerint hárman, beköltöztek a bódéba. Így V. J.-vel együtt négyen aludtak a két ágyon. V. J., továbbá V. J. fia, annak felesége, és tíz év körüli gyermekük . . .

Az udvaron egyre nőtt az emberek száma. S az autóké is. Három autó állt az udvaron. De ez még mind semmi.

Mivel V. J.-vel szerződést kötött a filmgyár, kénytelen voltam a helyemen maradni, s a kertet és a WC-t megosztani tizenhárom emberrel.

Júliusban aztán rántórt az autózlet. V. J. kitűnő érzékkel felfedezte, hogy a külföldi turisták féltik az autójukat, s éjszaka szívesen parkolnának valamilyen zárt helyen. V. J. három nyugatnémet autót fejenként és naponként tíz forint ellenében bebocsátott a kertbe. A dolognak csakhamar híre ment a külföldiek között, mert egy hét múlva már kilenc autó parkolt a kertben, plusz a bécsi rokonok Volkswagenje, a tatár kán Taunusza, és az én öreg Skodám. Ekkor már nem lehetett a kaput zárni, mert V. J.-nek csak három kulcsa volt a kapuhoz, holott tizennégy kulcs kellett volna. Aludni sem lehetett, mert volt olyan külföldi, akinek este tízkor támadt kedve autókázni, míg a másiknak éjfélkor. Az is előfordult, hogy délután az összes kocsi elment, s este kilenc-tíz óra tájban kezdtek hazatérni. Éjfélig befutott hat, de az utolsó három csak reggel négykor. V. J. árnyas udvarában éjjel-nappal benzinfüst szállongott, örökké zúgtak, dohogtak a faroló, tolató autók, s a kapun körülbelül huszonkét ember járt ki-be teljesen jogosan. Az álmatlanul töltött éjszakákon végső elkeseredésemben V. J. nyári jövedelmét számolgattam. Amit biztosan ki tudtam mutatni, az napi 440 forint volt. Mert igaz, hogy a tatár kán két hét múlva elment, de jött helyette egy másik nomád, még nagyobb sátorral és még nagyobb családdal . . .

V. J. tőlem kapott naponta 270 forintot, a ház mögé rejtett sátraséktól 30-at, a tatár kántól 50-et, a kilenc autó után pedig napi kilencvenet, ez összesen 440 forint. Igaz, hogy augusztusban V. J. vérszemet kapott és az autók parkolási díját 12 forintra emelte, s kilenc helyett tizenegy autót bocsátott be a kertbe, de az egyszerűség kedvéért maradjunk a 440 forintnál. Ez ugye tíz nap alatt 4400, harminc nap alatt 13 200, a három nyári hónap alatt tehát összesen 39 600 forint. Szép pénz . . . S ezen kívül V. J. még pincérkedett is a Motelban, ahol a borralóval együtt naponta biztosan megkereste az ötszáz forintot. Így V. J. nyarata összehozott nyolcvanezer forintot. De félek, hogy az ellenőrizhetetlen pincérjövedelmet nagyon alábecsültem . . .

A balatoni „üzlet” természetéből eredően nagyon áttekinthetetlen, és csak alig-alig ellenőrizhető. Nehéz pontosan meghatározni, hogy mi minősül üzletnek, mikor lesz az üzletből ügyeskedés, vagy üzérkedés. Annyi biztos, hogy az adófizetés terhe alól mindenki igyekszik kibújni. Aki csak teheti eltitkolja a nyaralóinak a számát, s kisebb szobabéreket vall be, mint amennyit a vendégtől kér. A borraló mindenütt adómentes jövedelem . . . S adómentes a prostitúció is, mivel a szocialista Magyarországon mint „ipart” betiltották. De ettől még léteznek . . . Csak a műkedvelők hevernek egész nap a strandon, s hívják fel magukra a figyelmet . . . Az „okos pesti” kislányok személyi igazolványa mindig rendben van . . . Az okos kislányok napközben valamelyik vendéglátóipari helyen, vagy a szállodáiparban, kereskedelemben dolgoznak, s csak este csapnak le a nagy üzletre . . . Az okos kislányok nem félnek a razziatól, van igazolványuk, lakásuk, munkahelyük, még autójuk is . . . Aki-

ket a razzia hétről hétre betakarít, azok mindig kishalak, vagy szerencsétlen erkölcsi, emberi roncsok... A Balaton partján mindenki azzal „spekulál”, ami van...

Az emberek többsége természetesen tisztességes munkával keresi meg a kenyerét. Csak nem úgy mint hajógyári munkás, hanem mint üzletvezető, londiner, portás, pincér, szakács, takarítónő vagy kézilány... A Balatonra özönlő több százezres tömeget valakinek ki kell szolgálni, el kell szállásolni, meg kell etetni, itatni és fürösztetni, kocsistól, kutyástól, gyerekestől. A Balaton-part öslakossága most kb. százezer fő. A nyári népesség általában háromszázezer, a hétvégi csúcsideőben viszont négyszázezer ember. A baj itt kezdődik, mert a Balaton-part jelenleg háromszázezer embert képes befogadni. Bizonyos erőfeszítések árán ennyi embert lehet elszállásolni, megetetni, megitatni, kabinnal, vetkőző fürkével és fővenyrésszel ellátni. Mi történik a hétvégi felesleges százezerrel?... Ezekre bizony lecsap a spekuláció, a magánzók lesben álló tömege... S ez természetes...

A Balaton ügye, gondja nem „csúszott ki a kézből”... Erről szó sincs. Az állami és a pártvezetés az Országos Idegenforgalmi Tanáccsal, továbbá a Balatoni Tárcaközi Bizottsággal, korábban a Balatoni Intéző Bizottsággal pontos, átgondolt fejlesztési terveket készített az egész balatoni partszakaszra. Az egyes idegenforgalmi területek politikai vezetői tudatosan felmérték meggyéjük helyzetét és reálisan számoltak az idegenforgalmi gondokkal és lehetőségekkel. Érdemes idézni az MSZMP Veszprém megyei Bizottsága első titkárának, Pap János elvtársnak a Népszabadság 1969. június 29-én megjelent számában publikált cikkéből: „... az idegenforgalom... Veszprém megyének, közismert adottságai révén, az ipar és a mezőgazdaság mellett a harmadik legnagyobb termelő szektora. Talán nem felesleges felhívni a figyelmet arra, hogy megyénk 122 kilométeres balatoni partszakasszal rendelkezik. Ennek forgalmát, az üdülés, a pihenés nyugalmát sok ezer Veszprém megyei lakos nehéz termelő, szolgáltató és igazgatási munkája is biztosítja. Mint egy üzemben, itt is gondolkozásra késztet, milyen legyen mind a megyei pártbizottság, mind pedig a helyi pártszervezetek viszonya az idegenforgalomhoz... Felismertük, hogy az idegenforgalomra való felkészülés és zavartalan lebonyolítás ugyanolyan népgazdasági érdek, mint a termelőmunka vagy a beruházások jó elvégzése...” Ahol ilyen tudatosan készülnek fel az idegenforgalomra, ott a gondok évről évre fogynak.

Az elmúlt tíz esztendőben több mint hatmilliárd forintot költött az ország a Balaton-part fejlesztésére. Az összeg legnagyobb része a föld alá került, mivel a modern üdülőtelepek kialakításának az első lépcsőfoka mindig a közművesítés, a csatorna-, út- és vízvezetéképítés. De a föld felett is nagyszerű új épületek jelentek meg, gondoljunk csak a négyszáz személyes füredi Marina szállóra, a 240 személyes keszthelyi Helikonra, vagy az ötszáz ágyas Auróra szállóra Almádiban... Jelenleg az egész ország szállodai férőhelyeinek 43,8 százaléka a Balaton partján található... 1972-ben a Balaton-part szállodáiban, a motelokban és a turistaházakban összesen 6500–7000 embert tudtunk elhelyezni. Hatalmas a fejlődés a kempingekben is. 1962-ben a part kempingjei 2563 személyt tudtak befogadni, de 1965-ben már 37 000-et. A fizetővendégszolgálat szobáiban 1962-ben 6713 személyt lehetett elhelyezni, s tíz évvel később már több mint 24 000-et. – Tehát nyoma, látszata van az elköltött milliárdoknak. 1971-ben 14 új vendéglátó illetve kereskedelmi egységgel erősödött a part, de 1972 első felében az ötvenmillió forintos gyors-

fejlesztési program keretében néhány hónap alatt 123 új pavilont, bisztrót, kereskedelmi egységet építettek fel.

A Balaton távlati fejlesztési tervének keretében 1975-ig új regionális és községi vízművek létesülnek. 330 kilométeres új vízvezeték-hálózat, 103 kilométer szennyvízcsatorna, 110 kilométer állami és 180 kilométer hosszúságú községi út épül. 1975-ig a megépülő új szállodákban 6600, a fizetővendég-szolgálat új épületeiben pedig 15 500 személyt lehet majd elhelyezni. Általában a Balaton-part befogadóképességét 1975-ig a 300 ezer személyes jelenlegi szintről 356 ezer személyesre akarják emelni. A tervek szerint 1980-ban már a Balaton-part több mint ötszáz ezer ember befogadására lesz alkalmas. Ekkor az üdülőkből és a szállodákban 107 000, a magánnyaralókban 151 000, kempingekben 35 000 embert lehet majd elhelyezni, tehát összesen 294 000-et. Hogy a többi ember hol lakik majd, arról fogalmam sincs . . .

Amikor 1969 őszén a Veszprém megyei pártbizottság első titkárával az északi part nyári gondjairól beszélgettem, Pap János letargikusan mosolygott és a következőket mondta:

– Több az öröm, mint a gond . . . Ősztől tavaszig mi is nagyon élvezzük a Balaton szépségeit . . . De aztán jön a nyár, a szombatok és a vasárnapok . . . Nincs olyan mindenható apparátus, amelyik megmondja, hogy hány kifli kell vasárnapra . . . Ha reggel Pesten borongós az idő, nem indul el senki, ha tízkor kisüt a nap, a pógár kocsiba ül és délben már itt van . . . Az üdülőhelyi díj ma is a húsz évvel ezelőtti, tehát két forint naponta . . . Közben hiányzik az északi parton kétszáz kilométer járda, nincsenek kiállító termeink, nincs elég és megfelelő filmszínházunk, színházunk pedig egyáltalán nincs, holott az első magyar nyelvű színház éppen Füreden működött. De ki építse? A gondok itt vannak, de a pénz másutt . . . Ennek ellenére dinamikus a fejlődés . . .

Gondok természetesen ma is vannak. Hasonlítsunk össze két számot: A nyilvános éttermekben naponta 35 ezer adag ételt szolgáltatnak ki. A SZOT és a vállalati éttermekben a két parton 33 ezer adagot. Ez ugye összesen 68 ezer adag étel. Az óslakosságon kívül viszont, akik feltehetőleg otthon esznek, a nyári időben naponta kétszáz ezer ember tartózkodik a Balaton mellett. A hétvégi csúcsideőben pedig háromszáz ezer. 68 ezer ember kap enni . . . A többi mit eszik? Zsíros kenyeret? Nyilván . . . A tervek szerint 1975-ig a 68 ezer adag étel 86 400-ra növekedik . . . De ez sem vigasz, mert akkor sem kaphat főtt ételt 113 600 ember. De csak ha akkor is kétszáz ezer nyaraló érkezik a partra. Ha több, akkor még több zsíros kenyeret kell fogyasztani napozás közben. Így, ilyen számokat összevetve azt hiszem érthető, hogy a becsületes pénzkeresetnek, fizetéskiegészítésnek nagyok a lehetőségei a Balaton mentén. De nemcsak a törvényes, államilag ellenőrzött pénzkeresetnek van meg a lehetősége, hanem a nagyszabású üzletelésnek, üzérkedésnek is. S a tisztességes üzlet és a tisztességtelen üzérkedés annyira összekeveredik a parton, hogy népi ellenőr legyen a talpán, aki azt felderíti.

Kezdjük a vendéglátóiparral . . . Ahogy a számok jelzik, örülhet az ember, ha kap egy tál meleg ételt vagy egy pohár hideg sört. Ha asztalhoz jut, ha egy kicsit is elfogadható az étel és az ital, megtoldja a számla összegét tíz-tizenöt százalék borralalóval. Van aki sokkal többet is . . . De beérik a borralalóval a pincérek? Dehogy érik . . . Minden vizsgálat, minden esztendőben a visszaélések, hamisítások százait deríti ki. Súlycsökkentés, túlszámlázás stb. 1971 júliusában az Országos Kereskedelmi Főfelügyelőség sajtókon-

ferencián ismertette, hogy a nyár elején ezeregyszáz vizsgálatot tartottak, s 324 esetben tapasztaltak csalást, túlszámlázást, vagy súlycsonkítást. Balatonbogláron, a Kinizsi-udvarban a 4 forintos kávéért 5 forintot kértek, a Jaffa szörpöt 2,40 helyett 4,40-ért, a ginért 5,90 helyett 8,90-et számláztak. A tihanyi motel főpincére a 8,80-as magyar vermutot, mint olasz árut 22 forintért adta el. Az újságírók ekkor kiszámították, hogy a Balaton mellett minden negyedik vendéget becsapnak... Én a saját tapasztalataim alapján kijelenthetem, hogy vannak napok, amikor kivétel nélkül minden vendéget becsapnak... Pontosabban, vannak olyan pincérek, áruházi eladók, akik nemcsak minden negyedik vendéget csapnak be, hanem mindegyiket. Általánosítani nem lehet... De pusztán az a tény, hogy a balatoni vendéglátó hálózatban több mint tízezer ember dolgozik nyaranta, jelzi az ellenőrzés bonyodalmaival... Ennyi embert nem lehet állandóan figyelni... Ilyenkor nincs más választás, mint a bizalom... Bizni kell... Mi szegény utasok, nyaralók, vándorok aztán fizetünk...

1966 nyarán, egy júliusi estén Szakonyi Károlyék társaságában bevetődtem az egyik lellei étterem kerthelyiségébe. Jó húsz perc eltelt, mire megkérdezte egy pincér, hogy mit akarunk... Rendeltünk, hosszan vártunk az ételre és az italra. Később tíz óra után Bujtor István is megérkezett két hölgy társaságában... Bujtor játszotta a filmem főszerepét... Leültek hozzánk, rendeltek... Bujtor a filmjelmezét viselte, vitorlavászon nadrágot, sárga anorákkal. Jókedvű volt... Jó csomó konyakot rendelt a lányoknak, s nekünk is... – Éjfél felé a kerthelyiségben felbomlott a rend... A szomszédos bádogasztal tetején egy osztrák mozdonyvezető táncolt a poharak között... Az abroszon jól kirajzolódtak a léptei... A pincérek letargikusan túrték... Amikor aztán fizetésre került sor, a pincérek felélénkültek... Először Szakonyi fizetett, aztán én, s legvégül Bujtor... Sokallottam a számlát, de fizettem. Szakonyi is...

A pincér Bujtor elé letett egy hatszázhetven forintos számlát. Bujtor Pista rápillantott a számlára, aztán a pincérre, s elnevette magát:

– Na kislíam, adja össze még egyszer ezt a számlát – mondta.

A pincér csodálkozva ránézett, aztán fogta a számlát és összeadta még egyszer.

– Bocsánat – mondta végül –, elszámoltam magamat, fáj a fejem...

Valamennyien a számlára pillantottunk: A végösszeg 470 forint volt. Bujtor unottan visszaadta a számlát a pincérnek, és így szólt:

– Legyen szíves, adja össze még egyszer... Nagyon fáj a maga feje...

A pincér elképedt, aztán sápadtan fogta a ceruzát és számlát, s nekilátott a harmadik összeadásnak. Sokáig számolt. Végül az asztalra tette. A végösszeg ekkor háromszáznyolcvan forint volt. Bujtor rápillantott, aztán az anorák nagy mellzsebje elhúzta a cippzárat. Pénzt rakott az asztalra... Így fizet egy Gundel-unoka... Később odajött hozzánk az üzlet egyik vezetője és elnézést kért. Bujtor legyintett...

Mesélhetnék még, vannak vízparti élményeim...

Akik a vendéglők ajtaján kívül rekednek, vagy az első osztályú éttermek elképesztően magas árait nem tudják megfizetni, azok a kifőzdékben próbálkoznak. Vannak egészen kicsi kifőzdék, melyeket asszonyok, sok esetben nyugdíjasok tartanak fenn. A pénz bizony mindenkire ráfér, különösen a nyugdíjasokra... Az öregek szépen megosztják egymás között a munkát: a férfi sorban áll a boltban, a hentesnél, kimegy a piacra (ha van), és bevásárol; az

asszony eközben főz, mosogat, tálal... Ezek a kis kifőzdék mindössze néhány emberre főznek, többnyire csak a saját lakóikra, esetleg még néhány ismerősre... Valójában engedély nélkül működnek, s egész nyáron rettegnek az adóhatóságtól... Vannak aztán a nagyobb kifőzdék, ahol a tulajdonosok nem nyugdíjkiegészítésre törekednek, hanem vagyonszerzésre... Ez már igazi üzlet... Igyekeznek minél rövidebb idő alatt, minél több embert, minél kevesebb étellel, minél drágábban kiszolgálni. Főzelék feltéttel, túróscsúsza, bablevés... Túrógombóc... Az ételek nap mint nap monoton egyhangúságban ismétlődnek... Vannak persze jó kifőzdék is... Van, ahol még halat is lehet kapni, mi több, süllőt is... Ez már csoda számba megy. Ezek a kifőzdék bármilyen keveset adnak egy adagban, s ha látszólag drágák is, még mindig olcsóbbak mint a vendéglők... Így aztán kosztos bőven akad...

Aki aztán a kifőzdékből is kiszorul, az az utcán próbálkozik... Bekapnak valamit az út mellett... Minden valamire való helyen működik néhány lángossütő... A jobb helyeken halsütő is... A balatoni halsütőkben csak nagy ritkán sütnék balatoni halatt... Többnyire dunai, halastavi hallal dolgoznak, de az is előfordul, hogy fagyasztott tengeri halat pörkölnek meg forró olajban... A szag és az íz borzalmas... De megy azért az üzlet... Nincs enni megbűdösödött, döglött hal, amit el ne lehetne adni a víz partján... Jönnek a vonatok, autóbuszok, a hajók... S ömlik a nép szerteszét... Egyik éhes, másik szomjas... Akinek nem jut bűdös hal, az a termelőszövetkezeti és maszek kolbászsütőknél próbálkozik... Sült hurka, sült kolbász... Hat dekányi darab tíz forint... Fogy azért... A sok harmadosztályú hús, a sok kényszervágás ilyenkor mindig felrémlik az én képzeletemben... De mit lehet tenni...? Akinek nem jut kolbász, az a kukoricaárusoknál próbálkozik. Júliusban már általában kukorica is kapható... Egy cső négy forint. Naponta el lehet adni belőle akár egy vagonnal... Ismerek kukoricaárust az északi parton, aki maga termeli és főzi a kukoricát... A nyári két hónapban a család asszonytagjai egész nap a „kukoricaüzlettel” foglalkoznak. Naponta általában négyszáz csövet adnak el. A kisebb csöveket három, a nagyobbakat négy forintért. Ez naponta 1400 forint... Havonta negyvenkétezer forint... Ami nekik terem, egy hónap alatt eladják. Néha vesznek még hozzá, de azon már csak a felét keresik... Én a felét is elfogadnám... A kukoricaüzletben is vannak nagymenők... Ezek nem a saját termésüket árusítják ki... Dehogy... Nem vetnek, nem kapálnak... Megveszik az olcsó alföldi kukoricát, s a saját autójukon szállítják a vízpartra... Ezek két hónap alatt tisztán megkeresnek száz-százötvenezer forintot... A lángos nem a földön terem, legalábbis nem közvetlenül, így nem szezoncikk. Május végén kinyitnak a bódék és szeptember tizenötödikén zárnak. A sima lángos 1,50, a káposztás 2 forint. Iszonyúan sok pénz. A szezon legalább kétszázezeret hoz.

Akinek nem jutott sem kolbász, sem hal, sem lángos, sem kukorica, az végső elkeseredésében gyümölcsöt vásárol. Őszibarackot, dinnyét, szőlőt... Amikor Budapesten három forint az őszibarack, a tihanyi üzletsor kofáinál tizennyolc forint... Mit mondjak még? Akinek persze gyermekei vannak, az megfizeti a tizennyolcat is... És aki nem magyar.

A nagy nyári üzlet híres vámszedői a cukrászok is... A déli part egyik maszek cukrászának havi húszezer forintos fixet ajánlott fel egész évre az egyik cég, hogy működjön szövetkezeti alapon. A cukrász csak ennyit mondott: „Nem vagyok bolond...” Jó cukrászda volt, annyi biztos. Hatféle fagyalt mindennap... Friss, jó ízek... Krémesek, sütemények... Torta minden

mennyiségben... Amikor megjött az almászezon, mindennap almáspite és almásrétes... Ott csámcsogott fél Berlin. Nem merem találgatni a cukrászda tiszta hasznát. De ugye az üzletben dolgozott az ember, az asszony, a nagy lány és az egyetemista fiú. Négyszázézet kellett, hogy tisztán keressenek.

Aztán ott vannak a fodrászok... Házhoz mennek. Előjegyzést vezetnek. És a fényképezés... Sok pénz, nagyon sok. De ezt a pénzt nem személyi igazolvány fényképeken keresik, hanem előhívással, nagyítással. A nyaraló már másnap szeretné látni, hogy milyenek lettek a képei. Láthatja... Kemény, megbízható pénz.

És a bazárosok? És az emléktárgykészítők? S a valutázók? Ebből a műfajból csak nagymenőket ismerek... Minden kempingben, szálloda hallban ott vannak. Dollárért, márkáért, fontért, líráért adnak forintot. Rögtön, zsebből, amelyik pillanatban a külföldinek éppen kell. Éjjel kettőkor is. Ugyanezek a jólfésült fiúk reggel beváltják a lányok dollárjait forintra. Amit a lányok éjszaka kerestek. Sibolnak éjjel-nappal... Ősszel aztán felbukkannak Budapesten és a dollárt szép lassan tavaszig eladják azoknak, akik külföldre készülődnek. Hogy mennyit keresnek havonta? Ezt a rendőrség is szeretné tudni... Én is... Rengeteget... De ezek a fiúk sokat kockáztatnak. Sokkal többet, mint egy kis adócsaló, lángossütő, vagy kukoricaárus.

A Balaton-parti „extraprofitból” természetesen az iparosok is kiszakítják a maguk részét. Jól keresnek az autószerelők, a gumijavítók, a villanyszereplők, de mindenkinél jobban a kőművesek. Az iparosok társadalmában ma a kőműves mester a sztár. Mester? Nem kell ma már mesternek lenni... Az inasok, az éppen csak felszabadult gyerekek is ötven forintos órabérrel dolgoznak... Minden valamire való kőműves megkeresi naponta a négyszáz forintját. Van aki többet, van aki kevesebbet. A becsületesek általában kevesebbet. A kőművesek is sokfélék. Vannak önálló mesterek... Ezek nehéz helyzetben vannak, mert kénytelenek adót fizetni. Másrészt könnyű helyzetben, mert a könyvelésükön, ha van ilyen, az isten sem igazodik ki. Aztán előlegrendszerrel dolgoznak... Egyszerre felvesznek tíz épületre előleget. Házanként húszezer forintot. Ez már kétszázezer. Elkezdnek öt épületet. Alapoznak, aztán anyagra is kérnek külön pénzt. Még el lehet kezdeni két-három épületet. Újabb előleg, újabb kezdés... Ma egy kőműves két hét alatt vehet egy autót. Lassan aztán halad az építkezés. Van olyan ház, amelyik másfél év alatt felépül, de ez ritka. Általában három-négy esztendeig épülnek a balatoni villák, házak. Közben módosulnak az árak, anyagbeszerzési gondok támadnak, s az építkezés költségei egyre emelkednek. Végül az a ház, aminek a kalkuláció szerint nyolcvanezerbe kellett volna kerülni, egész biztosan százhatvan-ezerbe kerül. A tulajdonos három év alatt elosztva, reménykedve, idegeskedve fizeti a plusz költségeket. Eladósodik, kölcsönt vesz fel...

Vannak aztán a ktsz-ek... Öt-hat évvel előre minden kapacitásuk foglalt. Ők is lassan építkeznek, s az áraikat ők is emelik évről évre... Ez még a legszerencsésebb mégis. De ilyen ktsz-kapacitáshoz gyakorlatilag nem lehet hozzájutni. Maradnak a termelőszövetkezeti építőbrigádok és az állami szövetkezeti kőművesek esti, vasárnapi munkavállalkozásai. Van aki a téesz-brigádokkal jól jár, van aki rosszul... Az árakat a téesz is hónapról hónapra srófolja, s a földművesekből lett majszterek néha bizony eltévesztik a statikai számításokat. Tizes vas helyett hatosat tesznek az erkélybe, mire az leszakad. Kezdődik az egész előlről. Le kell verni az erkélyt, új betonvasat hozatni, új

sódert, cementet, faanyagot. Legjobb, ha a tulajdonos maga öntözi a cementet és előtte, utána imádkozik. Ez biztos.

Leglassabban a vasárnapi kőművesek dolgoznak. Ők is felvállalnak öt-hat épületet nyaranta, így aztán mindegyik úgy készül, mint a lucaszék. Hetente két este ha dolgoznak egy-egy épületen, az már sok. Leginkább egyszer sem. Néha megjelennek, s akkor elbíbélődnek a ház körül három-négy este s egy szombaton is, de aztán más dolguk akad. Például permetezni kell. A Balaton-parti kőművesek mind jó módban élnek. Nagy házuk, szőlejük, autójuk, motorbiciklijük van. A borra is spekulálnak, meg az iparra is. Hol ide kapnak, hol oda. Ha nem kapnak napszámot, maguk görnyedeznek a szőlejükben. Persze ilyenkor sem sümegi kapát szorongatnak, hanem a kis traktor kormányát, vagy a csörlős kapa motorját kezelik. Az esti kőművesek általában az anyagbeszerzést is elvállalják az anyagár nyolc százalékaért. Az építető mindenbe beleegyezik, és okosan teszi. A kőművesmesterek minden tűzépvezetőt ismernek, és minden raktárost. Pontosan tudják, kinek mikor „mennyi jár”. Nem „ügyetlenkednek”. Ha cementet akarnak, szereznek cementet, ha téglát júliusban . . . ? Téglát is szereznek. De százezer forint anyagár után nyolcezer az ő markukat üti. S szegény építető honnan tudja, hogy miből mennyi kell? S az udvarra döntött téglá, mész, sóder mennyi? Hány köbméter a deszka? Ezt bizony csak a mester tudja és a tűzépvezető . . . Ilyen az élet.

Víz sincs mindenhol . . . Az északi part domboldalaiban csak alig-alig. Az építkezésekhez ezeken a helyeken minden liter vizet fel kell szállítani lajttal. Néha a téesz is vállal ilyen szállítást, de nem szívesen. A téesz örül, ha a saját tagságának az igényeit ki tudja elégíteni. Marad ilyenkor a maszek fuvaros. A ló után nagy az adó, így a fuvaros csak egyetlen lovat fog a kocsijába. Szegény párát addig veri, míg fel nem mászik a hegyoldalba. Aztán benyújtja a számlát. Nekem egy révfülöpi fuvaros szokott vizet hozni az Öreghegyre. Mit gondolnak, mennyiért? Egy mészoltáshoz például 1280 forintért hozta fel a vizet. Ugyanez a fuvaros 5000 darab téglát 1750 forintért szállított fel a hegyre. Az építetők szívesebben szállíttatnának teherautóval, de például az egyetlen révfülöpi teherautóra állandóan negyven-ötven szállíttató várakozik.

A Balaton-part klasszikus nyári üzletága a szobák, nyaralók bérbeadása. Idézek néhány 1907-es hirdetést: „Szarvas szálloda és vendéglő. (Rosenberger Simon Fonyód) A Béla- és Sándor-telep közepén, az erdő mellett, közel a Balatonhoz. 20 szoba, finom ételek és saját termésű borok, pontos kiszolgálás, tennis- és tekepálya, társalgóterem könyvtárral.” – Vagy a másik ugyancsak Béla-telepről: „Sirály szálloda. Schaller Alajos Fonyód (Béla-telep) 25 szoba, tennis-pálya, nagy park, gyönyörű kilátás a Balatonra. Jó ételek és italok! Pontos kiszolgálás! Posta- és távirda-hivatal a szállodában. Vasúti megállóhely. Bélatelep 10 percnyi távolságra a szállodától. A szállodának saját fürdőkabinjai vannak.” – Ezeket a 25 szobás, „tennis-pályás” létesítményeket annak idején penzióknak nevezték. Ez a balatoni műfaj lényegében kiveszett. A legtöbb ilyen penzióból vállalati üdülő alakult az államosítások után. – De a lakosság által kiadott szobákra ma is támaszkodik az idegenforgalom. A Balaton két partján a fizetővendégszolgálatnak 24 000 személy befogadására alkalmas ágy és szoba mennyiség áll a rendelkezésére. Sokan azonban fütyülnek az IBUSZ-ra, s a szobájukat saját maguk, a napi kereslet és kínálat törvényének megfelelő kialakított áron bocsátják bérbe. Ismerek háztulajdonosokat a Balaton mindkét partján, akik már a tél folyamán lelevelezik az ér-

deklódó nyaralókkal a szobáik bérbeadásának időpontját és árát. Ezek az előrelátó tulajdonosok már május végén, június elején „táblás házakkal” kezdik a szezon. A tavaszi vendégek között sok a németországi turista . . .

A szobák bérbeadásából valójában az egész helybéli lakosság hasznot húz. A legtöbb falusi házban kiadják az első szobát, sok helyen a ház minden lakható helyiségét. Az utóbbi években megjelentek a ház végéhez tapasztott bódék is, melyek ugyanolyan áron kelnek el a szezonban, mint a hűvös, tűrhetően berendezett, tiszta szobák. A nyaraltatás ma már jövedelmező üzletág. A ház- és villatulajdonosok a nyári három hónap alatt igyekeznek minél több vendéget fogadni . . . Mivel a kereslet nagyobb, mint a kínálat, nem kell üzleti zseninek lenni ahhoz, hogy valaki egy szezonban megkeressen húsz-harmincezer forintot.

B. faluban nyaraltam egy V. István nevű építész házában . . . Pontosabban pajtájában. A ház végében még állt a hajdani pajta . . . A pajta elejéből kialakítottak két kis szobát, előszobával. A másfél méterszer-másfélméteres előszobában volt egy vízcsap, egy kis polc, és egy butángázpalack a főzéshez. Százötven forintért adták ki a szobák darabját. A szobák padlózata nyers cement volt. A két szobáért napi háromszáz forintot szedtek be. S hozzá kell tennem, hogy ez még egy kellemes hely volt, mivel az udvaron fák álltak, s az ajtóból, ablakból a Balatonra lehetett látni. Volt azonban egy kellemetlenebb nyaralásom is. Délelőtt érkeztem R. faluba . . . Mint ahogy ma is nagyon sokan, minden konkrét cím vagy támpont nélkül. Több órás érdeklődés és keresgélés után rábukkantam egy kiadó szobára. Örömmel vonultam be K. Z. zöldségkereskedő keskeny és forró udvarába. A család kedvesen, közlékenyen fogadott. Büszkék voltak a házukra . . . Éppen befejeződött náluk az építkezés. A keskeny telek nagy részét elfoglalta a széles, magas, egyemeletes épület. K. Z. bemutatta a házat: Hat keskeny, csőszerű szoba az emeleten, a földszinten a család konyhája és lakószobája, továbbá két fürdőszoba és két WC.

– Egy hét múlva teljesen beindulunk . . . Az asszony majd főz a vendégekre, én intézem, amit kell – mondta K. Z.

Este döbbenet tapasztaltam, hogy a szobában harminckét fok meleg van. Csaknem megfulladtam. A lapostetejű háznak rossz volt a hőszigetelése. Ráadásul elég közel volt a nádashoz, így a nyitott ablakon át, amire K. Z. nem szerelt védőhálót, ömlöttek be a szunyogok. Úgy éreztem, hogy egy kemencében alszom, s közben halálra marnak a skorpiók.

Száz forintért adták ki a szobák darabját. Hat szoba, napi hatszáz. Három hónap alatt tisztán ötvenezer forint . . . Ha az állam engedné, megszületne tehát az újkori penzió is. De a telekrendelet azt hiszem nemcsak K. Z., hanem az idegenforgalmi hivatalok számítását is keresztülhúzta. Az Idegenforgalmi Tanács azt tervezte, hogy 1975-ig a fizetővendégszolgálat szobáiban a férőhelyek számát újabb 15 500-zal növeli. Közben viszont a megjelent rendeletek szerint: „A társas üdülőknek nem minősülő olyan épület, amelyben a kiegészítő helyiségeken felül legfeljebb három szoba van, egy üdülőegységnek lehet tekinteni . . .” – Aki ennél több szobával rendelkezik, az a „felesleges” nyaralórészt 1973. december 31-ig köteles eladni. Ha ugyan akad rá vevő. Tehát azokat a felesleges helyiségeket kell eladni, amit idáig a fizetővendégszolgálaton keresztül az idegenforgalom rendelkezésére bocsátottak. Így nehéz lesz újabb 15 500 férőhelyet biztosítani a Balaton mellett. Ez a rendelet egyébként egyáltalán nem disztíngvál. Az átlag családot veszi alapul, s nem számol azzal,

hogy sok család hat-hét tagú, s nyaranta a nagyszülők is együtt vannak a gyerekekkel, unokákkal. Ilyen értelemben ez a rendelet azoknak kedvez, akiknek csak egy-két gyermekük van, s azoknak, akik nem élnek családi életet, akik nyaranta nem kívánnak összejönni sem a szüleikkel, sem a testvéreikkel. Ezek a családi villák idáig vagy az idegenforgalom igényeit szolgálták vagy a családi együttlétet. Minden Balaton-parti lakos bizonyíthatja, hogy május végén megindul a rokonok áradása a vízpartra. Június közepére megtelik a ház . . . Megjelennek a családfő és a családanya testvérei, azok gyermekei, a nagyszülők és az oldalági rokonok is . . . Ahol nagy a család, ott az ötszobás ház is kicsi. S mekkorák ezek a szobák? Bizony szűkösek, kicsinyek.

Az új lakásrendelet az őslakosságot is kellemetlenül érinti, mivel a jövőben lakószobáiknak csak a felét adhatják bérbe. Sok parasztcsalád, s nyugdíjas kistisztviselő nyaranta kihúzódott a melléképületekbe, s az egész házat bérbe adta. Sokan így keresték meg egész évre a nyugodt megélhetéshez a pénzt.

A rendeletek természetesen nem a kisemberek, hanem az üzérek, nagyvállalkozók ellen irányultak. De akaratlanul is gondot okoznak a kisembereknek, s legfőképpen az idegenforgalmi hivataloknak.

A Balaton körül a telekárak hosszú évek óta az eget ostromolják. A négy-szögölenkénti 300 forintos ár nagyon szolidnak számít, az öt-hatszáz, és a tihanyi, siófoki kettőezer forintos telekárak mellett.

Kik jelentkeznek a telekpiacon mint eladók? – „A spekulánsok” – halom az országos kórust. Igen, a spekulánsok is. Valaha persze a spekuláns közismertebb neve az üzletember volt. A jó üzletember tudta, hogy merre terjeszkedik a város, hol alakulhat ki fürdőhely, s jó előre felvásárolta a földeket nagy tételben. Amikor aztán a konjunktúra megkezdődött, az „üzletember” fokozatosan kifarcellázta a földjeit. Érdemes idézni Kellér Andor Szemere Miklósról szóló könyvének egyik részletét. Mint ismeretes, Szemere Miklós a századforduló után a bécsi Jockey Clubban 2 millió 200 ezer koronát nyert a lengyel Potocki gróftól (kártyán). Amikor a nyereségét felvette, fél Európa izgatottan figyelte, hogy mit kezd vele. – „Egy napon Pázmándy Dénes a kaszinóban közli vele, hogy eladó Cséry Lajos pestszentlőrinci birtoka. Csérynek 2 100 000 korona adóssága van. Ennyiért eladja Szentlőrincet.

Szemere délelőtt kikocsizott a birtokra, negyed óráig sétált ott, aztán hozatott egy Pest környéki térképet, figyelmesen tanulmányozta, és megvásárolta Szentlőrincet . . .

Amikor pedig megkérdezték tőle, miért vásárolta meg Pestszentlőrincet, így felelt:

- Azért, mert ez a birtok annál többet fog érni, minél kisebb lesz.
- Hogyan?

– Parcelláztatni fogom.” – írja Kellér Andor Szemeréről. Azóta tény, hogy a Szemere-vagyon egyik forrása Pestlőrinc lett.

Szemerét a maga korában senki sem nevezte spekulánsnak . . . Azóta persze nagyot fordult a világ, s a szocialista társadalmi rend csak a munkával szerzett javakat hajlandó elismerni.

De ma is vannak olyan emberek, akik „tudják, hogy merre terjeszkedik a város”. Tudják, hogy hol épül új út, strandfürdő, üzletház . . . S ma is vannak Pázmándy Dénesek, akik a „kaszinóban” odasúgják a pénzembernek, hogy eladó . . . Itt és itt, ennyiért . . . Egy telek. A Pázmándy Déneseknek ma is

megéri ez a félmondat . . . A spekuláns ma is előbb tudja, hogy valahol út épül, város épül, mint a helybeli lakosság. Így olcsón felvásárolhatja a telkeket.

De a Balaton partján a legnagyobb kínálattal ma sem a spekuláns jelentkezik, hanem a régi tulajdonos. Volt urak és azok örökösei . . . közjegyzők, bírók . . . Iparosok, jegyzőnek és azok örökösei . . . Az ötvenes években a villákat, házakat államosították a Balaton partján, de a telkek ezreire ügyet sem vetettek. Így aztán, amikor az ellenforradalom után konszolidálódott a társadalmi rend, sok pesti, vidéki ember azon kapta magát, hogy van a Balaton partján öt-tíz telke, s azokat, ha kedve tartja, jó pénzért el is adhatja . . . Időközben, ahogy üdülővezetvé alakult a part, sok külterületi föld a belterülethez kapcsolódott, villanyt, utat, vizet kapott állami gondoskodás útján, s a tulajdonosoknak nem maradt más gondja, mint a parcellázás. Az utóbbi tíz évben sok család vált így milliommossá. A Balaton-parti telekingatlan pesti lakássá, autóvá, luxusbútorrá, motorcsónakká változott át, a pénz nagyobbik része pedig az OTP-be vándorolt, ahol tovább kamatozik.

A földek eladása körül sokan szorgoskodnak . . . Minden parti faluban akad öt-tíz ember, aki a személyi igazolványába bejegyzett törvényes foglalkozás mellett telkek közvetítésével is foglalkozik. Ezek a közvetítők az eladótól általában a vételár 5 százalékát kapják. De az is előfordul, hogy az eladó csak egy fix összeghez ragaszkodik, s a közvetítő amennyivel többért el tudja adni a birtokot, az az összeg az övé. Így egy-egy adás-vétel a közvetítők sokszor húsz-harmincezer forintot is nyernek. De, ha csak öt százalékot kapnak, az is hatalmas összeg. A telkek többsége ma már kétszázezer forint felett kél el. Ennek az öt százaléka pedig már tizezer forint.

Az országos telekzűrzavaron az állam a 7/1970. (IV. 16.) ÉVM-PM-IM számú együttes rendelettel igyekezett úrrá lenni. Ez a rendelet szabályozza a személyi telektulajdon mértékét, kimondja, hogy egy egyedül álló személy, illetőleg egy család telektulajdonának mértéke: két építési telek, ezek közül egy lakótelek és egy üdülőtelek. – A rendelet legfontosabb célkitűzése a telekspekuláció megakadályozása volt. A rendelet kibocsátásának az időpontjában Magyarországon 113 ezer család illetve személy tulajdonában 186 ezer telek volt. Ezekből 126 ezer beépítetlenül várt a sorsára. A 113 ezer telektulajdonosból 105 ezer embernek, családnak a birtoka nem haladta meg a rendelet által megszabott mértéket. De ötven százalékuknak csak egy telke volt. Az egész országban nyolcezer tulajdonosnak volt három vagy több telke. Ez 29 ezer telket jelent. A 29 ezer telekből 17 ezer volt beépítetlen.

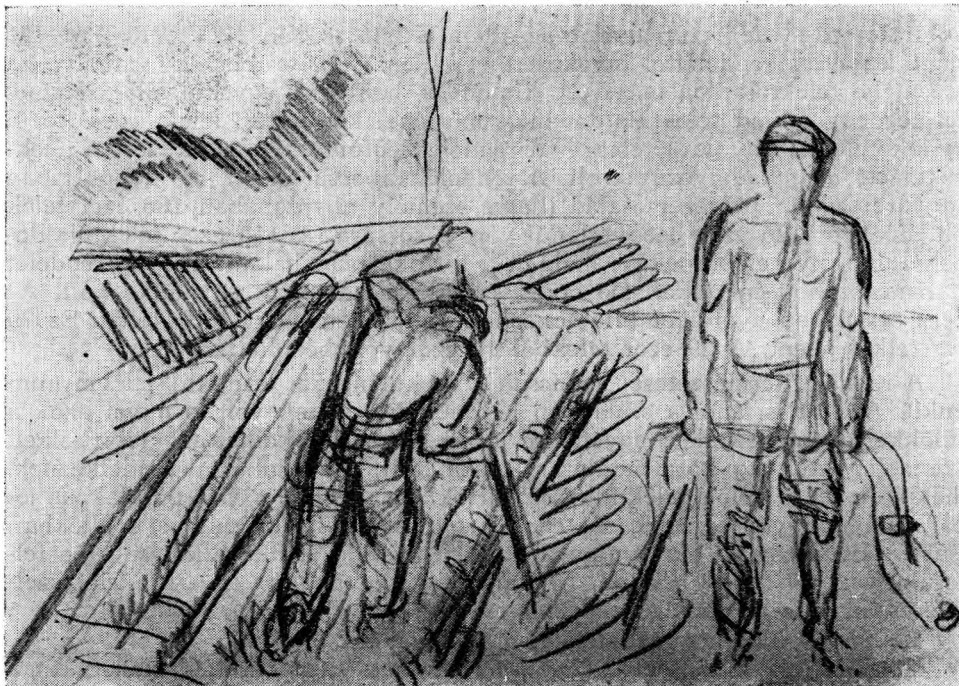
A rendelet természetesen nemcsak a spekulánsokat érintette, hanem mindenkit. Azokat is, ahol a családban három-négy gyerek volt, s mivel azok a szülőkkel együtt laktak, s egyetemre jártak, nem birtokolhattak külön telket. A rendelet azon nagykorú fiatalok számára, akik külön lakással rendelkeznek, lehetővé teszi a külön telektulajdon birtoklását is. Így a vagyon (lakás) jogosít újabb vagyonszerzésre. De ezek, azt hiszem, csak a rendelet mellékhatásai . . . Ilyen zavaró momentumok minden új rendelet megalkotása után felmerülnek . . . Nemcsak nálunk, hanem az egész világon . . . A rendelet szelleme és lényege hasznos és csak helyesíthető.

Vajon sikerült megakadályozni a spekulációt?

Véleményem szerint még sem. Mert akinek most két telke lehet, ezt a kettőt cserélgetheti kedvére. A spekulánsokat legkönnyebben a földhivatalon, a telekkönyvi irodákon keresztül lehetne tetten érni és megbüntetni. Sajnos, a Balaton környékén a telekkönyvek vezetése a napi helyzettől hónapokra,

sok helyen évekre elmarad. A nagy telekforgalom regisztrálását néhány ember nem tudja ellátni. S addig nem lesz rend a Balaton körül, amíg a telekkönyvek nem naprakészen regisztrálják a valódi helyzetet.

A telekrendelet hatására az árak nem mérséklődtek. Ez tény. Idézek néhány 1972-es hirdetést: „Balatonkenesei vízparti telekből 200 négyszögöl 130 ezerért eladó. Érd.: 220-092 vagy 834-456.” – „Balatonalmádiban központi fekvésű telek, 14,20 m utcai fronttal, 132 n-öl 220 000 forintért eladó. – Auróra Szálloda mellett. Tóth Tiborné, Szeged, Pillich Kálmán u. 20.” – „Tihanyban domb tetején fekvő csodás panorámás 300 n-öles üres házhely telkemet eladom. Irányár 1000 forint 81476 jelig. a Felszabadulás téri hirdetőbe.” – „Fonyód várhegyi üdülőövezetben 2219 n-öl, 3 részre osztható telek, ölenként 200 forintért eladó. – Tel.: 12-20 óráig 423-835.” – Négyszögöle kétszáz, de az összesen 440 ezer forint. Szép pénz... Az egyik legszemérmetlenebb hirdetővel két éve tárgyaltam telefonon. Balatonszárszón, vízparti házat hirdettek 350 ezer forintért. Mivel éppen a „Balaton könyvemhez” gyűjtöttem az anyagot, megtekinttem a szárszói ingatlant. A nyolcvan négyszögölnyi telken egy széldezkákból összetákoltt négyszer hat méteres lapostetejű ház állt. Olyan volt, mint egy tyúkól. Anyagában és formájában egyaránt. Hát ezért akart a tulajdonos 350 ezer forintot. A téboly nyilvánvaló...

Zsombok Timár meglátogatja Kárpátiékat

*Felébredt Gi. Szemünk előtt
fekete-kék-zöld ejtőernyő
gombája billegett a víz fölé.
Előbb azt hittem az átlósutcai
festette az égre képeslapnak,
de arany szegélyű trikóban
felismerni véltük Timárt:
ragyogva nőtt az űrből,
mint néma zenekar fölé
a szóló trombita.*

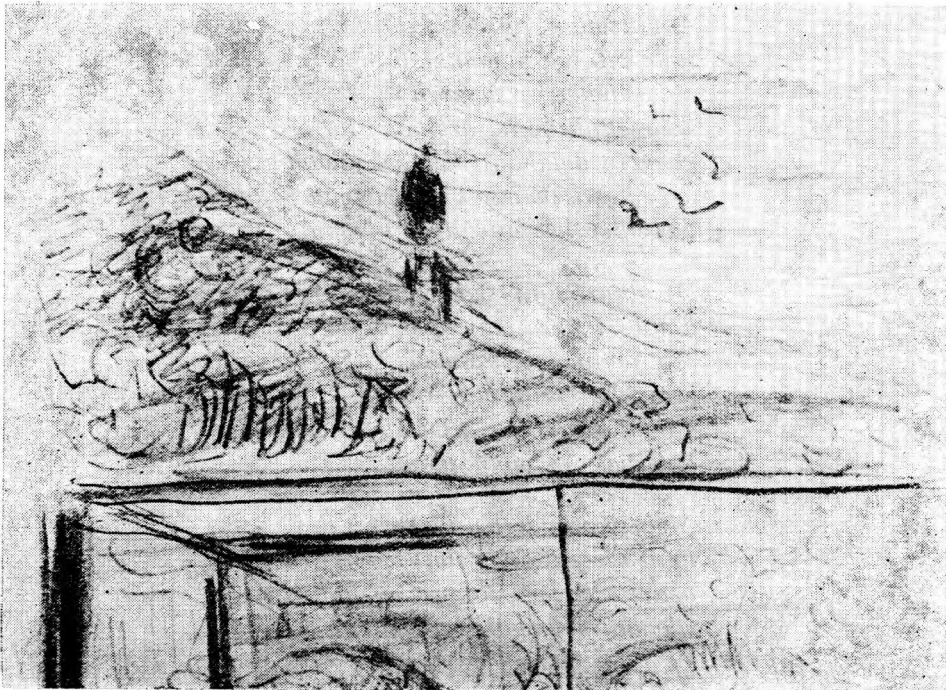
*Amint intett, mászni kezdtük az eget.
Nem vittünk magunkkal nagy, csattos övet,
bukósapkát, se érszorítót,
szégyeltük volna azt képzelni,
hogy itt valahol a kéklő égoldalban
nem kapaszkodhatunk ernyőddel együtt
a szélben lassan süllyedő Napig.*

*De alig tettünk szárnyunkkal két arasznyit,
a dőlt sugáron hajóként ingó
régi veranda küszöbénél
ernyőd a szél alól kifordult,
s mint korommal teli nagy csepp,
lepergett az égből, aláink.*

*Még púposodott a vízen,
mint szétpattanás előtt a kifutó tej,
aztán a kacarászó apró vízhullámmás
ragadta magával, partig.*

*Hogyan is hihettem, hogy
arany szegélyű fehér trikóban,
mint egy Rátkay-iestmény,
fekete-kék-zöld ejtőernyőn
itt terem Timár!?*

*Ó, Nap, ki hónaljig érő
vörös kesztyűbe bújtatod
Gí karját,
áttetsző-omlatag toll-sugarakba,
mikor végig gurulsz a parton,
a káprázatnak is vége.*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

PICASSO

A festő életében lett azzá, amivé másoknak csak haláluk után sikerül, jobban járt, mint az egyház ingatag szentjei. Egy róla szóló jelentés korántsem tartalmazhat meglepetéseket. De hiszen elmúlt már az emlékezés ideje és időszere is, lassan már ismételt összefoglalások és mindég szubjektív vallomások, a többféle megindultságú bemutatók hosszú és elkerülhetetlen sorozata következnek. Tárlatoké, könyveké és vaskos albumoké. Minden leírt sor csak ezek közvetítése lehet, nem helyettesítheti a művében eleven alkotót. Testi erőtlenedéséről hírek szállingóztak már esztendőik előtt, szellemi töretlenségéről szuperlatívuszok.

Művéről szólva nehéz az idézetekről lemondani. „Minden vonzza, mindennel perbe száll” (Kassák), enciklopedikus teljessége, a mohos megszokásokat felborzó magatartása a „hagyomány és lelemény csatájának” oka és hadszíntere, de egybesimuló békéje és szintézise is. „Vannak festők, és vannak olyanok, mint Picasso” – hirdeti Somlyó György. Picasso a piktúrát valóban inkább lehetőségnek vallja és vállalja az emberi teremtő erő kifejezésére. Nem is egyetlennek talán, ismerjük verseit, beszélgetéseit, drámai kísérleteit. Művészetére kénytelen odafigyelni a világ: ös-egy és változó leleményei, sokszor elemzett „fejlődésvonala” kimeríthetetlen téma, neve jelszó az órsékváltások idején.

„Valahonnan a támadásra kész torreádorok családjából” érkezett Párizsba, és itt élt, többnyire a bástyafokon, az ódon vértések támadó dárdahegyén, máskor a dühödten ficánkoló lovak patái alatt. De valójában szép és nyugalmas élete volt, akár a szenteknek talán. Nem is lehet másként, hiszen a festő „megszállottja egy sugallatnak, kengyelfutó, aki rég kilépett az időből” (Kassák), a sugallat belsejéből fakad, a megszokott idő az övénél lassabban változik. Táncoló nimfáit a külvilág megkörnyékezi, mélységes redőket szánt a vasalónők és anyák hímökén. A festő emberföltése és fegyvergyűlölete átlépett már az idők falán; gyásza az összetört szépségek fölött, új harmónia-vágya valóban a bartóki műhöz hasonlítható.

Bajnokot aligha adhat a barcelonai család, de adta a borongó népdalok, a kényesléptű fandangók és ádáz bikaviadalok szellemét és élményeit: egyenlő esély dallam és táncos, ember és állat között. A „tarka hímű rét” Picasso festészetének csak a színeiben villan elő: a magánvaló szépség a festőt sohasem érdekelte talán. Az antikvitás eleven világa ötvöződik modernséggel a művészetében, Picasso szintézist teremtett tér és idő között. Új arcait úgy fordítja felénk, hogy egyúttal őrzi a régieket: a szintézis mellett talán a szüntelen egységben újuló változás a legnagyobb és évülhetetlen „Picasso-titok”. Minden emberi értéket magába ötvözött lenyűgöző lázad, leginkább a tétlen és talmi, az önelégült polgári életrend és világkép ellen. Ez vezette nyilván a politikai mozgalmakhoz is, tisztaság- és szépségvágya törvény, akár a gravitáció. Még az ő felülmúlhatatlan képzelete sem tud annyira megbomlott világot teremteni, mint korának légibombái és fegyverei. A Guernicáról festett vázson Hiroshima után nemcsak realistának tűnik, de szinte idillikus. A kép szimbolikáját a festő maga oldotta fel, de mi oldja a napjainkban is ismétlődő mészárlások emlékeit?

Sohasem tudott a „nagy öregek” közé illeszkedni: a 70 esztendőes Picassót Éluárd a világ legifjabb festőjének nevezte, nyugodtan állíthatjuk ezt a halotról is. Művei a mindenkori jelenhez szólnak, közel hetven esztendő után is zajonganak

az Avignoni kisasszonyok. Pedig csak matrózaikra vártak elébb, jónéhány látogatót láthattak ifjan azóta is. Értetlen ellenfelek és megszállott hívek a vászon előtt.

Picasso életének aligha vannak meg nem irt pillanatai, működésének leltárakba és katalógusokba nem foglalt alkotásai. Leltárba vették a szerelmeit, olvastunk leírást a kutyáiról, talán csak nyolcvan évesen kezdhetette élni magánéletét. A „publicity” újabban vihart kerít a hagyatéék köré.

Furcsa volt a sorsa a magyar köztudatban is. Ady Endrének még Gauguin a megszállottan modern, pedig az ő Párizsában már mozgott a föld, a Vadak, majd a kubisták rendeztek színpompás riadót. Nehéz lenne megtalálni Picasso nevével az első magyar nyelvű mondatot (a párizsjárók a híreket egyre hozták), Czóbel Béla már 1907 előtt ismerte az akkor „lautreces”, kék és rózsaszín korszakát élő, a szenvedést és nyomort átérző és vállaló festőt. A Latin-negyed vagy a körutak kávéházaiban Ady mellett darvadozók ismerhették „szentimentális együttérzéssel” festett munkásalakjait, vasalónőt és melankolikus artistacsaládjait. A híreket Kernstok, Bölöni, Czigány szállíthatta, a Margita élni akar beszámol a társaság csillagúzó terveiről. A Nyolcak nem egy vagabundusa láthatta Picasso ekkori tárlatait (Vollard, Berthe Weill). A szelid műveken itthon a kubizmus formavilága érzékelhető. Apollinaire Kubista festők című tanulmányát 1919-ben a MA közölte, a fordító Dénes Zsófia volt. De szinte a könyv megjelenésekor idézi Rózsa Miklós (1914) a maga könyvének elején. És ő állít ki először Budapesten Picasso-műveket, a Művészház 1910-es és 1913-as „impresszionista” tárlatain. Bölöni elvétett párizsi félmondatok után 1910-ben a budapesti kiállításról ír („Picassóból bugyog a gazdag túlzás, tehetség megjelenésének bősége ömlik”), Lázár Béla ugyanakkor a mestert „művészeti torzszülöttnek” nevezi. Megindult a harc felénk is Picasso körül, őt úgy hívein verik a legnagyobbakat. Ybl Ervin után (Művészet – 1913) Lyka Károly keres összehibekülést (Kubista álmok – 1913). Az első hosszabb és találó jellemzést Picassóról Rippl-Rónai József adja Emlékezései lapjain (1911). Az emlékek egy évvel korábbról valók. Rippl ismeri Picasso környezetét, Matisse-szal egyrangon emlegeti („... találkoznak egymással és velünk is abban, hogy az ősforrás vize a legtisztább és legfrissebb”). 1911-ben Bölöni a Hotel Drôuot árveréséről ír (Cézanne emlékére ajánlott fel ide Picasso is műveiből), etájban Beck Ö. Fülöp Picasso barátjával, a szobrász Manolóval ismerkedik. „A rajz Picasso tehetségének, a festmény örültségének bizonyítéka” – hirdetik már ekkor az ítélezők.

Ma a Szépművészeti Múzeum őrzi az Anya gyermekével című akvarellt, amelyt 1910 elején Párizsban Hatvany Ferenc vásárolt, a Múzeumba 1919-ben Hatvany ajándékként került. Az 1910-es budapesti tárlaton szerepelt Nemes Marcell két Rippl által említett Picasso-képe is, de 1913-ban a gyűjtő a képeken Párizsban tudott. Ugyanitt Meller Simon vásárolt a Múzeumnak néhány Picasso-karcot az első háború előtt (1911). Újabban néhány grafika került a Szépművészeti-be, az 1967-es budapesti tárlat után.

Kassák folyóiratai tették ismertté a magyar kultúrában Picasso nevét, itt jelent meg először a MA címlapján reprodukciója is. Kassák párizsi útja során (1926) felkeresi Picassót, aki néhány éve Tihanyi Lajos asztaltársa a Dôme-ban, élvezettel hallgatja a süket magyar festő fejtegetéseit. Picassót az akkor Párizsban élő Martyn Ferenc is jól ismeri. Picasso műve és harca jelentősen hat a magyar piktúrára a két háború között; tevékenysége példa és zászló a hazai avantgarde előtt. Támadói is szaporodnak, jelentőségét emeli ez is. Nemzedékek nőnek a munkája nyomán.

„Húsz éves koromban Párizsban, miközben egy cigarettavég után nyúltam, tekintetem egy könyvkereskedés kirakatát pásztázta végig, és ott különös kis rajzokon akadt meg: Picasso, Braque, Modigliani finom és izgalmas grafikáin...” – írja Bálint Endre. „... holt színek kelnek életre – idegen dolgok mintegy leigázva megnevezik magukat – ecsetvonásaid nyomán” – írja versében Kassák. A befejezett életmű a megidézettekét igazolja, nem lehet feledni Picasso léptei nyomát. És senki sem akarja talán.

CZIMRA GYULA EMLÉKKIÁLLÍTÁSAI

A tárlat előbb Budapesten (Magyar Nemzeti Galéria), utóbb a szentendrei Művésztelep Galériájában idézte fel a nemrégiben meghalt művész (1901–1966) világát: apró grafikáit és furcsa enteriőrjeit. A visszahúzódottan élő mester önmagáról alig hallatott, pedig a század gyermeke volt. Hosszú előkészületek, szegényes gyermekkor és viszontagságos tanulmányi idő, hasonló utak után életének utolsó másfél évtizedében alkotta oeuvre-jének jeles és leginkább emlékezetes darabjait. Munkából érett festővé, közel egy évtizedet tölt párizsi emigrációban 1919 után. Hazatérve Szentendrén telepedett meg, itt magához hasonló barátokból (Paizs Goebel Jenő), népi bútorokból, cserepekből és szöttesekből külön világot épített maga köré. Ez a belső törvényű és folklórral díszített, önmaga által megszöött és megfaragott mikrokörnyezet lett az ihletője is: a tárlat képanyaga éppen avval hat, hogy a látzólag sivár, minden feleslegest mellőző szobákból, néhány rusztikus bútorból, színes falakból és hasonló cserepekből épült miliő mennyire „festői” lehet Czimra ecsetje után. *Haulisch Lenke*, a tárlat rendezője a katalógus szép bevezetőjében és jó életrajzi kronológiával mutatja be a festő életét és művészetét, irodalomjegyzéke idézi a korábbi tárlatokat és méltatásokat. Pontosan jelzi azt, amit a képek közvetítenek: Czimra számára ez a „funkcionalista lakótér és a bohémtanya sajátos ötvözetét” nyújtó lakás egy életforma megtestesülése volt.

Ránk a képek színes egyszerűsége és „témátlansága” („morandis” témák és jellegzetesen „délutáni” hangulatok, a szürke alaptónusai) hatott, a kezdeti puritán realizmusból (Március, Szentendrei táj, Ablak előtt stb.) kibontakozó öntörvényű és megbonthatatlanul egyszerű világ. Ugyanaz a téma – székek, ablakrészletek, lámpák tükör előtt, csendéletek, korszok, enteriőrök, bútorok, háztetők, lépcsők, konyhai berendezés – változó színességben jelentkezik, olykor egymással szinte feleselve is (szürkében színes; színesben szürke). A témák variációi a sokszor kidolgozatlan alapozású lemezeken – pl. két lámpa szürkében, majd ugyanaz vörösben is, színvázlatok – korántsem témaszegénységre, inkább egy belső és szuverén szemléletmódra, emberi alapállásra vallanak; ugyanezt idézi a sajátosan egyéni módon geometrizáló belső térkompozíciók sorozata. A képmezőbe Czimra a két átlóval és a felülettel párhuzamos sikkal az üres szoba teljes illúzióját, a falak találkozásait teremti meg. A szemközti falon rendszerint ajtót nyit egy színesebb, néhány bútorral gazdagított másik szobára, a mozdulatlanságában is mozgalmas „másik világ” felé. Még az „udvarképeit” is sötét kapualjból, annak keretében festi meg.

A rendbe komponált olajképeken valójában a színek alig árnyalt felületei jelentkeznek (falak, ajtók, asztalok és ablakok), ellentéteikben, harmóniáikban vagy látzólagos sivárságukban nyújtanak érdekes művészi és elgondolkodtató pszichikai emóciókat. Czimrának megkapó világa van, ismételt tárlatai a felfedezés erejével hatottak, helyét jelölték szigorral a szentendrei ihletésű, de a nagyvilágra nyíló piktúra jeles mesterei között. Egy puritán szellem modern miniatúráit festette meg.

ESZTERGOMI HÍRADÁS

A gazdag sorozatban szép kiállításokkal is ünnepli a város millenniumát. Az újjárendezett és feltételeiben szakszerűen modernizált *Keresztény Múzeum* a hosszú átépítés után ismét megnyílt nemrégiben, s az idelátogatók kedvelt zárandokhelye lett. Anyaga és értékei változatlanok, néhány szépen restaurált kép jelent új élményeket. Kár, hogy a raktár „készlete” még mindig többszöröse a láthatóknak, különösen a modern magyar anyag hiánya feltűnő.

De a városban található kiállító helyiségek sem kevés érdeklődőt vonzottak az elmúlt hónapokban: kitűnő művészek szépen válogatott, izléssel reprezentált anyaga került és kerül a látogatók és helyiek elé.

A *Balassi Bálint Múzeum* áprilisban az Esztergomban élő *Végyvári I. János* festő tárlatát rendezte meg. Az ismert művészről többször szó esett ezeken a hasábocon;

a két múzeumi teremben ezúttal Végvári utóbbi néhány esztendejének legjava felvonult: történelmi és folklorisztikus ihletésű képek sora, az olaszországi tárlatokról időközben hazaérkezett temperák kitűnő darabjai. A kiállításnak sikere és remekművű katalógusa volt, méltón nyitotta meg az ünneplő város nyári képzőművészeti programját.

Ezt a bemutatót a Múzeumban *Ferenczy Béni* kiállítása váltotta fel: néhány plasztikai alkotás és sok rajz, akvarell. A „mindenség-szelidítő mester” (Illyés) alkotásait látni mindig kivételes öröm: a világ, önmaga és betegsége felett diadalmas alkotó példázata. Ferenczy Béni az öt versben és prózában egyaránt köszöntő Illyést igazolta, nincsenek elfakult és „korszerűtlen” művei: az emberi csoda mindegyre idősebb.

Az ismert és ismét örömmel látott kisbronzok mellett (az expresszív Noémi-büszk – 1917; Játszó fiúk – 1947; Aranykor – 1959) láthatunk itt néhány ritkán szereplő korai portrét is (Lukács József – 1925). A még hildenbrandi szellemben megformált néhány portréfej tette külön művészettörténeti érdekességüvé az ünnepi reprezentációt. Hitelt és motivációt nyújtott a pálya sokszor kiállított és elemzett folytatásának (Miklós – 1937; Juhász Ferenc – 1955. stb.). A nemes szépségű Babits síremlék (1954) néhány esztendeje már az esztergomiakat is fogadja: másolata a könyvtár olvasótermének falába került.

Az örömmel és ismerősként üdvözölhető rajzok és akvarellek, a mindenkor meg-rázó Bartók-portré (1936), jó pár csodálatos akttanulmány – köztük egy 1955-ben született, zöld alapú, fekete kortúrokkal megfestett, fauve hatású, júniói Ülő akt! –, néhány tájkép mellett végül a végzet és pusztulás felett aratott győzelem glóriás bizonyítékai: a bal kézzel festett, reszkető vonalú, színes virágcsendéletek.

Sajnálhatjuk, hogy a tárlatra kevés kisplasztika érkezett. Változatosságuk még inkább mutatta volna a mű teljességét. Annak az embernek a művét, akit felmutat összetéveszthetetlenül akár egy ujj lenyomata a bronzban vagy a terrakottában, ugyanígy egy íves ceruza- vagy egy tétova ecsetvonás.

Ferenczy Bénével néhány hétre a múzeum termébe a megtörhetetlen Szépség, a tiszta Értelem és az elpusztíthatatlan Élet költözött.

A pár éve működő *Zodiakus Klub* a tavaszon eddig két bemutatóval ünnepelt: előbb tizenöt helyi művész néhány alkotását elénk táro kollektívvel, utóbb Lengyel Lajos fényképeivel.

A közös bemutatkozás feltűnő sajátossága az aránytalanság volt. Szűrkesége is, a meghívásos tárlatra nem minden arra érdemesíthetőt kértek fel, a meghívottak némelyike aránytalanul sok, más kevés művel szerepelt. Grafikákkal, olajképekkel, batikolt anyagokkal és kerámiákkal, vörösréz-domborításokkal mutatkoztak a helybeliek. A tárlat kedves színfoltja az ifjúság jelentkezése volt, a szép katalógus anonim bevezetőjének jó néhány nyelvi és sajtóhibája bosszúságot okozott. Volt még közöttük helyesírási is. A művek közül kiemelnénk néhány Végvári-képet, Barcsai Tibor grafikáját, Prunkl János eredeti színélményeit, Szentessy László, Kántor János sejtelmes papírmetszeit. Végül is úgy tűnik, a csonka gyűjteménnyel a város szép lehetőségét hagyott kiaknázatlanul.

A Magyar Nemzeti Galéria kiállítása után *Lengyel Lajos* fényképei Esztergomban bizonyították a művész és műfaja önállóságát, eredetiségét és humanizmusát. A tipográfus Kassák Munkakörében, világhírűvé lett társak között kezdte a fényképezést. Szociófotói (1930–38) erős nagyításban kerültek a falakra, megrázó élményt, ellentmondásos múltat mutatnak és közvetítenek. Egy letűnt világ palackpostái a felvételek, nehéz emberi munka, kegyetlen sorsok emlékdarabjai. A szűrös kavicsokon mezítláb lépkedő lázadók álmaira kövér lovasrendőrök vigyáznak, a hatalom rongyokba és éhségre kényszerített, csontig kiszáradt milliók felett uralkodik. A könyvművész sokszor említett „klasszikus nyugalma” ezekben a fényképekben erőteljes, igazságos és expresszív ítélkezésbe vált, ugyanígy a sokszor groteszk, a nagy ellentétekre épült, a bemutatott borzalmakkal vérlázító politikai plakátmontázsokon.

A fotókompozíciók műfaja a harmónia, a szilárd tárgyi rend eszmeiségét sugallja elénk. Különösen tetszett a témájában Derkovitsra emlékeztető halas csendélet, végül

is Lengyel fotói Derkovits mellett sokszor József Attilát is elének idézhetik. A Külvárosi éj, a Téli éjszaka ezekben a fényképekben nyerhetne egyenértékű illusztrációt.

Kár, hogy az utóbbi esztendőök fotókompozíciói kissé elhagyják a korábbiak elemi erejét: a tárgyak kényszeredett csoportokba rendeződnek, eltűnik az elébb sejthető spontaneitás. A művek láthatón inkább átmenetet képeznek a fotográfika felé. Ennek a műfajnak Lengyel az egyik legismertebb hazai mestere, magas színvonalon ápolja és építi tovább a szép hagyományokat (Kassák, Moholy Nagy, Man Ray, Kepes, Licsickij stb.). A cím nélkül szereplő művek között leginkább a feszes, geometrikus indíttatású fotogramok tetszetek, néhány közöttük Kassák olajképeinek tiszta formáira emlékeztető.

A helyi *Művelődési Központ*ban esztendeje egy művészetkedvelők klubja működik, amely irodalmi estek és előadások mellett ismert képzőművészek (Bálint Endre, Anna Margit, Kassák stb.) diavetítéses bemutatását, néhány helyi művész mellett fiatal festők reprezentációját vállalta feladatának.

Az első kiállítást *Fajó János* geometrikus ihletésű temperaképeiből és térplasztikáiból rendezte meg. Fajó absztrakciója rendre és szigorú harmóniára sarkall, szépen összefogott és összecsengő színvilága derűt és örömet áraszt, a tárlat újszerű megrendezésében is emlékezetes marad. Fajó új értelmet és új világgépet ad a konstruktivizmusnak, képei magas szín- és formakultúrájukkal tisztítják a szemet és képzeletet. Pszichikai erejük és művészi gondozottságuk egyaránt meggyőző, rendet teremthet a tudatban is.

A tárlatot *Szilágyi Ildikó* ötvös és *Galambos Tamás* közös bemutatója követte. Galambos mesélő kedvű, neoprimitív és kissé a szürrealitás felé hajló képei groteszk történelemfilozófiai leckéket (Átkelés a Vörös-tengeren, Fehér szarvas stb.), a szecesz-szió zsúfolt játékoságát (Órás-, Virágosbolt), kedvesen gyermeki játékvilágot (Céllövölde) tárnak elének, a művész nő fémtárgyai (tálak, ékszerek, dobozok, két kislapsz-tika) a hagyományos mesterség és modern formák, a fém és kavicsok életerős kapcsolatait. A kiállításon szereplő képek virágokkal, fákkal, színes és buja növényzettel, esetlen és groteszk emberi alakokkal, ártatlan bűnhődőkkel és ártalmas ítélkezőkkel eleven világa ironikus, a festő jellegzetes átértékeléseiben az események fonákját ragadja meg. Oldott, áradó kedvvel mesélő, ugyanakkor racionális, felnőtten és tisztán látó művész világa ez, egy epikus és filozofikus ihletésű szellem kedves és szelíden hullámzó humora árad a képek felől. Az ötvös alkotásai a ráció és az emberi következetesség harmóniáiban találkoznak a festő képeivel, kellemes és tiszta kölcsönhatásban mutatják a modern szellem győzelmét korábbi, szegényesebb önmaga és a halott anyag felett. Egyformán tisztelve mindkettő előéletét.

A pápai illetőségű *Heitler László* tárlatán a dunántúli falusi „városkép” kap nosztalgikus és művészi megfogalmazást: pannon parasztházak, a Balaton-felvidék sajátos építészete a legnagyobb élmény a festő és általa a néző előtt. Jó érzés a meggyőző és szép képek között járni, egykor volt és ma már csak emlékeiben élő kedves világ nyer modern értelmet és formát a hivatott festő tolmácsolásában. Művészi erejével ébreszt elsüllyedt emlékeket.

Orvos András kiállítása zárja a „tavaszi–nyári évadot”. Különös festő: a virág-szirmok színességét felfokozva és erős nagyításban elének táró furcsa és jó hangulatú képeivel. Sajátos és erőteljes pop art épül Orvos tudatában és a mikroszkópikus méreteket felnagyító ecsetje alatt: a zárkózott ember a természet szépségeivel kíván hatni az érzelmeinkre. A virág szépsége önmagában is téma lehet (érzelem), de ezekben a kivágatokban és felnagyítva a szelídség és szeretet humánus értelmű példázata.

A megnyitókat rendszerint a kiállító művészekkel folytatott beszélgetés követi: a klubban festői hitvallások és korrekt képelemzések hangzanak el, kellemes formában adva lehetőséget a festőkkel és a szándékosan sokféle válogatott kifejezési formákkal való ismerkedésre.

Távolságok

I.

*A tenger
zúg.*

Messze innen.

*Tajtéktömbök a fehér falak,
szikráznak torlódóan.*

*Sirályként száll föl a székről
levetett patyolat ingem,
fekszem
keserű sóban.*

II.

*Sziklás, szakadékos
tengerpart az ágy.*

*Hajad
örvénylőn árad, apad,
súlyosan csobban hold elé,
kagylókon zuhog át.*

*Hallom a barlangokat:
visszaszipantják,
kiengedik,
gurguláztatják a hangokat.*

*Megcsöndesednek
reggelig.*

III.

*Azután már csak
(bizonytalanul)
egy hamutartó csigavonala.*

*Mohosan gurul,
csörög ide-oda,
míg kiveti a csend,
a vekkeróra.*

IV.

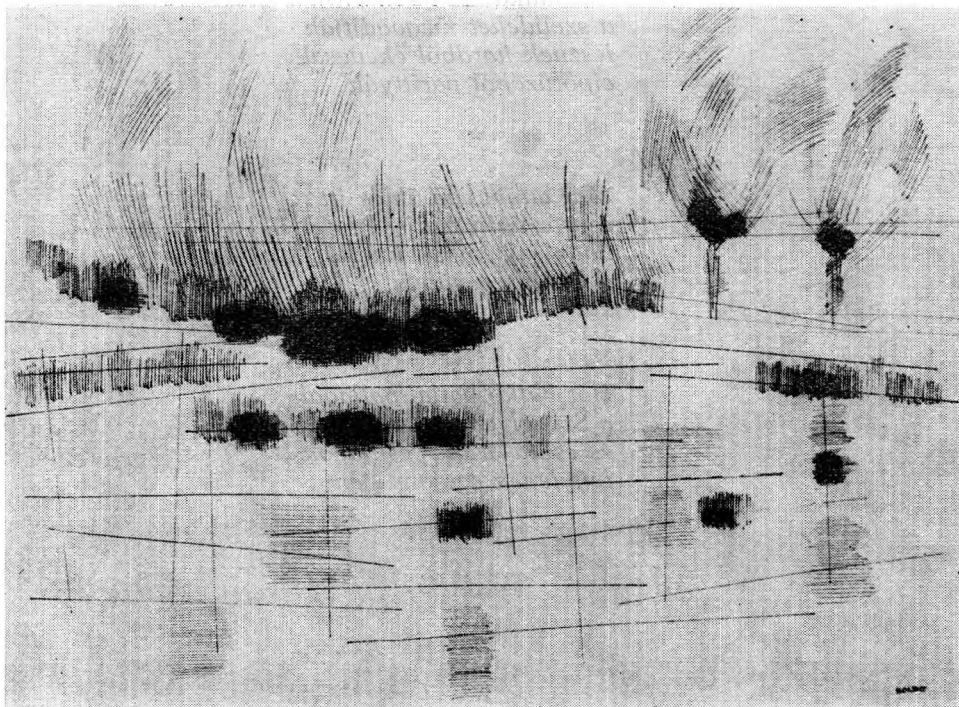
*A világ is
partra sodorva.*

*Mintha
– csőrével az iszapban --
hinárral font
delfincsontváz volna.*

Költögetheted!

*Magadat is
hogyan ébreszd?*

*Messze a tenger.
Tőlem távol élsz.
Magamtól távol élek.*

Négysorosok

*Milyen szél hozza ezt a szomjúságot
Mit semmi víz nem olt el teljesen
Szájpadlásom kiégett úti árok
tapló tapad kiszikkadt nyelvemen*

*

*Voltam fehér holló
lettem fekete bárány
károgy fehér holló
fekete bárány kárán*

*

*A vadakat megszelidítik
a szelídeket megvadítják
lesznek kardból ekevasak
cipőfűzőből parittyák*

*

*Már annyi éve üldöz itt
a prózaiság vádja
hogy szivemben kiütközik
a költőiség vágya*

*

*Hát balla- balla- ballagok
a Szegélyek Szegélyén
és csilla- csilla- csillagok
fénylenek sorsom éjén*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

„IFJÚ NÉZŐK SZÍNHÁZA”

Az utóbbi években Európa-szerte a gyermekszínháznak, az ifjúság színházi nézővé nevelésének ügye került a színházművészeti, színházpolitikai gondok centrumába. Magyarországon közismert lemaradás van e tekintetben, hagyományaink alig vannak, a budapesti Bartók Színház is működése kezdetén tart. Akármint is, a pécsi színház a *legelsők között* ismerte föl, hogy „sem a közművelődési színházról, sem a közönségnevelésről nem lehet e nélkül szólni”. A pécsi Gyermekszínház 1966 óta működik; a tavalyi kényszerszünet után idén ismét feltámadt és két produkciót játszott nagy szériákban. A márciusi forradalmi ünnepek, a Petőfi-ünnep idején pedig egy „müSORON KÍVÜLI” előadást (Novotny Gergely: *Az országutak iskolája*) hoztak színre a városi diákközönség kedvéért.

Az ifjúságnak szóló színház – friss francia elnevezéssel: az Ifjú Nézők Színháza – összetett kérdéskörét még vázlatosan sem érinthetjük, csak néhány alapvető törvényszerűségére szeretnénk emlékeztetni. A fiatalok és a színház kapcsolatát illetően minden szakember egyetért abban, hogy a fiatal közönség *mást* vár, mint amit a színházak hagyományos formanyelven közvetítenek; – hogy az előadásoktól első sorban *gondolkodtató* élményt várnak; – hogy *togékonyabbak* az eszmei, erkölcsi hatásokra, mint a felnőttek; – hogy „a legkisebb lazulásra, hamis hangra reagál” ez a korosztály (8–18 évesek), ezért „nekik kell a legkomolyabban . . . legfeszesebben játszani” – mint Sinkovits Imre mondta; s hogy „az ifjúság és a színház kapcsolata nem kis részben a *hivatásos nevelőkön* múlik” (lásd a SZÍNHÁZ 1972. 9. és 1973. 3. számában Földes Anna kitűnő cikkeit).

A pécsi Gyermekszínház *műsorválasztását* a jóízlés, a fiatal közönség fogékony-ságának ismerete jellemezte. Lényegében jól értékelték a gyerekek vonzódását a költőivé oldott erkölcsi tanítások, a pozitív magvú kamasz-romantika iránt. (*A miló idő hegedűje*, illetve *Tom Sawyer kalandjai*). Az előadások *formanyelvét* tekintve viszont már nem beszélhetünk pozitív kiegyenlítettségéről. Pl. a jobb sorsra érdemes *Tom Sawyer*-produkció (kitűnő választás különben!) a formai konvenciókban rögzült „színpadiasság” megvalósulása volt, hamisítatlanul festékszagú, illuzionista színház. A falatnyi színpadra nagy kinnal utcarészletet, temetőt, Robinson-szigetet „varázsoltak”. A nevezetes kerítést pontos szakipari munkával végigmázolták (a festéktócsákban az előadás végéig csúszkáltak a szereplők). *Karinthy Márton* játékos-sá fűszerezte az előadást, de nem a darabot játszatta el, hanem az ötleteket és a történet romantikus, „történeti” rekvizitumait. A drága Polly néni, a prűden ostoba lelkész és a többiek ruhájából eredeti 1860-as dohszag lengett. (A habos, loknis Becky-baba falrengető giccsében pedig Lakner bácsi ideálja támadt fel.) A sűrűn felhangzó jazz-ritmusok ebben az aprólékosan korhú miliőben az aktualizálást nem oldhatták meg, inkább stíluszavart okoztak. Régi kételyünk, hogy a Gyermekszínház és a Kamarszínház mechanikus egymáshoz rendelése nem mindig szerencsés. A többnyire extenzív történetek és játék ennek a térnek a közel-perspektívájában a meztelen pórusait mutatják, az átképzeléses kamasz-élmény természetes költészetének kibontakozását inkább gátolják, mint segítik. Pedig a Tom Sawyer-történet erre elvileg, materiájában kiváló lehetőséget adott volna. – Mindenki tudja, hogy a gyerek a legfogékonyabb, legaktívabb közönség, mindent kitalál. Éppen ezért a legkevesebb eszközt felhasználó, a fantáziájukat és együttjátszásukat igénylő kifejezésrendszert a Gyermekszínházban bevezetni már nem formabontás, nem kísérlet, aktuális művészeti

„hadparancs”. Sikerét már a pécsi színház is kipróbálta, pl. a *Bűvös erdő* előadásával. Ha valahol, hát itt – el a díszletekkel zsúfolt, festett-sminkelt illuzionista színházról! Meg attól a színházi rossz-szokástól, hogy a sorozat-előadások egyre lötyögősebbre taposva laffognak a széria grádicsain. Mindez nem érinti azt a tényre, hogy egyes művészekről itt is jó, sőt nagyon jó alakításokat láthattunk. A Tom Sawyernél maradván pl. *Sólyom Kati*, *Marsek Gabi*, *Szabó Tünde*, *Vajda Márta* energia-emésztő, fegyelmezett munkáját dicsérszünk kell. A közönség lelkesen, buzgón szurkolt kedvenceinek, Tomnak, Hucknak és a többieknek. Ez is a Gyermekszínház művészi, izlésnevelő funkcióinak fontosságára figyelmeztet.

Az országutak iskolája a nagyobb diákközönségnek szól – volna. Ha ti. megnézik. Azt végre tudomásul kell venni az így vagy úgy nevelő intézményeknek, szervezeteknek, hogy amit kötelezővé tesznek, vagy amihez ingyen jegyet nyomnak a diákok kezébe (jutalmul!) – az eleve gyanús és elkerül. Az iskolai (és nemcsak iskolai) közönségszervezés mechanikus módja legfeljebb pénztári eredményekhez jó, valódi kapcsolatot a színház és a diákság között nem teremt. Emlékeztetni kell a *tanári befolyás* tényezőjére, ha csak utalva is az okos felismerésekre, javaslatokra, melyek ezzel kapcsolatban elhangzanak, de hihetetlenül nehezen szűrődnek át a gyakorlatba. Az érdeklődés hiánya ebben az esetben is a nem megfelelő orientálásra vezethető vissza. A fiatalok pedig sokan kihagytak egy főképpen számukra tanulságos élményt. A Novotny-darab ugyanis a fiatal Petőfi „istentül, embertül elhagyott” éveit irodalomtörténeti leckéből átélhető, átérthető életfolyamattá eleveníti; egy nagy megnevelésként hiteles emberi, erkölcsi példát bont ki. Még akkor is, ha épp a fiatalok eszme-érzékenysége számára egy kicsit eredetibb, összetettebb ábrázolás könnyen többet nyújthatott volna. – A moralitásokból ismert, költői drámaszerkezetben kétféle magatartás, világnézet szembesül elvekben és ítéletekben, nem direkt cselekvésben. A *megalkuvó, szolgálalkú tespedés* világát képviseli a külső szereplők sora: kicsinyesek, önző filiszterek, álbarátok, maradiak, riadozó jólelkek; a másik oldalt a fiatal költő, aki *ezek ellen lázad* egyelőre egyéni magatartásával, de társadalmi igényekkel. Ennek a drámaépítésnek megszokott velejárója a jelképiség; történés és szereplők többnyire *szimbolikus* értékűek. Itt is, de a szimbólumok jelentéstartalma nem mindig tisztázható. A fiatal vándort két szellemlény kíséri útjain, ám szerepük és minőségük mindvégig bizonytalan. Valódi funkciójuk szerint pozitív, illetve negatív erőként kellene harcolniuk a nagytróró, ifjú emberért. De ilyesfajta tartalmaik folyton összekuszálódnak, megjelenésük egyformasága is zavarba ejt; szóban és viselkedésben egymással enyelegnek; ezen túlmenően: a történésben közvetve sem vesznek részt, csupán kísérik; senkire nem hatnak, a főhősre sem, pedig irreális-mitológiai származásuk indokát ebben kellene megkapjunk. A másik pont, ahol némi hiányérzetünk maradt: a Petőfi-oldal eszme- és magatartás-tartalmainak ábrázolása. A túláltalános megjelenítés – többetakarásnál, magasabb eszméknél, szabadság-jelszónál többet nem mond – a nemalkuvás pusztán akarati megnyilvánulásait, a fiatalkori lázadás sztereotípiáit használja csak, pl. a „feladatok” megszállott emlegetését. Nem e „feladatok” tételes kifejtését hiányoltuk, csak mélyebb *értelmi és érzelmi* konkrétumát, annak a tisztánlátó valóság-felismerésnek, kifejezés- és változtatás-igénynek a megjelenítését, ami megértetné, hogy az „aut Caesar, aut nihil”-célkitűzés nem csupán vakmerő, de zseniálisan *reális* is volt. Mert ez lényeges. Manapság a fiatalok természetes kitűnni-akarása legtöbbször művészi aspirációkban jelentkezik. Özönével vannak az ifjú, önjelölt költők, festők, színészek. Nem olyan jelenség ez, amit egy túláltalánosított példa széles értelmezhetőségével igazolni, erősíteni kellene. Ha a fiatal Petőfi lázadásának ábrázolásából hiányoznak azok a megkülönböztető vonások, melyek ezt az „életkori sajátosságot” egy nagy tehetség és erkölcsi egyéniség aurájába helyezik, a kapott kép kevesebbet mond a szükségesnél.

Sík Ferenc rendezését az a törekvés határozta meg, mellyel érvényre kívánta juttatni a darab sajátos felépítésének és nemes nyelvi anyagának szépségeit. Az „ellenoldal” leleplezésében halmozta az ötleteket és a gyilkos jókedvet, Petőfi körül minden érzélgés nélkül bontotta ki a „nyomor” és a „lelki fájdalom” támadásait, meg az ő póztalan hősiességét. A szellemlányok mibenlétét, színpadi rendeltetését ő sem tisztán

tázta, ennek ellenére is biztosan egyensúlyozta az előadást a reális játék és a költői átélés látomás-szintje között. A fiatal *Szegváry Menyhért* ideális Petőfi volt. Az ábrázolás egyoldalúságát személyes bájjával oldotta föl, ennek köszönhetően Petőfije nem megszállott akarnokot, de egy félelmesen tiszta és megejtően ifjú embert állított elénk. Önfeledten vidám és tragikusan szenvedő tudott lenni, csak a szenvedélytől átfűtött értelem színeit nem kaphattuk tőle, ez hiányzott a darabból is. – Az előadás stílusa, hangja jól megközelítette az Ifjú Nézők Színházának előbbiekben említett „törvényeit”, s ha szervezési okokból nem is volt teltházakban kifejezhető sikere, olyan kezdeményezés volt, amit folytatni kellene. Nem felejtve ugyanakkor azt sem, hogy „elsősorban nem ifjúsági színházra van szükség, hanem színházbajáró ifjúságra” – ahogy Aczél elvtárs kifejtette. Ezzel nem ellentéteket jelölt, hanem a tulajdonképpeni célt rögzítette.

SZOVJET DRÁMÁK CIKLUSA

Az *Ellenségek* előadásával klasszikus és mai szovjet drámák ciklusa kezdődött Pécssett. A ciklus három év alatt öt dráma bemutatását jelenti, a jövő évad elején Majakovszkij szatirájával, a *Poloskával* folytatódik. Az előadások mellett a szovjet színházművészet közelebbi ismertetése is szerepel a programban, pl. egy kiállítás révén.

Gorkij műve szinte kínálkozik effajta vállalkozás nyitányául. Ahogy *Az anyával* a szocialista regény, az *Ellenségekkel* a szocialista dráma született meg. Itt lépett először tisztán, kifejlett valóságában színpadra a század történelmi konfliktusa, a forradalmi munkásosztály és polgári kizsákmányolóinak sorsfordulóhoz érkezett antagonizmusa. A darab az érlelődő forradalmi helyzetet ábrázolja, és nem magát a forradalmat, ezért nincs jelentősége számunkra annak, hogy időben az 1905-ös forradalom idején született és nem a nagy októberén. Ha valamiben érződnek a még „korai” viszonyok, hát abban, hogy a forradalmárok – főképp Szincov – alakjában Gorkijnek még nem sikerült egy nagyformátumú, emberi gazdagságában is perspektivikus hőst teremtenie. A megütköztetett két világ közül a Bardin család képviselte felbomló, félféudális-kapitalista múlt ábrázolásában Gorkij élesebb, keményebb vonásai mögött is ott dereng a csehovi örökség árnyalatossága, amit mozgásba hoz és polarizál a robbanás-kész situáció. A jövő világának, a forradalmár munkásoknak az ábrázolásában hagyomány még alig állt Gorkij előtt, maga az új embertípus is ekkor formálódott a történelem kohójában. A munkásszereplők csoportjukban, a forradalmi tudat kollektív erejével jelentik a konfliktust teremtő tényezőt, nem egyéni képviselőikben. Az előadások veszélye mindig abból adódik, hogy a „múlttól való búcsú” a Bardin–Szkrobotov kör sokféle személyiségének fénytörésében érzékletesebbé, eseményesebbé válik, mint a jövő birtokosainak igénybejelentő föllépése. Annál inkább, mert az utóbbiak szilárd nyugalomával – „nincs is mitől félni” –, patriarchális és aszkétikus közösségi viszonyainak harmóniájával szemben amazok nyugtalan, önazonosságát veszített, ambivalens értelmi és érzelmi világa sokkal csillogóbb színészi lehetőségeket ígér. Csakhogy az *Ellenségek* dramaturgiáját mégis a történelmi konfliktus szabja meg; ezért van, hogy az ellenség-viszonyt tartják rendszerint legfontosabbnak eljátszani.

Mikor *Dobai Vilmos* 15 éve rendezte Pécssett a darabot, maga is ezt az utat követte. Most elsősorban a történelmi helyzetbe került emberre figyelt; arra, hogy itt és ekkor mivé válnak a különböző szereplők. „Ember és forradalom viszonya”-t kereste az előadásban, messze elkerülte a történelmi közhelyek rálátását és magyarázat-szintjét. Az alapkonfliktus színrevitelében azonban a dráma érverése ki-kihagyott. Ugyanis a forradalmárok viszonya a forradalomhoz szinte egységes és változatlan a dráma folyamán; szilárdabbá lesznek, egységbe kovácsolódnak, de egyéni mozgásuk ebben a tekintetben jóval kevesebb, mint pl. a másik oldalon Zahar Bardiné, aki liberális-joviális úrból „kénytelen” elnyomóvá lesz, vagy színész-sogórnőjéé, aki független szellemű, gunyoros szépasszonyból igazságok és kötöttségek közt vívódó

szenvedő emberré érik, vagy unokahúgáé, aki a gyermeki igazságérettől a történelmi igazság vállalásáig jut el. A személyes drámák feszesre fogott kidolgozása egy sor nagyon szép részletet, felizzó jelenetet hoz az előadásba, de az érdeklődést – szükségképpen – az ellenoldal viszonyainak alakulása felé vonja. Hozzáadódik ehhez, hogy a munkások jelentőségét a szereposztás sem támogatja. A jó példa pedig azt igazolja, hogy érdemes lett volna valamilyen színészi ráadással élni. Pl. a fiatal Grekov azért emelkedik ki ezúttal, mert *Szegváry Menyhért* a kevés szöveg és helyzet ellenére belülről tudja átvilágítani ezt a hetyke, fiús, mégis férfias nyugalmú kedélyt, aminek alapja a halálos-komoly elkötelezettség. *Mendelényi Vilmos* (Rjabcev) egy jó színt hozott. A többiek bizony naiv sablonok maradtak. Ifjú *Körmives Sándor* halk, kevésbé dinamikus, pedáns lénye nehezen képviselhet „született vezető egyéniség”-et; Szincovot rokonszenves, kicsit száraz komolykodóvá szűrkitette. Szincov főlényes értelmének, erkölcsi erejének kifejezésére nemcsak a szorosan vett konfliktuspillanatok alkalmasak, hanem pl. az a motívum is, hogy férfias vonzerejével hat az okos, fanyar Tatjánára. Kiváló lehetőség az ábrázolásra, hisz a vonzerőnek is lényeges eleme forradalmi tudatossága; ő ismeri az ember cselekvő önfelzabarádításának titkát, s Tatjana ezt megérzi benne. A színpadon azonban ez az összetett emberi tartalom nem kelt életre. – A másik oldal spektrumán tüzes, mély színeket, néhány felfedezésszerű árnyalatot sikerült Dobainak kikeverni. *Torday Teri* (Tatjana) vibrálóan izgalmas asszonyi vergődése nem egyértelmű utat jelez, nagyság és konvenciók közt keres kitérést. *Szabó Tünde* (Nágya) cserfes nyelvelése az igazságkereső szenvedély fokozatain emelkedik történelmi felismeréssé és állásfoglalássá. Jakovban (*Győry Emil*) a ronccsá omlott érték tragikumára ragad meg. Illetékes helyére került most a fasisztoid szörnyeteggé fejlődő Nyikolaj *Kézdy György* jól súlypontozott alakításával, és Pecsényigov (*Linka György*) is több volt szenilis-gonosz vénembernél, a militarizmus vak ostobaságát képviselte. Zahar Bardin viszont jelentéktelen maradt, mivel *Szabó Ottó* elfelejtette eljátszani azt, hogy e tétova jóember mégis kizsákmányoló, hogy csak izlését sérti a terror, de „ha egyszer megtámadnak, védekeznünk kell”. Ki tudja miért hordott Molnár Ferenc-maszkot, ami éppoly zavaró, mint *Vajda Márta* (Szkrobotovné) mosolyt-fakasztó Kleopátra-parókája?

A bevezetésül és befejezésül felviláglo, egykorú forradalmi háttérkép vetítésével, meg főképpen a végén hosszan kijátszott forradalmi tablóval Dobai erős hangsúlyt tett a szembenállás mozzanatára, de ezek az illusztratív eszközök nem helyettesíthetik a drámai történet polarizációs sodrását, ami az előadást egészében nem töltötte meg. Azok a rendezői elvek, melyek a tavalyi Gorkij-produkcióban (*Az utolsók*) helyükön voltak, azért nem funkcionálhattak most is azonos eredménnyel, mert a forradalmi konfliktus ábrázolása, dramaturgiája a két darabban eltérő. Itt a két konfliktus-oldal megtestesülten a színen van, közöttük izzania kell a „történelmi térnek”.

A történelem időnként elháríthatatlan kérdéseket tesz föl. Az ember azzal dönti el a sorsát, hogy felismeri-e a kérdést, érti-e és hogyan válaszol rá. A kitérés nem ment föl a felelősség alól. Az *Ellenségek* ma főként erről beszél, ezt tudni ma is szükséges.

FÖLFEDEZÉS AZ ÉVAD VÉGÉN

A XX. századi dráma klasszikusai közt a pécsi színház hagyományosan „favorizálja” Gorkijt, és úgy tűnik, hogy O’Neill-lal is hasonló viszonyra törekszik. Az *Amerikai Elektra* 1964-es előadásán kívül néhány éve egy késői darabját (*A költő és üzlete*) hozták színre, most a 20-as évek derekán írt *Marco Polo milliói*-t, mely eléggé elhanyagolt, elhallgatott drámája az író korai korszakának.

O’Neill egyik fő témája van itt jelen: az anyagi haszonra koncentrált önzésnek mint a kapitalista civilizáció (az amerikai életforma) esszenciájának, az „amerikai milliomos”-mitosznak a leleplezése és elutasítása egy tiszta és mély humánus – költészet, szerelem, bölcsesség – nevében. Marco Polo, „a mi keresztény civilizációnk hús és vér terméke” harmatos, szerelmes ifjúként indul el Keletre, hogy az úti kalandok, majd a Kubláj kán szolgálatában eltöltött évek során egyre inkább

olyanná sivárodjon, akiről a tündéri Kokacsin szerelmes reményei fogytán elmondhatja: „a jóllakott önelégültség bálványa”. Marco a kizsákmányolás leleményeiben utolérhetetlen, a gazdagságtól, anyagi bőségtől mámoros, sikeres üzletember; a kultúrában és minden nem közvetlen anyagi hasznosságú életjelenységben zavaró tényezőt lát, amit jobb a köz- és magánéletből kiiktatni. Nagy utazásának mérlegén egyfelől: kitalálja a papírpénzt, az újabb és minden eddiginél nagyobb profitteremtés eszközt; kitalálja a puskapor ágyúban hasznosítását, újabb és minden eddiginél nagyobb haszonterületek megszerzésének eszközt; Európába hozza a selyemhernyót, egy új ipar és minden eddiginél nagyobb haszon biztosításának eszközt; – másfelől: a szépség és a gondolat humánümérlelő élményeit nem ismeri, lemond róluk; a szerelem legnagyobb, vakmerően szép lehetőségét, ami kéznyújtásnyira van előtte – észre sem veszi, Velencében öreg és kövér Donátája jut osztályrészéül, no meg a tengernyi vagyon, a milliók és a semmivé sorvadt emberség szellemi, erkölcsi sivataga.

O'Neill darabjának eszmei háttérében ott van a humanista polgári értelmiség nagy veszteségélménye, amivel az első világháborút követően a „keresztény civilizáció” belső széthullását felfogta, s a vele szemben – főképp Amerikában – előretörő üzleti „erények” triviális alacsonyágától elundorodott. Egy új elvi konstrukció lehetséges szellemi és etikai forrásait keresve, sokan az „ázsiai bölcsesség” mítoszai-ban próbálták ezt megtalálni. O'Neill a problémát – ekkor legalábbis – filozófiai, de nem társadalomfilozófiai, inkább etikai síkon látta, ebből eredően némileg szűkösebben és pesszimistikusabban, mint ez történetileg reális volt. A pozitív, cselekvő kitérés alternatívája itt föl sem merül. Mégis: kritikája amilyen éles, olyan igaz; következetes művészi, erkölcsi szenvedélyében hiteles költészetté általánosul. A *Marco Polo milliói* egy nagy író drámája, a költői vízió ereje élteti. Ha dramaturgiai képlete O'Neill életművében rendhagyó is, a drámairodalomban tk. nem az. A filozófiai indíttatású „drámái költeményekkel” tart közeli rokonságot.

Ennek a költői vízióknak a színpadi megvalósítását az ábrázolás kettőssége állítja nehéz lecke elé. A történet tényyszerűségei, de a mesei absztrakció maga is bizonyos fokig kívánja az attraktív megjelenítést (innen a látványosság csapdája), viszont az emberek közötti történések bensősége, a költői filozófikum a koncentrált, intim légkörű színház igényét támasztja. A szép pécsi előadás elhárította a pompázó látványosság kísértéseit, a nehezebb utat választotta. *Sik Ferenc* rendkívüli technikai ügyességgel, nagy mozgásfantáziával, izléssel olyan stilizált színpadi rendszert teremtett, mely remekül megfelel a darab ürügy-történetiségének. Nincs keleti revü, sem velencei, a párhuzamba állított két világ tartalmi-magatartásbeli kontrasztjára kell figyelni. (Siknak jó segítője volt *Vata Emil*, aki egy pompásan tagolt, artisztikus és sokféle színhelyet kielégítő színpadi teret hozott létre, csak a kamara-jelleg „nem fért el” benne. Kevésbé tetszett a jelmeztervező túlzott puritánsága: minden szereplőt dísztelen, szürke mezbe bújtatott.) Sik a darab *társadalombírálatát* poentirozta; egy gátlástalan, mai-üzleti Polo-világot mutatott és egy finoman archaizált-orientalizált humán világot. Valószínű, hogy a darab aktuális mondandója akkor is tisztán szól, ha a Polok nem formáznak egészen mai, üzleti vagányokat, mégis – Sik aktualizálása a darab tendenciái szerint jogos. Kérdés csak az, hogy ezekben a kedélyes vigécekben nem lett-e enyhén súlytalan maga a Polo-magatartás. A darab ennek társadalmi-emberi förtelmét kívánja megmutatni; ehhez a mai kapitalisták keményebb, gyilkosabb ábrázolása lett volna célravezetőbb. Az ifjú Marco „fejlődését” is ez tenné félelmesen érthetővé és szükségszerűvé. A fajsúly-csökkenés a játék izgalmát is visszafogta, elvékonyította a darab költészetét. Ősi „titok”, hogy a költői jelképek a maguk utalásaival teljesebb jelentést adnak, mint a szimpla konkrétumok. Az előadás másik – ettől nem független – hiányossága, hogy a bensőséges emberi pillanatok színpadi légköre csak esetenként, személyhez kötötten születik meg; elsősorban a Kokacsint vendégként játszó *Pálos Zsuzsa* színészi ereje révén. Igaz, Kokacsin virágszerű lény maga a szerelem és költészet, de alakítóján keresztül manifesztálódhat csupán. Pálos Zsuzsa egy sorsot játszik el, egy vereségében felnövő emberi sors értékőbbségeit, s ebben jelképpé is emelkedik. Keveset

mondunk azzal, hogy kifejező a mozgása, nemesek a gesztusai, különös hangjai vannak, törekeny és acélos. Ami több: mágnessé lesz körülötte a tér. Szavai csak jelzései olyan lényegi tartalomnak, mely mögülük, színészi jelenlétéből sugárzik. *Paál László* keleti bölcse azért volt jó, mert nem mindentudásból, filozófus-modorból, de emberismeretből, iróniából, nyugalomból és szeretetből szötte a bölcsességét. *Mádi Szabó Gábor* a düh és fájdalom közt gyötrődő emberként volt hiteles. *Szegváry Menyhért* Marco Poloja ügyes alakítás, de kevesebb az o'neilli alaknál. Drámailag kevesebb. Nincs híjával a fiatalos kedvességnek, mely érthetővé teszi az iránta megnyilvánuló rokonszenvet és reményeket a „lelkét” illetően, mégis jóval egyszerűbb, súlytalanabb, hogyszem jelentékeny lehetne. Marco erkölcsi léte a darab szerint emberség és embertelenség borotvaél-határán táncol egészen addig, míg végre belenéz Kokacsin szemébe, már-már emberré lesz, de a „Millió!” visszarántja, most már visszavonhatatlanul. Szegváry Marcojából hiányzik a vibráló több-lehetőség, süket érzéketlensége kezdettől túl „kész”, befejezett. Mikor a meghódított tartományban „rendet tesz”, kizárólag a haszonszerzés alpári praktikuma vezeti, de nem érezzük, hogy egyben a maga halványuló, jobbik énje ellen is harcol. A rendezés intenciói szerint egy gazdag, mai burzsoá-csemete pökhendiségét, szegyéntelen önzését is hozzákeverte Szegváry Marco egyéniségéhez, s ettől nagyon eleven ez az alak, csak a darab rendszerében nem fedi a költői jelkép körvonalait. A két idősebb Polot életrekelte *Szabó Ottó* és ifj. *Körmives Sándor* alakításait is ugyanez jellemzi.

O'Neill nem tért vissza többé ehhez a fajta drámához, de komor társadalombíráló szenvedélye nem csökkent. Erdemes volt megismerni ezt a művét, ezt a keserű filozófiai mesét. Bár olyan társadalomban született, melynek Marco Polo a hőseszménye, számunkra sincs tanulságok nélkül. O'Neill darabjának és a pécsi előadásnak emberi értékrendünk pozitív alakításához van hozzátenni valója.

EREDETI BEMUTATÓK SZÍNHÁZA

Évek óta határozott törekvése a pécsi színháznak, hogy *eredeti* legyen. Eredetiség persze több mindenben megnyilvánulhat, kivált olyan összetett művészet esetében, amilyen a színház. Lehet eredeti a játékstílus, a műsorrend, e sokcsatornás művészi közlésforma más-más része, összetevője, ami a szintetikus egységet, a mondani-valót meghatározza vagy befolyásolja. Vidéken, ahol a társulat összetétele épp a legjobb erőkből igen kevéssé állandó, a sajátos játékmód inkább csak jámbor óhaj, legfeljebb a rendezők stílustörekvéseiben érvényesülhet némileg. A műsor eredetiségét sokáig épp ennyire illuzórikusnak tartották, ma is gyakran úgy emlegetik a vidéki utánjátszást, mint a végzetet. Pedig néhány színház, elsősorban épp a Pécsi Nemzeti Színház évek óta az ellenkezőjét bizonyítja. Évi 5–7 dráma-bemutatójuk többségében új magyar művet, vagy külföldi művek első hazai előadását prezentálja. Pl. az 1970/71-es szezon 6 bemutatója közül négy, az 1971/72-es évad öt bemutatója közül három jelentett magyar színpadon újdonságot, a legutóbbi évadban pedig hét prózai produkcióból hat olyan mű volt, ami még vagy egyáltalán, vagy Magyarországon nem került eddig közönség elé (Illyés Gyula: *Testvérek*, Braginszkij–Rjazanov: *Munkatársak*, Mihura: *Három cylinder*, Hernádi Gyula: *Antikrisztus*, Novotny Gergely: *Az országutak iskolája*, O'Neill: *Marco Polo milliói*). Ez az évad tehát már szinte teljesen az *eredeti bemutatók színházát* valósította meg.

Vidéki színháznál ilyenre még aligha akadt példa; a pécsiek el is érték vele, ami – legalábbis részben – céljuk volt: felkeltették maguk iránt a szakma és az országos sajtó érdeklődését, lelkes színházbarátok figyelmét, akik ma úgy tartják számon, hogy a pécsi színház az, mely újdonságokkal, olykor meglepetésekkel szolgál a nem túlságosan eseménydús színházi életben. A szenzáció reális értékét jelzi, hogy az idején hat produkció fele új magyar dráma volt, köztük az évad fénypontját jelentő *Testvérek*; a külföldi „fölfedezések” közt pedig a valódi és aktuális értékek voltak túlsúlyban. De van ennek az új csapásokon haladó műsorrendnek egy inten-

zív, a színház belső kvalitásaira ható jelentősége is: felfokozza a művészi erőket, mert az eredeti alkotás, az első kimondás többletében részesít. Ez azt is jelenti, hogy művészileg tesz érdekeltté minden résztvevőt és ösztönöz az egyénileg és kollektíve harmonikus színházi létforma teremtésére.

Az évad befejezése az előretekinvés alkalmá is. Érdekes hát figyelmet fordítani arra, hogy e rendhagyó műsorteljesítménynek milyen mélyebb művészi, eszmei alapjai vannak. Jelenleg ugyanis az újat-alkotás, a fölfedezés akarása adja az ihletet, a művészi szándékokat is ez határozza meg alapvetően, bár érezhetően az a szélesebb igény is munkál bennük, hogy a színházat az *új magyar drámák műhelyévé* és ezzel együtt a *világ újabb drámairodalmában is önállóan és autentikusan tájékozódó, feltedező színházi műhelyé* tegyék. Az utóbbi szándék túlmutat a pillanatnyi állapot annyiban, hogy feltételez egy határozott eszmeiségű orientációt, permanens kritikai magatartást és befolyást, ami még *nem mindig* és nem egyértelműen érvényesül. A most sem igénytelen újdonság-keresés lendülete olykor azzal a szerzőközpontú szemlélettel párosul, amiben az elemző értékelést, belső vitát valami rajongó apologetika váltja föl. Lényegében azt jelenti, hogy a színház föladjá sokat emlegetett önállóságát és „kiszolgálja” a szerzőt. Persze bizonyos művek és szerzők művészi rangja, szuggesztivitása ezt érthetővé is teszi, de nemcsak ilyenkor találkozunk vele. Ha a színház szívvel-lélekkel magáévá teszi pl. a *Testvérek* forradalmi progresszióját, ábrázolásának történelmi teljességét és lényegfelismertető realizmusát, majd ugyanúgy az *Antikrisztus* eszmei pluralizmusát és történelmietlenné absztrahált helyzetait, – akkor felmerül a kérdés: vajon hol áll a saját felfogása? Van-e? Milyen karakterű dramaturgiai szemlélet magyarázza, hogy egyszer a nagyon aktuális és vonzó mondandójú, de gyenge technikával megírt vigjátékban (*Munkatársak*) felfedezik az eszmei értéket, és ennek érdekében maximális erőbevetéssel teremtenek belőle sikeres előadást, máskor viszont egy ugyancsak gyöngécske darab szimpla eszmevilágát érdemén jóval fölül becsülve (*Három cylinder*), áhítatos pontossággal másolják át színpadra dramaturgiai fogyatékoságaival együtt? Félreértés ne essék, eszünkbe sincs visszahívni azt a régi, rossz gyakorlatot, ami a dramaturgiák kötelességévé tette, hogy a szerzőkkel darabjaikat rendre átírassák, távoli szerzők művét meg kaptafákra „átdolgozzák”. Az is tény, hogy az írók soha nem csak válogatott drámáikat írták meg, és a színházak sem csak azokat játsszák – mióta világ a világ. Mégis, a szerzőkhöz és művekhez való viszonyulás a színház részéről önálló és következetes ízlésű válogatásban is megvalósulhat, és nem csak a túlzó lelkesedés vagy a dramaturg-eszmei doktrínérség között választhat. Átalában egyetértünk abban – a kritikai állásfoglalás után talán nem kell róla bizonykodni –, hogy szilárd elvi, világnézeti álláspont és esztétikai felfogás nélkül folyamatos eredményű művészi közösség nincsen. A pécsi eredmények is akkor őrzik meg dinamikájukat tartósan, eredetiségük akkor mélyülhet el, ha a műsor világnézeti-művészi állásfoglalásán – a kiküzdött pozitívumok megtartásával – rajta lesz a *határozott kritikai és dramaturgiai szemlélet* kézjegye is. Nemcsak egyes előadásokon, az egész műsoron. Minden valamennyi hozzáértő tudja, hogy ez maximális követelmény, ám a színházat saját lendülete állította most már ez elé.

Nyilvánvaló, hogy a színházi műhely eszmeiségéből, művészi felfogásából eredő belső mozgások csak áttételesen, következményeikben és eredményeikben kerülnek nyilvánosságra, a műhelymunka közvetlenül nem publikálódik. Lehetőség volna azonban arra, hogy ebből is többet ismerjen a közönség, és mindenkinek – a színházi propagandának, a közönség tájékoztatásának és művelésének is – javára válna. Ha ti. az eddig csak adatközlő, leíróan ismertető vagy apologetikus funkciókat ellátó *műsortűzet* más tartalmú és szándékú publikációkkal is szolgálna. Ha az előadások józan, reális eszmei és esztétikai értékelést is megvalósító indokolásait kaphatná a műsorfüzetekben a közönség, ha esetleg alkalmas vita-szemponthoz is exponálna itt esetenként a színház, ha felhívna a figyelmet olykor más, ide kapcsolható előadásokkal való konvergenciára vagy divergenciára, mely a színházi látókört egy-egy előadás horizontjánál tágasabbra nyitná, összefüggéseket fedne föl stb., stb. – mind-az rendkívül jól szolgálná a tartalmas közönségkapcsolatokat, a mélyebb érdeklődés

kihívását, egyben bizonyos fórumot teremtene a színházi *műhely* koncepcióinak publikálására. Kicsivel több szerkesztői munka árán igen jó kiegészítő eszköze lehetne az Eredeti Bemutatók Színházának.

Az új típusú vidéki színházak iránt való jámbor szándékok mostanában formálódnak, fogalmazódnak. Visszatérően szerepel bennük a műhely-jelleg kívánalma, úgy is, mint az eredetiség forrása; úgy is, mint a színjátszó-mesterségbeli tudás permanens fejlesztésének egyik ígéretes góca; úgy is, mint a provincializmus nélküli *helyiség* kiformalásának feltétele. Legvalószínűbb, hogy ezek a mozzanatok nem vaglyalagosan, de szükségképpen egymással szoros kapcsolatban fejlődnek, fejlődhetnek. Péccsett az alapfeltételek, a lehetőségek nagyon kedvezőek.

WALLINGER ENDRE

A KAPOSVÁRI SZÍNHÁZ ÉVADA

A prózai bemutatók (*Éjjeli menedékhely*, *Patika*, *A kutya testamentuma*, *Tartuffe*, *Homburg hercege*) ismeretében világosan kirajzolódik a kaposvári évad gondolata, felépítettsége; nyomonkövethető bennük a darabválasztás, az éves műsorterv eszmei céltudatossága. Az, amit két esztendeje úgy emlegettek szakmai körökben, hogy „Kaposvárrott új színház készülődik” . . . , az idei évben is igazolódott. Úgy tűnik, Kaposváron tudják, mit akarnak. Ennek a vidéki színháznak volt az elmúlt évadban és az idei évadban is van – a korszerű színjátszás igényének megfelelő – önálló, saját elmondani valója. Mi jellemzi ezt a koncepciót? Az, hogy nem akar „mindent” elmondani; nem kapkod, nem változtatja indokolatlanul a megígért műsortervet, nem aktualizál a választás vagy az értelmezés direkt eszközeivel, hanem nyugodtan, átgondoltan célba vesz valamit. Ezúttal, ha nem csalódom, átmeneti korszakunk olyan fő ellentmondását, amelybe lépten-nyomon belebotlunk. A köztudat, a közérkölc olyan negatív jelenségeire gondolok itt, mint a kispolgáriság és tartozékai: az egoizmus, önzés, anyagiasság, képmutatás stb. Valamennyi szocialista eszményeinktől idegen, de társadalmunkban is jelenlevő emberi magatartás-forma, mert bizonyos jegyei a mi viszonyaink között is újratermelődhetnek. Ez ellen – a társadalmi tudat alakításának konkrét szándékával – felemeli szavát a szocialista színház. Hogy milyen messze hangzik és mennyire hatol mélyre ez a szó? Nyilván semmi újat nem mondunk azzal, hogy ez sok mindenben, ám elsősorban a darabválasztáson múlik. Azon, *kivel* akar szólni a színház?

A kaposvári színház klasszikusokkal: Gorkijjal, Molière-rel és fölfedezett új drámai értékekkel adta közre eszmei krédóját az idei évadban. S nyilván az sem véletlen, hogy mindennek az alaphangját Gorkij remekével intonálták.

Nem tudom, másutt a világon hogyan alakult, de nálunk az *Éjjeli menedékhely* bemutatása valahogy mindig ünnepi hangulatú, jelentős színházi esemény. Nemeszser a kezdés, újrakezdés gondolatát hordozva kerül színpadra. Jellemző módon 1945-ben ezzel nyit a Vígsház poraiból újjáéledő társulata. A darab magyarországi ősbemutatóját pedig a magyar színjátszás történetében is fontos fejezetként jegyezték fel a színháztörténészek; útmutatóként a társadalmi igazságkeresés realista ábrázolásához. Reinhardt a moszkvai ősbemutató után alig pár hónappal (1903 tavaszán) már előadja Pesten, s azon a nyáron magyarul is megszólal Gorkij drámája a Budai Színházban. Nem vitás, félreértik, rosszul értelmezik Gorkij művét, ábrázolásának életteli újdonsága azonban szíven üti a századelő közönségét. A rendezők általában Luka figurájából vezetik le a mű lényegét, hiszen ő az, aki „a keresztény

irgalmasság és szeretet érvényesülését hirdeti" ...Pár év múlva a Thália Társaságban Hevesi felfogása már eltér a korábbiaktól – és megbukik. (A mű hallatlan népszerűsége ellenére.) Hiába, a „kegyes hazugságok” balzsama szimpatikusabb, mint annak kritikája. És példák sorát idézhetném arra is, hogy polgári kritikaink legjelesebbjei is milyen szenvedéllyel védelmezték ezt a Luka alakjában testet öltő kegyes „jóság”-konceptiót.

Gorkij Menedékhelye tehát sokszor és sokféleképpen színpadra került nálunk is az utóbbi hét évtizedben. Az irodalomtörténet és a kritika úgy gondolom, minden lényegeset elmondott már róla; a mű összecsapó eszméiről csakúgy, mint a századfordulós cári Oroszország nyomorának megrázó képsorairól, „az élet mélyén” vegetáló döbbenetes figuráiról. Egyet azért talán mégsem árt kiemelni. Azt, hogy a mű dramaturgiai kulcsa, értelmezésének sine qua non-ja mindenkor Luka és Szatyin alakjának helyzete, súlya, szerepfelfogása. Végző fokon ez dönti el, mit akar mondani egy színház a Menedékhely előadásával. Komor István rendezése is érezhetően erre a két figurára építi fel a drámát. Gondosan elhelyezett alakjai – ki-ki a maga helyén – a megfelelő hangsúlyokkal és jelentőséggel viszik, lendítik tovább a cselekményt és teremtik meg a darab nyomorból, keserűségből sűrűsödő atmoszféráját. A rendező kitűnő érzékkel fogja harmonikus egésszé ezt a sokféle szint és lendületében van valami türelmetlen várakozás a kiütra, a megoldásra. A közeledő drámai csomópont előkészítése mindez. Avval együtt, hogy a ritmus gyorsításában a rendező „kilövi” a felvonásközi szüneteket; a négy felvonást két részben játszatja. A jelenetek dinamikus pergetése a két kulcsfiguránál – és a környezetükben – lassúdik, már amennyire a funkció megkívánja. Mentés József szerepfelfogása Luka alakjában tökéletesen érzékelteti a „vén hazudozó” behízeglően kedves figyelmességének, szamaritánus szívjóságának mögöttes vonásait is. Eszerint az öreg Luka alkati „jóember”. Jóemberkedik. Tudatosan és beidegzetten hazudik egy harmonikus szebb világról, miközben mindenkibe beolt valami racionális, de az objektív társadalmi viszonyok közt nyilván megközelíthetetlen, épp ezért végzetes illúziót. Jóságában, „jóemberkedésében”, egész emberi habitusában ott vibrál valami bölcs rezignáció; vizsgáztató szavaiban több a jól leplezett, de már fásult gépiesség, mint a meggyőződés. Am tudja, így is hisznek, mert *hinni akarnak* neki. Szatyin kivételével, aki hosszú ideig csupán a háttérből veti ellenébe a kegyetlen társadalmi valóságra, a realitásokra utaló ironikus megjegyzéseit. Vajda László talán itt, először kapott igazán a tehetségéhez, alkatahoz méltó feladatot. Kibontakozása valami szép, muzikális crescendo emlékeztet az Éjjeli menedékhely kórusában. Mélyzengésű basszusán a „vox humana” legszebb hitvallása – a szocialista töltésű emberség alap-téziseként – magasodik az öreg Luka álhumanizmusa fölé. Sokáig visszhangozva bennünk a jól kiemelt orgonaszólam záróakkordját, Gorkij örökkön igaz és mindig időszerű tanítását: „Az embert tisztelni kell!” ...

Komor István rendezésében ez a szép, ünnepien ihletett Éjjeli menedékhely előadás méltó alaphangját jelentette az évad nyilván előre kijelölt stílusbeli és tartalmi egységének, a humanista és modern színház gondolatának.

Molière *Tartuffe*-jét Kertész Mihály András diplomarendezésével állították színpadra. A fiatal rendező bemutatkozása méltán keltett figyelmet. Egy üde, fiatalos hangvételű, mégis, szinte hátborzongató Tartuffe előadás részesei lehettünk. Ez a hang, ez a stílus, úgy gondolom, minden korábbi – legalább is általam ismert – Tartuffe előadástól teljesen elüt. Értelmezése sajátos, meghökkentő, egyéni hangú, mégsem öncélúan eredetieskedő. Néhány külsőséget leszámítva „direkt” utalásai sincsenek, azaz kikacsintások helyett nagyon is világos, egyértelmű fogalmazásban, Molière-t a jelennek, a ma emberének közvetítő játékmódban szólal meg a remekmű. A kaposvári előadás kiemeli, erősíti azt a tételt, amiben a polgári irodalomtörténet kritikusai is megegyeznek, hogy ti, minden kornak megvannak a maga tartuffe-jei, a jelennek is. Erről szól a nagy francia vigjátékíró legismertebb, legtöbbet játszott műve több, mint 300 éve, és erre épít a rendező ezúttal is.

Az előadás friss, eleven ritmusú, a lendület és a felszikkrazó dialógok olyan tűzijátékával, amit csak a színre osonó címszereplő sajátos szerepfelfogása tudott felül-

múlni. Már a színpadkép (Pauer Gyula munkája) is megragadó. A rokokó szoba-berendezés darabjait – egymás mellett, szép szimmetrikusan kettéosztva – valami borzadály fű-zöld és rózsaszín brokáthuzat kettősének émelyítő fénye lengi körül. Kajánul ránkvigyorogtatva a kétszínűség mindenütt való jelenlétét. Eközben az újra és újra felcsendülő kísérőzene a „Lesz maga juszt is az enyém!...” és hasonló korabeli giccsek melódiáit fuvalázza – Jean-Baptiste Lully stílusában...

Tartuffe-öt Verebes István teremtette újjá az előadás koncepciójának megfelelően. Fiatalságával is hangsúlyozva a képmutatás időtlenségét. Külsejében semmi „papos”. A nyakában lógó öklömnnyi kereszt is inkább valami hippi-forma legénykére utal, aki a vallásosságot hangsúlyozottan mimeli, vagyis póz csupán mindez a hiszékeny Orgon megtévesztésére. Tartuffe egész magatartásában itt van valami macska-puhaságú, mindig ugrásra kész agresszivitás, amelynek egy bizonyos ponton szinte a naturalizmus határát súrolva nyit szabad áradást. Amikor Elmira (Olsavszky Éva) bizonyítékot szolgáltat Orgonnak (Kun Vilmos) Tartuffe szándékairól, kis híján rajtaveszt. Ez a csúszó-mászó senkiházi letépve magáról az inget, félmeztelenül, a kéjencek tomboló brutalitásával támad rá a megdőbönt asszonyra. Ez a Tartuffe nyíltan fenevad. Képmutatása egyedül Orgon mélységes, belülről fakadó butaságát képes hatalmába keríteni. De jól tudja, ezzel mindent megszerzett, hiszen a család feje – egyszemélyi hatalom. Hiába élnek a környezetében felvilágosult, értelmes emberek, hiába – az ármánykodás ellenpólusaként – Dorina motorikus erejű replikái (Molnár Piroska nagyszerű alakításában), csak a királyi adminisztráció véletlenszerű intézkedése oldja meg a fejlemények csaknem tragikus kimenetelét. Nem kétséges: kiváló rendezés, ragyogó címszerep-formálás és a jól összehangolt alakítások sora jellemzi a kaposvári Tartuffe előadást.

Az idei évad és a magyar színházi élet idei nagy felfedezése: *Szép Ernő*. Kaposvári színpadra állítása egy kivételes tehetségű fiatal rendező, Ascher Tamás vizsgamunkája. Az előadást tavasszal a Magyar Televízió is közvetítette. Milliók csodálkozhattak rá arra a Szép Ernőre, aki a sablonok és frázisszerű kritikai megállapítások már-már úgy látszott, örök időkre bezárt almáriumfiókjából előlépve megmutatta az ismert kép mögötti ismeretlent; felvillantotta jellegzetes arcánál egy teljesen új rezdülést. Az impresszionista líra „legfinomabb költője”, az enervált, urbánus nosztalgiaikkal szorongó, „a gyermekkor tiszta édenére vágyakozó” pesti poéta itt, a maga egyénien költői hangján valami egészen másról beszél, mint műveiben általában. Irodalomtörténetünk szerint Szép Ernő lírája a fáradt, megfásult, elvágyakozó városi ember hangját jelenti költészetünkben, amelyet a magányosság és a gyermeki csodálkozás érzései motiválnak. Társadalomkritikája kissé érzélgős, „megbocsátó szeretetben” oldódik fel. S ha egyénisége, életműve fő jellemzői ezek a vonások, akkor *Patika* című színműve alighanem eltér, valamelyest kiválik a nagy egészből. Kritikai hangja itt felerősödik, iróniája maróan keserű; jellegzetes vidéki figuráit és az atmoszférát, amelyben élnek, egyedül Móricz Zsigmond teremtette meg az Úri muri-ban nagyobb művészi erővel.

Ascher Tamás kitűnő érzékkel nyúl Szép Ernő darabjához, Szép Ernő költészetéhez. A szerkezetileg három részre tagolódo színmű első felvonásában a társadalom-ábrázolás olyan mesteri színeit ecseteli, hogy a kép szinte egyedülálló színpadi hatást kelt bennünk. Színhelye: a „porba-sárba” fulladt vidéki nagyközség, Laposladány kaszinója. Szombat esti táncmulatságra készülnek, amely a kártyába-borba feledkező „intelligencia” duhaj vigadása meg az érdektelenség meg a sár és az intrikák miatt végül is meghiúsul. Perzselő atmoszférát kínál ez a felvonás és Ascher él is a lehetőséggel. Azzal, ahogyan megkomponálja ennek a sokszereplős, megrázóan groteszk színpadi játéknak a zenei összhatását. Ahogyan ezek a sivár lelkű, értelmetlen életű panoptikumfigurák fűjják a maguk szólamát, anélkül, hogy bármit és bárkit megértenének a környezetükből. Kovács jegyző (Dánffy Sándor) zsebében a spricceres pohárral; Dudinszky (Kátay Endre) ez a fafejű postamester és Borgida úr, (Verebes István) a „piros bürkabátos” zsidó bérlő megittasultan, ádáz élvezettel kaláberreznek. Az öreg tanító, a „népnevelés apostola” (Papp István) is ott kibicel, a negyediknek érkező patikus, (Kovács János) pedig magával hozza új segédjét,

Kálmánt (Kiss István). A patikusfeleség – hervatag lelkű fásult szépasszony (Ol-savszky Éva) – a postamesterné (Szabó Ildikó) lepcsés-buta szóáradatával küszködik. A megérkező két új vendég, a két gazdatiszt (Vajda László és ifj. Mucsi Sándor) hatására a társaság kezd „ráhangolódni” egy amolyan igazi úri tivornyára. Valamennyi figura, valamennyi alakítás egy-egy kitűnő karaktertanulmány. Egymásnak feszülő és nyomban lepattanó párbeszédekben mindannyian mást-mást akarnak és mondanak, de az értelem, a gondolkodás az emberi figyelem és jóérzés szikráját is nélkülözve hajtogatják a magukét, a maguk pitiáner kis pletykáit, kártya-mondókáit, infantilis halandzsaszövegeit. A szellemi vigasztalásnak ez a pokla éktelen ricsajjal, de zenei hatással építkezve erősödik, szabályos „nonett” szőlőkben találkozók, mielőtt a függöny lemenne a laposladányi „notabilitások” murija kellős közepén. Ez a felvonás annyira kerek és szuggesztív társadalomrajz, hogy önmagában, egyfelvonásosként is helyállna. Alap gondolatával a mű lehetőséget, hangulatteremtő erejével és jellemeinek nagyszerű összehatásában pedig a rendező módot is talál arra, hogy mindezzel a mához, a jelennek is szóljon. (Talán ez a szándék túlon-túl is jól sikerült...) Kár, hogy a kitűnő társadalmi freskó felvázolása után a második felvonásban a darab erősen visszaesik. Cselekménye egy vékony szerelmi szálon kecmereg tovább: a fiatal patikussegéd ábrándos szerelmi próbálkozása éjnek-évadján a fogfájós patikusnénál már csak önmagát jelenti és terjengőssége miatt is lassan érdekeltenné válik. A harmadik felvonásban ismét visszatér az író erőteljesebb kritikái hangja. Am a befejezés találon rezignált fintora már nem érhet fel az első rész eleven, életteli képeinek emlékezetes móríci hangulatához. A patikussegéd szexuális nyomorából a megvetett kis cselédlány karjaiban keres menekülést. Ez a pillanat a ragyogó tehetségű Pogány Judit alakítása nyomán ismét megmarad bennünk.

A Patika nem hibátlan mű, de értékeivel kétségtelenül a magyar kritikai realista drámák legjobbjai között a helye.

Az évad másik érdekes kaposvári fölfedezése *A kutya testamentuma* című zenés játék, Ariano Suassuna brazil drámaíró alkotása. Ez a darab olyannyira a kaposváriak sajátja, hogy még az átültetését is házi szerzőre bízták. Litvai Nelli, a Csiky Gergely Színház fiatal dramaturgja fordította magyarrá – eredetiből, vagyis brazil portugál nyelvből.

A mű egy nagyon távoli ország, a csaknem százmilliós Brazília észak-keleti részének sajátos világára nyit ablakot. Pernambuco államot – ahol a darab cselekménye játszódik – hol „Brazília puszkaporos hordójának”, hol meg „az álmodozó emberek országának” emlegetik. 32 év itt az átlagos életkor, s a nyomornegyedekben élő lakosság nagyobb része teljesen kiszolgáltatott helyzetű. Uraik, a fegyveres különítményeikkel „bíráskodó” „ezredes”-földbirtokosok valóban élet-halál urai. Itt született 1927-ben Ariano Vilar Suassuna. Jogot tanul, majd esztétikát és filozófiát tanít a Recifei egyetemen. Témáit általában folklór-hagyományokból meríti. *A kutya testamentuma* című darabja is egy népi románc („*Joao Grillo csodálatos kalandjai*”) feldolgozása. Két főhőse, J. Grillo és Chico jellegzetes kópéfurfanggal megáldott népi figura, közeli rokonai a mi Ludas Matyinknak és Hány Jánosunknak. Az ő meszterkedésükkel a buta, pénzéhes és korrump papok egyházi szertartással eltemetnek egy kutyát, mivel az végrendeletében tekintélyes összegű pénzt hagyott az egyházra. Ez a magva Suassuna darabjának, amely végső soron arról szól, hogy az egyházi és földesúri hatalomnak kiszolgáltatott nincstelenek jobbára csak ravaszkodással, paraszti leleménnyel boldogulhatnak. Az ügyből azonban – amikor Joao Grillo cselével ráveszi a falu papját a kutyatemetésre – botrány kerekedik. S lám, a pénz milyen csodálatos hatást gyakorol a papi hierarchia mind magasabb köreire, sőt, amikor egy fordulattal az ügy – misztériumszerűen – másvilági ítélkezéssel folytatódik – még Szűz Máriára is...

A darab eredeti népköltészeti jellegét a szinpadon is megőrizte. Egy kicsit a bohóctréfa, a vásári komédia és a misztériumjáték ötvözete. Cselekménye voltaképpen epizódok láncolatából fűződik össze. És noha egészében egy kissé terjengőssre sikerült, fejleményei többnyire élvezetes, jó ritmusban peregnek előttünk a vaskos nyelvezetű népi szatíra hangján, a bővérű vásári komédia kereteiben. Színeit, saját

tosságait jól összehangolt stilusegységben fogta össze a darab rendezője, Zsámbéki Gábor. Figuráit kitűnően mozgatja, széles teret juttatva számukra a jóízű komédiázáshoz, de mindig a stíluskötöttségek határain belül. Színészi alakításaiból mindenk előtt a kitűnő Koltai Róbert (J. Grillo), Vajda László (Chico) és Pogány Judit (Bohóc) nevét említhetem, és egy ragyogó szöveg nélküli figura maradt meg bennem még: Komlós István játéka az ütődött laikus páter villanásnyi szerepében. Az előadás két árnyoldala viszont kifejezetten zavaró volt. A mű eredeti, olykor triviális színei és az európai izlésvilág közötti távlatokat a dramaturgia jobban összeköthette volna. Ezenkívül igen gyengén sikerült; jellegtelen és funkciótlan háttér-cincogással szürkült a darab zenéje, amitől – a műfaji megjelölés szerint – zenés játékká lehetett volna a kaposvári bemutató.

Kleist *Homburg hercege* című verses színművének hazai ősbemutatója ugyan csak fölfedezés értékű. Tandori Dezső szép, irodalmi veretű fordításában, Zsámbéki Gábor értő és a dráma lényegére koncentráló rendezésében került színpadra. Ez a mű azonban a gondos, elmélyült, színvonalas előadás ellenére már nem találkoztott a közönség olyan figyelmével, érdeklődésével, mint a Patika vagy A kutya testamentuma. Talán a romantikus mű témája, talán a benne fölvetett problematika miatt.

Heinrich von Kleist fiatalon, küzdelmes, zaklatott élete delén halt meg; öngyilkos lett nem sokkal utolsó drámája, a Homburg hercege befejezése után. Porosz junker család leszármazottja, aki nem képes vállalni a junkeréletformát, a katonai drill szellemét. Kilép a hadseregből, a legkülönbözőbb vállalkozásokba kezd, miközben konfliktusokba keveredik, hol önmagával, hol a társadalmi renddel. Egzaltált alkata képtelen a kötöttségeket vagy a helyhezkötöttséget elviselni, életét a legellentmondásosabb döntések kísérik végig. Nem voltak irodalmi sikerei, Goethe sem mellényolta, drámái megbuktak. Az utókor azonban igazságosan ítelt felettük. Fontosabb művei (*Az eltört korsó; Amhitryon; Heilbronni Katica* és a *Homburg hercege*) révén a német romantika egyik legnagyobb drámairójaként ismerjük Kleist nevét.

A dráma cselekménye tele van önéletrajzi utalásokkal és azzal a „happy-enddel”, amilyenek ön maga sorsát álmodhatta meg: elfogadtatva és elismertetve a hatalom vezető köreiből. Főhőse alkati vonásaiban is hasonlít a heves természetű és álmodozó drámairóra. A mű középpontjában a svédek elleni porosz felszabadító háború áll. Homburg ifjú hercege, a lovasság tábornoka a választófejedelem parancsával ellentétben egy idő előtti, de rendkívül hatásos rohammal megszerzi a győzelmet. Ezért a fejedelem kitünteti majd – parancsszegésért halálra ítéli. A fiatal herceg győtrődik a súlyos életlen, majd belátja a mindennek felett való rend és fegyelem magasabb elvét: „A háború dicső törvényét, melyet megsértettem, / Hadd dicsóítsam most halálommal. Ítéletemben megnyugszom” – üzeni a fejedelemnek, aki kegyesen megbocsát neki és magához emeli. A műnek ezt a konfliktusát minden korban más-képp értelmezték. Annak idején Hitler propagandagépezete (ahogyan Wagnert és másokat) Kleist művét is kisajátította, holott szerzője a Homburg herceget nyilvánvalóan a porosz feudális állam kritikájának szánta. Zsámbéki Gábor rendezése – Pauer Gyula jelzésekkel, egyszerű színpadán – puritán szigorúsággal bontja ki ezt a drámai lehetőséget: Homburg alapjában jó egyéni döntésével szembeállítva a lélektelen katonai bürokrácia teljes vértetét és embertelenségét. Kiss István a címszerepben ennek a koncepciónak megfelelően egy ábrándos, lírai alkatú herceget formált meg jól, elhithető erővel.

*

Humanista és modern színház... A bemutatók sora úgy gondolom, önmagáért szól, és az alapgondolat állandó jelenlétéről vall: a választásban és a megvalósításban egyképpen. Sokszínűség jellemző erre az idején kaposvári évadra. Az a sokszínűség, ahogyan a Gorkijjal megszólaltatott fő téma az alaphangnemből átmodulálva különböző regisztereken, váltakozó hangszínekben újra és újra következetesen felbukkan.

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

DÉRY TIBOR: KÉPZELT RIPORT EGY AMERIKAI POP-FESZTIVÁL-
RÓL – ILLYÉS GYULA: TESTVÉREK – GYURKÓ LÁSZLÓ: A BÚS-
KÉPŰ LOVAG – HERNÁDI GYULA: UTÓPIA

Az 1972–73-as budapesti színházi évadot aligha írják be a magyar drámatörténet aranykönyvébe. Színiirodalmunknak az elmúlt években bontakozó föllendülése – úgy látszik – megtorpant. Az új magyar drámák bemutatói nem sok izgalmat kavartak.

A legnagyobb közönségikert Déry Tibor aratta a Vigszínházban; aminek külön érdekessége, hogy ez az idős író első nagy színházi sikere, s a bemutatott mű eredetileg regény formában került a közönség elé.

A *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* színpadi változatának sikere azonban nem egészen egyértelmű. Először is mások elbeszélése alapján úgy képzeltem, csak a Vigszínház „hagyományos” közönsége fogadja – inkább több, mint kevesebb – értetlenséggel ezt a magyar színpadokon eddig nem látott stílusú, hangvételi, a megszokottól öröndetesen eltérő produkciót. Azt hittem, a felemelt helyáras jegyek iránti szokatlanul nagy érdeklődés titka a fiatalok „találkozása” az ő nyelvüket használó színházzal. Nos, a véletlen úgy hozta, hogy azon az előadáson, amikor én is ott ültem a nézőtéren, a közönség kilencven százaléka fiatal, egészen fiatal volt. És a siker? – A taps persze, mint ahogy ez nálunk szinte a tetszéstől függetlenül illendő – a felvonások végén mindig óriási volt, de a lelkesedés, elragadtatás más megnyilvánulását – olyasmit, amit számos népszerű pop- (vagy beat-) együttes „koncertje” kivált – a legnagyobb jóakarattal sem sikerült fölfedeznem. Jellemző módon előadás közben a közönség egyetlen egyszer reagált, mégpedig akkor, amikor arról esett szó, hogy „A fiú”, a hivatásos himringyó „a fenekét árulja”. Másrészt, ha a siker megteremtőit fontossági sorrendbe kellene állítani, ilyesmi jönne ki: legfontosabb tényező a Lokomotív GT (illetve Gemini) együttes játéka, ezután a zeneszerző Presser Gábor, a versszövegek írója, Adamis Anna, majd a pop „számokat” hivatásos énekeseinknél hatásosabban előadó színészek következnek – ismét fontossági sorrendben, de a két főszereplőt egyelőre mellőzve, főleg Balázs Péter –, s a rendező, Marton László után –, akinek fő érdeme az énekes-táncos jelenetek kitűnő beállítása és a happening-hangulat helyenkinti megteremtése – következne csak az író, Déry Tibor, akinek műve alkalmat szolgáltatott a színpadi látványosság létrehozásához. Engedtessek meg itt egy oldalvágás: azok, akik a színházban az írott mű jelentőségét lebecsülik, ismét erőteljes ellenérvet kaptak. Déry Tibor háttérbe szorítása ugyanis lényegétől fosztotta meg ezt a bemutatót: a megtalált, korszerűnek látszó színpadi nyelv nem szólaltatta meg azt a mondanivalót, amelynek kedvéért megteremtették. Déry Tibor regényének színpadi változata egyértelműen tanúskodik arról, hogy az epikus műfaj – ebben az esetben – rendkívül áttételes, bonyolult kifejezőmódját az átdolgozó Pócs Sándor és a rendező Marton László nem tudták újratemetni, sőt mintha még azt sem tisztázták volna, miről is szól az író mondanivalója. A színpad konkrét valóságában az elbeszélés képsorokat „úszató” technikája megvalósíthatatlan. Más itt az idő szerepe és lehetősége, más a szimbolikus utalásé vagy szürrealisztikus ábrázolásé. Déry sokféle sajátosan epikai kifejezőeszközt használó regényének drámai magvat nem lehet az – önmagában jelentéktelen – történet vázának és néhány motívumnak a kiragadásával láthatóvá tenni. Kezdjük azzal, hogy József, a főszereplő – aki a színpadon tanácstalanul téblábol – egyszerre átélője, szemlélője, áldozata és megfogalmazója a kívülállók számára annak a drámának, aminek alapvető tényezője

az idegsejtjeiben hordozott történelmi tapasztalat, a humanista beállítottság, az emberi kapcsolatok – szerelem és barátság – utáni vágyakozás, az elidegenedéstől, az irracionálissá és borzalmakat teremtővé fokozódó örültségektől való irtózás. József azért képes erre a szerepre, mert van annyi ereje, hogy kívül maradjon azon az örvényen, amely Esztert, hűtlen feleségét magába rántja és elnyeli. Esztert önmagában a házasság – az emberi kapcsolatoknak két személyre redukált formája – nem tudta kielégíteni; nem tudott számára eszményeket, célokat és hön sóvárgott, megnyugtató ott-hont adni. Ezért menekült a pop-fesztivál művi izgalmaiba, amelyet azonban egy olyan világ – és egy olyan nemzedék – hozott létre, amelyben ő változatlanul idegen és magányos maradt. Eszter egy más világ neveltje, egy más nemzedék tagja ott keres választ gyötrő kérdéseire, ahol ezek lényegét nem értik meg, s ahol a kérdezés amúgy is értelmetlen, hiszen az összejövetel, a fesztivál célja éppen az, hogy kikapcsolja a gondolkodást, és az öntudatlan létezés különböző formáiba sodorja a résztvevőket – a zenével fölszabadított irracionális tombolástól a kábítószeres álmokig. Ebben a tombolásban magától értetődő az erőszak, a tömegverekedés, a néger meggyilkolása. (A gyilkossággal foglalkozó ügyész a regényben, nem úgy, mint a színpadon, kívülálló – pozitív és negatív értelemben egyaránt – az amerikai társadalom „hangjának” megszólaltatója.) Ugyanilyen „magától értetődő”, hogy a kábítószer embert öl: köztük Esztert. A tombolásra, erőszakra, kábítószerre, irracionálisra rimelnek a regényben Eszter emlékei a magyarországi zsidóüldözésekről. A színpadon a tragédiának ezek az elemei egymástól függetlenek maradnak, nem fonódnak össze. Nehéz például megérteni, hogy a szép és fiatal Eszter, aki a színpad konkrét valóságában egynek látszik a résztvevő fiatalok közül, hogyan élhette át a többség születése előtti zsidóüldözéseket. Még nagyobb hiba, hogy a színpadon halála kisebb nyomatékot kap (szinte elsikkad), mint a négeré, holott az ő pusztulásának kellene a nézőt rádöbbentenie az *élet*, a *személyiség* és az *emberi értékek* közös veszélyeztetettségére. Eszter szerepében Almási Éva ennek ellenére jellemet teremt, az előadás legemlékezetesebb színészi teljesítményét. Súlyosan el kell azonban marasztalnunk a nyelvrontás megbocsáthatatlan bűnében: mégiscsak fölháborító, amikor egy ilyen tehetséges és kitűnő fiatal színésznő – egyebek közt – *körutat* mond *körút* helyett. Nem kapott azonban Eszter – általános összefüggéseiben tisztázatlan, önmagában azonban jól körülhatárolt – szerepéhez hasonló feladatot József megformálója, Tahí Tóth László. Nem is emlékszem, hogy láttam-e már ilyen bizonytalannak, gyengének. Pedig az ő szerepe az előadás művészi kulcsfontja. Kidolgozatlansága miatt sikkad el Déry mondanivalójából mindaz, ami mélyebbre mutat, s marad a zenés „újdonság” kétségtelenül vonzó színpadi sikere.

Illyés Gyula eredetileg Pécssett bemutatott *Testvérek* című új drámáját a Nemzeti Színház tűzte – kitűnő szereposztásban – a műsorára. Vadász Ilona és Marton Endre gondosan kidolgozott rendezésében Sinkovits Imre és Kálmán György a valóban jó ügyszökhöz méltó erőfeszítéssel igyekeznek színpadra állítani a Dózsa testvérek intellektusában, érzelmi és értelmi világában zajló drámát. Nehéz lenne ennél jobb szereposztást találni, a két kitűnő szereplő elő-előbukkanó modorosságai azonban azt jelzik, hogy e különös dráma színpadi életre keltése az ő erőiket is meghaladta. Illyés a *Fáklyalángban* megvalósította azt a bravúrt, hogy két hős *eleve eldöntött* végeredményű színpadi vitájával elegendő feszültséget tudott teremteni. Most látszólag kedvezőbb helyzetben van: a történelmi esemény kimenetelét ugyan – természetesen – itt is ismerjük, a vita mégsem eleve eldöntött, hiszen az is csak a dráma sodrában bontakozik ki, hogy a két Dózsa testvér voltaképpen miről is vitázik. Ráadásul pedig olyan vita ez, amelyben mind a két fél megváltozik: egyet nem értékeik összeütközés-sorozata egyiküket sem igazolja vagy cáfolja. Az író nem mereven meghatározott magatartásformákat, álláspontokat ábrázol, véd, illetve támad, hanem egy embereszmény igazi tartalmát keresi. Végző soron mindkét főhősben eszménytípust lát, s ezt azzal indokolja, hogy a halálos fenyegetésig éleződő nézetellentétek között is *testvérek* tudtak maradni, azaz úgy vitatták egymás viselkedését, álláspontját, hogy közben nem vonták kétségbe a másik – az objektív következményekkel össze nem téveszthető – szubjektív jó szándékát, jóindulatát. Vagyis a vitát nem egymás ellen, hanem az *ügy* érdekében folytatták. Illyés gazdag történelmi érvanyagot ad hősei szájába, s talán hiba vol-

na a történelemben jártasabb nézők részéről, ha ennek ismeretterjesztő jelentőségét lebecsülnék, mégsem ezek az információk hivatottak lekötöni a nézők figyelmét, hanem a példázat eszmei mondanivalója. Az a tanulság, hogyan kell meggyőződésünk védelmében és érdekében akár kést is rántani, s aztán hogyan kell az érvek és események súlya alatt kölcsönösen elfelejteni, hogy késsel támadtunk a másokra, hogy késsel támadtak ránk. Ennek persze egyúttal az is alapfeltétele, hogy a legfontosabb kérdésekben egyetértünk, mert ilyen vita csak azok között lehet, akik ugyanazt akarják.

Illyés drámájában két magatartás-típus csap össze: a töprengő, önmarcangoló, habozó típus, aki először a célokat és eszközöket kívánja tisztázni (ilyen a fiatalabb Dózsa testvér, az intellektuel Gergely) és a cselekvő ember, akit belső dinamizmusa hajt – tévedéseken, áldozatokon keresztül is – egyenes úton előre (ilyen György). E kétfele – egymást kiegészítő – embertípus szembeállítását elősegíti a vita egyensúlyban tartásának írói lehetőségét, s így szolgálja az eszményi vita lehetőségeinek kibontását, a belső feltételek tisztázását.

Mondanivalóját Illyés ismét magas művészi színvonalon, mélyen átgondoltan szólatatja meg. A dráma intellektuális síkon teljes. De annyira teljes, hogy a néző szinte szükségszerűen más ritmusban fogja föl, mint ahogy a színpadon elhangzik. Noha egyetlen fölösleges érv vagy motívum sem kerül talán elénk, figyelmünk néhol mégis előreszalad, műveltségünktől, érdeklődésünktől függően gyakran már a választ is, sőt a viszontválaszt is tudjuk, máskor viszont – éppen ezért – meg kellene állnunk, hogy az elhangzó érveket, ellenérveket jobban tisztázhassuk, átgondolhassuk. Ennek az ellenmondásnak rendkívül erős feszültségoldó hatása van, s ez minden ilyen mértékig intellektuális dráma achilles-sarka.

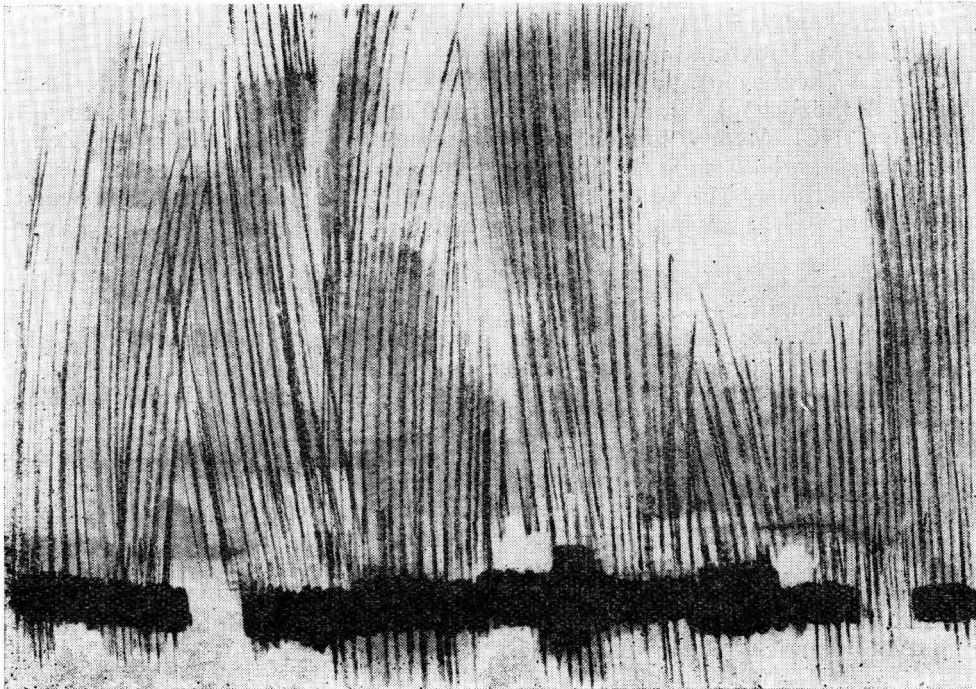
A főváros legfiatalabb színháza – a 25. – amint ez természetes is, nem egykönnyen találta meg saját hangját és közönségét. Eddig is voltak jelentős sikereik, s ezek közül Németh László *Gyász* című regényének színpadra alkalmazásáról és érdekes előadásáról annak idején a Jelenkor is beszámolt. E sorok írója a *Fényes szelek* színpadi bemutatójáért kevésbé lelkesedett, többi – sok értékes eredményt hozó – kísérletüket pedig elsősorban az útkeresés izgalmas állomásainak tekinti. Egyfelől még ide sorolhatnánk Gyurkó László: *A búsképű lovag* (Don Quijote de la Mancha szörnyűséges kalandjai és gyönyörű szép halála) című színművének bemutatóját, másfelől viszont világosan kibontakoznak már a színház lassan kialakuló stílusának sajátos jegyei. Maga a darab intellektuális mélységben és motivációs gazdagságban elmarad Gyurkó nagy sikerű műve, a *Szerelmem, Elektra* mögött. Akárcsak Illyés *Testvérek* című drámája, ez is példázat, de annak rokonszenvesen és tudatosan naivabb változata. Hangvételel az alcím érzékelteti. A Cervantes híres regényéből ismert történet újrafogalmazása ironikusan leegyszerűsíti a cselekményt – és ennek köszönheti sajátos báját. A saját erejét, lehetőségeit és a világot nem ismerő, illúzióktól és káprázatoktól vezetett, az élet realitásával mit sem törődve az igazságért harcba szálló búsképű lovag kudarcainak szükségességéről szól. Don Quijote azonban ezúttal nem kap segítséget fegyverhordozójától sem, Sancho Pansa itt nem bővérű realista népi hős, hanem fellegjáró gazdája magas röptű vágyaitól és nemes szándékától befolyásolt gyáva földhözragadt, akinek a valóság ismeretéhez csak annyival van a gazdájánál több köze, hogy soha nem feledkezik meg a hasáról és a zsebééről, de látni ő sem lát jobban vagy többet vállalkozásuk, kalandjaik lényegéből. Ez is hozzájárul, hogy az igazságért harcba szállóknak el kell bukniuk, és a búsképű lovagnak meg kell halnia. Nemes, nagy ügyekért eredményesen harcolni csak a realitások talaján, a tényekkel, lehetőségekkel józanon és okosan, azaz naiv illúzióktól és szűklátókörű anyagiasságtól megszabadulva lehet; különben a leg-szebb célok igaz szívű „lovagjának” sorsa sem lehet más, mint a komikus szelmalomharc. A példázat megfogalmazásának túlzott leegyszerűsítése persze megfosztja a drámát az erősebb intellektuális hatástól. Az előadás nagy érdeme, hogy a leegyszerűsítésből következő naivságot állítja – ironiával és önironiával, groteszk humorral és megragadó komikummal – a középpontba. A rendező, Berek Kati tudatosan vállalja e cél érdekében színészeinek amatőr színvonalát, s a szerepformálás helyett a mozgásra helyezi a színpadi mondanivaló megszólaltatásának súlyát. Szigeti Károly koreográfiája – nem kis mértékben Koós Iván „bábszínház stílusú”, a színpadi kifejezésnek

ezt a sajátos, a népmesék világát mesterkélten stilizálás nélkül idéző diszletére, jelmezére és bábjára támaszkodva – egy különös nyelvre fordítja le az irodalmilag megfogalmazott cselekményt. E látvány-nyelvben földűsul, kiteljesedik a történet. Az összehangolt mozgás a leegyszerűsítettség naiv fogalmazását különböző hangulatokat, motívumokat megszólaltató játékokban jeleníti meg. Ez a játék ragadja meg a közönség képzeletét, s viszi magával a fölszabadító és mégis meggondolkoztató nevetés mulatságába. Az, hogy a néző e jókedvű előadás forgatagában a groteszk tragikumra is rádöbben, az az egyetlen jelentős színészgyénység, Jobba Gabi érdeme, aki A Lantos (narrátor) szerepében nem csupán fájdalmas szomorúsággal kommentálja a soha véget nem érő történetet az igazság szolgálatáról, hanem közben egy kis magándrámát is eljátszik, a megnyomorított, fehérre festett arcú, eltorzított mozgású, bohóccá tett kisemberét, aki szeretné, ha a búsképű lovag küzdelme a kisszerű, minden nemesebb szándékot bolondnak – és közveszélyesnek – ítélő konformizmussal szemben győzne, de mindenkinél jobban tudja, hogy együttérzése mit sem segít, másra lenne szükség.

Utópia címen Hernádi Gyulának két – eredetileg Pécsen bemutatott – drámáját játssza a 25. Színház. Sajnos, sem a *Falanszter*, sem az *Antikrisztus* pécsi bemutatóját nem láttam, így összehasonlítás helyett más kritikusok véleményére – köztük Futaky Hajna elemzésére a *Jelenkor* 1972/5. és 1973/4. számában – vagyok utalva. Az idézett tanulmányok fölmentenek a két dráma tartalmának ismertetésétől, noha több véleményrel ellentétben úgy vélem, hogy a második teljesebb írói alkotás. Úgy vélem annak ellenére is, hogy a 25. Színház előadásában – akárcsak a kritikák tanúsága szerint Pécsen – a *Falanszter* aratja a nagyobb sikert. Némileg zavaró ugyan, hogy Iglódi István és Jobba Gabi színészi teljesítménye toronymagasan kiemelkedik az együttesből, de Szigeti Károly rendezésének ismét az a nagy érdeme, hogy a kollektív mozgás, az artisztikusan kidolgozott játék segítségével a spontaneitás hangulatát tudja fölkelteni. A falanszter tagjainak közösségi élete szimbolikus értelmű táncokban, dalokban, egyszerű jelenetekben mutatkozik meg a maga lenyűgöző lelkesedésében, tisztaságában, hétköznapi erejében. Nem hivatásos produkció ez, hanem olyan, mintha a közönség soraiból kikerült amatőrök játszanák, táncolnák, énekelnék. Nem azzal a *fo-gással*, hogy az előcsarnokban kezdődik az előadás, hanem ennek a játéknak a hangulatával sikerül eltüntetni az – itt különben sem létező – színpad és nézőtér közti szakadékot. A legszívesebben velük énekelnénk és játszánk (ha tudnánk és mernénk) a „répa, répa, szép kerek répa” zakatoló díját. Ez a „beleézésünk” teremti meg a drámai ellentétet a közösség belső vitáiban, amikor a „vezetők” kissé elméletieskedő eszmecseréje után –, amelyben váratlanul kiobbantak az ellentétek és ezek sodrában az elkövetett súlyos, egyesek szerint végzetes hibák, – kiderül, hogy az a vidám lelkesedés, amit őszintének és felhőtlennek láttunk, keserű elégedetlenséget takar egyesekben, többekben. Hernádi – itt válik vialógossá – az 1945–56 közötti történelmi szakasz tanulságaival kíván szembenézni az utópista szocialisták múlt századbeli amerikai falanszter-kísérletéről szólva. Másrészt azonban Considerant önpusztító drámáján keresztül fölidézi azt az ellenséges környezetet, amely csak az alkalomra vár, hogy belső ellentétekkel megossa, és aztán megsemmisítse a veszélyes társadalmi kísérletet. Ennek a szocialista rend belső biztonsága mellett szóló példázatnak az értelme is világos. Végül a mai Amerikára és a polgári társadalmon belüli balos mozgalmakra utaló elemek más vonatkozásban is napjainkhoz szóló érvenyt adnak a történelmi példázatnak. Egyet kell azonban értenem Futaky Hajnával: a darab alatta marad a téma és a gondolati anyag lehetőségeinek. Ennek okát leginkább abban látom, hogy a személységet magába foglaló közösség erőteljes színpadi jelenléte mellett a drámát – végső soron – személyes motívumok robbantják ki, s ebben a szerelmi motívum, a féltékenység, a naivság, a fanatizmus és más egyéni tulajdonságok anélkül játszanak fontos szerepet, hogy az író a jellemábrázolásra kellő súlyt helyezze. Hernádi Gyula alighanem az az író, akinek merész gondolataival kritikánk a legtöbbet vitatkozott. Van is mit vitatkozni a *Falanszter* és méginkább az *Antikrisztus* gondolati anyagával. Ez a „méginkább” egyúttal azt is jelzi, hogy – kétségtelen hibái ellenére – az utóbbi az izgalmasabb dráma. Hogy ez – a visszhang szerint – sem Pécsen, sem a 25. Színházban nem igazolódott be teljes mértékben, az abból fakad, hogy vagy nem vették

kellően figyelembe az iróniát vagy túlságosan bíztak a szövegben. Pedig az irónia ebben az esetben alapvető tényezője az írói megformálásnak. Észre kellene vennünk, mikor vált az egyértelmű, „komoly” hang önmaga szatirájába, a színészi játékból (és rendezésből) azonban hiányzik az a parányi mozzanat, amely fölszabadítaná a kiki-vánkozó nevetést. Hernádi ugyanis úgy foglal állást az irracionálizmus ellen, hogy egyúttal a racionalizmus üresjáratát is kigúnyolja. Nagyon jellemző, hogy a 25. Színház egyik előadásán a közönség harsogó nevetéssel fogadta Solar racionalista „blablá-ját”, a másikon viszont komolyan értette, s a tragikomikus történelmi utalásból a komikumot nem vette észre. Így aztán többnyire elsikkad a logikai játék lényege, hogy az öncélúvá üresedő racionalizmus szükségszerűen torkollik irracionális erők fölszabadításába. Ugyancsak megoldatlan eleme az előadásnak és a drámának egyaránt, hogyan téveszti meg a vakhit a józan és manipuláló szándékú katonát, Falkont, oly mértékben, hogy nem gondolja végig Solar meggyilkolásának és a föltámadásra való magától értetődő képtelenségének a következményét. Így aztán a forradalmi erők fölkelése és tisztító győzelme potenciálisan lehetséges ugyan, de az adott helyzetben mégis mesterkéltnek látszóan optimista befejezés. Mindez azonban nem kisebbíti a 25. Színház érdemét, hogy a kétrészes *Utópia* bemutatásával önkritikus gondolkodásra készíti közönségét. Azt a közönséget, amelyet alighanem éppen ezzel az előadással talált meg: a fiatal, marxista értelmiséget. Ők töltik meg a nézőteret, s a színház számít megalapozott világnézetükre, s valamint arra, hogy elfogadják, megértik az itt formálódó színházi nyelvet.

Ismét egy meglehetősen közepes idény végéhez közelgünk. Ebbe a középszerűségbe néhány siker, több szép eredmény ugyanúgy beletartozik, mint sok jelentéktelen előadás. Egy éve áll több fővárosi színház élén új igazgató, s ennek bizonyos eredménye máris van: az egyes színházak sajátos hangja, a korábban sokat emlegetett profil kezd kialakulni. És ez sem lebecsülendő.

Karagöz

ELŐJÁTÉK

- PÁNCIMÁNCI. Jó estét kívánok. Én vagyok Páncimánci, vagy más nevemen a Tánci Vargaluska. A lány, aki minden bajra megellete az orvosságot – kár, hogy elfeledtek. De még ismerik a társaimat: a hős Toldi Miklóst, az agyafúrt Bolond Istókot, a varázsló Hatvani professzort, a hengegő Vitéz Lászlót, a minden kudarcot sikerré átálmodó Háry Jánost, meg Okos Katát és a többit. Ők is minden bajból, veszedelemből kivágják magukat – észben itt nincs hiány, mert mibennünk öltött testet a nép esze, igazság-érzete, vágya, megkövetelt joga. S ha a győzelemhez túl-rövid egy lépés, megtoldja az álom – így tehát minket le nem verhet senki.
- NASZREDDIN HODZSA. (Belép.) Úgy van! De más-országi társaid is vannak. Például én vagyok az arab Naszreddin hodzsa, aki Allah-adta bölcsességemmel túljárok a gyaurok balgaságán.
- RAVASZ PÉTER (belép). És én a bolgár Ravasz Péter, aki mindig becsapom Naszreddin hodzsát . . .
- NASZREDDIN. De csak Bulgáriában! Mert ott úgy alakítják a történetet, hogy ellenem neked legyen igazad.
(*Pakála és Tindála belép.*)
- PAKÁLA. Mi vagyunk a román Pakála . . .
- TINDÁLA (közbevág). . . és Tindála. Mi többnyire egymást csapjuk be . . .
- PAKÁLA (közbevág). . . de a végén kibékülünk és egyenlően megosztozunk.
- PÁNCIMÁNCI. Mennyi idegen! Nem így gondoltam. Na ki jön még? (Zene.)
Összevissza kiabáló hangok. Én vagyok Muzsi, az albán vitéz! – Én a szerb hős Kraljevics Márkó! – Till Eulenspiegel! – Robin Hood! – Hanswurst! – Kasperek! – Bajaja! – Salamon és Markalf! – Kártigám! – Florentina . . .
- PULCINELLO és PULCINELLA (zenére betáncol, énekel). Funikuli-funikula, funikuli-funikula . . .
- PULCINELLO. Én vagyok Pulcinello, a szegény Nápoly vidéki paraszt. De mint látják, a mesében szép ruhám és széles kedvem van.
- PULCINELLA (közbevág). És ügyes, életrevaló feleséged, én Pulcinella. Mire se jutnál nélkülem.
- PULCINELLO. Ne nyelvelj, asszony. Te is a mese végén velem együtt meggazdagszol, akárhányan is ármánykodnak ellenünk.
- GUIGNOL (belép). Én már veszedelmesebb alak vagyok. (Meghajol.) Je suis monsieur Guignol de Paris. (Tőrét villantja.)
- PETRUSKA (belép). Ja szom Petruska, ruszki cselovek. Sztravinszki csinált belőlem világ-sztárt.
- FAUST (belép). Ich bin Doctor Faustus, der Zauberer. Én futottam be legnagyobb karrier: Marlowe, Goethe . . .

DON JUAN (belép). Et io? Don Juan! Calderon-drámában, Mozart-operában!
 (Ugrik.) Gyere Páncimánci, cicázzunk.
 PÁNCIMÁNCI (sikolt). Hozzám ne nyúljon, kérem!
 PETRUSKA. Ilyen az ön sikere a nőknél: erőszakkal, karddal, méreggel...
 PÁNCIMÁNCI. Es még önben látják a nőhódító non plus ultráját, maga öre-
 gedő pocakos.
 DON JUAN (sértett önérzettel). De kérem... Leporello, mutassa hódításaim
 jegyzékét, harmónikázni lehet vele.
 PÁNCIMÁNCI. Ne veszekedjünk. Török társaink hol maradnak?
 SEJK KÜSZTERI (belép). Hja, azok már nem jönnek el sohatöbbé. Karagöz
 és Hadzsivat, a kőműves és a kovács, egy mecset építésén dolgozott. So-
 kat járt a szájuk, ezért a szultán öfelsége lefejeztette őket.
 MIND (morajlanak). Borzalom! – Le a szultánnal! – Népuralmat, demokrá-
 ciát akarunk!
 PÁNCIMÁNCI. Mégis jöjjenek, hiszen a mesében nem hal meg senki.
 KÜSZTERI. Vagy ha meghal, feltámad. A szultánnak is hiányzik a két jó cim-
 bora, ezért ha már föl nem is támaszthatja őket, árnyuk életre kel az árny-
 színpadon.
 (A társaság visszavonul. Fellépnek a zennék, kezdődik a török játék.)

*

BETÉT-DAL

A fürdős-asszony oktatja a lányokat.

*Először: szépnek mutatkozni,
 táncos-bájosan hajladozni;
 másodszor: lassan ismerkedni
 és nem túl-hamar melegezni;
 harmadszor: egyre szebben szólni,
 mennyi pénze, kipuhatolni;
 negyedszer: mindenét elcsenni –
 csak ötödszörre jóba lenni.*

*

UTÓJÁTÉK

KÜSZTERI. Sss! Elég volt. Karagöz, Hadzsivat, ti csak árnyak vagytok, ezért
 térjeteK vissza az árnyvilágba.
 MESEALAKOK (betolognak). Hogy is ne! Közénk tartoznak, nem hagyjuk
 bántani őket – nem engedjük elkergetni, se Karagözt, se Hadzsivatot!
 PÁNCIMÁNCI. Ha meghaltak is: immár halhatatlanok. Közénk tartoznak –
 éljen a népek akarata, vágya, joga, igazsága – éljen a népek barátsága!

*

JEGYZET. A budapesti Thália Színházban *Kazimir Károly* színre hozza a török
Karagöz árnyjátékok egy csoportját (de nem árnyjátékként, hanem élő színészekkel).
 A török játékok egybekomponálását *Jánosy István* végezte; engem megbíztak, hogy
 a török mesealakokat kapcsoljam össze más népek mesealakjaival, élő- és utójáték-
 ban: hadd barátkozzanak, az internacionális egyetértés nevében! – S a darab fürdő-
 jelenetéhez egy betét-dal készült.

(*Weöres Sándor*)

MIROSLAV KRLEŽA KÖSZÖNTÉSE

Színházesztéták és színházlátogatók körében sokat szerepel az „abszurd dráma” fogalma. Általában az ötvenes-hatvanas évek termékeinek tartják ezeket a műveket, s forrásterületüket az 1945 utáni Nyugat-Európa színházi világában keresik. Pedig a gyökerek időben is, térben is messzebbre nyúlnak: a tízes-húszas évek kelet-közép-európai irodalmaiba. A román Caragiale, a szerb Nušić, a lengyel Witkacy színdarabjaiban lényegében az „abszurd dráma”, számos, sőt néha már minden eleme megtalálható, jóllehet Caragiale már 1912-ben meghalt, Nušić a két világháború közti években, Witkacy 1939-ben. Viszonylagos nyelvi elszigeteltségük természetesen akadálya volt annak, hogy ezek a művek Európa színpadjain elterjedjenek, bár a román származású, franciául író Ionesco nyíltan bevallotta: mennyi ösztönzést köszönhetett a kései Caragiale komédiáinak.

Ünnepeltünk, Miroslav Krleža – a nála valamivel később fellépő Witkacy mellett – kétségtelenül legnagyobb képviselője e drámatípus kezdeti fázisának. Egyik drámakötetének – hét művet tartalmaz – ezt a címet adta: *Legendák*. Mi inkább így titulálnók a kötetet: *Abszurd drámák*. Az utolsó dráma (*Salome*) kivételével 1915 és 1922 közt készültek, s jellemző, hogy a fiatal Krleža olyan hősoket választ, mint Jézus, Michelangelo vagy Kolumbus. Valószínűleg – sőt egészen biztosan – lelki rokonainak érezte ezeket a történelmi alakokat.

A kötetben olvasható a *Kraljevo* is. Nálunk Pécsen április végén adták, a Zágrábi Drámai Színház (egykori nagy rendezője nyomán most a Gavella Színház nevét viseli) előadásában. Egyrészt a pompás előadás, másrészt a friss olvasmány-élmény ígézetében vetjük papírra ezeket a sorokat. A színészek természetesen horvátul játszottak, a magyar nyelvű plakát azonban kissé hosszadalmasan „Szent István napi búcsú”-nak fordította a címet, pedig „Kraljevo” magyarul egyszerűen „a király napja”.

Ez a király persze valóban Szent István, akit 1918 előtt a horvátok is valóságos tiszteletben részesítettek, s napját fényesen megülték. Az utolsó „békebeli” István-napi búcsún, 1913 augusztusában játszódik a dráma, egy zágrábi vendéglő kerthelyiségében. Kispolgárok, parasztok, deklasszált elemek, prostitúáltak, csavargók, cigány jósnők nyüzsögnek a színen, s már ebben a nyüzsögésben van valami fantasztikus, valami káprázatszerűség. És ide robban bele a két feltámadt halott: Janez és Štef. Külsejünkben nincs semmi kísérteties: viselkedésük, beszédjük mégis félelmet áraszt. Janez, a temetkezési vállalat gyászhuszára felakasztotta magát, mert kedvese, Anka elhagyta, barátja, Štef viszont a Szávába ölte magát. A kissé már felfújt testű Štef csak szórakozni tért vissza az életbe, Janez azonban még mindig reménytelenül eped Ankája után. Még a gyászhuszárok gála-egyenruháját viseli, de nyakában ott a kötél, mellyel véget vetett életének. Megkérdezik: minek a kötél? Janez válasza: „Erre szükségünk van, amikor a koporsókat a sírba engedjük. Ez a mi mesteriségünk!”.

Hiába minden: a sírból visszatért Janez Ankát már Herkules, a csúnya,

ámde izmos erőművész karjaiban találja. Štef csöndesen visszatér a hullámsírba, Janez azonban még egyszer leissza magát, s most már végleg holtan esik össze. A dráma utolsó szavai: „No, megint leitta magát egy disznó”.

1915-ben keletkezett ez az abszurd dráma, tehát évtizedekkel megelőzte Beckettet vagy a többi nyugati mestert. És az abszurd dráma szellemében nyúl Krleža 1918-ban Michelangelo Buonarroti alakjához is. A dráma központi színhelye a Sixtusi kápolna, ahol az Utolsó ítélet freskója készül. Öt részre tagolhatnók a művet: a két segéd párbeszédére, Michelangelo és Vittoria Colonna találkozására, Michelangelo jelenetére a korcsmában, ahol római kisemberekkel iddoggál, a művész vitájára az Ismeretlennel, aki tulajdonképpen az ördög, végül a pápai látogatásra, aki „kegyesen” harminc zecchinóval jutalmazza a nehéz körülmények közt dolgozó mestert.

Michelangelót valóban nem érti senki sem: a famulusok éppen olyan kevéssé, mint a pápa vagy a korcsmai törzsvendégek. Az Ismeretlen egyenesen ki akarja tépni kezéből az ecsetet, feketével bemázolni a freskót. És kételkedik saját magában, munkájának értékében a mester is. Keresi a választ a műalkotás – vagy talán az emberi létezés? – végső titkaira. Kedvünk volna mondani: ez Krleža legőszintébb műve, valóságos költői önarckép. Az évekig tartó vívódás az Utolsó ítélet témájával pedig mintegy anticipálja azt a lelki küzdelmet, amely – és most ugorjunk előre néhány évtizeddel az időben – a *Zászlók* regényciklusának megtervezését kísérte. „Megtervezésről” beszélünk, hiszen a ciklus még nem kész: Krleža saját vallomásából tudjuk, hogy a ciklusnak kilenc „könyve” lesz. – Ha elkészül, s reméljük, hogy elkészül, olyan alkotás lesz, amelyet méltán állíthatunk Michelangelo freskója mellé. – Ezért is kell látnunk Michelangelo belső vívódásaiban a nagy dolgokra készülő fiatal Krleža lelki tusakodásait önmagával, környezetével, korának egész társadalmával.

*

Nincs módunk arra, hogy hasonló részletességgel térjünk ki a hatalmas krležai életmű minden mozzanatára. Egyelőre csak annyit: a Michelangelo-drámában az „abszurd” elemek mellett (az ördög megjelenése, a megszólaló egerék és pókok) ott vannak az expresszionista motívumok is. Az expresszionizmus ekkor érte el csúcspontját a horvát irodalomban: diadalához az ifjú Krleža is hozzájárult. Expresszionista szellemű például a *Golgota* című dráma (Csuka Zoltán kitűnő fordításában a *Kálvária* címet kapta), ahol egy tengerparti horvát kikötő forradalmár matrózainak tragédiába, árulásba, egyéni karrierizmusba fulladó felkelésének állít emléket. Itt is, más 1920 körül keletkezett drámáiban is Krleža lényegében már a brechti drámatípust valósítja meg, vagy legalábbis eljut a közelébe.

A későbbi évek aztán látszólag fordulatot hoznak: fordulatot az Ibsen–Csehov–Strindberg-drámatípus felé. Ibsen – ezt később idézendő vallomásaiból tudjuk – már a pécsi hadapródiskolában kedves olvasmánya volt: nem csoda tehát, ha most visszatérnek az ibseni emlékek.

Krleža „ibseni” korszakának legmarkánsabb dokumentuma a Glembay-trilógia, ebből is a *Gospoda Glembajevi* (Dudás Kálmán magyar fordításában: *A Glembay LTD.*) Itt is abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy személyes színházi élmények alapján írhatunk: 1957-ben Budapesten magyarul, négy évre rá Zágrábban horvátul láttuk a darabot. (Zárójelben jegyezzük meg: a budapesti előadás kissé „túljátszottnak” hatott.)

1913-ban, az első világháború előtti utolsó nyáron játszódik a cselekmény: a darab ebben a témaválasztásban a *Kraljevo* rokona. Rokon az atmoszféra is: mindkét műben a közelgő katasztrófa előérzete sejtődik. Míg azonban a *Kraljevo* az abszurd dráma technikáját előlegezi, hősei pedig a horvát nép széles rétegeiből regrutálódnak, addig a *Gospoda Glembajevi* a zágrábi „úri társaságba”, a horvát „felső tizezer” világába kalauzol el, s ebben a világban mutatja be az elkerülhetetlen összeomlás jegyeit, egy inkább „ibseni” típusú dramaturgiával.

A „Glembay-komplexust” Krleža két, sajátos műfajú kötetben is bemutatta: az első kötet elején a Glembayak fiktív genealógiáját vázolja fel. Muraközi horvát-magyar jobbágyokból úzérkedő kispolgárok lettek, s közben a becstelen eszközöket – például a rablógyilkosságot – sem vetették meg. – A XI. század derekán a Glembayak már a zágrábi nagypolgárság tagjai, gazdag tőkés vállalkozók, akik az osztrák–magyar arisztokráciával is összeházasodnak, s akik valóságos „metafizikai dekorációt” jelentenek az 1900 körüli Zágráb társasági életében.

Novellák során keresztül villantja fel Krleža a Glembay-család egyes tagjainak, oldalági rokonainak vagy barátainak többnyire a katasztrófa felé zuhanó sorsát. A második kötet aztán a drámaké: ezek már a katasztrófa bekövetkezését jelzik. A *Glembay LTD*-ben a bank fennállásának jubileumát ünneplik: előkelő vendégsereg gyűlik össze az öreg Ignjat Glembay palotájában. A társalgás az ilyen exkluzív körök jellemző stílusában folyik: felváltva horvátul és németül. (Krleža német nyelven is kitűnően fogalmaz!) Ott van a külföldi vándorlásából hazatért Leone Glembay, ez a kissé exaltált festő, Ignjat bankárnak első házasságából származó fia; alakjába az író Miroslav Kraljevićnek, a horvát szecesszió nagy festőjének alakját is belevitte. (Festők, festészet: ez különben is Krleža egyik kedves témája.) Ott van Angelika nővér, aki férjének, Ivan Glembaynak halála után apáca lett, ott Silberbrandt, a családi gyóntató, ott vannak a család rokonai és barátai, s ott a női főszereplő, Castelli-Glembay báróné.

A vendégek búcsúzásával kezdődik a dráma – az újabb, kibővített változatban Krleža már egyes elejtett megjegyzésekkel utal a fenyegető végzetre –, de aztán következik a festő Leone és Angelika nővér párbeszéde, filozófiai és esztétikai kérdésekről. Persze, a párbeszéd már érezteti: Leone szereti Angelikát. A további jelenetekben pedig egyre erősödik a drámai és emberi feszültség. Kiderül, hogy a Glembayak útját családi tragédiák, titokzatos öngyilkosságok kísérik, s a bankház anyagi ügyei is eléggé ziláltak. Aztán kipattan a végső botrány: Castelli-Glembay bárónéről, a bankár második feleségéről megtudjuk, hogy „közönséges, névtelen ringyó” volt. A család főispán-rokona, „az öreg Fabriczy csípte fel egy garniszállóban . . . Erről a nőről a neked oly mérvadó bécsi hatóságoknak pontos adatai vannak!”

Leone mondja ezeket a szavakat apjának: miután pedig elárulta, hogy neki magának is viszonya volt mostohaanyjával, Glembay bankár megtántorodik és holtan esik össze. A ravatalnál megint összegyűlik a rokonság. Ekkor derül ki a Glembay-bankház anyagi csődje, és az is: az öreg bankár kiforgatta báróné-feleségét vagyonából. Charlotte a régi szerelmek emlékeit szeretné föl idézni, Leone azonban kemény, sőt kegyetlen szavakkal válaszol, s a vita hevében végül is leszúrja a bárónét.

A tragédia mégsem ért véget, hanem folytatódik. 1922-ben vagyunk, a háború utáni Zágrábban: itt játszódik az *Agónia*. (Az eredetileg kétfelvonásos

darabot Krleža nemrég harmadik felvonással egészítette ki. A magyar fordítás Dudás Kálmán munkája.) Laura asszony, egy osztrák tábournoknak és egy Glembay-lánynak gyermeke, férje, a volt katonatiszt Lenbach báró, és barátja, az ügyvéd Ivan Križovec a dráma főhősei. „Hajótöröttek a saját intim viszonyukban, hajótöröttek a társadalmi viszonylatokban . . . Beteg, kimerült hajótöröttek, megalázott, nyomorult, kétségbeesett hajótöröttek a nagy viharban, mely úgy kavarja az emberi sorsokat, mint madárseregeket a szélvihar . . .”

Brodolomac (hajótörött): ez Krleža egyik központi fogalma. Igen sokat használja. Ilyen hajótöröttek az *Agónia* hősei is: elsősorban Lenbach báró és felesége – aki ugyan biológiai, pszichológiai, jogi szempontból már aligha tekinthető „feleségnek”. A báró huszárezredesi rangját 1918 után elvesztette, alkalmi munkákból és gyanús üzelmekből tartja fenn magát, Laura asszony divatszalon és régiségkereskedést vezet, s közben Križovecra ábrándozik, aki viszont – egykor budapesti minisztériumi karrier kezdetén – most apró pörökben látja el a védőügyvéd szerepét.

Családi perpatvarok, féltékenységi jelenetek sora következnek: Lenbach báró zsarolni próbálja feleségét, majd a pisztolyhoz nyúl és végez magával. Laura először – a valóságnak megfelelően – azt mondja a rendőrségen, hogy a báró öngyilkos lett. A következő éjszaka azonban, miután megtudta, hogy Križovecnek egy emigráns orosz grófnővel van viszonya, hisztériás rohamában megmártja vallomását, és a telefonba bemondja: ő ölte meg Lenbachot.

Hosszas, ámde nem érdektelen kihallgatásból áll a harmadik felvonás. Križovec – akit rossz lelkiismerete is gyötör – menteni szeretné Laurát, hiszen a nő kívánta ugyan a báró halálát, de nem maga gyilkolta meg. A kihallgatás során intim részletek is napvilágra kerülnek, s ekkor Križovec is megtörik, mert a rendőrségi fogalmazótól megtudja, hogy Georgina Maklakova nem „emigráns grófnő”, hanem prostituált, aki az első világháború idején, Bukovina elfoglalásakor került Oroszországba, iratai valószínűleg hamisak, s útja Zágrábba egy bécsi mulatón keresztül vezetett. – A végkifejlet itt is tragikus: a kihallgatás végeztével még heves szóváltás következik Križovec és Laura közt, majd az asszony férje pisztolyával agyonlövi magát.

*

Megint azt kell mondanunk: nincs terünk arra, hogy az egész krležai drámai opuszt alaposan elemezzük, vagy hogy minden egyes darabot legalább vázlatosan bemutassuk. Szólnunk kellene a Glembay-ciklus befejező drámájáról, a *Lédáról* – néhány évvel ezelőtt a budapesti Katona József Színház kitűnő előadásában ezt a darabot is láttuk. Krleža a műnek ezt az alcímet adta: „Egy farsangi éj komédiája”, a háttérben azonban itt is egy „hajótöröttnek”, lovag Oliver Urbannak életsorsa bonyolódik. – A Marxot kitűnően ismerő Krleža itt nyilván a forradalmár gondolkozó tételét akarta felidézni: az emberiség először tragikusan, majd nevetve búcsúzik múltjától.

Aztán egy meglepő fordulat: Krleža visszatért az „abszurd dráma” műfajához. Ez nyilván a műfajnak a második világháború utáni fellendülésével függ össze, de azért Krleža ekkor is Krleža marad, hiszen az abszurd dráma elemei már a *Kraljevoban* vagy a *Michelangelóban* is megvoltak.

Krleža „második” abszurd fázisának első terméke az *Areteus*, ez a sajátos drámai költemény, amelynek első fele a római ókorban, második fele a XX. században játszódik, a problematika szálai azonban összefűzik a két periód-

dust. A legnagyobb meglepetést aztán az 1970-ben megjelent *Út a Paradicsomba* jelentette. Magyarul is olvasható, Csuka Zoltán színvonalas fordításában.

Nehéz feladat erről a drámáról írni – amelyet Krleža forgatókönyvnek szánt – és ahol „a nyomorult emberi lélek a Végső Dolgok titka előtt térdel”. – Bernardo, a főhős, egy város utcáin lépked. Ismeretlen ciszterci szerzetes lép melléje, az a XIV. századi lengyel barát, akinek kriptájában bújt el az első világháború idején a rohamozó kozákok elől, és akinek csontjaitól így búcsúzott: „Köszönöm és a viszontlátásra”. Most test-vér-emberként újra itt a hatszáz éve halott ciszterci barát, s a templomban, ahová belépnek, Bernardo ott találja egykori háborús bajtársait, akik szintén a halálból tértek vissza. Jelenetek villannak föl az első világháborúból, roham a 313-as magaslatért, egymásba keveredik a katonák hangja és az ájtatoskodók litániája, majd fantasztikus párbeszéd az idegorvossal, amelybe ugyancsak belekeverednek az emlékek: Bernardo fiatalkori párizsi élményei, találkozása Orlandóval, aki szintén a „hajótöröttek” típusához tartozik, jelenetek egy éjszakai lokálban, s végül – Orlando társaságában – az „út a Paradicsomba”, az *intermundium* világába, a csillagok közé, ahol együtt vannak holtak és élők, Caesartól, Dantetől kezdve a lengyel ciszterci szerzetesig, Amáliáig, Bernardo egykori szerelméig, Orlando orvos-kollégáiig, a háború katonáiig. Háború folyik az *intermundiumban* is: a csillagok lakói háborúznak egymással. Érthető, hogy a költő ítélete keserű és fájdalmas. Bernardo mondja: „Felmerül a kérdés, uraim, mi történik az emberrel ma és itten? Íme, hová süllyedt az ember, a kannibalizmus szintjére, a kultúra szégyenére, és ez már ötezer éve tart így, ötszáz ezer éve, napról napra, ötszáz ezer napja, s közben könyveket írnak, és könyveket égetnek hetvenezer esztendeje, az emberi ész méltóságát halálra ítélik, s diti-rambusokban magasztalják a gazzettát és a zsarnokságot!”

Oldalakon át idézhetnénk ilyen mondatokat Krleža életművéből. Nevezzük őt ezért pesszimista írónak? A kérdésre hadd adjunk körülírt választ. Amikor 1961 tavaszán a háború után első ízben jártunk megint Jugoszláviában, s Krležát is meglátogattuk, társasági körben többször szóba hoztuk nevét. Zágrábban nemegyszer ez volt a válasz: „Krleža leköpdös mindent, ami nekünk, horvátoknak, szent.” Belgrádban viszont: „Krleža leköpdös mindent, ami nekünk, szerbeknek, szent”. – Hozzátehetjük: rólunk, magyarokról is néha sok gúnnyal, iróniával, szarkazmussal nyilatkozott. A „leköpdösés” fogalma mégsem helytálló. Krleža nem ezt akarja, hanem tükröt akar állítani mindnyájunk – horvátok, szerbek, magyarok, az egész Európa – elé, hogy meglássuk saját bűneinket, torzulásainkat. Így kell felfognunk az *Út a Paradicsomba* „pesszimista” hangvételű részleteit, így a krležai életmű számos passzusát. Keserű kritika ez, de olyan kritika, amely végső soron a lelkiismeretvizsgálatot, az önkritikát szolgálja.

*

Nem akartunk sablonos életrajzot írni, ezért mostanáig mellőztük a biográfiai adatokat. Egészen mégsem boldogulhatunk nélkülük, annál kevésbé, mert ez a cikk a 80 éves írót akarja ünnepelni.

1893. július 7-én született Zágrábban, majd a gimnáziumi évek után a pécsi hadapródiskola növendéke lett. (Pécsett képezték ki ugyanis a honvédség horvát tagozatának tisztjelöltjeit is.) 1908–1911 közt élt városunkban, s mind szépirodalmi műveiben, mind önéletrajzi följegyzéseiben fel-felbuk-

kannak a pécsi emlékek. Minden lokálpatriotizmus nélkül mondhatjuk: Krleža a miénk, pécsieké is! Ő maga sem tagadja ezt. A legmegrendítőbb dokumentum talán az a mondat, amelyet 1943. május 7-én jegyzett naplójába. Fantasztikus alkotás ez a napló, kézirata – amint nekünk évekkal ezelőtt Sinkó Ervin Zágrábban elmondta – több ezer oldalt tesz ki: a zágrábi *Forum* most közli egyes töredékeit. Álom és valóság, élmény és fantázia, jelen és múlt néha már szinte szurrealista módon összefonódik. Ha mozaikszerűen is, összerakhatjuk belőle Krleža életének számos mozzanatát.

1943 májusa: a fasiszta háború és az usztasa-állam kora. Krleža, aki élesen visszaautasította az együttműködést a jobboldali rendszerrel, afféle félillegálisban él Zágrábban, s érzi fenyegetettségét, kiverttségét. Ekkor íródik ez a mondat: „És halaszthatatlanul elhatároztam, hogy menekülök, csak éppen nem tudom hová; legjobb volna visszamenni Pécsre, ott minden hadapród-módra ártatlan volt, ott elrejtőzhetnénk úgy, hogy senki se találjon meg minket.”

Íme, Krleža az usztasa-fasiszta Zágrárból visszavágyódik ifjúkora színhelyére, Pécsre! Persze, ez csak álmokép és fantázia: éberen az író is jól tudhatta, hogy Magyarország ugyancsak a nácik szövetségese, és Pécs is csak átmeneti „menekülést” jelentene számára. Mégis: pécsi reminiszcenciák, a kadettiskolai élet, a Jakabhegy, a Széchenyi tér a Nádor szállóval gyakran előkerülnek ezekben a víziószerű jegyzetekben. És gyakran fölmerül „Petar”, azaz Petar Dobrović, a pécsi származású nagy szerb festő, aki írónk legjobb művész-barátja volt, s akinek szép kismonográfiát is szentelt.

A Pécs-élmény azonban ezzel nem merült ki. Amikor 1971-ben Predrag Matvejević zágrábi docens kiadta beszélgetéseit Miroslav Krležával (*Razgovori s Miroslavom Krležom*), ezekben is szó esik Pécsről: itt tanult meg a fiatal horvát kadett magyarul – ma is kitűnően beszél nyelvünket! – itt olvasta, sőt kezdte fordítani *Az apostolt*, itt lelkesedett Kossuth eszméiért, sőt – német fordításban – itt került kezébe Ibsen is (*A tenger asszonya*).

Lőkös István részletesen felkutatta a pécsi nyomokat Krleža életében és életművében, ezért csak annyit teszünk hozzá: 1947-ben megint meglátogatta városunkat. Ekkor történt első személyes találkozásunk is, amelyet több más zágrábi és budapesti találkozás követett. A horvát író, aki műveiben olyan kemény, szigorú, sőt könyörtelen tud lenni, az életben atyai jóságú ember. Mi ilyennek ismertük meg.

*

Pécs után a budapesti Ludoviceum következett, hiszen Krležát katonatisztnak szánták szülei. Maga mondta egyik zágrábi találkozásunk alkalmával kissé ironikusan: „Az egyetlen szakma, amelyet igazán kitanultam, a stratégia volt”. Igaz, ebben olyan mesterei voltak, mint Stromfeld Aurél, a magyar Vörös Hadsereg későbbi győzedelmes hadvezére. Mégis: egyre erősödött benne a délszláv orientáció, s így 1913-ban megszökött a Ludovikáról. Kalandos utakon jutott el a törökök ellen harcoló Szerbiába, ahol azonban „osztrák kémnek” nézték, ki akarták végezni, végül pedig kitoloncolták. Idehaza per sze „katonaszökevényként” kezelték, lefokozták, bebörtönözték.

Lelke mélyén talán nem is bánta ezt, hiszen ekkor már nem katonai, hanem irodalmi pályára gondolt. 1914 óta jelentek meg művei, 1915-ben pedig már megszületett a bevezetőnkben elemzett remekmű, a *Kraljevo*. Folyóira-

tokat is adott ki: sorukból legnevezetesebb a *Književna republika* (Irodalmi köztársaság, 1923–1927). A cím választása nem véletlenszerű: Krleža a köztársaság híve volt, nemcsak az irodalomban, hanem a közéletben is. Érthető, hogy a szerb-horvát-szlovén királyság megalakulását vegyes érzelmekkel fogadta, és hogy Sándor király és a monarchista politikusok szemében „persona non grata” volt, főleg 1929 januárja, a nyílt királyi diktatúra kikiáltása után. Több művét betiltották, több drámáját leparancsolták a színpadról. Ugyanakkor az „ultrabalosok” szemében is szálfka volt.

„Politikailag gyanús vernisszázs” volt az a kiállítás is, amelyet 1932-ben Prágában Petar Dobrović képeiből rendeztek, s amelyet Krleža nyitott meg. „A dolog megbukott” – írja nyíltan, s azt is hozzáteszi: a jugoszláv királyi diktatúra emberei és a velük szolidáris Beneš-rendszer bojkottálta a kiállítást: csak két jelentős vendég volt a kiállításon: Vladislav Vančura, a náciaktól később kivégzett baloldali cseh író és Adolf Loos, az akkor Csehországban élő jeles osztrák építész. És még egy harmadik: „Pribac”, azaz Svetožar Pribičević (1875–1936), a nagy politikus, aki a szerb-horvát nemzetegység, sőt a „nagyserb” eszme prófétájaként kezdte pályáját, 1918–1920 közt Jugoszlávia belügyminisztere volt, később azonban egyre inkább balra tolódott, felismerte a nacionalista elfogultságát, közeledett a horvátokhoz, s ezzel kivívta Sándor király haragját. Börtön, majd száműzetés lett a sorsa: idegenben is halt meg, miután még megírta híres könyvét: *La dictature du roi Alexandre* (Sándor király diktatúrája; francia kiadása: 1933, szerb kiadása: 1952).

Krleža, Dobrović, Pribičević: három proskribált génusz egymás mellett. Szinte jelképes ez a prágai találkozás! Amikor Krleža a balul sikerült kiállítás után a varsói gyorsra ül, Dobrović ezekkel a *magyar* szavakkal búcsúzik tőle: „Kezdek félni.” – Amint a jövő megmutatta, a félelem nem volt alaptalan . . .

Írónk helyzete a nyílt faszizmus korában szinte reménytelennek látszott. Talán csak azért nem bántalmazták, mert írói rangjával még a rendszer urai is tisztában voltak. Visszavonultságát azonban a partizánok részéről is gyanúnak tartották, ezért 1945-ben sem volt könnyű a helyzete. Tito elnök azonban teljes bizalmáról biztosította, s így nemcsak irodalmi tevékenységét folytathatta, hanem a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagjává, a Lexikográfiai Intézet elnökévé is választották. Krleža személyes vezetésével, sőt írói közreműködésével készült el az *Enciklopedija Jugoslavije* nyolc impozáns kötete: nélkülözhetetlen kézikönyve mindazoknak, akik a jugoszláv népek történelmével, földrajzával, irodalmával, művészetével, gazdasági életével foglalkoznak.

*

Íme, Krleža bebizonyította, hogy nemcsak a stratégiát tekintheti „szakmájának”, hanem a művészet és a tudomány széles körében is jól tájékozott. Az Enciklopédia mellett ezt bizonyítja esszéinek *hat* kötete is, amely kötetek egy valóban *enciklopédikus* szellem művei. Olvasunk tanulmányt Krsto Hegedušićnak, a modern horvát festőnek alkotásairól, Dobrovićról, Adyról, az osztrák Karl Krausról, Rainer Maria Rilkeről, a karikaturista-szatirikus George Groszról, Zadar középkori művészetéről, horvát írókról. Az *esszéíró* Krleža: ez a téma külön tanulmányt érdemelne. Ide illeszkednének be azok a gondolatok is, amelyeket a Matvejevićcsel folytatott párbeszédekben fejt ki: az iro-

dalom elkötelezettségéről, a költő hivatásáról és alkotói módszeréről, Freud-ról és Ibsenről, horvát és európai írókról, az 1968. évi diáklázadásokról és napjaink politikai kérdéseiről, nem utolsósorban pedig saját írói-művészi fejlődésének problémáiról. Igen tartalmas, gondolatokat ébresztő, néha valósággal gondolatokat provokáló kötet: más helyen lesz alkalmunk vele részletesebben foglalkozni.

*

Krleža és a magyar irodalom: ez is külön fejtegetést érdemelne. Jegyzeteiből tudjuk, hogy Kosztolányival még az első világháború alatt találkozott – és vitatkozott –, hogy meglátogatta Illyés Gyulát, hogy kapcsolatot tartott és tart fenn Csuka Zoltánnal és Dudás Kálmánnal, hogy Karinthy Ferenc meglátogatta őt Zágrábban, s hogy mennyire tetszett neki a magyar rádióban – programját gyakran hallgatja! – Gyurkó László egyik darabja. Drámáinak magyar bemutatójára rendszeresen Budapestre utazott, 1947. évi pécsi útját pedig már említettük. Elcsépett kifejezés, de használnunk kell: Krleža szellemi életünk ütőerén tartja kezét. (Az *Agóniá*ban Križovec doktor még Bartókot is említi és jellemzi!)

Ady és Petőfi: ez a két nagy magyar író különösen foglalkoztatta Krležát. Ady-tanulmánya már több éve ismert nálunk, az 1922-ben írott Petőfi-tanulmányt azonban csak 1973 januárjában adta ki magyarul a *Kortárs*, Lőkös István fordításában. – Krleža főleg Petőfi táj-verseit becsüli: „Alázattal, fedetlen fővel, ájtatos lélekkel kell az embernek az ilyen Petőfi-vers szentségéhez közeledni, mert benne mint szentélyben és az áldozás szent titkában a titokzatos magyar föld tárul fel, amely itt kap első ízben valami magasabb, élet-szerű, kozmikus jelentőséget.”

„A titokzatos magyar föld” – egyike a krležai vezérmotívumoknak. Naplójegyzeteiből kiderül például, hogy még Szekszárdon is járt. Nagy, sajnos még befejezetlen regényciklusának, a *Zászlóknak* fő színtere is a magyar föld, az első világháború előtti, alatti és utáni években. De megjelenik a korabeli Zágráb is, aztán Szerbia és a galíciai háborús hadszínterek. Ezeket a területeket zajlik a főhős, Emericzy Kamill élete. Apja magasrangú, magyar érdekeket képviselő horvát államférfi, a fiatal Kamillban azonban „felforgató” gondolatok érlelődnek: ezeknek érlelődését elősegíti a *Huszádik Század Zászlóinak* (azaz a *Huszádik Század* című folyóiratnak) olvasása, a szocialista-anarchista Jojával való barátság, „jugoszláv” orientációjú körökkel fenntartott kapcsolatok. Az öreg Emericzy budapesti „száműzetésbe” küldi fiát, aki azonban nem változik meg. Az első világháborúban súlyosan megsebesül, egy vidéki kórházban ápolják – a helyszínben megint felismerhetjük a pécsi motívumokat! – 1918 azonban számára is csalódást jelent, s most már, mint okleveles ügyvéd, a királyi Jugoszlávia üldözöttjeit védi. A regény – mint mondtuk – eddig befejezetlen, azonban Krleža jegyzeteiből tudjuk, hogy tragikus befejezésre gondol. 1941-ig akarja vinni a cselekményt, amikor is – a tervezett „kilencedik könyv” végén – Kamill a fasiszta terror áldozatává válik.

A regény már most is (két első kötetét Csuka Zoltán tolmácsolta) érdekes olvasmány. Szereplők gazdag garnitúrája gomolyog: írók, művészek, közéleti emberek és az egyszerű nép fiai. Egyes alakokban valóságos történelmi vagy irodalomtörténelmi szereplőket vélünk felismerni. Az idők síkjai egymásba tolódnak: Krleža nem a kronológia fonálán halad, hanem inkább aszociációkkal dolgozik. Ebben kétségtelenül a modern regényírók követője,

talán leginkább az osztrák Musilé, ámbar Krležánál több a cselekmény, az esemény és kevesebb a nehézkes filozófiai üresjárat.

Mesterien rajzolja meg Krleža a táj- és városképeket, és mesteri az a módszer is, ahogy szereplőit beszélgeti. De nemcsak a *Zászlók*, hanem Krleža többi regénye is megérdemli dicséretünket. A *Filip Latinovicz hazatérése* például művész-regény, a *Bankett Blitvában* pedig szinte kulcsregénynek volna nevezhető. Blitva: ez a Pilsudski-korabeli Lengyelország. 1932-ben Krleža több hónapot töltött lengyel földön, s ha Varsóban járunk, sokszor felismerjük a regény egyes jeleneteinek színhelyét. A diktátor Barutanski alakjában ugyanakkor sok van Horthyból vagy Sándor királyból is: Krleža nemcsak az 1932 körüli Lengyelországot, hanem a fasiszta vagy fasizálódó Kelet-Közép-Európát is megrajzolta.

*

Még néhány szót a *lírikus* Krležáról, aki ebben a műfajban is korának legnagyobb horvát mestere. Lírai pályája a szecesszió jegyében indul: „szimfóniái” a szecessziós – vagy ha úgy tetszik: szimbolista – stíluseideál igen jellemző reprezentánsai. Ebbe a világba keverednek bele aztán a horvát expresszionizmus elemei. Idézzünk – Ács Károly fordításában – legalább egy verset Krležának ebből a szecessziós-szimbolista-expresszionista korszakából. A költemény címe: *Ének*.

Szereted szereted a kéket a sikot,
füzeket s az égbolt nagy néma vizeit.
Benned bánat-titkú, beteg dallam feszít,
s bomlott húrjaidba hívod.
Szereted szereted a kéket a sikot.

És mint sebzett madár vonaglik az ének,
s a várost átszállja, kondít harangokat.
És véres szivedbe lángokat mártogat.
Ó, sirnak valahol, s őrjöngenek furcsa rémek,
és mint sebzett madár, vonaglik az ének.

Egy terjedelmesebb monográfiában részletesebben lehetne és kellene elemezni ezt a verset, mivel például a „sebzett madár” vagy a „furcsa rémek” a krležai életmű kulcskifejezései közé tartoznak. És arról is szólanunk kellene, mint járnak át ezt a szecessziós-expresszionista lírát egyre inkább a szocializmus motívumai, hiszen Krleža már 1918 óta leninistának vallotta magát, sőt a húszas években a fiatal Szovjetunióba is ellátogatott (*Kirándulás Oroszországba*).

Forradalmi költői-emberi mondanivalóinak kifejezésére aztán érdekes formát talált: felújította Északnyugat-Horvátország *kaj*-nyelvjárását, azt a tájszólást, amelynek a XVI. század óta gazdag irodalma volt, amelyet azonban a XIX. században háttérbe szorított a *što*-nyelvjárás, az „irodalmi” horvát-szerb nyelv. Nos, Krleža – amint Matvejevićnek elmondotta – szándékosan visszanyúlt a XVII. század barokk prédikátorainak, imakönyveinek nyelvéhez, ezt a nyelvet azonban – leninista szellemben – forradalmi mondanivalók kifejezésére használta. Az *Éjtszakának virrasztója* (eredeti horvát címe: *Balade Petrice Kerempuha*) Csuka Zoltán fordításában 1959-ben magyarul is megjelent.

Bár néha kitekint a XIX. és XX. századba is, a költő lényegében a XVI. századi horvát nép – parasztok és katonák – szenvedéseinek állít emléket, azoknak, akiket a hódító török, a magyar feudalizmus és az osztrák abszolútizmus egyaránt gyötört. – Nagy teljesítmény: úgyis, mint forradalmi vádirat, úgyis, mint költői alkotás, úgyis, mint egy látszólag eltűnő dialektus felújítása, magas művészi színvonalon.

Még sok mondanivalónk volna, ámde be kell fejeznünk cikkünket. Végezetül ezt kívánjuk a nyolcvan éves Mesternek: érjen meg ereje teljében picasoi életkort, fejezze be a *Zászlók* hatalmas kompozícióját, írja meg *önéletrajzát* és látogasson meg minél előbb minket, pécsieket!

IVO ANDRIĆ

Amikor az irodalmi Nobel-díjat Ivo Andrićnak ítelték, egy svéd irodalomtanárno azt mondta: végre egy olyan író kapta a Nobel-díjat, akit élvezettel lehet olvasni. Találó megállapítás, aki Andrić csodálatos prózájának – regényeinek és novelláinak – hangulatát egyszer megízlelte, egyetért vele. Elvezettel lehet olvasni Andrić írásait. Varázsának-vonzásának titkait sokféleképp keresik-kutatják, és sokféle a magyarázat is. Annyi bizonyos: a sajátosan boszniai miliő; a muzulmán világ különös atmoszférája; az Andrić-i hősök eredetisége; a mérhetetlen bölcsesség, amely Andrić írásaiból árad; és a stílus, amely fordításban is – és az eredetiben méginkább – nagyszerűen igazodik a mindenkori mondanivalóhoz – olyan momentumok, amelyek alapvetően hozzájárulnak az olvasók műélvezetéhez. Pedig Andrić nem dolgozik rendkívüli írói fogásokkal, egyszerűen modern realista prózát ír.

*

Ivo Andrić 1892. október 10-én született egy eldugott boszniai kisvárosban, Travnikban. Családja szarajevói kézműves-familia, apja dzsezva-készítő (a dzsezva török kávéfőzőedény, vörösrézből készül) réz- és ezüstműves volt. A híres szarajevói Baščaršijában ma is üzik e mesterséget, az Andrić teremtette bosnyák világbeli csarsíképek máig eleven valóság.

A gyermek Andrić élményvilága már egy másik kis boszniai városkához, Višegradhoz kötődik. Itt járt elemi iskolába s innen való legmélyebb, a gyermekkor legszébb éveiben gyűjtött élményei- emlékei. Monumentális regénye, a *Híd a Drinán* életanyagának forrásvidéke volt ez a város: történelmi levegője, népi mondavilága, sajátos bosnyák atmoszférája mindenütt jelen van a nagy műben.

Az elemi iskola befejezése után Bosznia metropolisába, Szarajevóba kerül, gimnáziumi tanulmányait végzi itt. Aztán az egyetemi évek következtek: Zágráb, Bécs, Krakkó és Grác egyetemeken tanul filozófiát. Doktorátusát a nagy hírű gráci egyetem falai között szerzi meg.

Aligha kétséges: az írói világ felépítése szempontjából Travnik, Višegrad, Szarajevó és Zágráb lesznek a legfontosabb állomások életében. Bosznia városaiban – melyek a szűkebb hazát jelentették számára – a sok évszázados török uralom alatt sajátos körülmények között élő nép sorsával, világszemléletével, gondoljaival és örömeivel ismerkedik, de a felszabadulásért, a balkáni szláv népek egyesüléséért küzdő mozgalmakkal, törekvésekkel is. Zágráb, a horvát főváros viszont kifejezetten művészeti vonatkozásban számottevő terepe élményeinek: a modern törekvések szele érinti meg itt, s hat verssel szerepel is majd a horvát líra megújulását célzó fontos lírai antológiában, a *Fiatal horvát líra (Hrvatska mlada lirika)* címűben.

Tanulmányait befejezve, már az új jugoszláv állam megalakulását követően, Andrić diplomáciai szolgálatba lép: évek során át képviseli hazáját Grácban, Rómában, Bukarestben, Madridban és Genfben, végül Berlinben, ahol a második világháborút megelőzően Jugoszlávia követe volt. A német megszállás idején teljesen visszavonultan élt Belgrádban, az írásnak szentelte minden idejét.

A felszabadult Jugoszlávia társadalmi életében talált igazán otthonra Andrić: tevékeny részt vállalt a politika frontjain éppúgy, mint az irodalmi életben. Volt népi küldött a Szövetségi Tanácsban és dolgozott az Írószövetség élén, s közben remekművek egész sorát alkotta meg. Rangos életművet teremtett, amelynek méltó elismerése volt az 1961-ben neki ítelt irodalmi Nobel-díj.

Andrić írói pályája az indulás pillanatától Bosznia világához kötődik. Annak a fiatal forradalmi értelmiségi körnek tagja ő is – már tizenkilenc évesen –, amelyet *Ifjú Bosznia (Mlada Bosna)* néven tart számon a történetírás, s amely elsősorban a Ferenc Ferdinánd elleni merénylet révén lett ismertté világszerte. Publicisták, kritikusok, költők és prózairók egész sora dolgozott és harcolt a mozgalom céljainak megvalósításáért, ami a népsors megváltoztatását és a függetlenség kivívását jelentette elsősorban. Az ifjú Andrić 1911-től áll kapcsolatban a mozgalommal, s már 1912-ben egy Szarajevóban működő titkos diákszervezet elnöke. Verseit is 1911-től közli a *Bosanska vila (Boszniai tündér)* c. lap, az *Ifjú Bosznia* íróinak, publicistáinak és kritikusainak egyik legjelentősebb fóruma. Próza- és szabadversek voltak ezek, modern, útkereső kísérletek, előképei az első igazi nagy színre lépésnek, amely az 1918-ban megjelent *Ex Ponto* c. szabadvers-kötettel történt meg. A *Bosanska vila*-beli szabadversek rangosságára vall, hogy ezekből kerültek ki azok a költemények is, amelyekkel a *Fiatal horvát líra* c. antológiában nemzedékét reprezentálta Andrić – ezekben a változatokban is időtállóan.

Andrić szépen induló lírai kísérleteinek az első világháború vihara vet véget: már a háború első napjaiban börtönbe vetik, sötétségben és nyirokban telnek napjai tömlöcének falai között. A magány hónapjai szakadnak rá, amikor csak „tulajdon lelkével beszélgetett”, s közben gondolkodott életről, sorsról, elmúlásról, múlttól és jelenről, s kigondolta csodálatosan szép első könyvét, az *Ex Ponto*-t, amelynél aligha van személyesebb költői vallomás a szerb irodalomban. Értékeiről sokféle véleményt megfogalmaztak már, a legfontosabb talán az belőlük, hogy már ez a mű magán viseli mindazokat a jegyeket, amelyek az életpálya későbbi szakaszaiban keletkezett novellákat és regényeket eredetien Andrić-ivá teszik. Humánus és bölcsesség, „a tapasztalatokkal vemhes orientális nyugalom”, s a modern vers izzása keveredik benne, s egy higadt biztonsággal, amellyel a költő világot hódítani indul:

Sokat magányoskodszt és hosszan hallgatsz,
fiam, megigéztek az álmok, elfárasztottak a
szellem útjai. Meggörnyedtél és arcod sápadt,
mélyen lehunyta szemed, s hangod, mint börtön-
ajtó nyirkossága. Lépj ki a nyári napba, fiam!

– Mit láttál a nyári napon?

Láttam, hogy a föld erős és az ég örök, s az
ember gyenge és kurta életű.

– Mit láttál a nyári napon?

Láttam, hogy a szerelem röpke, s az éhség örök.

– Mit láttál a nyári napon?

Láttam, hogy kínos az élet, s a bűn és boldog-
talanság szabálytalan váltakozásából áll, hogy élni
annyi, mint csalódást csalódásra halmozni.

– Álomba merülsz-e, fiam?

Nem. Indulok élni.

(Vujicsics D. Sztoján ford.)

És valóban: Andrić élni indult. Kiszabadulva Ausztria börtönéből írói vénája is felszabadultan lüktet, az *Ex Ponto* után újabb verskötetttel jelentkezik – hasonló modorban –, *Nyugtalanságok* a címe és már 1920-ban letette az első ízig-vérig Andrić-i novellát is a délszláv olvasók asztalára, az *Ali Gyerzelez útját*. Kész, beérkezett novellistaként kellett számolni ettől kezdve Andrić-tal, mert olyan világot vitt a klasszikus novellaírás szintjén az irodalmi köztudatba, amelynek addig csak romantikáját-egzotikumát vették észre. Megmarad itt is persze az egzotikus-muzulmán miliő, a szereplők is ennek az életformának tipikus hordozói, sőt a főhős, Ali Gyerzelez a muzulmán népi ének- és mondavilág legendás hőse. Andrić műhelyében azonban általánosabb érvényű igazságok kimondására válik alkalmassá ez az életanyag. Gyerzelez – aki Travnik és Sztambul közötti legendás útjain kalandok sokaságának részese volt – itt szá-

nalmas emberi gyarlóságaival egyetemben lép elénk. Olyan lesz, mint a többi ember. Nem több, s nem kevesebb. Vannak értékes vonásai, de vannak nevetséges, kicsinyes momentumok is cselekvéseiben, s ezek hántják le róla a novella belvilágában a legendás mítoszokat. És a hős – érdekes módon – épp ezáltal emelkedik a jelkép szintjére: Ali Gyerzelez a szenvedélyektől hajtott ember szimbóluma, akit a szenvedélyéből fakadó kudarcok tanítanak meg a sajátos keleti bölcsességre: „Ahhoz, hogy az ember boldog legyen, nagyon kevés kell, ám valójában túlságosan is sok.”

Nem hagyományos novellaforma ezúttal az Andrićé, de remekül komponált elbeszélés ez az első mégis. Arányos építkezés, finom eszközök a jellemfestésben, kitűnő atmoszféra-teremtés, túlzások nélküli egzotikumábrázolás jellemzi, ami későbbi elbeszéléseit is annyira elragadóvá teszi.

Hosszú időn át – a második világháborúig – nem is ír mást, csak elbeszélést. Három jelentős kötetben adta közre őket, mindháromat *Elbeszélések* címmel. 1924-ben az elsőt, harmincegyben a másodikat és harminchatban a harmadikat.

Az *Ex Ponto* és a *Nyugtalanások* szabadversei, expresszionista fűtöttsége – az első novella elütő volta ellenére is – a húszas évek legelején még modern novellistát ígért. Nem ez történt. Már az első elbeszéléskötet után bizonyos volt, hogy Andrić egyéni utakat jár, a novellairás egy, a hagyományoktól eltérő módozatát teremti meg. A tematika és a világlátás – amely a Balkán legösszetettebb etnikai-pszichológiai-kulturális amalgámjában gyökerezik – valósággal predesztinálta őt erre. Bosznia elbeszélő krónikása, rapszódosza lett, aki szűkebb hazája napi valóságát és hagyományait ötvözve az olvasó világ közkincsévé tette mindazt, ami századokon át fizikai és szellemi béklyóba verte az embereket, de azt is, mennyi volt az akarás: kitörni ebből a mérhetetlen szenvedést és különös szépségeket rejtő világból. S tette ezt úgy, hogy minden novella tanulságaképpen a tiszta emberség érzete-vágya maradjon az elsődleges olvasói élmény. Az *Ali Gyerzelez útja* után írt Andrić-novellák egész sora lehet beszédes példája mindennek, a *Musztafa Madzsar* éppúgy, mint *A jeltelen hid* vagy a *Halál Színán kolostorában*.

Elbeszélései varázsának legfőbb forrása a mese. Az a változata a népi műfajnak, amely Bosznia tájain s hozzá bőséggel terem. Különös modorú, képes beszéddel gazdag, bölcs mesék ezek, a Balkán szellemi valóságának egy egészen egyedi megvalósulási formái. Különösségét-jellegét e mesefajtának maga Andrić írta le *A vezír életútja* c. hosszabb elbeszélése első soraiban: „A boszniai falvak, városok teli vannak mesékkel. Ezekben a legtöbbször koholt történetekben hihetetlen események látszata és gyakran képzeletbeli nevek álarca alatt a vidék, élő emberek és réges-rég letűnt nemzedékek valóságos, de el nem ismert története rejtőzik. Ezekről a keleti füllentésekről tartja a török szólásmondás, hogy „igazabbak minden igazságnál”.

Ezek a mesék különös, rejtett életet élnek. Olyanok, mint a boszniai pisztráng. A boszniai kis folyókban és patakokban egy különleges fajtájú pisztráng él; nem nagy, a hátán egészen fekete, két-három nagy, piros pöttyel. Ez a módfelett falánk, de ugyanakkor rendkívül ravasz és gyors járású hal szinte vakon rohan az ügyes kézben tartott horogra, de elérhetetlen, sőt láthatatlan annak, aki nem ismeri ezeket a vizeket és ezt a halfajtát. Az ilyen ember naphosszat járhatja kezében horoggal a kis folyó mellett húzódó, köves partot, mégsem fog semmit, sőt nem is lát semmit, legföljebb egy-egy sötét, villámgyorsan elvillanó csikot, amint egyik sziklától a másikig átszeli a vizet, de ez az égvilágon mindenre hasonlít, csak éppen halra nem.

Ilyesféleképpen áll a dolog ezekkel a mesékkel is. Hónapokig élhetsz valamelyik bosnyák kaszabában, anélkül, hogy akár egyet is igazán és egészében hallanál e mesék közül; s megtörténhetik, hogy véletlenül valahol egy éjszakára megszáll az ember, s három-négy ilyen mesét is elmondanak néki, éspedig a leghihetlenebbeket, melyek legtöbbet mondanak a környékről és embereiről.”

Népe, Bosznia népének rapszódosza Andrić – mondtuk az imént. Nos, e különös, évszázadokon át formálódó, orientális színekkel, látással vegyes mese- és mondavilág egybefogásával lett rapszódosszá Andrić, aki a meseanyag valóságából az örökérvényű igazságokat emeli át a XX. századi próza kincsesházába. A realista író tudatosságával és életlátásával. Van egy elbeszélése, *Csoda* a címe, amely egy nyomorék lányka béna-

ságának pillanatnyi „csodáját” írja le. Kelet-Közép-Európában mindenütt honos história, legalábbis ott, ahol a kereszténység „kegyhelyeit” csodatévő erővel ruházta fel a népi képzelet. Mint másutt, itt is tipikus a csodatévő hely neve: „Boldogasszony Forrás.” Bademlicné, a nyomorék gyermek anyja hittel viszi élete szomorú keserűségét a forráshoz, gyógyulásban reménykedve, ám alighogy a „csoda” megtörténik (a lányka a vízben néhány önálló lépést tett szinte önkívületi állapotban), Bademlicné döbbent tárgyilagossággal ismeri fel az igazságot: lánya örökletes degeneráltságát, amely az apa családját sújtotta már generációk óta.

A szokványos történet Andrić műhelyében remekmű lesz. Pedig csak egy futtában elmondott eset az első látásra. Jelzésrendszere és szerkezeti íve teszi remekművé, olyanná, mint a japán tusrajzok. Mindennek funkciója van, minden mondatnak szinte rejtett jelentése – anélkül, hogy a konstruáltság legkisebb látszatát keltené. A „Bademlicök barna arcán” „előmlő, bárgyú, élveteg . . . mosoly” valóságos jelentése az elbeszélés indításakor szinte fel sem tűnik, belevész „az öregedésnek induló”, nősülésekor már „elfáradt ember” pár szavas rajzába, s csak a novella végén, a beteg lány arcán megjelenő mosoly jelzésekor kapja meg igazi értelmét: gyógyíthatatlan a gyermek, aki apjától örökölte „az érzéki gyönyör szétfolyó, beteges mosolyát”.

Van ebben valami naturalista ábrázolásra emlékeztető (előképei között bizonyára ott található a szerb naturalista, Borisav Stanković *tisztátalan vérű* hősének alakja is), de mégsem az, Andrić metsző írói tekintete – mely a történet felépítésében nyer valós formát – a természeti igazságot veszi észre, s nem valamiféle sorsszerűséget. Így lesz a meséből realista történet, klasszikus novella. S ez az írói „metodika” szabja meg egyébként, már említett elbeszéléseinek világát is.

Híd a Drinán.

Több kötetnyi rangos elbeszélés után, a német megszállás alatti kényszerű hallgatást követően, a felszabadulás pillanatában szinte regények egész sorával lepte meg olvasóit Andrić. Regények sorával, mert az 1941–1945 közötti években, viszonylag tehát rövid idő alatt, három remekművet is alkotott: *Híd a Drinán*, *Travniki krónika*, *Kisaszszony*. Meglepetés volt ez a három Andrić-regény, mert a rezdülésnyi pillanatok-hangulatok bölcs elbeszélője most évszázadok krónikásává lett, kivált a *Híd a Drinán* c. művével, mely Bosznia szívének történetét fogja egybe a széppróza és történeti krónika sajátos amalgámot képező műfajában.

A *Híd a Drinán* nem is igazi regény – mondják a kritikusok gyakran – s valóban nem is az a műfaj tradicionális értelmében. Már a „főhős” okán sem, mert ezúttal a Višegrad városában épült Drina-híd a főszereplő, amely emberi sorsok: tragédiák, bánatok és örömök szemtanúja lett az évszázadok során, de eseményeké is, melyek – jelentőségben – jóval túlnőttek a kicsiny *kaszaba* (kisváros) határain. „. . . A kaszaba embereinek élete és a híd között szoros, évszázados kapcsolat van – írja Andrić. – Sorsuk annyira egybefonódott, hogy különválasztva nem is lehet elképzelni s kimondani. Ezért a híd keletkezéséről és sorsáról szóló történet egyben a kaszaba és embereinek története is, nemzedékről nemzedékre szóló történet, éppúgy, mint ahogy a hídról szóló minden elbeszélésben ott láthatni a tizenegy boltívű híd vonalát, közepén fön, mint koronával, a kapuval.”

A szokatlan, rendhagyó műfajúság persze ma már aligha zavar valakit, a regény XX. századi nagyszámú változatainak egyikeként célszerű felfogni, amely rendhagyó volta ellenére is páratlanul gazdag információs anyagot kínál, architektonikája is mindinkább kitapintható, s amelyben a regényszemélyiségek is a regényvilág sajátos körülményeihez igazodva élnek múltó életük napjait. Akkor hát modern regény a *Híd a Drinán*? Olyan változata a műfajnak, mely a XX. századi regényírás eszköztárát hasznosítja vall egy különös földrajzi táj, külön világáról? Igen is, meg nem is. Igen, mert a hagyományos regényforma elemeit hiába keressük lapjain, de nem modern regény, mert a műfaj Dos Passos-i, Sartre-i, vagy éppen Joyce-i megoldásait sem leljük meg benne. Van viszont egy többlete: az orientális életlátás, mely eredetiségének tán leginkább elsődleges forrása.

Regényről lévén szó, a kompozíció erősségeit célszerű szemügyre venni a műben.

Első látásra ez a regény történetek egymásutánja, amelyet laza kapocsként fog egybe a *híd*, s az időrend megtartása szinte a középkori *évkönyvek* metódusát asszociálja bennünk. Am a látszat csal. A *Híd a Drinán* nagyon is stabil kompozíciója van, struktúrája, melynek elemei s ezek szerves egymásba épülése aprólékos elemzéssel szépen kimutathatók. A teljesség igénye nélkül, a legszembevetőbbekre, az alappillérekre utalunk csupán.

Az első és tán legfontosabb a jelképszerűség. „A nagy kőhid, amely Sokolović nagyvezír elgondolásából és istenfelő akaratából” épült, valójában a török birodalom sorvadását és vele egy életforma biztos elmúlását jelképezi. Ahogy az idő múlásával, s a történelem mozgásával a híd mindinkább elveszíti jelentőségét, úgy rajzolódik ki – a regény folyamatában – az iszlám birodalmának hanyatlása is. Valaha „az impérium láncszeme” volt a híd, mely „a császárság két részét” kötötte össze, s a Keletről Nyugatra vezető út kapuja volt. A történet végén, az első világháború első napjaiban már olyan, mint a kiszolgált katona, alig van jelentősége, s ami kevés maradt, annak is végeszakad a felrobbantásával. A köréje fonódó történetek is egyetlen lefelé ívelést mutatnak: a megépíttetés volt a fénykor, aztán az észrevétlen hanyatlás következett, már akkor, amikor a körülötte élő emberek még nem is sejtették. A Karadjordjevié felkelés ide is elérő hullámai voltak az oszmán birodalom gyengülésének első tapintható jelei, az 1878-as okkupáció pedig már az erőteljes változást vonta maga után a kaszaba életében: a Sztambulból kormányzott birodalomtól való leszakadás tényével kellett szembenézni lakóinak. S ettől számítva felgyorsul az idő s vele a hanyatlás rajza is a regényben: minden a múlandóságra figyelmeztet, a kaszaba lakóinak életében éppúgy, mint a jövevényekében. Már nemcsak a városka bennszülött lakóinak ősi szokásait, létformáját, életét és sorsát érinti a hanyatlás, hanem az idegenekét is, akik az új császár alattvalóiként jöttek. A Galíciából katonaként idesodródott Gregor Fedun tragédiája; a szintén galíciai eredetű zsidó család, Lottika familiájának tönkremenése; Dr. Balázsnak, a helyőrség katonaorvosának tragikus hirtelenségű halála; Balázs szerelmének, Bauer ezredesnének titokzatos távozása a „szanatóriumba” az orvos halála után – mind ezt a hanyatlás- és múlandóságélményt hivatott jelézni.

A cselekményépítés szempontjából is fontos szál a regényben Ali hodzsa és őseinek története. Ez a család több évszázadon át volt a višegrádi alapítvány, Sokolović Mehmed pasa egyházi alapítványának (a hídnak és a melléje épült kőháznak) öre. Az alapítvány valójában már a XVII. században semmivé lett, a néhai Danuthodzsa Mutevelić halála után pusztult el az építésetileg remekmű hírében állott kőhán, a Keletről és Kelet felé utazók hajléka-menedéke. Megmaradt viszont a híd, s a Mutevelićek kötelességérzete, hogy „valamiképp felelősek a híd sorsáért, mert a híd, legalábbis építésetileg, kiegészítő része volt az egyházi alapítványnak, amelyet ők kezeltek . . .” Az utolsó Mutevelić, Ali hodzsa is ennek tudatában vigyázza a romolhatatlannak hitt és tudott hidat s ott van felrobbantásának pillanatában is mellette, szemben lévő boltja kis szobájában. Muzulmán belátással, megfáradtan, de fájó szívvel veszi tudomásul a hídnak, a szépség szimbólumának pusztulását. Nem is éli túl sokkal: hazafelé menet, „a Mejdandra vezető úton . . . rövid vonaglásokkal kiszenvedett”.

A Mutevelićek története így párhuzamosan fut a híd történetével, s a történetek végpontja is egybeesik. Andrić írói leleményességére vall, hogy a meseszöveg során szinte észrevétlenül fonja egybe a két szálát, a hidét és a Mutevelićeket, s csak a regény végén válik erőteljesebben érzékelhetővé a híd és a Mutevelićek százados együvé tartozása.

A kompozíciós struktúra szervességére vall legenda és valóság szembesítése is a regényben. Mint az Andrić-novellák jelentős részében, a *Híd a Drinán* szövegében is fontos szerepe-funkciója van a néphagyománynak. A cselekmény indítása is népi mondananyaggal színezett: „A hidat Kómüves Rade építette, akinek százestendőig kellett élnie, hogy szerb földön fölépíthesse mindazt, ami szép és örök . . . Tudták, hogy az építkezést megzavarta a vicitündér, aminthogy kezdettől s mindenütt megzavart valaki minden építkezést, s ez a tündér éjszaka lerontotta azt, amit nappal emeltek. S ez mindaddig tartott, amíg „valami” a vízből meg nem szólalt, s azt nem tanácsolta Kómüves Radénak, kerítsen két gyenge gyermeket, ikreket, fivért és nővért, név szerint

Stoját és Ostoját, s falazza be őket a hid közepső pillérébe.” A dolog megtörtént, a két gyermeket Rade befalazta, de hogy a boldogtalan anyán segítsen, „... megengedte, hogy a pilléren hagyott nyíláson át megszoportathassa feláldozott gyermekeit. Ma is láthatók a finoman vésett, szép ablakok, olyan keskenyek, mintha csak lőrészek volnának, s ma vadgalambok fészkelnek bennük. A falból, emlékként, száz esztendőök óta szivárogo az anya teje. Ezek azok a vékony, fehér csíkok, amelyek az év bizonyos idejében a tökéletes építményből előszivárognak, s eltörölhetetlen nyomot hagynak a köveken.” A legenda teremtette hangulatot a hidépítés históriájának leírásakor oldja fel Andrić – jelezve, hogy a két iker halva született, anyjuk egy abnormalis megesett lány volt, s az kereste a hidépítőkön megholt gyermekeit, akiket a falu asszonyai csendben elföldeltek valahol a kertek alatt.

A hidrombolás motívumához kötődik Radisav legendája, akit a hid építését irányító Abid aga kivégeztetett, mert éjjelente lerombolta a nappal épült részeket. A néphagyomány szerint Radisavot – aki karóba húzott testtel álló napig élt – halála után tündérek temették el a Drina partján. Ennek a motívumnak valószínűsítése is a hidépítés körülményeinek leírásakor történik meg: parasztok vállalják a hóhér megvesztegetését, ne dobja a kutyáknak Radisav holttestét, hanem engedje át nekik, hogy tisztességgel, jeltelenül eltemessék.

A hid harmadik legendája a közepső pillér üregében élő szerencsenről szól, akit naphosszat lesnek a gyerekek abban a hitben: aki először meglátja, meg fog halni. A valóságban is létező „arab” az építőmester segédje volt, s egy hatalmas kőkocka sodorta a vízbe kettévágva testét is. A néphit szerint a szerencsétlen fiatalember élt a hidpilléren lévő hatalmas üregben. Az okkupációs időkig tartotta magát a mese, akkor végezték az egyetlen jelentősebb javítást a hídon, s munkások takarították ki a barlangszerű üreget. A gyereksereg legnagyobb csalódására „az Arab nem jelentkezett”. „... Hiába késtek el az iskolából, órákig várva a folyóparton, mikor jön ki a fekete ember a sötétségből, s mikor üti mellbe az első munkást, aki belép, olyan erővel, hogy nagy ívben fog az állványokon át a folyóba zuhanni.” Szertefoszlott tehát az utolsó legenda is, jelezve mintegy az idő múlását s vele a gondolkodásbeli változásokat is. A regény utolsó negyedében ez a változott gondolkodás veszi át a legendák és mesék helyét: az ifjúság most már végképp kilép a kaszaba teremtette zárt szellemiségből – melynek szerves része volt a holdhoz fűződő hiedelemvilág. Nacionalista pártok, szervezetek tagjai lesznek, világot látni indulnak, s hazatérve a szocializmusról, a „nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás” követeléséről beszélnek és „a világ proletariátusának céljairól” és „útjairól”.

Nem szükséges túl nagy képzelőerő ahhoz, hogy a regényben az ifjú Ivo Andrić 1914-ig tartó élményvilágának közvetlen lecsapódását is felismerjük. A cselekményt újra végiggondolva hamar rájövünk: a változásnak ez a folyamata Andrić szellemi-gondolkodásbeli fejlődését fedi, azt az utat követhetjük nyomon, amelyet a gyermekkorban hallott mesevilágtól az egykorú nemzeti mozgalmakban való részvételig, sőt az első világháború idején történt letartóztatásáig és internálásáig megtett.

A kompozíciós problémák mellett a regény információs anyagának rétegződésére célszerű felhívni a figyelmet, éspedig a valóságábrázolás specifikus irányultsága miatt. A sajátos kultúrájú, nagy etnikai kevertséget mutató és muzulmán lakossága révén egzotikumot is jelentő Bosznia XIX. és XX. századi történelmén belül mutatkozó társadalmi mozgás legjobb és legteljesebb regényes rajzát kapjuk ui. Andrić művében. Egy olyan körképet, amely sajátosan kelet-közép-európai jellegéből adódóan e földrajzi táj problémáinak, lakói gazdasági helyzetének és politikai orientációinak összegezése. Az 1878–1914 közötti idők rajza révén pedig a hajdani Osztrák–Magyar Monarchia világának ilyen változatban máshol nem létező írói képét foglalja magába, s így a monarchiaábrázolás egyik legjobb példája is lesz, olyan művekkel rokonítható alkotás, mint a cseh *Hašek*, a horvát *Krleža*, a román *Liviu Rebreanu*, sőt a prágai német *Franz Kafka* és az osztrák *Musil* monarchia-regényei. A monarchia valóságának olyan jelenségei tükröződnek itt is, mint „a ferencjózsefi kor látszólagos békéjének” illúziója; a monarchia kapitalizálódása, melynek súlya erre az előbb okkupált, majd anektált országészre is nehezedik; a Krleža által felfedezett *glembayzmus* (Boszniát

is ellepik az „apró és kövér hivatalnokok, családjukkal és cselédségükkel”, akik között van cseh, horvát, lengyel, magyar és német is); s a Kafka által is leírt hivatalnokgépezet mechanizmusa, amely észrevétlenül kötötte gúzsba ezen a tájon is a lakosságot fizikailag és szellemileg egyaránt stb.

A Bosznia-rajz s a monarchia-problematika mellett az általánosabb érvényű igazságok keresése-kutatása lesz a *Híd a Drinán* újabb fontos összetevője. Andrić, akiről már novellái méltatásakor a bölcséleti vénát hangsúlyoztuk, itt is rögzíti végkövetkeztetéseit életről, halálról, a lassú elmúlásról, „a történelem egybehangzó és titokzatos drámáiról”, s a harcról, melyet az ember „a romlás, a halál, múlandóság ellen” vív, mert „arra ítéltetett, hogy végsőkig küzdjön” ellenük. Szinte a regény első lapjaitól, az utolsó sorokig mindig és mindenütt ott vibrál ez a filozófáló hajlandóság, s összegezése alighanem abba a néhány sorba szorul, amelyek Ali Hodzsa kiszenvédését írják le. A muzulmán hívő szájába adott felismerés nagyon is az evilági valóságra, s az emberbe vetett hitre alapozott jövő-látás: „Minden lehetséges. Csak egy nem lehet. Nem lehet az, hogy teljesen és mindörökké eltűnjenek a nagy, okos és lelkes emberek, akik Isten dicsőségére soká tartó építményeket emelnek, hogy a föld szebb legyen, s az ember könnyebben és jobban élhessen rajta.” Halála pillanatában rebegi ezt a hodzsa, akkor, amikor az emberben elszabadult gonoszság, az embertelenség rombolja le egy korábbi nagy elme megálmódott és valóra váltott alkotását, a višegrad Drina-hidat . . .

Vezírek és konzulok Kelet és Nyugat kapujában: Travnik krónika

A magyarul két címváltozatban is megjelent (*Vihar a völgy felett, Vezírek és konzulok*) *Travnik krónika* az előzőnél szabályosabb történelmi regény. A jeles szerb kritikus, Milan Bogdanović meg is írta róla: „. . . ez a Travnikről szóló krónika az első igazi regény az Ivo Andrić alkotta művek sorában, mi több, szerkezetileg a legjobban komponált regények egyike” az egész szerb irodalomban is.

A XVIII–XIX. század fordulóján játszódó regény kétirányú valóságközelítést mutat: egyfelől a regényhősök lélekrajza, másfelől egy igen gazdag történelmi és szociális életanyag feltárása révén jön létre a valóság művészi transzpozíciója. Már ennyiből is látszik; a rendhagyó műfajúnak tekintett *Híd a Drinán* után Andrić nem a modern útkeresők nyomán lépett tovább, hanem a hagyományos realista írói ábrázolás útjait választva összegezte mondanivalóját szülőföldje múltjáról és lakóiról, saját jelenkorára is érvényes igazságokat is rögzítve egyúttal.

A hétesztendőnyi időt felölelő regény a napóleoni korszak történelmi atmoszféráját idézi fel. A kis boszniai városkában, Travnikban konzulátust létesít – szultáni meg egyezés alapján – a két európai nagyhatalom, a napóleoni Franciaország és az osztrák császárság. A konzulok érkezését, fogadtatását, majd azt a hármasküzdelmet írja le Andrić, amely a francia és az osztrák konzul, illetve a török kormányzó között folyik. Módszere a realista történelmi regényé, melyben a hiteles történelmi korfestés „a részletek konkrét historizmusa” révén valósul meg, ugyanakkor – szuverén regényszemélyiségek teremtésével – általánosabb emberi problémák megfogalmazására kerül sor. A regényvilág valószerűsítésének külön eszközeként említhető az a mód, ahogyan Andrić a diplomáciai versengést, a politikai manőverezést, a nemzetközi politikai életet meghatározó módszereket bemutatja.

Hiteles keleti világ tárul elénk a *Travnik krónikában*. Itt a kafana „Szófájára” ülni csak „a napfény és felhők játékát” emlervén néző bégeknek szabad; a vezír látogatására induló konzul „kimeredt szemű asszonyok” köpködik le, a csarsia kereskedői pedig közömbösen néznek keresztül rajta – ilymódon juttatva kifejezésre azt a mérhetetlen gyűlöletet, amelyet az idegen jövevény iránt tápláltak magukban, mert jövetelével megzavarta évszázados nyugalmukat. Pontos és hiteles a belpolitikai módszerek rajza is a regényben, csakúgy, mint a társadalmi megosztódás képe. A francia konzul mindjárt érkezése kezdetén szemtanúja lesz egy politikai küzdelemnek, amely a szultán-változás idején Huszref Mehmed pasa, travnik vezír és a kapudán-pasa között zajlott. Az utóbbi császári „fermánt” hozott Sztambulból, melyben az új szultán megerősíti pozíciójában a vezírt. A konakban időző szultáni megbízott alighogy átadta

a fermánt, pár nap alatt kiszenvedett. Mint később kiderült, a vezir mérgeztette meg, mert megtudta, hogy mentéje belésébe varrva ott a katilfermán is, azaz az ő halálos ítélete (a veziré), amelyet a kapudán-pasának távozása előtt kellett volna átnyújtania, s amely a halálos ítélet azonnali végrehajtását írta elő. A császári küldött kíséretében levő gárdaparancsnok, a bosztandzsi basa lett volna a végrehajtó.

Az osztrák konzul érkezése a hivatalos ügyintézés tipikusan török szabotálásának bemutatására ad alkalmat, s arra is, hogy Andrić összefogottan mindössze néhány sorban jelezze a travnikiak idegenekkel szembeni magatartását. A katolikusokét, akik „ujjongtak”; a pravoszlávokét, akik „legnagyobb részét elkerülték az erről szóló beszélgetést” és „bizalmasan azt állították, hogy »orosz konzul nélkül nincs konzul«; az oszmánokét, akik a konakban „megvetően és méltóságteljesen hallgattak” és „saját cselzövényeikkel” törődtek; s a hazai törökökét, „akik még jobban nyugtalanokdottak . . . mint a francia konzul érkezésének hírére.”

Nem kevésbé hiteles képet kapunk a különös, európai ember számára idegen milőbe cseppent, diplomata bemutatásakor az egykorú diplomáciai élet formáiról-jellegéről. A francia konzul vezíri fogadtatása; a francia konzulátus belső életének leírása (például Daville konzul és tisztviselője des Fossés közötti viszony rajza, az ügyvitel stb.); a francia és az osztrák konzul első találkozásának körülményei egyaránt a hitelesség erejével hatnak.

Ebben a furcsa történelmi-szociológiai közegben mozognak Andrić hősei: Daville, a francia és von Mitterer, az osztrák konzul; Daville-né és von Mittererné; des Fossés és Davna; Huszref Mehmed pasa travnikai vezir; aztán még nagyszámú török, katolikus, meg szefárd zsidó szereplő.

A legjobban megrajzolt figura kétségtelenül Daville; akár a regény központi alakjaként is felfogható. Tépelődő, a sors megpróbáltatásaira érzékenyen reagáló, finom idegzetű ember, akit a travnikai magány fokozottabban sújt. Költői ambíciói is vannak, sőt jelentős irodalmi múltja van már, amikor Travnikba kerül: újságíró volt, akire Talleyrand is felfigyelt; s *A jénai ütközet* címmel írta meg Napóleon poroszországi győzelmeinek dicséretét. Konzulsága idején mind nagyobb gonddal készíti Nagy Sándorról szóló eposzát, „ . . . s ez a mű valósággal . . . »álcázott« lelki naplója lesz.” (Hadrovics László.) Egész addigi életének tapasztalatait, a sokak részéről rajongással övezett, mások által „bolondnak” tartott Napóleonról évek során kialakult véleményét, politikáiról, háborúiról vallott nézeteit próbálja összegezni ebben a műben. Aligha szükséges bizonygatni: Andrić önmaga töprengéseit, tapasztalatait összegezi hősének gondolatvilágában, ahogy Hadrovics László írja: „A modern ember lelkéből kibányászott problémákat és egész élettapasztalatát, életfilozófiáját . . . vetíti vissza Andrić a bosnyák múltba, s ezt oly meggyőző és megtévesztő művészettel teszi, hogy az olvasó nemcsak a lelki tartalmat, hanem a köntözt, a kulisszát is hitelesnek fogadja el.”

Elátkozott udvar

A művek kiérlelésére láthatóan sokat adó Andrić a háború alatt írt regények után hosszabb ideig nem publikál terjedelmesebb prózát, inkább csak novellát és tanulmányt. Ezért is volt nagy visszhangja-sikere az 1954-ben közreadott kisregénynek, az *Elátkozott udvar*nak.

A realista prózát író Andrić kétségtelenül itt közelít legjobban a modern regényalakzatok változataihoz. Anélkül, hogy a sajátos Andrić-i regénygyakorlatnak hátat fordítana. Ez a mű is megmarad ui. a jól ismert muzulmán közegben, sőt boszniai jelleget kap az „elátkozott udvar” világáról mesélő ferences, Petar atya személye révén. S e tekintetben – terjedelméhez képest – nagyon is gazdag információs anyagot közöl – bár azt is észre kell venni, hogy ez az információs készlet a börtönlakók világára szűkül elsősorban, s csak emlékezés formájában és jelzészzerűen idéződik fel a külvilág valósága. A modern jelleget elsősorban a regénystruktúra adja, az a mód, ahogyan az időben egymástól mindinkább távolodó cselekményelemeket egységes kompozícióba ötvözi Andrić. A történet külső kerete a Petar atya hagyatékát leltározó két szerzetes, Mijo Josić és Rastislav cselekvési és gondolatköre. A fiatalabb fráter, Ras-

tislav idézi fel – tárgyait szemlélve – a három napja elhunyt Petar alakját és meséit, s ezáltal az olvasó máris belépett a regénycselekmény második körébe, amely Petar atya börtönélményeinek foglalata, s egyben kapuja egy újabb eseménysor megismeréséhez vezető útnak: Petar történetei fogolytársáról, a gazdag és alaptalan vádaskodások miatt börtönbe került szmirnai fiatalemberről szólnak, aki viszont a XV. században élt tragikus sorsú oszmán személyiség, Dzsem szultán alakját idézi fel. Ez a gyakorlat különböző időrétegek beemelésével valósul meg: egy meghatározatlan kor jelene a kiindulás; Petar atya elbeszéléseinek épp csak sejthető közelmúltja a második réteg; a harmadik és már részletesebben jelzett a börtönben töltött idő leírása; a negyedik és egyben legtávolabbi, ugyanakkor pontosan jelzett időkor a történelmi múltba vezet, Dzsem szultán életének időtartamát öleli fel.

És most feltehető a kérdés: milyen regénynek minősül az *Elátkozott udvar*? Történelmi regény? Modern társadalmi regény? Lélektani regény? Vagy éppen történelmi parabola? Mint láttuk: van benne történelmi anyag, de a cselekmény egy fontos pontján, a börtön világának általános jellemzésekor megjelennek a modern nagyváros alvilágára utaló momentumok is: „apró bűnösök” és „nagy gonosztevők”; „nagyvilági szélhámos” és „veszedelmes betörő”; „zsebmetszők, hivatásos hamiskártyások”; „zsarolók, iszákosok”; „kocsmai duhajkodók és verekedők”; „sápadt és pislákoló életű nyomorultak, akik kábítószerekben keresik azt, amit az élettől nem tudnak megkapni, és ezért hasist fogyasztanak, ópiumot szívnak vagy szednek”; „elferdült ösztönű és szokású emberek”; „többszörös gyilkosok”. Börtönről lévén szó, tán azt sem lényegtelen megemlíteni, hogy a modern vallatás módszeréről is érdekes információkat közöl Andrić, a terrorisztikus hatalmi gépezet vallató módszerét, melynek során a regényhőst, Kamilt olyan idegrendszeri igénybevételnek vetik alá, hogy az végül a legképtelenebb vallomástételre is hajlandó: „Egyszer aztán az éjszaka folyamán, már teljesen kívül azon az időn, melyet a nap felkelésével és lenyugvásával mérnek, s már túl minden emberi vonatkozáson, Kamil nyiltan és büszkén beismerte, hogy azonos Dzsem szultánnal, vagyis azzal az emberrel, aki páratlan sorsüldözöttségében reménytelenül szorult helyzetbe került, s aki nem akarta megtagadni, s nem is tagadhatja meg saját magát, igazi valóját, – Én vagyok az! – mondotta még egyszer halk, de szilárd hangon, amelyen a döntő beismeréseket szokták kimondani, s aztán egy székre ereszkedett.”

A több időréteget magába foglaló cselekményt szemügyre véve a történelmi sík látszik a leginkább részletezettnek. Sőt, az sem lényegtelen itt, hogy a II. Bajazid és Dzsem szultán közötti viszály rajzánál Andrić a klasszikus, realista történelmi regények szabta határok között ragaszkodik a történelmi hitelesség kívánalmához is. Hogy ennek ellenére sem tekintjük történelmi regénynek, azt egyfelől a történelmi anyag leíró jellegű bemutatása indokolja, másfelől az ebből fakadó példázat-jelleg. Dzsem szultán életének szomorú históriája ugyanis csak alkalom, eszköz arra, hogy egy modern ember, az ártatlanul fogva tartott fiatal szmirnaival történt igazságtalanságokra fény derüljön. A példázat-jelleget maga Andrić is jelzi, amikor a Dzsem szultánról szóló történetek elmondását Kamil befejezte. „Az, amit Petar atya hallott új barátjától – olvassuk a VI. fejezet elején –, sokkal hosszabb, elevenebb volt, és az előadásban más értelmet is nyert. (A kiemelés tőlünk. L. I.) Az egésznek veleje ez lehetett: két világ van, s e két világ között nincs és nem is lehet igazi érintkezés, sem a megegyezés lehetősége; két rettentő világ, mely örök háborúságra ítéltetett, a harc ezer formájában. S e két világ között egy ember, aki a maga módján mindkét háborúskodó világgal hadakozik. A császár fia, s a császár testvére, legmélyebb meggyőződése és érzése szerint maga is császár, s ugyanakkor minden embernél boldogtalanabb. Először elárulták és leverték, aztán becsapták és megfosztották szabadságától, magányosan és mindenkitől, a barátaitól is elválasztva, tragikus kettéosztottságban, az egész világ szeme előtt, mintegy pellengéren, de lelkében azzal a büszke eltökéltséggel, hogy abban a helyzetében is kitart, s megmarad annak, ami; hogy nem veszti szem elől a célját, s hogy nem enged sem a hóhér fivérnek, sem a hitetleneknek, akik aljasul becsapják, megszarolják, és kalmár módra adják-veszik.”

Az emberi tartás, az etikai tisztaság, az ember valóságához való írói viszonyulás,

kérdése felől közelítve a fenti sorokat, Andrić írói szemléletének ama Faulknerével is rokonítható vonására ismerünk, melyet Vujicsics D. Sztoján így fogalmazott meg a novellista Andrićot méltató szép tanulmányában: „Az élethez való viszonyulásával, világnézetileg, az irodalom szerepének a felfogásában – noha stílusban elüt – a mai világirodalomban különösen Faulknerhez áll közel. Közös témájuk az erőszak, a rossz, alakjaikból bizonyos primitivizmus, ösztönösség, durvaság árad, de a megoldást, a kiutat is egyformán a sajnálat moráljában, az emberi érzések nemesítésében látják.” S ha még hozzávesszük, hogy Kamil mennyire a tudomány, a művészi szépség, az etikai tisztaság elkötelezettje, úgy méginkább megbizonyosodunk az *Elátkozott udvar* mély, emberséget takaró példázatvoltáról...

Az őrizőm

*Nincs teste, arca, a tülemben
semmit se süg, de mindenütt
ott van velem, és voltaképpen
meghatározza, hová tegyük*

*a lehetőségek határán
belül a dolgok szerepét,
egymás mellett sorjában állnak
a tájdalom, a remek ég,*

*a bajlódás, villámcsapások
okozta tűz a napjaim
során, szépen összekerülnek
sorsom sárguló lapjain*

*az ellentétes látomások,
a tettek és az újra más
képzelet szülte, furcsa képek,
állandóság és változás.*

Ásás a múltba

*A padlás gerendáin a
baglyok aludtak ülve,
lepkehálóját a gyerek
a virágágyba tűzte,*

*elnézte a bogarakat,
ismerkedett a földdel,
szerette, ha a fű szagos
esőtől ázva zöldel,*

*követte azt a gébicset,
ki csőrével fejére
koppintott, mert a rózsafa
belsejében a fészke*

*volt éhes tiókáival,
akiket tőle féltett,
nem volt számára a világ
még veszedelmes képlet,*

*csak örökös képsorozat,
színek skálája, sok hang,
de felgyültek az évei
s ebbe bele is rokkant.*

Félemler

*Igazán jóízű volt a gyöngye gyökér,
a rügy- és bogycsemege,
kövek alatt búvó húsos bogarak.*

*Igazán langyos volt az alkonyati szél,
halak simogatták combom a folyóban.*

*Igazán jókat aludtunk a hegy odvában,
és jó volt futni lihegve a lejtőn,
ha jött a bozontos, bűzös szájú medve.*

*Igazán jó volt, ha esténként a sarlós hold alatt,
a csillagszikrák hálóját figyelve
egymáshoz bújva, hasunkon
melengettük a puha kölykeket.*

*Igazán nem gyújtottam volna meg a piros virágot,
és nem bunkóztam volna gyáva őzeket,
igazán nem vadásztam volna a Szörtelemmel,
nem festettem volna le a vadbölelyt,
igazán nem öltem volna meg a Nagyvöröst,
egy szót se tudtam volna én szólni soha,
ha nem jön a jég, a hó, a vad fagyok –*

Igazán a nyomorúság tett emberré.

E kéz mostanság vissza-visszatér...

*Úgy látom, nem csókoltam meg elégszer
a szellemi s műves-munkálkodásra
egyformán rátermett kezet,
mely tiszta vonalak s erő harmóniája volt:
oly érett, szép, nemes,
mint egy-egy rég elnémult, de talán
titokban, éjjel meg-megzendülő,
többhúru, régi múzeumi hangszer.*

*Nem, nem csókolhattam meg elégszer:
mert sose várta el,
bár sokszor éreztem indítást magamban,
gyászainak, vívódásainak pillanataiban,
s valahányszor feddő kifakadások,
tán neki jobban fájó intelmek után,
megbocsátás jeléül nyult felém...*

*E kéz mostanság vissza-visszatér:
mutatkozik legyintő mozdulattal,
sápadtan, nyugtalan kis rebbenések
meglejtethetlen jelzéseivel –
olyanformán ahogy moccan, emelkedett, lehullt,
utolsó délutánján, a kórház-takarón,
mikor könnyes csókkal reáborultam!*

*Félt és veszélyre int?
Mint szent király inthette nemzetét
oly messziről, honnan nem hathatott
bolond élőkre feddés, intelem?*

*Vagy csak én érzem veszedelmeim,
nyüzsgő napok, riasztó álmok
útvesztőjében vergelődve – s innen
e fiui kézcsókra-szomjazás:
ős, ki-nem-élt szentjobb nosztalgia.*

CÍMSZAVAK JÉKELY ZOLTÁN VERSEIHEZ

(A költő hatvanadik születésnapján)

Mint minden költői életműnek, a Jékely Zoltánénak is megvannak a maga „címszavai”, ha tetszik, „kulcsai”. Azok a fogalmak, amelyeknek koordináta-rendszerében a versek elhelyezhetők, amelyek megnevezik a különféle szövegeket. Amelyek mintegy „hívószavak” gyanánt ébresztik fel olvasói emlékezetünkben a költeményeket. Minden költői műre jellemzőek a maga „hívószavai”: végső összefoglalás híján, elkerülve azt a kockázatot, amit az életmű természetének, jellegének lényegre törő meghatározása jelent, bennük ragadhatjuk meg és fejezhetjük ki egy költői mű lényeges tulajdonságait, élménytípusait, vállalkozásait. Az alábbiakban tehát arra teszünk kísérletet, hogy Jékely Zoltán költészetének néhány „címszavát”, „hívószavát” gyűjtsük össze és lássuk el széljegyzetekkel. Bizonyára nem valamennyit, csupán néhányat a sok közül.

(ELÉGIÁK) Jékely Zoltán elégikus költő, csupa emlék, reflexió, elvagyódás. Jellegzetes gesztusa a búcsú, lelkiállapota a múltra révedezés, a részvét. Az idő rétegeivel együtt fedezi fel saját lelkének a rétegeit, személyiségének titokzatos benső tájait. Az önelemzés tervszerű: egyféle költői élettervet valósít meg, a vallomás azonban mindig ösztönös, megnyilatkozásait a pillanat ihlete hívja ki. Jékely oly természetes módon ír verset, ahogy a romantikusok vagy Apollinaire, nem híve a „laboratóriumi” költészetnek, s noha a mesterség értői és fölényes tudósai közé tartozik, hangpróbák nélkül énekel; talán éppen ezért. És persze nemcsak a természetessége avatja költővé, a szónak egy romantikus értelmében is, hanem a hangja is: a „bel canto” szárnyalása, zengése, dallama. Jékely abban is a romantikusok vagy a szimbolisták rokona, hogy legfőbb eszközének a muzsikát választja; Verlaine híres poétikáját valósítja meg: „De la musique avant toute chose”.

Első verseinek értő kritikusa, Szerb Antal, az emlékezésben, a múltni nem akaró borzongásban látta a fiatal Jékely Zoltán költőiségének kulcsát. Valóban, az emlékezet felfokozott ébersége és a közérzetében elhatalmasodó borzongás, szorongás határozta meg a költői indulást. Jékely ifjúkori élménye a „kiűzetés”, az, hogy a gyermekkor álmvilágát, természeti környezetét, derűs harmóniáját oda kellett hagynia. A búcsúnak ez a pillanata életrajzilag is meghatározható: a költő tizenhat éves korában, 1929-ben költözött családjával Kolozsvárról Budapestre, s attól fogva nyughatatlan nosztalgiával tekintett vissza az elhagyott gyermekkor tájaira. Mindegyre visszaálmodja magát az elveszett édenbe, a gyermekkor nagyenyedi tündérekertjébe, a kolozsvári terrekre, utcákra, az erdélyi természet varázslatos szépségei közé. De minthogy mindez már a múlté, véglegesen és visszahozhatatlanul, az emlékezés álmaiba, édességébe a veszteség fájdalma, keserűsége vegyül. És nosztalgiának meg veszteségnek, álomnak és fájdalomnak az lélekben alakult vegyülete hozza létre az elégikus közérzetet.

Az ifjú Jékely Zoltán versei elégiaiak, az emlékeket rendezgetik, meditációvá párolják a múlt apró eseményeit, hangulatait. A költő azt az emlékező technikát alakítja át személyes módszerré, amelyet a modern francia irodalom: Proust és Apollinaire kezdeményezett. Jékely maga is arról beszél, hogy költői munkája nem más, mint az emlékek elrendezése a hangulat, a lelkiállapot, a közérzet kívánságai szerint: „én is csak rossz kaleidoszkóp vagyok, / rendezgetem reszketve szürke-kék / odvamban, mit

az idő itt hagyott: / emlékeim csillámló szemetét" (*Rezeda Kázmér búcsúja*). Versei, például a *Nagyvakáció az enyedi kollégiumban*, az *Enyeden ősz van*, a *Vízparti ének* sorra emlékekből épülnek; a múlt töredékesebben vagy teljesebben feltetsző képei teremtik meg elégikus-nosztalgikus levegőjüket, természetüket. És ennek az emlékező technikának, mint Apollinaire-nél vagy Krudynál, természetes kísérője, sőt közege a muzsika, a Jékely-versek zenei hangzása, szárnyaló, kábitó, fájdalmas dallama.

(HALÁLFÉLELEM) A fiatal Jékely Zoltánnak a természetes környezetét elhagyni kényszerült ifjú ember magányát és szorongását kellett átélnie. Az ifjúság múlását, a szerelem tünékenységét panaszolja, korán viaskodik a pusztulás képeivel. A Nyugat „harmadik” költői nemzedékének jellegzetes közérzete az övé, tanácstalanul áll a történelem nagy válságai, az európai civilizáció nagy földcsuszamlása, a közeledő katalizmák fenyegetése előtt. S a kor válsága mögött, úgy tetszik, az emberi létezés általánosabb veszedelmének, esendőségének és törekenységének látványával találkozik. Alig múlt húszéves és már a halál fenyegető jeleit és gyötrő látomásait rajzolja fel. Lelkiállapota a halálfélelem, pontosabban a veszendőség érzése, és idegeinek asszociatív kényszere többnyire a pusztulás vízióihoz vezérli. Önnön magában, fiatal életében is a jövő romlását látja, és húszéves testében is a majdan porladó csontvázra ismer.

Mindig úgy éldegélek, mintha holnap
örökre elaludnék s álmatag
nézem csontjaim, kik velem loboltak,
s kiket lelkem csúful magukra hagy.

A koponyám mázsás agyag súlyától,
száz év se kell, háromfelé reped,
belészivárog egy tavaszi zápor
s kimossa a porrávált verseket

– panaszolja érzelmes önsajnálattal *Csontjaimhoz* című versében. És aztán még annyira versben tűnik fel ez a halálfélelem, általában a pusztulás komor ígérete.

(ÖNIRÓNIA) Az imént idézett versben azonban nemcsak a halálfélelem és az önsajnálát, hanem az önirónia is alakot ölt. Jékely szorongása jellegzetesen fiatalos érzés, önsajnálátában mindig ott van az a csöpp bizonyosság, hogy mindez egyelőre rémkép, a lázas képzelet terméke, nem lehet valóságos fenyegetés. S ezért sajátos feszültség jön létre a szorongásos képzelet meg az ellenőrzést gyakorló értelem között: a fantázia sorra felrajzolja a pusztulás ábráit, félelemre és önsajnálatra indítja az izgatott szívet, az értelem pedig kérdőjeleket rak a szomorú képek után, idézőjelbe helyezi a félelmet és az önsajnálatot. Hiszen az, amit a szorongó lélek a megrendült bizalom rossz óráiban sejt, nem lehet okvetlenül igaz. Ennek a feszültségnek, ahogy tudós kifejezéssel mondani szokták, „diszkrepanciának” a feloldása az irónia. „... ti lábaim, sebes, vad agaracskák, / akik leányok lábát szoritották / s felhők alá rugtátok fel a labdát – / örökre megmereszt a síri hapták” – hangzanak a *Csontjaimhoz* záró sorai. Nemcsak a rémület, egy valamikor bekövetkező végzet kínzó sejtelve járja át ezeket a sorokat, hanem az ironikus érzés is, amely mintegy „elidegeníti” a kínzó sejtelmeket, játékos hangsúlyokat illeszt a szöveg komor hangzásába.

(ÉLETÖRÖM) Az önirónia gesztusa már sejteti, hogy Jékely Zoltán minden „halálhangulata” ellenére sem dekadens költő. Szorongását az ifjúság gyakran fellépő veszendőség érzése okozza: életérzés és nem filozófia. Panaszaiiban és aggódásában mindig van valami fiatalos, nosztalgiaja arról árulkodik, hogy az elveszített derű és harmónia korántsem végleges és visszavonhatatlan veszteség. A kiégett szerelmet újabb követi, a fogyatkozó ifjúságot kipótolja az élet kedve és az újabb szerelemmel beköszöntő életöröm. A pusztulás elégikus képeibe éppen ezért mindig belejátszik a derű

vagy éppen az erotika. Jékely verseiben a pusztulás és az élet fogalma általában együtt van jelen, egymásra kérdez és felel. A szorongó veszendőség érzés és a szerelmen, természetesen lelkesült életöröm egymásnak ad távlatot. A pusztulás fájalmát az élet szépsége csillapítja, az ifjúság örömeibe az elkerülhetetlen végzet tudata lop tragikus érzületet. A költő világa így lesz teljes, így fogadja magába az emberi sors ellentmondásait. Jékely emlékezetes verse, a *Szép nyári zenekar* ezt a teljességet énekli meg:

A hegytetőn hiún rikolt a páva,
az éjszakától félti köntösét;
az álom hűs ében-oázisába
cammognak már fáradt felhő-tevék.
Üvegcimbalmos tücskök muzsikálnak
– van a világon még szebb zenekar? –
Most kellene megállnia a nyárnak,
mielőtt még az álom eltakar.
Most kellene megállnia a nyárnak,
s torpanna bár meg az egész világ!
Kertünkre illat-mézet trombitálnak
kórusban a pilledt petuniák.
Tücsök, cigánykám! fújjad, sose szüntesd
gyermekkorunk nyáresteli dalát,
kisérd vele pusztuló életünket,
s majd sirunkon is ezt fújjad tovább!
Lankadt szüzek, pilledt petuniák,
fújjátok ránk illatos harsonátok!
Akkor úgy sem fújhatjátok reánk,
amikor majd sirunkon trombitáltok.

Jékely tehát az emberi élet és létezés gyönyörű és gyötrelmes teljességének a költői kifejezésére vállalkozik. Úgy gondolja, hogy a művészet hivatását éppen ennek a teljességnek a megragadása jelenti. A költészetnek kell az emberi élet végső nagy ellentmondásait kifejeznie, s a költőnek, a művésznek kell átélnie az esendő ember drámáját, ennek a drámának a végső katharizisát. S a művészetnek kell megértetnie azt az igazságot, hogy az élet egyszerre jó és rossz, boldog és gyötrelmes, ígéretes és szorongató. Ezek a felismerések öltönek alakot a fiatal Jékely ars poetica-értékű *Nizsinszki*-hez című versében. Az ellentmondások egymás távlatában való megfogalmazása és feloldása azonban nemcsak a költészet „filozófiáját” jellemzi, hanem evokatív erejét, művészi hatékonyságát, esztétikai minőségét is. Jékely felismerte azt, hogy a költészet mindig dialektikus elemekből építkezik, s hogy mindig az érzésben, a szerkezetben és a szövegekben jelen levő feszültség adja művészi erejét. „Mintha az élet ellentétes pólusainak szüntelen szikrázásából születne ez a költészet, vagy maga lenne a szikrázás. Innen vakító csillogása, kápráztató lobbanásai” – mondja Jékely Zoltán verseiről Lengyel Balázs.

(NAGYVÁROSI DALOK) Kevesen figyeltek fel arra, hogy e költő, aki kora ifjúságától fogva a gyermekkori természet és táj ölelésébe vágyik vissza, s késő férfikorában is a kisoroszi Duna-parton horgászva találja meg örömeit, mennyire a város, a nagyváros lakója és énekese. Maga a természetbe hívó nosztalgia is a városi ember érzése, s a horgászélet magányát, csendjét is az urbanizációs stressz-hatások között gyötrődő városi ember keresi. Jékely Zoltán Budapesten növekedett és érett férfivá, a budai városi tájban, az Eötvös Kollégium falai között. És verseiben is megjelenik a város élete, folklórja, természete, sőt a harmincas-negyvenes években írott versei intonációjukban és műfaji tulajdonságaikban is a „városi” költészet teremtményei.

Ezek a versek a „szonon” műfajához állnak közel. Ezt a műfajt azonban Jékely a maga igényei szerint használja, hangszereli át. A formát a budapesti (elsősorban budai) élet anyagával és képeivel tölti meg, s ezzel egy urbánus környezetet levegőjét tud-

ja megteremteni. A városi élet színes mozaikját zsúfolja ezekben a verseibe: az éjszakai Buda képeit, kiskocsmák, gőzfürdők, utcácskák jeleneteit és emlékeit. A valóság konkrét képeit, villanásait és összefüggéseit illeszti verseibe, ám ezek a képek gyakran álomszerű foltokban jelennek meg, akár a szürrealizmus groteszk és meglepő látványait is felidézhetik. „Kéklő kórház-pavilon tetején / táncolnak a tudóbajos leányok” – hangzik a *Levél* című vers, hogy csak egyetlen példát idézzünk ezeknek a verseknek az álom- és látomászerű képei közül. E „szanzonra” emlékeztető költemények mindenképpen a valóság nyersebb vagy álomszerűbb, realista vagy szürrealista képeivel egészítik ki a műfaj eredendő romantikáját. A konkrét elemek, látványok és élmények mozaikjából bontakozik ki a versek hangulata és meditatív lezárása. Ez a módszer Apollinaire „szimultánista” eljárására emlékeztet, amely a valóság egyidejű folyamatainak és jelenségeinek költői fel- és egybevilantásával érzékeltette a világ természetes gazdagságát és költészetét. S az érzelmek romantikájával vette körül a dolgot, minthogy „a romantika felmagasztalja az életet”. Jékely Zoltán számos verse, így a *Szépjuhászné elégiája*, a *Séták a Zugligetben* vagy a *Téli éjszakák* Apollinaire „szanzonjaira” emlékeztetnek ezért. Ő is úgy haladta meg a szanzonműfaj hagyományos kellekeit és hagyományos lehetőségeit, mint a francia mester, a valóság képeinek változatos, sziporkázó bőségében fejezte ki fiatalos, romantikus érzelmeit.

(ERDÉLY) „Erdélyben születtem – mondja Jékely Zoltán egy nyilatkozatában –, Nagyenyeden, s annak a tájnak és világnak befolyása – én legalábbis úgy érzem – sokkalta jelentékenyebb, mint másfajta vidékéké. A fantasztikus hegyek tündérbirodalma, a Marosvölgy alkonyatba süllyedő dombjai és fehérló tornyú falucskái, a városvegi villalakás kigyúló lámpavilága a hátam mögött.” Őket idézi fel és álmódja mindig újra verseiben. Jékelyt azonban nemcsak a nosztalgia fűzi szülőföldjéhez, nemcsak az emlékek és álmok költészete, hanem a történelmi tudat és a közösségi szolidaritás is. Önerzetesen vallja magát az erdélyi magyarság fiának, egy olyan közösségének, amelynek hagyományosan gazdag és éber volt a történelmi emlékezete. E közösség számára az emlékezet a hagyomány őre, és a hagyomány a megmaradás egyik záloga. Az erdélyi magyarság emlékezete éppen ezért makacs elkötelezettséggel őrzi a múlt hagyatékát: azt az örökséget, amit a nemzetek, kultúrák, vallások és életformák együttélésének és kölcsönös megértésének évszázados tradíciója és eszméje jelent. Jékely Zoltán is ezért gondolzza emlékezetében és költészetében a teljes erdélyi örökséget, vagyis nemcsak az erdélyi magyar kultúrát, hanem a románt is, és ezért vonzódik természetes, örökségbe kapott vonzalommal a román irodalom, a román líra értékeihez. Innen ered gazdag és termékeny műfordítói érdeklődése a román költészet klasszikusai: például Eminescu, Alecsandri, Coșbuc és modernjei: például Bacovia, Blaga, Arghezi, Doinaș iránt.

Jékely „Erdély-élményét” nemcsak a nosztalgia szövi át, hanem a tragikus érzés is. Az erdélyi magyarságnak változatos története során nem egyszer kellett megküzdenie a hanyatlás, sőt a pusztulás rémképeivel. A két háború közötti korban is, midőn ezt a szorongó érzést még csak felerősítette az a komor végzettudat, amely a történelmi próbák közé szorított egész magyarság legjobb íróit és gondolkodóit töltötte el, olyanokat, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Németh László vagy Illyés Gyula. A transzilvánista erdélyi magyar értelmiségtől örökölt eszmék vagy a nemzeti sors szerencsétlen fordulatai miatt érzett aggodalomnak az imént jelzett tudata Jékely Zoltán ifjú eszméletébe is a nemzetféltes szorongását ültette. Veszendő magyarságot látott maga körül, elsősorban szülőföldjén, orvosságot, biztató fordulatot pedig semmitől sem remélt. Csak viharfelhők gyülekeztek: a pusztulás és a háború baljós jelei. Jékely híres elégiái: a *Kalotaszegi elégia* vagy *A marosszentimrei templomban* a romlás, a veszendőség, a fogyás képeit rajzolták fel: „Tizen vagyunk: ez a gyülekezet, / a tizenegyedik maga a pap . . . Így énekelünk mi, pár megmaradt, / azt bünteti, akit szeret az Úr – / s velünk dalolnak a padló alatt, / kiket kiirtott az idő gazul.” E versek nyomán alakul ki látomása a történelemről, amely nem ismer kíméletet s ítéletei ellen nincs fellebbezés. Keserűek ezek a versek és komor ez a történelemfilozófia: a költő egy másíthatatlan végzetet lát beteljesedni, mégsem adja fel a reményt. A szomorú tapaszt-

talatok és a szorongásos látomások morális erőforrássá válnak, s azt a küzdelmet acélozzák meg, ami a „Seol ellen”: a pusztulás, a semmi ellen folyik.

(HAZA ÉS NAGYVILÁG) A magyar költő már csak mesterségének hagyományait követve is gyakran veszi idegen országok felé útját, meglátogatja a külföldet, Európa néhány metropolisát. A Nyugat körében nevelkedő költők számára ez a látogatás, Ady óta hagyományosan, Párizsba és Itáliába vezetett. Jékely is ezeket a tájakat kereste fel: 1937-ben Párizsba és Olaszországba, 1940-ben Rómába, 1948-ban újra Itáliába utazott, s azóta is többször járt Nyugat-Európa tájain. Felkereste a múlt emlékeit és a jelen látványosságait, a múzeumokat és a könyvtárakat bújta, legszívesebben azonban a franciák vagy olaszok köznapjait élte, mintha ő is őslakó lenne. Második otthonra talált Párizsban, Rómában és Firenzében, és második otthonra talált a francia vagy olasz kultúrában is. Műfordításai: a francia népköltészetből, Victor Hugótól, Gérard de Nervaltól, Francis Jammes-től, Apollinaire-től, Jules Supervielle-től, Petrarca-tól, Dantétől, Ugo Foscolótól, Eugenio Montalétól, Goethétől, Schillertől, Heinétől, Georg Trakl-tól, Robert Burnstól, Walt Whitmantól – jelzik, hogy birtokába vette a világirodalmat, a francia, az olasz, a német, az angol nyelvű költészetet. Jékely ma egyike klasszikus műfordítóinknak, s egyike azoknak a magyar költőknek, akik ugyanazzal a természetességgel mozognak Párizsban és Rómában, mint Budán.

A kozmopolita közömbösség azonban sohasem kísértette meg komolyabban, igazi otthona mindig a magyar nyelv, a magyar kultúra és a magyar táj maradt. 1937-es itáliai útján Firenze és Verona varázsán ámul el, legforróbb érzéseit mégis abban a versében fejezte ki, amely a honvágyról beszélt. „A megtett uttal egyenes arányban / hatalmasodik bennem otthonom: / mennél többet kódorgok a világban, / Enyedről annál többet álmodom” – írta *Tengerparti elégiája* soraiban. Igazán csak abban a világban érezte otthonosnak, illetékesnek magát, amelyhez az anyanyelv, a nemzeti kultúra, a hagyomány, a családi kör, a kialakult érzések révén valódi köze volt. Jékely Zoltán konkrét és személyes érzelmekkel, emlékekkel rendezte be ezt a világot; hazaszeretetének is a kézzel fogható konkrétumok, a közélről átélt hagyományok, a személyes körben elhelyezkedő közösségek iránt kialakult hűsége ad igazi hitelt.

(NEMZET ÉS EMBERISÉG) Jékely Zoltán, a vándorlásból vagy a szellem kalandjaiból megtérve, mindig vállalta a közösségi szolidaritást. Am szolidaritása nem maradt meg a nemzet keretei között. A világháborúhoz vezető korszak fenyegetései és erőszakos merényletei láttán részvétellel tekintett más nemzetekre is, minden szenvedőt és minden üldözöttet képzeletben magához ölelt. A fasiszta Olaszország afrikai támadása idején az abesszin néphez fordult rokonszenvével és szánalmával, a második világháború első napjaiban pedig a lengyelek felé. A háború aztán végképp felzaklatta; miként a Nyugat „harmadik” nemzedékének humanista szellemű költői; Vas István, Radnóti Miklós, Weöres Sándor vagy Csorba Győző, ő is az európai civilizáció végső romlásának látta a fasiszmus sikereit, az általános pusztulást, a barbár erőszak diadalát. Ez a meggyőződése és félelme szerveződik látomásos riadókká a háború alatt írott verseiben (pl. *Őszi készülődés, Töredék 1939 szeptemberében*). Am ahogy kiteljesedik a háborús szorongás, úgy növekszik az a felismerése, hogy az öldöklés és pusztulás nem valamiféle természeti törvény műve, nem elkerülhetetlen emberi végzet, hanem a társadalom, a fasiszmus műve, egy önző és kegyetlen embercsoport akarata. Megátkozta tehát az „örült velőket”, akik az emberiséget és az országot háborúba taszították, s végül egy egész társadalmi rend felett mond haragvó ítéletet: „Isten megverte azt a társadalmat, / mely kétes erejével visszaél, / legfőbb jelvénye a hőhérkötél / s kolduson gyakorolja a hatalmat!” – hangzik *Szentségtelen szonett-töredékek* című 1942-ben írott verse. Ez a vers, számos társával egyetemben, a magyar antifasiszta költészet rendjébe tartozik.

A tragédia azonban egyszersmind erőforrása Jékelynek; miként a fogyatkozó magyarság látványa korábban közösségi szolidaritását erősítette fel, a háború szörnyű tapasztalatai is felelősségtudatát és harcos humanizmusát növelik. A kozmikus méretekre nagyított haláltáncok, a vigasztalan siratók után *Misztérium* című versében az

emberi szolidaritás érzéséről tesz vallomást: „bennem a szeretet hangja kondult / e földért, ahol élnem kell ezentúl”. Jékely, körültekintve a vergődő Európán, a csaták szabdalta tereken, nemcsak személyes sorsának kérdéseire kutatta a választ, hanem a nemzeti közösség és az emberiség általánosabb gondjaira is megoldást keresett. Legáltalább azzal, hogy osztozott a közösségi gondokban, költői kifejezést adott a kollektív fájdalomnak, a szenvedő emberiséggel azonosnak érezte magát.

(EMBER ÉS MINDENSÉG) Jékely Zoltán nemzedéke gyakran faggatta kérdéseivel a filozófiát, a világmindenség értelmét kereste, az ember és a kozmosz viszonyát kutatta. A történelem véres drámái mögé szeretett volna pillantani, s ezért az emberi természet titkait, az ember és a mindenség közötti kapcsolatot faggatta. Jékely Zoltán költészetének egy vonulata is ennek a filozófiai töprengésnek a körébe vág, különösen a világháború után, midőn tudomány és irodalom különben is arra törekedett, hogy megvonja a lezajlott tragikus események történelmi, szociológiai, pszichológiai, filozófiai mérlegét. Jékely azzal az antropológiai, ontológiai érdeklődéssel lépett fel ekkor, amely – más vonatkozásban – Kassák Lajos, Weöres Sándor, Csorba Győző, Kálnoky László vagy Pilinszky János költészetében is hatott. Az foglalkoztatta, hogy valójában mit is jelent az emberi létezés, s hogy az ember milyen helyet tölt be a mindenség dolgai, teremtményei és változatai között. A kozmikus világ hatalmas arányaihoz mérte az esendő és korlátozott létű embert. Legfontosabb bölcséleti élménye a végtelenség lesz ezért: a végtelen tér és a végtelen idő. Csillagokat fürkésző korunkban talán ő az a magyar költő, aki a legtöbb figyelemmel vizsgálta az égbolt ábráit, ha lehetett, teleszkópok lencséivel. És elábrándozott a végtelen méreteken, az anyagi világ rejtelmes gazdagságán, a távoli világok létén és lehetőségén.

Ifjúságának egyik nagy élménye volt a „nagy rotáció”: a világokat rejtő, titkzatos törvények szerint mozgó csillagos ég; s az a döbbenet, amit e kozmikus rendszer nem ember-méretű arányai előtt kellett éreznie. Erről az élményéről beszélt már 1936-ban írott *Csillagtoronyban* című versében: „... tovább gördül a nagy Rotáció, / megnyílnak és bezárnak csillagévek ... / Micsoda vad mindenség-félelemmel / telítnek az éjféle csillagok ... / Vajon meddig vonul velünk az éjben / rozzant, túlterhelt bárkánk, a világ, / hol életed leélted és leéltem, / anélkül, hogy jelenne szikra láng, / szikra remény ebben az örök éjben...” A tér határtalanságának élményét aztán az idő végtelenségét megragadni próbáló képzelet fokozza valóságos metafizikai szorongássá. „Élek: halálsápadtan lebegek / az iszonyú időmélység felett” – olvassuk már a korai *Mélység* című versben (1933). A költő eszméletét az időnek és a térnek azok a féelmes, emberi ésszel szinte alig átfogható méretei igézik meg, amelyekre a modern természettudomány utal. Úgy érzi, esendő léte elvész abban a tágasságban, amit a világ, a tér és az idő végtelensége jelent.

Ezek az élmények erősödnek fel aztán a háborús évek múltán, midőn Jékely különben is elhatározó érdeklődéssel fordul a világmindenség titkaihoz. A természet, amely korábban az álomvilág vagy a nosztalgia termőföldje és kerete volt, most a szorongás forrásává válik. A tér „zeng és liheg”, a végtelenbe nyújtózik, s a vonuló madárhadak alatt a költő az emberi létezés korlátoltságát érezheti.

S üzekedő csillagok sugarában
tovább húztak nem-látható hadak
és én kétségbeesve álldogáltam
az Itélettől vemhes ég alatt.

Mi voltam én? Mik vagytok? Mi az ember?
– gyötört a vak számtani művelet
s a végtelen elé az élettemmel
tettem vádló, konok minusz-jelet

– olvassuk látomásos-szorongó versét, a *Madár-apokalipszist*, amely azt a döbbenetet fejezi ki, amely a véges lét börtönébe szorított embert tölti el a természet hatalmasabb méretei és a világmindenség végtelenje előtt.

Az embernek tér és idő végtelensége, a természet teremtő-rontó közönye előtt egyetlen esélye marad: ha kifejezi önmagát, ha számot ad felismeréseiről és szorongásairól. Jékely nagyszabású filozófiai költeményei: a *Madár-apokalipszis*, az *Ehnaton álma* vagy *Az utolsó szó keresése*, amellet, hogy pontos képekben, a szürrealista (vagy „szürnaturalista“) festők gondos részletmunkával kidolgozott látomásaiban idézik fel a szorongásos képzelet vívódását, e túlutas lehetőségét is felkutatják. Bennük nyer megfogalmazást az a meggyőződés, hogy az embernek is vannak lehetőségei: a gondolkodás és az alkotás. És hogy e kettős hivatás lelkiismeretes betöltése szerezhet számára méltóságot, kárpótolhatja esendőségéért, félelmeiért.

(KÖLTŐI MÍTOSZOK.) Az imént idézett nagy filozófiai költeményekben nemcsak a költői világvé és gondolkodás alakult át, hanem a költői szemlélet és módszer is. Jékely ódákkal és rapszódiaikkal váltotta fel a dalokat és „szonókat“, látomásokkal cserélte fel a nosztalgikus álmotechnikát. A korábbi elégikus érzések helyett vallató kérdések következtek, a meditációk helyett mítoszok. „Nincs meditáció, csak látomások“ – vallotta maga a költő is *Az utolsó szó keresésében*. Most értek be igazán Jékely költészetének lehetőségei: a nagy filozófiai versekben szuverén költői világrend létesült, látomásos mítoszok épültek a képzelet viharai nyomán. Ezek a mítoszok az emberi létezés, az ember és a mindenség közötti kapcsolat általánosabb helyzetét közelítik meg, s mint a költői mítoszok általában valamely filozófiai gondolatot, világ- és létértelmezést öltöztetnek költői víziókba. Ilyen mítoszt alkot az imént idézett *Madár-apokalipszis*, majd az *Ehnaton álma*, a *Kirándulás a Húsvét-szigetekre* és *Az utolsó szó keresése*: valamennyi Jékely Zoltán végtelenség-élményét, létérzékelésének végső bölcséleti összefoglalását fogalmazza meg.

E mítoszok az indulás szürrealista kísérleteit hangszerelték át egy tágasabb műfaji konstrukció dallamává. Látomásaik romantikus gazdagsága, nyelvük pompás zengése és pátosza a kései Vörösmartyu idézi élénk. Az *Ehnaton álmának* hatalmas látomás-freskójából szeretnénk felidézni egy részletet, annak bizonyosságául, hogy Jékely filozófián edzett képzelete a szimfonikusan zengő költészet forrása lett:

s ahogy visszanéztem sirva és zokogva,
jelenem méhéből durván kiragadva,
mint ki jeges csúcsról apró falukra lát:
láttam, hogy kucorog odalent a világ.
Hirtelen szél támadt, és a magasságból
hulldogálni kezdett valami lilás por,
teljesen kitölté égnek-földnek közét,
gerjesztvén magából tüzeső özönét.
Villámok hadától tenger feldüllyedett,
egybeszakasztották a földet s az eget.
Kősziklák tövükből zengve kiszakadtak,
s mint parittyakövek zuhogtak a Napnak.
Az ég boltozatján fuldókló nagy halak
szálldostak, a vízben vergődő madarak.
Lángot vetett erdők, sistergő pálmafák,
mint tűzcsovák szálltak szomszéd csillagra át.
A sírok megnyíltak, csontvázak repültek,
majd pirámisostól a tengerbe dültek.
Tornyaink lehulltak szörnyű recsegéssel,
s egyenlő lett minden a földnek színével...

(SZTOIKUS ÉLETFILOZÓFIA) A mindenséggel viaskodó eszmélet filozófiai kalandjait és mitikus látomásait újra a személyes sorssal történő számvetés követi. Túl

a férfikor delén ismét felhangzik a veszendőség érzése, amelyet most már foghatóbb tárgyiasággal igazolnak az öregedés tünetei. Ugyanaz az apollinaire-i dallam szólal meg, mint a költő ifjúságának idején, csak még teltebb zengéssel, még elégikusabb muzsikával. Tragikus elégiák ezek, hiányzik belőlük a múlt idővel és a test fáradtságával megbékülő goethei derű. Jékely fájó nosztalgiával gondol erre a derűre, mint aki soha el nem érheti. A melankolikus közérzetet a halál mind gyakoribb látogatása teljesíti be. Sokasodnak a költő halottai, rokonokkal, barátokkal népesednek be azok a sírkertek, amelyeket Jékely Zoltán ifjúságában is annyit látogatott. Szabó Lőrinc, Tamási Áron, édesanyja és édesapja: Áprily Lajos halála megannyi hírnöke a pusztulásnak. A ravatalok és sírgödrök látványa a halál szorongató látomásává válik. S a költő ismét gyakran beszél a pusztulás változhatatlan tényével szembe kerülő ember keserű tehetetlenségéről, a búcsúzás fájdalmáról. „Torkodban fojtott zokogás, a / vénség rosszizú könnyei” – olvassuk *Őszesti Balaton-part* című versének önmegszólító sorait. Elsőtétülő közérzetéről vallanak a személyes érzést tárgyyszerű formában, leíró jelképeséggel kifejező *Középkori fametszetek* vagy az *Őrjöngő ősz*, amely mintegy szimbolikus látomássá lényegíti át a költő érzését és kozmikus méretekben festi le a mindent feldúló pusztulás képeit.

Ezek a versek mégsem pusztán a gyász és a szorongás vallomásai. Jékely most is, mint ifjúságában, szembeszáll magányos leikének kísérleteivel. Vállalja a tragikus érzéseket, de nem mond le az életről, a boldogság vágyáról sem. E vágy most bizonyos racionális fegyelem kordájában tartva jelentkezik. A verseket ma is romantikus érzés szövi át, ám az indulat látványát, áradatát egy józanabb és hűvösebb életfilozófia tartja keretek között. A költő mérsékletet, lemondást és bölcsességet tanult, a sztoikus filozófia hagyományos erőnyeit. Ez a filozófia: Epiktetos, Seneca, Marcus Aurelius bölcsellete okos önfegyelmet, szemlélődést, meggondolt cselekvést hirdet, és most ezt hirdeti Jékely is *Epiktetos nevében* című versében éppen a görög sztoikusra hivatkozva: „Tudom, jön még reám sok szörnyű óra, / S azt is tudom, hogy így teljes a próba . . . Az önfegyelem azonban nem jelent elvonulást: Jékely figyelmes érzéssel fordul a világhoz, s boldogan fogadja el ajándékait.

(OBJEKTÍV LÍRA) A sztoikus életfilozófiát mutató versek gyakran rejtik el a költői személyiség belső életét, viharait. A formai fegyelemben is megnyilatkozó belső összeszedettség nem jár azzal a vallomásos líraisággal, mint amivel a korábbi költeményekben találkozunk. Jékely Zoltán tollán egyre gyakrabban olyan „tárgyias” versek születnek, amelyek csak látszólag foglalkoznak valamely kép, tárgy vagy jelenet leírásával, valójában a költő közérzetét, lelkiállapotát fejezik ki. Ilyenek például a „középkori fametszetek”, a maguk dürreri konkrétságában és jelképeségében. Ezek a versek olyan személyes érzést, a személyiség belső tájain lezajló eseményt érzékeltetnek, amelyeket fogalmilag nem is lehetne megjelölni, csak így a látszólagos objektivitás jelképes közegén keresztül. Arra a verstípusra gondolunk, amelyet manapság „objektív versnek” mond a kritikai irodalom. Nemes Nagy Ágnes, maga is ennek az „objektív lírának” a képviselője, egy alkalommal „megnevező” verseknek mondta ezeket a költeményeket. E „megnevező” vers nem valamilyen ismert érzést, szótári fogalomba tömöríthető gondolatot akar a költészet eszközeivel kifejezni és kibontani, hanem a lélek vagy a világ csupán sejtett titkainak, fogalmi nyelven megközelíthetetlen rezdüléseinek akar nevet adni. Nem egyetlen szóval, hanem a leírások, a fordulatok hálózatában. Jékely Zoltán végtelenség vagy időtlenség képzetét, s mindazt a belső, a személyiségben zajló mozgást, ami ezekkel a képzetekkel összefügg, ilyen értelemben írják vagy inkább rajzolják körül e szűkszavúan fogalmazott versek. Jékely a metszetek lényegre törekvő technikáját alkalmazza a költői műben, tárgyias módon, fegyelmezett előadásban utal arra a fegyelmezett életfilozófiára, amely zaklatott sorsának szilárdabb tartást adott.

„SIVATAGBAN”

(Szabó Lőrinc egy jellegzetes leíró-elbeszélő verse)

1.

A *Sivatagban* című vers jellemző specifikumát a leíró-elbeszélő vers-jelleg és a közvetlen élménytől való kimutatható időbeli távolság ellentéte adja meg. Szabó Lőrinc 1931 nyarán jár Egyiptomban, a verset ellenben 1933-ban írja, és az a Pesti Napló április 23. számának 33. oldalán jelenik meg. Mégis a vers jeleneteinek, sőt képeinek és gondolatainak *élmény*-jellegét egy későbbi színes emlékezés, az *Egy marék Líbia* bizonyítja. Tehát a *Sivatagban* esetében egy olyan leíró-elbeszélő élményverssel találkozunk, amely nem a közvetlen biográfiai esemény okán keletkezett 1933-ban, hanem a versformálás kényszeréből, alkotói tudatosságából.

Az élő és a halott szembesülése a vers expozíciója:

SIVATAGBAN

Láttam őt, aki mindent látott,
láttam a Szfinkszet. Mosolya
üres volt és még üresebb lett
tőle a halott Szahara.

Már a vers kezdetén az *utazóból* a vizsgálódó, adatokat gyűjtő *Én* lett, aki nem is személyében, de érzékei ténykedésével van jelen a versben („Láttam”). Ez a cselekvés sokszorozódik meg, ahogy a sor végén megismétlődik, most már a *meglátott* ténykedéseként. Az *Én* csak *őt* látta ugyan, egyszer, egyetlen tárgyat. De ez a tárgy már a tárgyak összességét magába gyűjtötte: *mindent* látott. És ez egyúttal ennek a szónak a versbeli fogalmi értékét is meghatározza. Szabó Lőrinc szerint a *minden* az emberi érzékekkel megragadható minden. Hiszen a „mindent látót” a következő sorban anafórával az első sor grammatikai párhuzamában azonosítja is ezzel a korlátozó-meghatározó tárggyal: „láttam a Szfinkszet.” A *Szfinksz* pedig emberi alkotás, tehát csak azt láthatta, ami az ember történetében lezajlott. A „minden” ezzel konkretizálódik. Az első sor himnikus pátoszú kinyilatkoztatása a második sorban emberi méretűvé fokozódik le.

De valóban két „látó” találkozott így a *Sivatagban*? A szörnyeteg valójában nem lát, neki csak „*mosolya*” van. A sor elején adott párhuzam nemcsak az azonosítást szolgálja, és nemcsak a *minden* fogalmi körének emberire zsugorítását, hanem a Szfinksz lefokozását is. A mondatvég nem zárja ezt a sort, amely még a „láttam” látószögébe emeli a szörny látásképtelenségét is:

Láttam a Szfinkszet. Mosolya

A mosoly nem az érzékek működése, tehát az érzéki tevékenységgel versbe lépő *Én*-nel szemben a Szfinksz tárgyi jelleggel foglal helyet az expozícióban: Mosolya van. A harmadik sorban ezt a mosolyt teljesen tárgyiasítja és meghatározza. A mindent látó feltételezéssel szemben nemcsak nem lát, de a „minden”-nel is ellentétes ez a mosoly: „*üres volt*”. És ez a lefokozás ismétlődik is. Ahogy a vers elején variált ismétlésben (láttam-látott) az egyszeri, egyedi látás a mindent látásig tárgult, úgy foko-

zódik itt az ellentéte: nemcsak üres volt a Szfinksz mosolya, de „még üresebb lett”. Ezzel az ismétléssel egyúttal megfelel az „élő” rész anafórájára is. És ezt az ürességet még alá is húzza a várt kereszttrim elmaradása is: a „mindent látott” rímbelei megfelelése helyett ellentéte, az „üresebb lett” rímielen hallgatása áll.

Ugyanakkor ez „az üresebb lett” csak helyi értéke, sorbeli helyzete révén tűnik a mosoly újabb állítmányának; grammatikailag már egy újabb mellérendelt mondat első fele, amelynek alánya a versszak zárása, a negyedik sor vége: „Szahara”. Egy inverzió révén lett csak kétértelmű ez a további lefokozás:

Mosolya
üres volt és még üresebb lett
tőle a halott Szahara.

Az okhatározói szerepben megjelenő személyes névmás, – amely a mosolyra utal, és ezáltal határozói szerepével jelzi, hogy e folytatásban ez a mosoly-jelenség elveszítette alanyi szerepét – csak az új sorban jelentkezik. Ezáltal a harmadik sorban még lebegekben hagyja a mondatot, nem választja el határozottan a korábbi alanytól. Így csak a negyedik sor elején válik világossá, hogy az a harmadik sor közepén kezdődő, új mellérendelt mondat csak az enjambement-nal teljesülhet ki, ennek segítségével találhat valódi alanyára.

Ugyanakkor a „tőle” személyes névmási jellege révén össze is kapcsolja a Szfinkszet és a Szaharát, a két mondat alanyát. De a kettő között ott a mindkettőre jellemző jelző is: „halott”. A nem látó, csak tárgyiaságában (mosoly) jelenlévő Szfinksz csak teljesebbé teszi, kiegészíti a Szahara halott jellegét: hiszen nemcsak a „tőle” – „Szahara” sorkapcsolat, és a kettő között hídként beékelt „halott” jelző mutatja ezt az összetartozást, hanem a másodsorra már asszonanban megcsendülő rím is, mely függőlegesen, sorközileg is összekapcsolja a kettőt: „Mosolya” – „Szahara”. Kiegészítik egymást mint a tér meg az idő: a Szahara, a térbeli kiterjedés, a Szfinksz, az időbeli múlt. De mindkettő *tárgyiasítva, láthatóan*. A versszak kezdete és vége „Láttam” – „Szahara” így poláris ellentétet teremt: az élő és a holt kettősségét. De ezt a kettősséget is konkretizálja, leszűkíti az érzéki adatok által összegegzhető szintre: mindezt csak annyiban választja verse témájává, amennyiben: „Láttam”.

De ennyiben mindjárt objektíválja is, vizsgálendő tárggyá is teszi ezt a látottat *a költő*: az *utazó, személyes Én* már látta a múlt időben mindezt, tehát az egész *látás* a vers megalkotásának idejében faktum, megváltoztathatatlan érzéki adathalmaz.

2.

Jellegzetes vers a *Sivatagban* című azért is, mert a *Különbéke* korszak kétféle témájú verscsoportja között, határhelyet foglal el. Nemcsak a személyes élményből táplálkozókat reprezentálhatja, hanem a kötet pszeudo-mitoszait is (lásd: keleti témájú verseit!). Technikájában azoknak párbeszédekbe sűrített emberi tapasztalat-elmondását követi.

A helyszín maga is a keleti témájú versek közé sorolja, az expozíció elemzett szűkszavúsága, élmény-távolsága pedig azok stilizált helyszínrajzaira emlékeztet. A második versszak már közvetlenül bekapcsolható a verstématisz építkezési rendjébe:

Láttam őt és megszólítottam,
mint porszem a sivatagot:
Te, óriás, mondd meg, mit érek
én, aki csak ember vagyok?

Az első sor épp ez a bekapcsolódás: a két igéjű sor a két tématisz kapcsolása is: „*láttam*” – „*megszólítottam*”. Az anafóris ismétlés az új versszak kezdésében a kapcsolatot is jelenti, de ez a harmadszori ismétlés a korábbi azonosító folytatások után

(1. körülírás: „aki mindent látott”, 2. expressis verbis megnevezés: „a Szfinkszet”) a változatosság ingerét is felkelti: a korábbi – kétszer azonos – mondat szerkezettel ellentétes folytatás várását sugallja. És a sor be is teljesíti a várakozást: azonosítás helyett *kapcsolatos* mellérendelést ad. De ez a kapcsolatos jelleg csakis grammatikai, pszichológiailag éppenhogy ellentétes jellegű: a grammatikailag és kötőszóval köthető, módban, időben, számban és személyben azonos pozíciójú igék *különböző* érzékelési terület adatgyűjtő tevékenységét fejezik ki, – a látás után a *hallás* területére érkezünk. De ellentét van a két ige között a cselekvés jellegében is. A *látás* még csak passzív volt, a cselekvés egybeesett az adatfelvevő tevékenységgel. A *megszólítás* esetében már egy önálló, kezdeményező jellegű aktív cselekvés jelenik meg, és ennek a cselekvésnek mint adatnak a passzív-jellegű érzéki regisztrálása a *hallás*. Végül pedig különbözik a két tevékenység részben időbelileg is, és ennyiben az *és* kötőszó egyrészt egy időhatározó szó szerepét tölti be: *majd*. Mert a *látás* adatainak feldolgozása *után* kerülhetett sor a *megszólítás* aktív cselekvésére. Ugyanakkor a *majd* időhatározóval megjelölhető határozott idő-sorrend jelölésre még sincs szükség, ugyanis a két cselekvés között időbeli *azonosság* is van: a látás és a megszólítás (illetőleg annak hallása) *egyidőben* is történik. Tehát irreverzibilis egymásutánosság és ugyanakkor egyidejűség egyszerre benne foglaltatik ebben a mellérendelésben. Ez pedig a versépítés kapcsolatos elve értelmében a versszakok *sorrendjét* indokolja: az első a *látás* adatgyűjtő területe volt, ez a második a *hallásé*. De a *hallás* által feldolgozható adat a *látás adataiból* következő cselekvés, a *megszólítás* gyűjtése-feldolgozása lehet csak (a megszólítás szövege vizuális adatokból tevődik össze: porszem, sivatag, óriás).

A megszólítás *cselekvésével* ugyanakkor a leíró-elbeszélő vers drámai jelleget ölt, hasonlóan az Arany-*balladákhoz*. A két szereplő a korábbi passzív találkozás helyett aktív kapcsolatba lép egymással: az egyik megszólítja a másikat. Ugyanakkor a kapcsolatba lépéssel együtt a kapcsolat milyenségét is meg kell a költőnek határozni. Az első versszakban a Szfinksz csak statisztált a létezés nagy alap-ellentmondásának megképzésénél: az élet és halál szembesítésénél. „Üres mosolya” titokzatosságával a halál-képet erősíthette („üresebb lett tőle a halott Szahara”). A párbeszéd drámai részben a Szfinksz már ezt a halál-elvet nem képviselheti, hisz a dialógus élő szereplője lesz, és Szabó Lőrinc nem vállalja a halál-elv *megszemélyesítésének* sem romantikus díszletezését, sem irracionális meghatározottságát. Ki tehát a Szfinksz? A vers elején már ezt is meghatározta: a „láttam”-mal szemben „aki mindent látott” (természetesen a minden emberi méretű korlátozásával). Az egyes adat-felvevővel szemben az összes ember által felvehető adat gyűjtője; a valóságos egyesek halmaza. Metaforikusan: a porszemek által alkotódó sivatag. Mert a sivatag sem több, sem kevesebb nem lehet, mint az őt alkotó-meghatározó porszemek száma. Mégis, jelentéstaniilag is éreztethető különbség van az alkotó egyesek és az ezekből összeálló halmaz között: más a jelentése a porszemnek és más a sivatagnak. Hasonlóképpen *e hasonlat* antropomorfizált változatának a „csak ember”-nek (egyes ember’ értelemben) és „óriás”-nak. Ezzel a realista szemléletű dialektikával korlátozza általánosításait az érzékekkel felfogható adatok körére.

Ebből a versbéli viszonyból következik azután a párbeszéd-drámai rész jellege is: a „csak ember” *megszólít*, a megszólalása kérdés formájú, az „óriás” pedig kinyilatkoztat. A kérdés izgatott és kinyilatkoztatást váró („mond meg”). A főmondat a sor közepén beékelődve hangzik el, egy kétszeres (személyes névmással és metonimikusan megnevezett) megszólítás: „Te, óriás”, és a tárgyi mellékmondatként kimondott kérdés-mag („mit érek?”) között. De ezzel a kérdés *motiválása* nem ér véget: az új sorban enjambement-al folytatja tovább a tárgyi mellékmondatot. De ez a folytatás logikailag csak ismétlésnek hat, hisz az „érek” alak személyragja már ellátja a következő személyes névmás („én”) grammatikai és jelentéstani funkcióját. És ugyanígy csak *motiváló szerepe* van az erre a személyes névmásra épülő alanyi mellékmondatnak („aki csak ember vagyok”). Mégis ez a látszólag dekoratív funkciójú sor is hordoz logikailag is szükségszerű elemet. Mert ha az óriás nem transzcendens lény, akkor a számára meg kell magyarázni, hogy ki ez az *én*. Akiről feltételezzük, hogy irracionálisan mindent tud, az előtt csak meg kell jelennünk, de olyan meg-

személyesített valós absztrakció számára, mint Szabó Lőrinc Szfinksze, kevés ez a megjelenést jelentő: én. Fel kell mutatni ennek az én-nek azt a viszonylatát, amelyikre a kérdés, a *tanácskérés* vonatkozik. És ez a viszonylat az, amelyik itt, ebben a redundánsnak tűnő sorban hangzik el, *expressis verbis*, kimondva: „csak ember vagyok”.

És ezzel zárul is a vers eddigi menete megformáltságban is. Hiszen ez a „csak ember” a kiegészítője annak az antropomorf szemléltetésnek, melynek a másik pólusa az óriás. Ezt az ellentétet hangsúlyozza (az első versszak anafóris ismétléseivel *perelve*) a sorkezdő személyes névmások polémiája (Te, – én), ahol az első, nagybetűs mondatkezdő helyzetén túl is a nagyság felé, a másik a lefokozottság irányába mutat.

A versszak félrimje pedig a két (természeti-látványi és antropomorf-látomásos) hasonlatot vonja össze úgy, hogy a bennük létező közös ellentétet hangsúlyozza („sivatagot” – „vagyok”) és ezzel a vers dekoratív elemeit leredukálja a címben már leírt alap vershelyzetre: *Sivatagban*. Az emberi végtelen sivatag és az egyszeri levés (vagyok) szembesítése ez, amely az élet és halál lételméleti kérdését éppúgy felveti, mint az élet egésze és egyetlen pillanata viszonyának etikai problémája. Az Én-nek erre az egymással összefüggő viszonyára kérdez rá ebben a dialógusban, erre kér tanácsot a tapasztaltabbtól – megszemélyesítve: „aki mindent látott”; – logikusan kifejtve: – az emberi történet tapasztalatainak summázatától („mit érek...?”)

3.

A *Különbéke*-korszak jellemző verse a *Sivatagban* azért is, mert benne summázódik szövegszerűen azoknak az éveknek Szabó Lőrinc-i emberképe, lételméleti és etikai vizsgálódásainak összegezéséeként. Ez a vers harmadik és negyedik versszakában történik meg. A két versszak a bennük foglalt vershelyzetek paralelizmusára épül. Mindkét esetben kinyilatkoztatás tanúi vagyunk („végignézett... és szólt”), – a versszakok második két sora pedig a tartalmában egymásra rímelő, egymást kiegészítő szöveg („többet ér”).

A:

És végignézett az időn és
rajtam és szólt a szörnyeteg:
„Az örökkévaló világnál
többet ér egy perc életed.”

B:

Végignézett a pusztuláson
és szólt a Szfinksz ötezer éve:
„Egy perc örömd többet ér,
mint a Föld minden szenvedése.”

Mégis a két versszak megszerkesztése mintha éppen ezzel, az alapvető paralelizmus-sal szegülne szembe: a motiválás a *dekorativitást* szolgálja, a logikus vázzal szemben. Variálódik maga a vershelyzet is. Sőt nem is utólag, hanem mindjárt az első változat tűnik *variánsnak*, a szabályos-logikus későbbi szabálytalanabb, szabadosabb sőt lazább előzőjének.

B: Végignézett

A: És végignézett

A *B*-változatban a mellérendelés két sor-mondatot alkot, míg az *A*-variánsban a másfélsoros első tagmondatot követi a félsoros második. Ezenkívül az *A*-variánsban az *és* kötőszó nemcsak a versszak indításában szerepel dekoratív elemként, de az első sor végén is, szavakat kötve ismét megjelenik, a sorkezdés tükörképét adva. De nem-

csak a mondat elhelyezése, hanem változik a mondat alanya is: az első változatban maga a Szfinksz szerepel alanyként (igaz, hogy metaforás megszemélyesítésben: „szörnyeteg”); a másodikban maga a Szfinksz szerepel ugyan néven nevezve, de csak mint az alany birtokosjelzője; maga az alany metonimikus pars pro toto-ként egy számjelzős szókapcsolat („a Szfinksz ötezer éve”). És váltakozik a mondatok értelmi tárgya is, az amin a Szfinksz végignézett: ez először kéttagú („az időn és rajtam”) majd egytagú („a pusztuláson”).

A kinyilatkoztatás is tükörszerűen változó szerkezetben jelenik meg: először a tágabb egységet viszonyítja a kisebbhez, másodszer a kisebbet a nagyobbhoz; az elsőt a sorváltással is jól tagolható mégis egyetlen bővített mondatban, a másikat „mint”-es összehasonlító alárendelt összetételben formálja meg. De különböznek az összehasonlításban szereplő ellentétes egységek is: először csak mennyiségi jellegű méretezés találunk (örökkévaló világ – egy perc élet), másodszer minőségi jellegűt (egy perc öröm – a Föld minden szenvedése).

Ez a dekorativitást szolgáló motiváció mégsem csak az ismétlés költői ellensúlyozása: sőt a paralellizmussal jelölt hasonló vizsgálódási módszer *tartalmi különbözősét, más és más vizsgálendő szférában való alkalmazását fejezi ki*.

Az első változat tágulésű, egyik részében a végtelent is befogó: a lazítás, a variációnak tűnő, kapkodó kötőszóismétlés (és . . . és . . . és) ezt a mind távlatosabb látomásba furakodást is jelzi. Hiszen az előző versszak megszólító „csak ember”-étől kell az „örökkévaló világ”-ig jutnia, – de úgy, hogy közben ott maradjon vizsgálódó tekintete a „csak ember”-en is, hiszen a kérdés éppen rá vonatkoztatva hangzott el: „mit érek?” Így kapcsol össze a végignézés tárgyában egy fogalmat (*az idő*) és egy konkrétumot (*én*), hogy azután a kinyilatkoztatás szövegében az egyiket látomás formájában metafórikusan felnagyítva állítsa szembe a másik metonimikusan pars pro toto-val konkretizált lefokozottságával (örökkévaló világ – egy perc élet).

És aki ezt az embert lefokozó szörnyű ellentétet, ezt a *létállapotot* tudatosítja nézésével és mondásával kifejezi) csak szörnyeteg lehet, különösen ha a ki nem mondott figura etimologikán (szörnyű-szörnyeteg) túl a rímhelyzet is ezt kívánja a ekorativitás-elv oldaláról (*szörnyeteg – életed*).

Ugyanekkor e versszak lét-látomásával szemben a kinyilatkoztatás *tárgyszerűsége* egy ellenkező értelmű, *praktikus* létértelmezést is képvisel. A csak variációnak tűnő kötőszó halmozás egyúttal e kinyilatkoztatás ünnepélyességét jelző *fordulat* is: „és végignézett”, „és szolt”. Az „Also sprach” magyarítása is egyben ez, a Nietzsche-i létértelmező formula Szabó Lőrinc-i változata, amely előkészíti a tragikus-szörnyű lét-helyzet emberi szempontú átértékelését: „többet ér”. Tehát mégsem az *A* a variáció, hanem itt történik meg az igazi, az alap-kinyilatkoztatás, a *B* csak ennek alkalmazása: a lételmélet megteremtí a maga etikáját.

Mert mit ér egy perc élet? Így fogalmilag kimondva üres absztrakció. Mi lehet az értékét meghatározó tartalma? Erre ad választ a második vizsgálat.

Az etika mint emberi kategória már nem szükségelt vizsgálatánál a végtelen látomását. Ötezer év, – konkrét, emberileg megfogható idő, erről már a *Szfinksz* is be tud számolni, az ötezer év az *ő része*, – nem kell felstilizálni a végtelennel is társítható időtlen szörnyeteggé. De ez a konkrét ötezer év egyúttal az emberi mulandóság tárgyi, *látható* következményét, a térré vált időt is jelenti, és a *Sivatagban ez: a pusztulás*. Ez a pusztulás pedig az emberre vonatkoztatva: a *szenvedés*. Az emberi történelem *ötezer évé”-re* így rimel „a Föld minden *szenvedése*”. Ebből pedig az *Én* az egyedi létező egy percre csak úgy emelhető ki, értékbeli ellentétként, ha az a szenvedéssel szemben az örömet képviseli:

Egy perc örömd többet ér,

Az individuális öröm-elv így lesz az ember érték-meghatározója a Szabó Lőrinc-i lírában. Mégis Szabó Lőrincnél, a versben végeredménynek, a létértelmezés praktikus alkalmazásának tűnő kinyilatkoztatás-magyarázat nem filozófiai következtetés eredménye, de egy pillanatnyi benyomás szülötte, mint azt utóbb leírta prózai beszámoló-

jában. Ebből kiderül utólag, hogy mégsem a *B* az *A* variánsa, hanem a korábban megszülető *B* gondolathoz teremtett gondolati előzményt az *A* esetében.

És csak ott és akkor, a *Különbéke* idején szerveződhetett e köré a vers-gondolat köré ez a költemény, amikor a lét értelmezésében bekövetkezett csatlódását az *adat-elemző ismeretelméleti módszer* megtalálásának megnyugtató, munkára inspiráló tudata ellensúlyozta. Ez teszi számára egyszerre elfogadhatóvá a töredékké válást (az emberiség lét, mint véges halmaz, az egyedi lét, mint nem célt kiteljesítő, bármikor megszakítható véges sorozat), és kedvelteti meg az életben adódó megkülönböztetett időpillanatokot (az egy perc örömeit).

Igy határozható meg a kérdés, és a kétszeres válasz vezérszava: *mit ér?* Ez adja az *értékvizsgálat* mértékét. Mert a kérdés az *En* egészére adódik fel: „mit érek?“, a válasz ellenben már csak a töredékre, az egyetlen definiálható és vizsgálható részre vonatkozik: „egy perc életed“, illetőleg ezek közül is csak a vizsgálatra érdemessé válók, a megkülönböztetettek: „egy perc örömd“.

Ez kapja különben a két versszak szerkezetében is a hangsúlyt. A két kinyilatkoztatás tükör-szerkezetében a teljesen valótlan végtelen-látomástól száll alá a töredékhez, hogy azután az ismétlésnél, minőségi meghatározottságot kapva már rá essen a hangsúly, ez legyen a hasonlító mondatösszetételben meghatározandó és ezáltal a valóságos, a végül is meghatározható:

»Az örökkévaló világnál
többet ér egy perc életed.«

»Egy perc örömd többet ér
mint a Föld minden szenvedése.«

Ez az ami már érzéki adatokkal meghatározható, a végtelennel szemben a véges, az egészszel szemben a töredék, az *En*-nel szemben az „egy perc életed“, a *különbéke*, a verssé formálható pillanat. Mint például a Szfinksszel való szembesülés a *Sivatagban*.

4.

A vers első fele tehát lezárt egész alkotásnak tűnik. A költemény második fele egyrészt az elbeszéltnélmény szituálása, másrészt a megalkotott szemléleti képletnek az adott, öt hordó történetre való visszaalkalmazása.

A sivatagban, szemben a Szfinksszel történt beszélgetés-látomás önmagában is egy körülhatárolt időpillanat, „egy perc életed“, – az az „éledeből egy perc“ volt, – amelyet pontosan le lehetett zárni, a nagy tragikus példa szerint is: „És csönd lett“. Az adott percben lezárult egy dráma, önelvűségében tekintve folytathatatlanul: a többi néma csend. Ez magyarázza a korábbi kinyilatkoztatás sajátos inverziós számjelzős-birtokosjelzős szókapcsolatát: „egy perc életed“. Mert itt nem a töredék, hanem az élet: az életből kivonható az egy perc, úgy hogy nem is tudjuk mennyi ilyen percre futja még; míg a perc önmagában lezártan, befejezett teljességében maga is egy-egy élet. Mert *ÉLET*, mint zárt önelvű egész, eszerint nincs, csak egyedi élet van, amely összegeződik az „egy perc élet“-ekből. A *Különbékében* szereplő *egy* nem cél-egység, nem vágyott összefoglalás; hanem a már elmúlt időpillanatban lezajlott, pontosan körülírható, bármikor megvizsgálható, azaz versben elemezhető *történet*; Mint volt: a sivatagban a Szfinksszel való szembesülés, majd a hazatérés, végül a vers írásának jelene, amikor a költő felfedezi a régi élményben (azaz a régebbi történetben) a jelen pillanata számára *értékes* múltbeli „egy perccet“.

Ezek a történések függetlenek egymástól, az *időpillanat* múltával minden kapcsolódási lehetőségüket elveszítik. Mindegyik után ismét és ismét elmondható: „És csönd lett“. Egyenrangú, mellérendelő kötőszóval különválasztott tagjai egy sorozatnak, amelynek linearitását az határozza meg, hogy egyazon emberrel történtek meg, egymástól szétválasztható időpillanatokban:

És csönd lett. És én hazajöttem,
s velem jött a Szfinksz mosolya,
s mindenütt és rémülve látom,
hogy öneki van igaza.

És ha az ötödik versszak a percekre tagolódást, illetőleg e percekből összerakódó életet mutatja be, a következő a kiemelt időpillanatok közötti viszonyítást. Az ötödik versszakban minden pillanat egyenrangúan fontos, mellérendeltségi viszonyban van egymással, a hatodik az egyszempontú szelektálást mutatja: a verset-alkotó jelen pillanat számára a múlt egyenrangú időpillanataiból egyetlen kiemelt *történést* mutat fel (jelen esetben a Szfinkszszel való találkozását), a többi egyedileg jellegnékülően, csak folyamatban, az időmúlás folyamatában áll össze sorozattá:

Hazajöttem, megöregedtem,
vén vagyok, mint ő, szörnyű vén,
s ülök a növé sivatagban,
melyet az idő fúj körém.

Ebben a versszakban már nincs *és* kötőszóval való éles tagolás, itt már egy folyamat ábrázolása van, amely egy élménytől annak megértéséig: feldolgozásáig vezet. Ez pedig időbeli: „megöregedtem”. De tudatbeli is: „megértem” az adott élmény megértésére.

Az élet tehát szakaszok (időpillanatok) és folyamatok (élménytől annak feldolgozásáig) együttese. Az ötödik versszak ezeket a szakaszokat exponálja, a hatodik a folyamatot mutatja be. De hogyan kapcsolódik a kettő? Úgy, hogy az ember, mint adatfelvevő az egyes történéseket magában hordozza, egyszerre vesz részt egy-egy újabb történéshöz és közben magával viszi a korábbi történések adatait is. Például: az új történéshöz: „És én hazajöttem”, de ezalatt az új adatokat gyűjtő történéshöz *alatt* emlékezetében ott hozza a *Sivatagban* történést is: „s velem jött a Szfinksz mosolya”. Amikor pedig átvált a jelen időpillanatra (grammatikailag a jelenidőre: „látom”; témában a régi élmény feldolgozására: „rémülve látom, hogy öneki van igaza”) akkor is egy inverzióval az előző történéshöz is kapcsolhatóvá tesz egy általános érvényű helyhatározót: „s mindenütt”.

És én hazajöttem,
s velem jött a Szfinksz mosolya,
s mindenütt és rémülve látom,

Mondatszerkesztési párhuzamával még az előző mondat újabb tagmondatának is képzülhetne, ugyanakkor a sor közepén kezdődő új mondat ragadja magához, mint előre-csúszott előzőt. Ez a jelentésénél és mondattani helyzeténél fogva egyként általános érvényű szó jelzi az egyszer már megtörtént történéshöz emlékének a tudatban lévő *mindenütt* jelenlétét. Az *és* kötőszó a széttagolást, az időpillanatonként új és új önelvű történést jelzi, az *s* pedig az új történések mellett a tudatban továbbhordott korábbi történések emlékét.

Így Szabó Lőrincnél az *utazó Én*, aki meghallgatta és magával hozta a Szfinksz szavait, ahogy megérti azokat, azonosul is a benne foglalt életszereppel: már ő a Szfinksz maga („vén vagyok, mint ő, szörnyű vén”). A jelen időpillanat történése tehát valójában nem a meglátás, hanem ez az azonosulás, az *utazó Én* látomásával szemben a *Szfinksz-Én* látása. „Rémülve megláttam” – mondja az *utazó Én*; „Rettentetes, de így igaz, látom”; – mondja a *Szfinksz-Én*. Most már az *Én* veszi fel a Szfinkszszerepet, ő a kérdezett és ő az időpillanatai sivatagjában választ adó szörnyeteg:

S aki kérdez, annak a porba
jeleket húzva felelek:
„Az örökkévaló világnál
többet ér egy perc életed.

Többet ér egy perc örömd
mint a Föld minden szenvedése.«
S betűim belevesznek a
futóbolond idő szelébe.

Ezek a *jelek* azok a történések, amelyekkel az időpillanatok kitöltheti az ember, az „egy perc életed”-be zárható „egy perc örömd”, vagy költő esetében e pillanat versbéli megjelölése („betűim”).

Bár ez az egyetlen valóság is mulandó, képtelen egészé, egységgé összeállni. hiszen ezek a jelek „porba húzva” vannak és „belevesznek a futóbolond idő szelébe”. A sivatagba, a pusztulásba. Ez az, ami *rettenetes*, a vers szavaival: amit „rémülve lát”. Erre a réműletre válaszol az utolsó sorban az idő kettős metaforája: „futóbolond” és „szelé”. A gyorsaságot és az amentiát társítja hozzá, rímeltetve még a „szenvedése” szóval is. Ez az értelmetlen gyorsaság a szenvedés, a pusztulás forrása, amelyben egy-egy emberi történés a porba rajzolt jelek rövidéletű pillanata. És ez az, ami érvényes „*mindenütt*”, hiszen a vers optikájában a porszemtől az óriásig, a homokba rajzolt jeltől a sivatagig, az utazó kíváncsítól az ötezer éves Szfinkszig az emberi történés minden méretű hordozója szembesül az „örökkévaló világ”-ot képviselő „futóbolond idő szelé”-vel. Az emberi történet egészének tapasztalatát véli tehát a kinyilatkoztatásba fogni: az ember szempontjából az egyedi pillanatba zárt önelvű történésnek van csak értelme, mert az élet, az emberiség, mind csak fikciók az egyetlen szubjektív érvényű pillanat-realitás mellett. Mert a „*futóbolond*”-ság végül is nemcsak az „idő szelé”, hanem minden, amit a mulandó pillanaton túl elképzelünk. Egyetlen meghatározható *fogalom* marad e versben: az „egy perc élet”; ami ezen túl van („örökkévaló világ”, „a Föld minden szenvedése”) az mind felejthető *képzet*, „futóbolond”-ság.

5.

Végül is felvetődik a kérdés, hogy a „rémülve” figyelő és az „egy perc életed” egyetlen valóságán túl mindent iróniával elutasító „futóbolond” minősítés, milyen vizsgálódási szempontból születhetett meg, milyen kérdés váltotta ki ezt a választ? És ezzel visszajutunk a vers alapkérdésére, a „mindenütt” érvényes kinyilatkoztatás kiváltójához: „*Mit érek?*” De ez az érték-vizsgálat konkrét meghatározottságú is: Mit érek én?

A vers optikájában a futó-idővel szembekerülő különböző emberi méretek mind ennek az *én*-nek kicsinyítései és nagyításai. Hiszen ez az utazó *én* kérdezi az óriást, mint *porszem*, ez válik a Szfinksz *én*-jével *óriássá*, és az ő ténykedései a jelek, a *betűk*. Tehát az optika változása csak látszólag változtatja meg a méreteket, nem kiteljesít, nem összegez, hanem csak egyetlen képet, egyetlen vizsgálati tárgyat fényképez a vizsgálat szempontjai szerint különböző méretekben. Végül is tehát marad az embertelen idővel szembesülő *Én*: egy végtelen sorban meghatározhatatlan és ezáltal kiteljesíthetetlen szakaszt lefoglaló töredék. Hasonlóan az Eliot-i Waste Land-en, A Pusztta országban élő egyeshez, akinek csak a múltja, a már lezárt pillanatai határozhatók meg. De ez a múlt is belevész a már Madách megidézte sivatag-időbe. Ebből a képből kifut az idő, a maga végtelenségével, otthagya az embert magában. „egy perc életébe” roskadva.

Ellenállni? Legfeljebb a jeleket tartósabban megalkotni. Persze a különbség nem az „örökkévaló világ” meghódítása, legfeljebb szakasz lefoglalása az időből. A mulandó pillanat helyett az ötezer éves Szfinksz megalkotása.

De ha az *érték-kérdés* csak az egyes *Én*-re tétetik fel, a válasz csak a Sziszifusz-mítosz egy változata lehet: nincs értelme az életnek, az „egy perc életet” azért mégis maximálisan élni kell. És ha költő teszi fel ezt a kérdést, a válasz így konkretizálódik: ha az alkotás is pusztulásra termett, erről a maximálisan élt „egy perc életről” mégis jelet kell hagyni, ha porba húzva is, ha belevész is a futóbolond idő szelébe.

És ezeket a jeleket, mint az *emberi pillanatok pontos elemzéseit* meg kell becsül-

nünk nekünk is, akik számára már nem ez az elvont egyetlen ember az emberlélet faggató kérdés mértéke. Akik számára egy másfajta költői megoldás jelenti a mértéket, az a megoldás, amely nem erre a kérdésre és nem ilyen feleletet vár, ahol az élet és emberiség nemcsak „futóbolond” *képzet* de valóságos *fogalom*, és a versből az idő nem kifut, de a pillanatban összeáll és „kész az idő egésze”; és akkor már nem a különálló én keresi önmagában értékét, de „százezer ős szemlélet velem”. Mégse csak a József Attila-i ars poetikát, de említsük szembesítésül az epikus vers másik mesterének, Illyés Gyulának is alkotói szemléletét. A leírt, elbeszélte valóság nála sem válik el tehetetlenül, önmagába zártan az időtől, hanem éppen az időben zajló cselekvésre, a változtass élethelyzeteden! feladatra kényszerít. (*Rend a romokban*). A Szabó Lőrinc-i jelek ezzel szemben elhatárolódnak, az ismerd meg magadat! elvet követve adnak kiemelkedő értékű elemzést egy-egy vizsgálatra fogott, kiemelt emberi élethelyzetről, mint az egyes ember szemében megnyilvánuló érték-hordozóról.

6.

A vers megalkotásában nem egy vágyott cél felé halad, hanem egy elmúlt-lezárt idő-pillanat történéseit írja le-beszéli el és elemzi. Tehát a vers megszületése előtt már a valóságban készen áll a vers mintája: a költő feladata ennek az önmaga által kijelölt történéseknek a legmaradéktalanabb áttétele a versbe, mint jelek rendszerébe. A vers tehát nem következtetés, hanem a mintáról felvett érzéki adatok poétikai szabályok által rendezett nyelvi jelekkel való leírása. Ezáltal a dekorativitás-elv válik verssszervező erővé. *A több irányból megköött jelentésbeli igényhez keresi meg az adott vershelyen egyedül lehetséges jelölést*. Tehát a versalkotás ezúttal inkább jelformáló jellegű feladat: olyan jeleket keres a vers alkotóelemeiként, amelyek a kialakított poétikai helyzetekben minél többfajta szerkezeti-szemléleti jelentésigény kielégítésére alkalmasak. Mihelyt pedig a *dekorativitás*-elvet, mint meghatározó verssszervező erőt fogjuk fel, megvilágosodik előttünk a *Különbéke*-vers sajátos *jelrendszer-szerkezete*, amely nem a még nem lévő felé halad, hanem a már megvoltat mutatja fel számunkra.

Ugyanakkor ez a *jelrendszer-szerkezet* különbözik a közvetlen reprodukálástól. Az ugyanis a logikai linearitás helyébe egy másik linearitást, az időbeliséget helyezné. Azaz a vers nem lenne több események elbeszélésénél. Az epikus vers epigonjai éppen ezt az egyszerűbb változatot olvasták ki a *Különbéke*-versből, ezt választották mintául. A *Különbéke*-vers ezzel ellentétben az időpillanat történéstartalmát nem az időbeli linearitásában mutatja fel, hanem a róla szerzett *érezéki adatok tudatbeli feldolgozását mutatja be* a jelek rendszerének segítségével.

Az adott vers, a *Sivatagban* esetében az utazás dátuma és az utólagos prózai beszámoló segítségével filológiai pontossággal követhetjük a verssszerveződésnek ezt az útját. Az egyedi élmény szült azon nyomban egy *versgondolatot*, amelyet egy későbbi időben tudott a költő tudatában feldolgozni úgy, hogy ehhez átértékelte az eredetileg időbeli linearitásában átélt személyes élményt, és ezzel maradandó emléket állított „egy perc élet”-ének.

A „szép” támadása

Az aranyfejek sokaságát
amikor legelőször láttam,
felkiáltottam lelkesülten
a túlradó boldogságban.
Némelyiket megcirógattam,
suttogtam neki: Gyönyörű!
Gyönyörű vagy te gyermeklánctű!
Leveled alul tárt-ölű.
fogazott szélű buzogány,
szattyánbőr, simogatsz puhán,
s abból tör fel a zöld marokba-
fogott, sárgaszín pengeraj...

Hogy mért nem irtottam tavaly?
Miért? – amikor meseszép.
Nézd! Az egész kert üdeség.
Még semmi nincs, ő már lobog,
– zöld éjben szép lampionok –.

És gyönyörködtem benne csak,
mikor fehér gombolyag
lett az egykori színarany
Néztem, ahogy az esti nap
átsütve rajtuk lángkap
mindegyik, – belső fénye van;
akár csak ezer meg ezer
kis villanylámpa, úgy tüzel...
És nem törődtem én vele,
mit mond a szomszéd aggodalma:
„Sok baja lesz még vele, hallja...
ez még a kisebbik tele...”

De
amikor a tulipán
megsuhogtatta levélkardját,
s a menyecskeszem is puhán
kibújt – nehéz göröngyöt vert át –
s mellettük mindig, mindig ő,
ő virult, vizüket elitta,
(ezer budhista tüntető,
sárga nap-zászlót lobogtatva)
a füvek közt ha megjelent,

szablyáját földre leeresztve
pusztult a csodaregiment.
Reggel még sehol, – császár este.
Minden nemes magból kikelt
szelid és kényes virág mellett
– mintha övé lenne a kert –
fiai győztesen legeltek.
Te kutya...!

– szidtam –
kutyatej!

Elég!

A mohósága bántott,
ez az czernyi csupa fei,
ameiy telfalná a világot.

Ès elöveitem a kaszái
s amikor éppen viritottak,
nyakukat zúgva nyeste át,
fehèr vércseppjük csillogott csak.
Kapával irtottam tövét,
a t ö b b i é r t , hogy az is éljen.

– – – – –
Mert ami s z í n e s, az a szép,
s meglulladoz nem sárgaságban,
– a csupa arany szürkességben.

Szívkórházi versek

*Itt angyal vigyáz a
betegek kanalára
folyosón ha járok
támaszt angyal válla
s könnyfeltörő ronggyal
angyal jár utánam*

*

*Ebben a völgyben meginogtam.
Belekékültem hegyek nézésébe.
Hallik virágok lázas elmenése.*

*

*Szúr a melle, gyöngye a lehellet,
szíve már korán munkára kellett.
U-Ú, így nyög. A mutatoujja
körmét már a szentlélek fújja.*

*

*Beteg szív az alkonyatban
Fáradtan ver nagyon lassan
Légy te áldott az időben
Engem már elfeledőben
Feleségem? Feleségem
Tükrödből folyik a vérem
Fizess Isten ráfizettem
Ez a szívem ez a károm
Térdelek nagy hegy tövében
A boldog hegyomlást várom.*

*

*Nem vagyok még olyan fáradt
álmomban még megjáratok
vén türedi fakutyákat,
szelíd gyerek-korcsolyákat.
Nem vagyok még olyan fáradt,
megvárom, míg tavasz támad,
nehogy nélkülem köszöntsék
társaim, a tücskök, szöcskék.*

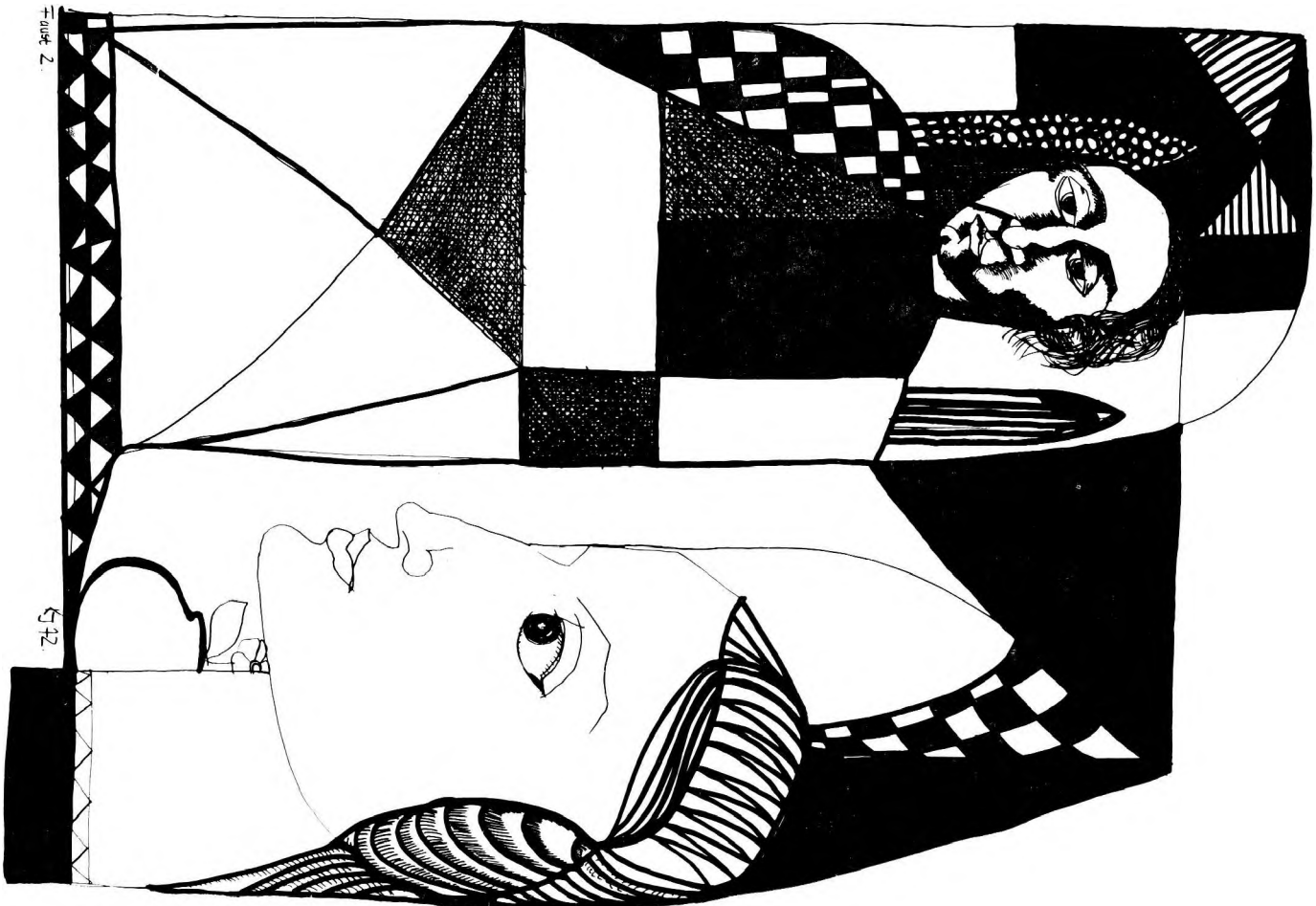

Figure 2

42

TOLDI NEM ALKUSZIK

Váci Mihály összegyűjtött prózai írásairól

„Mindenki fölött egy kondorkeselyű.”

Ritka küldemény érkezett hozzánk a halálon túlról; az ismeretlen tengerén átkelve, egy palackba zsúfolva egész hajórakományra való üzenet úszik a kezünk ügyébe, őtöle és őróla, aki az életért – mindnyájunkért – élt és élni akart.

A költő e kötetben összegyűjtött munkái nemigen tűnnek meg fogalmilag szűkösebb műfaji megjelölést, mint azt, hogy „Prózai írások”. Habár talán még ezt is lehetne vitatni, hiszen jónéhány olyan írás – s még több írásrészlet akad ebben a könyvben, amelyre bizvást azt mondhatnánk: költemény prózában. De nem ez a lényeg.

Sokkal lényegesebb – ha nem is az egyes írások értékének megítélése, de a költő egyéniségének, karakterének hiteles megismerése szempontjából – : hogy nem egy halálra, önmaga elvesztésére vagy eltékozlására készülő ember testálta ránk ezt az elegységében is oly gazdag, s félbenhagyott dolgai folytatására kötelező hagyatékot. Illyésről szólván „Az öregedés művészete” című cikkben hátborzongatóan írja le ugyan, hogy: „Mindenki fölött egy kondorkeselyű” (s fölötté aztán csapatostul keringtek e madarak egész életében), de negyvenévesen – „a váltás esztendeje ez” – hosszú távú munkára készül, azt mondja: „ki kell alakítani a további alkotáshoz szükséges legjobb életforma végleges kereteit, és megteremteni a megismerés, a tanulás örökös feltételeit”; öt évvel később, utolsó utazására készülődvén pedig – utolsó rádió-interjújában – arról beszél, hogy: „az emberiség egyharmada... jólétben és kulturáltan él, a kétharmada pedig megalázottan, szerencsétlenül... Ezekről írni, gondolkodni... minden ma élő művésznak, alkotónak kötelessége. Így értelmezem én az egyetemes emberi költészetet.”

Ilyen programmal búcsúzkodni nem a halálba – a harcba indulók szoktak.

És e kötet írásai – esszék és jegyzetek, cikkek és riportok, naplók és elbeszélések egyaránt –, testvérei és harcostársai azoknak a költeményeknek, amelyekkel Váci méltán tett szert széles körű népszerűsége, főként – a kendőzetlen igazságra a leginkább szomjazók – az ifjúság körében. (Egyszer valaki, nem is oly nagy fáradsággal, bizonyára fölleli majd a „rimelési pontokat” a verses és a prózai munkák között; azt azonban már csak a mi becsületszavunkra – barátai, jóismerői szavára – kell elhinnie, hogy Váci esetében ember és mű szinte áttetszik egymáson, mint két összetett üveglap; s ma is, ha munkáit olvasom, olyan, mintha a szavát hallanám...)

Az önként vállalt és feladhatatlan harc a népért, a szocializmusért „most és itt”, persze nem csupán mindig megújuló erőt s derűs diadalokat adott a költő-írónak, – szerzett keserű órákat is jócskán, főképp az irodalmi belvilág nemegyszer fülledt, páras berkeiben. Föltör ez a keserűség a kötet egynemely írásából, de forrásvidéke kikutatható úgy is, ha szemügyre vesszük, kik azok az elődök és pályatársak, akikben szövetségeseire talál Váci (Illyés, Radnóti, Benjámin, Simon István, Galambos Lajos – és Solohov, Dosztojevszkij, Bartók, Fábry Zoltán stb.); a kötet szerkesztője, Simon István tehát – tanúként mondom – helytálló tárgyilagossággal állapítja meg:

Vácit „zavarba hozta . . . az a csöndes fordulat, mely az értékítélet kritériumait úgy zagyválta össze, hogy a passzív moralizálgatást írói erénnyé avatta. A közösségi felelősséget kifejező gyakorlati írói tettet pedig rossz-ízű gyanúba keverte.”

Talán soha nem találkoztam olyan mély emberi megrendüléssel, csalódottsággal, mint amikor a „szeretem az emberiséget” hitvallásában lobogó, mindenkit átölelő, feltétel nélkül nyílt szívű Váci Mihály elmondta nekem, hogy a „szakma” némely köreiben azt suttozzák, nem is nagyon a háta mögött: „azért hive a rendszernek, mert megadtak neki mindent (n. b: egy kis kétszobás, lakótelepi lakásban élt elégedetten, s gyalog és villamoson járt mindvégig) és még képviselőnek is megtették.”

Ide kívánczik, önmagát idézi föl, egy nem is oly régi emlék: néhány nappal a halála után titkárnöje, aki a szerkesztőségben éveken át mellette dolgozott, elmondta nekem, hogy elővette azoknak a hivatalos leveleknek a másolatait, amelyeket Misu neki diktált, s újra átolvasta őket. Majdnem négyszáz levelet talált – s egyetlen egy sem szólt a Váci saját ügyében, érdekében. Mind másokért csatázott: bekötő útért, vagy vízvezetékért egy szabolcsi falunak, gimnáziumi felvételért egy tanyasi gyereknek, nyilvánosságért egy fiatal költőnek . . .

Őszinte szívvel kívánok legalább néhány lidércnyomással súlyosbított lelkifurdalásos álmatlan éjszakát a száználmas gyanúsítgatóknak. Mert – okulásunk érdekében – azért ne mentsük fel őket se teljesen: igaz, sokféle betegség csatázott Váci Mihály élete ellen, de elhelyezték szervezetében időzített aknáikat a sunyi rágalmak, az alantas sérelmek is.

Miképp válaszolhatott rájuk? Válaszolhatott volna úgy is, hogy a divat ingatag iránytűjét követve az el nem kötelezettség előkelő áruhájába öltözik, vagy akár úgy is, hogy „pukkadjatok meg” és „csakazértis” felkiáltással konok apologétájává válik a rendnek, s többé másról nem beszél, csak ami már hibátlanul jó és szép itt. De Váci – mint költő és prózáíró egyaránt – kommunista módra válaszolt: alkut nem ismert, s nem mondván le arról, hogy kárhoztassa a múltat, a rosszat, a visszahozhatatlant, és ünnepelje azt, amit a mi kezünk szépre, igazra teremtett, fenntartotta a jogát arra, hogy „értünk haragudjon”, értünk, ezért az épülő világért, s az író szavával is a népért interpelláljon mindenütt, ahol a jogból, a jólétből, a demokráciából, az emberségből „még nem elég”.

Erről a múltból a jelenbe és jövőbe ivelő elkötelezettségről tanúskodik a remekmű megrendítő erejével a „*Nénike a tenyeremen*”, s erről az a vallomás, amit a „Ki hatott rám a költők közül?” kérdésre válaszul mond Váci: „Zajác Zsuzsi néni, öreg nagynéném . . .”, aki Ladikról, az erdőorról, a báró tanyáiról, Bogár Imréről és Sobri Jósikáról mesélt. És ugyanez a sorsvállalás kötelezi Váci Mihályt arra, hogy sürgős segítséget kérve, sőt követelve megírja Halasi Mariska sorsát, aki még ma is naponta – hóban is, fagyban is – hét kilométert gyalogol a tanyától az iskoláig (miután, a hajnali órákban, ellátta a ház körüli állatokat). A halasi marikák és más nehéz sorsú emberek, s az utóbbi évtizedek fejlődése ellenére is évszázados hátrányokkal küszködő vidékek érdekében emeli föl vitázó szavát a „*Tájak, emberek – tények*” című módszertanilag is példamutató írásában. Jellemzéséül, bármily ellentmondásosnak hangozzék is, nem tudok mást mondani: tárgyilagos elfogultság. A tárgyilagosság a tényeknek szól; az elfogultság – a népnek, amelynek érdekében a tényeket kendőzés és szépítés nélkül föl kell tárnai s a valóságos összefüggések rendszerében kell elhelyezni, avégett, hogy a helyes megismerés konkrét elemzése nyomán célszerűen, értünkvalóan cselekedhessünk . . .

Sorolhatnám még a kötet hasznos töprengésre indító és okos cselekvésre nógató nagy erejű írásait, de említhetnék olyat is, néhány halványabbat, néhány elszietett rögtönzést, amit Váci, ha megéri, meglehet, kihagyott volna ebből a gyűjteményből.

De: mit hagyott volna ki, mit csiszolt volna tovább – helyette immár el nem döntheti senki. A kötet szerkesztője, Simon István, mindenesetre helyesen tette, hogy a nyilvánvaló ismétléseket leszámítva mindent fölvelt ebbe a kötetbe, amit csak fölkelhetett: ezt kívánta a *bevégezett, de befejezetlenül maradt* életmű iránti kötelező alázat.

Váci Mihály összegyűjtött prózai írásainak sodrása – mindahány műfajában – így is lenyűgöző és ellenállhatatlan. Színről-színre megismerhetni belőlük – akár csak verseiből – az egyszeri és pótolhatatlan jellemet, az ércből faragott egyéniséget; a költőt, a forradalmárt, a hű magyart és minden sokaságok fiát, az elegánsan európai műveltségű népfít – : az embert.

Akit e sorok írója, még a halálig tartó barátság legkezdetén, *Jegenyék-társa*-ként igyekezett megrajzolni egy versben. S voltaképp csak most eszmél rá, hogy alighanem eltalálta a jelképet. Hiszen a taligás szegényember, aki Váci Mihályt néptanítói szolgálatának első, tanyasi állomáshelyére fuvarozta – mintha öröla, magáról az ifjú tanítóról szólna – így beszélt: „Az első tanító... egy jegenyefát ültetett mindjárt az iskola kapujához. Most aztán ott van azóta... De sok vihar nyargalta! Nagy jel ez nekünk, népeknek. Ez a jegenye. Hogyisne! Éjjel-nappal ott szolgál az égaljon. Bármerről, mindig látja azt a szem.”

Fodor József:

VÉGTELEN MENET

A vers, „a drága szomj” talán egyetlen költőnkénél sem olyan állandó izgalom, alkotó hevület, mint Fodor Józsefnél, aki szinte évről évre meglepi olvasóit nemcsak új kötetekkel, de új fordulatokkal is. Fodor József most 75 éves, s éppen félszáz éve, hogy Mikes Lajos Az Est-ben bemutatta verseit. Hangja kezdetben kissé Ady-s volt, de friss, érzékletes, az élet áradásával, izgalmával, az ízek, színek bőségével. *Lihegő erdők* (1927) c. első verseskötete már a kész költőt, a Nyugat „második nemzedékének” – Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Sárközi György mellett – egyik legkiemelkedőbb egyéniségét mutatta. Ebből az első kötetből való – sok szép verse közt – *A paradicsomok és a kert* című:

A paradicsomok: vörös
Zsarnokai a kertnek,
Dagadnak és nevetnek.
Minden vérét kiszitták:
Azért oly pirosak ők,
Azért oly sárga a kert –

Fodor József ihletét, alkotói módját is jellemzi ez a régi vers. S a hosszú pályá-

futás folyamán alakult, változott a mű, de a módszer, a reagálás mindig ilyen mindent felszívó maradt. A költői nyelv zsúfoltsága sokszor terhesnek látszik, mint a természettől erővel, fénnel teleszított kert. Régi szálak fűzik Berzsenyihez, Vörösmartyhoz. Az utóbbihoz inkább a mondanivaló súlyossága, az emberiség sorsának vállalása sodorja közel: a megélt „történelem pokla”, ahol „gaz játék” folyik és „gyermek szülőt, népek egymást emésztenek”. De mégis bizakodó, nem letörő, mint a nyéki Óriás, s ezt az energiakatlant nem hűtötte le a háború sem (alig 20 éves fejjel megjárta az első világháborút). Hitler tébolya kezdetén – mint az Est berlini tudósítója – látta a fasizmus kialakulását, küzdött a kor fertőzése ellen, publicisztikája (*A történelem sodrában*, 1961) idézi munkásságának ezt az értékes műfaját. Mikes Lajos és Osvát Ernő mellett (a Nyugat-nál) megismerte a kor íróit: Móricz Zsigmondot, Babitsot, Tóth Árpádot, Kosztolányit, Karinthyt, Tersánszkyt. József Attila, Gelléri Andor Endre, Pap Károly, Radnóti és mások fellépéséről is tudott újat, érdekeset mondani *Felkavart világ* (1972) című emlékiratában.

Fodor Józsefről hiteles összefoglaló megállapítást adott már évtizedekkel előbb Sőtér István: „Szent, hű dühök” megszállottjaként emlegetik – írta róla – s igazuk van, akik így jellemzik. Valóban kiapadhatatlan az indulata, soha meg nem pihe-

nők felháborodásai. Ő tehet erről? Talán inkább a világ. Legharcosabb költőnk... kibékíthetetlen, megalkuvást nem ismerő. Szíd, korhol, ostoroz. Szívünk mélyén igazat kell adnunk neki, hisz lelkiismeretünk oly fáradékony, erkölcsi értékünk oly könnyen eltömpül."

Igen, „a jóért, igazért száll szembe szüntelen”, de most másként lapozzuk új kötetét, ezt a mélyen megrendítő de profundis-t. A *Végtelen menet* nem ismételt hangok összefogása, melyet legutóbb a *Te-remtő nyugtalanság* (1968) verseiben halottunk. „Az élet dicsérete” mellett ez a „végső szók” kimondása akar lenni, somnázás az utolsó Perc előtt – a korábbi ódai zengés helyett – a komor, klasszikus veretű terzinák kicsit meghökkentenek bennünket, s ez a búcsúzó „adósság törlesztés”-nek szánt kötet Fodor gazdag pályáján is érdekes fordulat. Olyan gyónó-valló kötet ez, több filozófiai tartalommal, mint az életútra utaló konkrétummal. Bár feltűnik a kötet verseiben az erdélyi szülőföld: Nagyilonda, Torda a gimnáziummal, s a „drága régi Aranyos-vidék”, szülők, testvérek arca, a „jegyzőség unt robotja”, Ilus, az első múzsa, a „jó társ”, aki Mikes Lajossal szövetkezve indította el költői útját. S a háborúk, összeomlások megrendülése. Majd 1956 után az építkezés öröme. Erről írja a *Felkavart világ*-ban (de már enyhültebb hangon, mint Sötér korábbi megállapításában): „1957 tavasza. Belefáradtam a jelzőkbe, hasonlatokba, csak mondom egyszerűen: újra tavasz. Nemcsak időszakban, de emberi tényekben is. A sors furcsa, kegyetlen kegyéből immár másodízben van módunk – rövid idő alatt – tapasztalni: mennyi tehetség, erő és lelemény lakik ebben a népben, ha talpra szökik és ha tenni és építeni serkenti az egészséges életakarat.” Bölöni György mellett az irodalom serkentéséért kevesen tettek többet Fodor Józsefnél abban az „újra tavaszban”.

S ebben az étellel-halállal számottevő valamósos kötetben ez az intő emberi hang az átütő erejű „... hozz végzést a háboru ellen / Végre ember, ha aggódsz a vilá-gért”. S azt a babitsi büntudatot idéző ítő-letet is: „bírtam ki, mint büntárs az embe-rekkel”. Az egész *Végtelen menet*-ben ez a váltakozó megrendülés a köz és egyéni élet futó-tűnő volta közt adja az állandó fe-szültséget, hogy „hütlének hozzánk a dol-gok”. Csak az a vigasz számára, hogy a

mű hitelesíti a „jobb emberség” útját és „intés, példa lesz a fejekben”. A 38. vers (nincs címe a verseknek) mai liránk egyik remekelése, a nagy minták: Shelly, Keats megfogalmazásában, de a mozarai muzsika hangjaival, nem a lezáró „végső szók”, ha-nem:

..... s most itt vagyok.
Halálom pecsétjével ütve még,
Hogy leghübben mondtam,
mit mondhatok.

Mint ki legvégső látásból beszél
S bölcsességből, végszóként,
most pedig – –
„Ne haljon, ki jónak, nagynak él,

Mig ő nem érzi: már nincs dolga itt!” –
Szólt egy hang bent, vagy szél hozta, szél,
Vagy tán más. Mint villám ha jelenik.

Örüljünk, hogy Fodor József az „idő dan-tei kapujá”-ban is az emberség törvényére tanit bennünket. Nem „öngyászta” dadogá-sával, „tettek-re-váltott” szóval, gyarapítva a „jó társak rendjeit”. (*Szépirodalmi*, 1972)

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

T a k á t s G y u l a :

SÓS FORRÁS

Szép cím, kifejező cím, elgondolkoztató cím. Megmozgatja a képzeletet. De valami antinómiát is érzek benne. Mi szokott a forrás jelzője lenni? Hús, tiszta, kristály-vizű, bőven áradó... Hol van az a forrás, amelynek vize sós? Csak a tengervíz sós... De hátha nem is a természet, a völgyek, a lankák forrásáról van itt szó – lép tovább a képzelet. S felötlik bennem, hogy sós a vér és sós a könny. Sós „forrás” pedig a szív és a szem. Ahonnét az ember legsze-mélyesebb közlendői fakadnak: érzései és gondolatai, vágyai és álmái, öröme és szo-morúsága. S ha verseskötet élén olvassuk ezt a két szót, mi másra gondolhatunk: ez a kút, ez a forrás nem lehet más, mint ma-ga a költészet.

A látszólagos ellentét persze ezután is

megmarad a szavak kapcsolatában. A só szomjúságot ébreszt, a forrás elveri a szomjat. A só csip és mar, a forrás frissít és üdít. De nincs meg az igazi költészetben is ez a kettősség? A szépség és a fájdalom, a fénylő mosoly és a szikkasztó bánat, a szép remény hite és a görcs szomja?

Az asszociációk szárnyán repdeső képzelet nem járhat messze a valóságtól, ha a költő is azt mondja: „A Sós forrás, új verseskötetem címe is erről a kútról”, a költészet forrásáról beszél. Azt jelképezi. Az embert és emberiséget éltetőt. Az üdítőt és szomjat keltőt, amely nélkül sótlan lenne a világ. Személy szerint ma már úgy is mondhatnám, hogy az idő futásával és vele a rengeteg egyre komoruló sötétjével még inkább így érzem. Mint az erdő vadja a szózó-fához, úgy és mindig nagyobb kényszerrel és reménnyel térek meg a költészet gyönyörű és kínzó forrásához.”

A kötet az 1968 és 1972 közötti évek termését tartalmazza, csaknem hetven verset, Takáts Gyula érett költészetének legfrissebb darabjait, „egy érzésvilág gondolati elemeit, lírai képeit, ritmusát és színeit”.

A versek zöme topográfiailag most is ahhoz a tájhoz kötődik, melyet a Kaposvölgy, a Balaton és a Bece-hegy háromszöge határol. E költészet legerőteljesebb ihletője változatlanul a természet. De ezzel még nem sokat mondtunk. Takáts Gyula természet-látásának önálló karaktere, egyéni színe, saját mondandója van. Takáts Gyula nem a vikendező szemével néz körül, ő benne él a természetben, együtt lélegzik a fákkal, a vizekkel, a halakkal. A táj nem vasárnapi kirándulóhely a számára, hanem a teljes élet színtere. „Leszedett hegyen, hol gomba – és madár tart, csupán – tojással és elhagyott biling... – Itt élek, remete sorban – püspök-süvegű hegyeink – között...” – írja. Társai a pásztorok, a méhészek, a szőlőművesek, tekintete a berkenyén, a gombán, a pünkösdi rózsán, a gesztenyésen akad meg, a versek élővilágát a róka, a kecske, a macska népsíti be.

A költő a természettel valami olyan testvéri közösségbe került, ami a reneszánsz évtizedeit juttatja eszünkbe, Assisi Szent Ferenc Naphimnuszát, vagy talán egy még régebbi múltat, a görögök, az archaikus szépség és az arkádiái örömök idejét. Egy gyermekkori emlékére visszagondolva írja: „Jártuk az erdőket iszonyú magányosan. –

Ismerni mindent... Tudni s kézbe venni... – Testvéri seregbe – tereltünk mindent... – Befűrtük már magunk, akár a sperma, – nem volt oly rés és annak titka, – mert állat és növény velünk és bennünk növe: – a természet magunk s úgy jártunk benne, – oly iszonyú magányban, hogy már kísértés volt, – ezt gyűjteni és látni!...”

Takáts Gyula a természetben él, de nem remete módján. Bátyja a nap, nénje a hold, öccse a szél, húga a víz, mondhatnánk róla a Naphimnusszal, s ez a természet-közelség nála sosem önző, nem magáért való, nem menekülés. Látni akar, nemcsak nézni; célja a mennyet a földdel egészé tenni: amit gyűjt, megosztja mással, amit tud, azzal használni akar, amíg lát, a világra kíván tekinteni. Miniatur arcképet fest magáról, s a vers címében kérdőjelet ír a szó után: Remete? „Gyűjtöttem: nyárban, télbe. – Aszaltam magam is keményre. – Remete?... – Soha magamnak! – Forrás méheknek, vadaknak... – Barlangom szikla? – De hombár a szája: – élő szem, így is, úgy is a világra.”

Mit jelent ez a szinte reneszánsz természet-közelség, ez a görögös szépségű tájszemlélet Takáts Gyula lírájában? – A költő sosem veszi el kapcsolatát a valósággal, mindig az érzékelhetőből, a látványból indul el. A valóságot emeli költészeté, illetve a látványon túlit akarja megragadni, a mindenséget akarja versbefogni. Ez a látásmód a versek felépítésében, szerkezetében is nyomomonkövethető. A kötet első darabjának a címe: *Új s-fakasztó szirmait*. Előbb elmondja, hogy a fényes hullámokból fölhozott egy malomkővet, s egy mozdulattal a holt követ asztallá avatta, majd a kő a versben hasonlattá lesz, a költészet, az új versek jelképévé. Máskor a berkenye látványából indul ki, s a mulandóság és maradandóság fölötti töprengésig jut el. Harmadszor a rügyek közt feketén megvillanó macska képe lesz vers-fakasztó élmény. Negyedszer a szőlőművek alakja, aki nemrég még kovács volt, formálódik látomásá. Ötödször a hegyi vizgyűjtő betonvermek képe lényegül át költészeté. Hatodszor az útmenti görcsös-bogos almafa lép be a versbe. Hetedszer a csavart-törzsű, kivágott, öreg mandulák kínálják a példázatot: „Deszkák, múanyag és bádóg, – az ilyen szervetlen apróságok – szervezik tovább a világot...”

Ennek a sajátos Takáts Gyula-i természet-

látásnak egyik csodálatosan szép darabja a *Hideg-tű*. A költemény a szerkesztés és a kifejezés kikezdetetlen remeke. A vers: négy pontos és rézkarc-keményiségű kép a térről, a posztimpreszionizmus mindenemű pepecselgető, hatáskeltő modora nélkül. Az antropomorfizált természet áll előttünk, a téli táj, amelyben testvérre lelt a költő, ahol a sors törvényét, az élet etikus parancsát, emberi igazságait fedezi föl. S mindez a képek olyan érzéki kavargásában, a különféle szín-, hang- és illat-hatások pompájában jelenik meg, hogy csak ámulni tudunk. Látszatra egy téli kirándulás képeit és útvonalát ismertük meg, a vers valójában a költészet tiszta mámorának forrásához vezetett el. A *Hideg-tű* Takáts Gyula legújabb lírájának különlegesen szép darabja; önálló elemzést érdemelne.

A látvány költészetté emelése azonban Takáts Gyula lírájának csak egyik rétege. A *Sós forrás* verseinek van egy másik – nevezzük egyszerűen így: gondolati – vonulata. S talán ez az, ami ebben a kötetben az igazi újdonság. A törekvés, hogy e lírában az érzékelhető világ, a térbeliség három dimenziója mellett a negyedik dimenzió, az idő is helyet kapjon. *Triptichon* című háromrészes versében három axiómát fogalmaz meg: a tündéri rend, a hatyútiszta lelkiismeret s a tettben továbbélő maradandóság sarkigazságát. Takáts Gyula új verseinek szinte kulcs-szava lett az idő és legtöbbször visszatérő jelképe az óra: egy olyan idő, mely mindent meg- és lemér, a pillanatot és a mindenséget, s egy olyan óra, mely „egy nagyobb s egy belső világ” ritmusát számlálja. A dolgok... „A világ küszöbéig jönnek, – a formát szólító gyöngyház-partokig – s amíg a gyémánt újra metszi, – ülnek, mint szép emlékeink az idő – bányánkba épült grádicsán – s a lépcsős rétegek, csigák – virágos órája és szám-lapján – az alkony vékony márványa – meg se csorbul... Valami – csillag-tengegyű egyensúly – élő kristálya épül árbocra, – oltárra, petrencékre...” – írja *Jönnek felénk* című versében. Vagy idézzük egy másik kis remekét! „A tegnap?... A ma is tegnap már! – Átlépi a kis madár, a holnap – s mint fém-kormány mögött a levegő, – csontig dörren az idő, – s kitépelt szárnyak elvont mértana – örvénylik zsákjában tova, – mint röpcédulák vagy sárkányfarkak, – melyek híres csákonkról szakadtak...”

Ezt az idő-élményt egyfelől a költő személyes sorsa, évei számának gyarapodása táplálja, másfelől az az érzékenység, amelylyel a kor, a történelem változásait figyeli. Így a versekben egyrészt egy szubjektív, személyes, másrészt egy történelmi időélmény szólal meg.

Az elmulás, a maradandóság egyre mélyebben megélt személyes problémája a költőnek. „Jön a tél...” „Rövid a barlang...” „A várkapu... rajta át a semmibe és vissza sincs tovább...” – három, egymásután következő versből emeltük ki a sorokat, de mind ugyanazt mondja: tedd a dolgod, ne remüldözz, csak a vers tüze, a telitalalat-értékű szavak őriznek meg. Nádszál a remény, mégis „e tüzek fényéből szabjad ki rá a zászlód”.

És a világnyi idő? A történelem órajárása? Összezsugorodtak a távolságok, ember jár a Holdon, a világrések karnyújtásnyi közelbe kerültek... Évezrek és -milliók nyílnak ki előre és vissza. Tudósok hajolnak a régészeti leletek fölé, és olvassák ki az urnákból a múlt üzenetét. Tervek, rajzok, gépek születnek a holnap meghódítására. A költőt remény és aggodalom tölti el. Érzékeli a világ gondjait, az önpusztítás, a semmibe-hullás kockázatát, de hite erősebb. Ismeri a kockázatot, a rossz lehetőségét, de elfogadni nem tudja. Félti az embert a történelmi rövidzárlattól, attól a veszélytől, hogy az „új Atlantisz” tervét kiejti a kezéből, de reménye erősebb. A Semminél hatalmasabb a Tett – írja. Az ember egyetlen lehetséges igénye: otthonra lenni a világban. Boldogságának feltétele: a lélek és a szellem egysége, a tett és az értelem összhangja. Az egyik leggyakrabban leírt szava a remény, mely mindig valamilyen melioratív tartalmú jelzővel – „hús, pihegő” – összekapcsolva kerül a versbe. Legszebben talán itt: „Mert zuhanva is kísért – a görcs szomjában is remény – s a mély-tudat-ernyőn a szárny, – mint rózsás felhők között – a repülők kondenz jele! – Hajt, kísért és fénylik – nekünk e porból is – a szép remény hite...”

A világért való aggodás látomásos képeket szabadít föl a költőben, s ez Takáts Gyula költészetének merész gazdagodását hozta meg. Ballada, románc, legenda, freskó – így nevezi őket a címekben és alcímekben, de a hagyományos elnevezés a látomásos költészet, a mitikus líra modern darabjait takarja. Nemcsak egyszerűen a

görög mitológia személyeinek átértelmezéséről (pl. *A kan Püthia*), a népi angyalok és tündérek szerepeltetéséről van szó (ezek korábban is jelen voltak Takáts Gyula költészetében), hanem egy, a költő sajátos természet-látásából kinövő, egyéni arculatú, újszerű lírai nyelvvel, önálló szókapcsolatokkal és mondatszerkesztéssel párosuló látomásos-mitikus líra megteremtésének a lehetőségéről.

TÜSKÉS TIBOR

Mándy Iván:

MI AZ, ÖREG ?

A füst óriása vagy közismertebb változatában, népszerűbb nevén a halál angyala betölti a szállodai szobát, lepillant az egymás mellett álló apára és fiúra, s a fiú tudja, rövid ideig töpreng csak: melyiket vigye el a kettő közül. Senki se veheti észre azt az éppen csak elinduló mozdulatot, amellyel a fiú az apja felé mutat. „Nem volt ez jel, nem volt ez semmi. Csak éppen a hüvelykujj most már úgy maradt előre-cúsúva.” Rettenetes álom, eléggé félelmetes ahhoz, hogy egy életre önváddal töltsse el a fiút. S a füst óriása ravasz is: nem viszi el egyiket sem, együtt hagyja őket abban a szállodai szobában – összezárva, egymás körül keringve mindörökké. A *Mi az, öreg?* ezzel az álommal kezdődik; a korábbi Mándy-írásokból ismerős apa-figura a regényben nem is annyira a nosztalgia – inkább a vád és önvád kíséretében jelenik meg. Az álmokat, a látomásokat és hallomásokat kegyetlen önboncolás feszíti meg.

„Mi az, öreg?” – kérdezi az apa a *Régi idők mozijában* és így szólal meg az *Egy ember álma* első részében is – nem testi valójában jelenik meg ott sem, a riadt képzelet varázsolja elő minduntalan. Az egyszerre vágyakozó és menekülő ember újra meg újra belebotlik, szembesülni kényszerül ezzel az unalomig ismert, de sohasem unalmas ripaccsal, ezzel a sokszínű, szomorú emberrel. Szembesülni kényszerül önmagával is. Félszeg önzésük, összeszokott gyötrésük-gyengédségük – talán éppen azért, mert itt közös = elviselhetetlen-

nebb és tragikusabb, mint a korábbi írásokban.

A két férfi-alak mellé egyenrangú főszereplőként lép az anya – a „szent család” így teljes, s a fiú mindkettővel viaskodhat. A haldokló vagy már halott szülők jelen vannak, megszólalnak, mint Beckett kukában élő emberpárja. Amikor az író-fió ott-honába látogató fényképész nő körbenyargal a lakásban, minduntalan az ő nyomaikra bukkan; bosszantóan idegen itt, hiszen ő csak emlékeket, jeleket lát – karcolást, fényképet, virágos mintát a falon, az ajtófélfába ragadt hajszálat –, s láthatatlan számára az apa és az anya.

„A nő a hálószoba ajtajánál állt. Kezét végigcsúsztatta az ajtófélfán, mintha hajszáleret simogatna.

– Ez kinek a haja?

Ő meg ott állt a pohár vízzel. Nézte, hogy a nő gyöngéden megérint valamit az ujjá hegyével.

– Ide kentek valakit az ajtóhoz? – A nő megfordult, elmosolyodott. – De hát maga nem nagyon szokott verekedni.

Letette a poharat az asztalra, a lány mögött állt. Néhány apró hajszál beleragadva az ajtófélfába. Néhány őszes hajszál. Vézna kis bokor. Talán az ajtóból nőtt ki.

– Valakit ide nyomtak. – A nő még mindig mosolygott, és a hajszálakat simogatta. – Ide szoritottak.

Őszes hajszálak. Anya már egészen ősz volt...”

A tolatóan értetlen fényképész nő, s a tanácstalanul tűnődő író ott áll az ajtófélfába ragadt hajszálak előtt; a két ember, de az emberek és a látvány között is óriási a távolság: hiába a simogatás, hiába a készséges hátrafordulás, a kíváncsiság, a mosoly, hiába a pohár víz. A borzongató kép aztán megszelídül, a rövid, tagolt, leíró mondatokban szépséggé változik: „vézna kis bokor”. Esetlen és gyámolításra szoruló, mint az anya, akihez egykor tartozhatott. A „talán” szócskával is bizonytalanabbá tett látomás már légies is – a kis jelenetben szinte valamennyi Mándy-eszköz felvonul. S az apró, csak nagyítóval látható „csavarások” jó példája lehet, hogy a hajat simogató nő előbb – finom nyelvi játékkal – „mintha hajszáleret simogatna”: a hasonló és hasonlított szokásos, az ismerőstől a különös felé haladó rendje megfordul.

A *Fényképezés* fejezet párja az *Előzetes*.

Egyikben az ismert író „örökítik meg” otthonában, másikban a televíziósok mutatják be a várhatóan sikeres film íróját. S ahogyan a lakásban a szülők jönnek-mennek, beszélnek közben, úgy az eszpresszóban felvett képsort a halott barát, Zách emléke kíséri. A halott szülők, s különösen a halott barát tolakodó jelenléte – kimondatlanul – azt az élő számára nyomasztó kérdést sugallja: miért éppen ők. Mintha az az álombeli félmozdulat ismétlődne, mintha az előrecsúszott hüvelykujj rebbenne. Az *Előzetes* című fejezet televíziós kapkodását-hajszáját, s aztán a meghiúsult ankétot cseppnyi iróniával jeleníti meg Mándy. Az *Előadók, társszerzők* kötet „furcsaságai” élnek itt tovább.

A *Mi az, öreg?* figurái kibékíthetetlenül szembenállnak egymással és hasonlítanak is egymáshoz, az *ambivalencia*, túl az apa-fiú kapcsolatán, az egész világban, létbenemlétkben uralkodik: a dilettáns apa sikeretelensége, sorozatos bukása és a „siker fényében” élő író-fiú közönség-hiánya például édestestvérek. És a színhelyek, a tárgyi világ összhangulatában alig változik, mindegyik jellegzetes Mándy-táj. A lakás kamrája és a kultúrotthon termei egyformán sivarak, jelenük zavaros, kedélytelen, talán csak múltjuk van. „Vasalódeszka a falhoz támasztva. Fölötte a habverő meg valami háló. Üvegek a polcokon. Poros, üres üvegek. Az egyikben gyertya meg citromhéj.” És az otthonban: „Szürkés-fekete oszlopok között álldogáltak, akárcsak valami váróteremben.” Vagy: „Zászlók a sarokban. Összecsavart zászlók. Poros ablaküveg, megfeketedett fal.”

A regény minden „története”, valamennyi mellékszereplő ezért a családért van: az életbenmaradott büntudatát, a halál közelségét, a feloldhatatlanságot erősíti. A kultúrotthonbeli lány történetét – motoros udvarlója érzéketlenségéről, önzéséről – a szülők szemrehányása-mentegetőzése fogja közre. A nyolc fejezetre tagolt regény talán legfontosabb szerkezeti-szerkesztési módszere ez a fajta „vágás”.

A *Mi az, öreg?* talán a legtragikusabb Mándy-írás; a tragikumot ellensúlyozza – vagy fokozza? –, egyensúlyban tartja a keményebb, könyörtelenebb hang, s a megmecsillanó irónia. A nosztalgia lágysága inkább csak eszköz, ismerős stílári elem. Az alapélmény – a halál veszélye, fenyegetése mellett – az elszakadás, a kitérés, a

lezárás lehetetlensége. A részek, a fejezetek sehol sem fejeződnek be csattanószerűen – a könyv vége akár elindulás is lehetne.

LEVENDEL JÚLIA

Galgóczi Erzsébet:

PÓKHÁLÓ

A falu krónikásának szerepét, átalakulásának, mai életének írói megformálását vállalta már első novelláiban Galgóczi Erzsébet. Másik választott témája, a faluról városba került, értelmiségivé vált parasztfiatalok életének ábrázolása mellett lankadatlán figyelemmel kíséri ma is a falvakban lejátszódó eseményeket. Biztos kézzel választja ki a jellemző, az egyediben is általános érvényű mondandót, tanulságot hordozó epizódokat, ébren figyel a visszasszágokra, a kis és nagy törvényszegésekre, jogtalanságokra, a hatalmakkal visszaélőkre. A jellegzetességeket módszeresen összegyűjti, s írói műhelyében megformálva élénk tárja. Írásaiban, gondolkodásában indulatos, de nem öncélúan az. Indulata a tisztánlátás és láttatás makacs igényéből adódik, hangját mindig fölemeli, ha önzéssel, elvtelenséggel, törvényellenességgel, rosszindulattal, igazságtalansággal, hatalmi visszaéléssel, a közönségnek ártó erkölcsi eltévelyedéssel találkozik, s az elnyomottak, az igazságtalanul bántottak, a háttérbe szorítottak, az elhallgattatottak, a közösség érdekét szem előtt tartók, az igazságért harcolók oldalára áll. Ezzel a személyes állásfoglalással véleményalkotásra készíti olvasóit is.

Az új kisregény hőse, Niklai Géza, a saját falujában tsz-elnök már tíz éve. A történet szálai köréje fonódnak, ugyanúgy, mint azok a láthatatlan pókháló-szálak, amelyekkel rosszakarói próbálják beszöni, mozdulatlanná, lehetetlenné tenni. Egy tsz vezetésének csaknem minden gondja, nehézsége, buktatója feltárul az események során, de velük együtt a közösségért végzett munka értelme, szépsége is. Ahogy a tsz jellegzetességeit megmutatja Galgóczi Erzsébet, ugyanúgy néhány foglalkozása vagy pozíciója által determinált embert – néhány típust – is megrajzol. A jellegze-

tességek összegyűjtésével, s egy tsz-be, egy-egy emberbe sűrítésével sem válik azonban műve sematikussá. A fordulatossá cselekmény, az izgalmasság, az olvasót mind kíváncsibbá tevő, az egyes hősök sorsáért való aggodásra készítő szerkesztés és megírásmód biztosítja ezt.

Niklai Géza nem rendhagyó, de érdekes figura Galgóczi Erzsébet eddigi hősei között. Törekvő, értelmes, tehetséges parasztember, olyan, aki habozás nélkül képes bármikor alárendelni egyéni érdekeit a közösségi céloknak. Becsületos ember, talán túlságosan is az. Amikor tisztességtelen eszközökkel lépnek föl vele szemben, ő akkor sem tud hasonló „fegyvereket” használni. Ezért válik végül az ellene hajsztát indítók, az állásából kimozdítani akarók áldozatává, ugyanakkor bűnössé is olyan értelemben, hogy bár látja mi történik, mégis engedi maga köré szőni a megbénító pókhálósálakat, hagyja, hogy az események félresodorják. Szelid lénye a visszaütést nem vállalja, a nehézségek, a megpróbáltatások csak annyira edzik meg, hogy a reménytelennek látszó körülmények között is igyekszik „állva maradni”. „Lemondok! Én ezt nem csinálom tovább!” – mondja pillanatnyi felindulásában, de mégsem mond le, mert tudja, hogy nemcsak a személyéről, hanem a közösség további sorsáról is szó van. Annak a közösségnek a sorsáról, amelyre az ő gondjaira bízta, amelyért felelősséget vállalt. Niklai Géza tehát a gyengebecsületesek közé tartozik. Az erős-becsületes ember típusát az ifjabb Zsuppán képviseli, aki elnökhelyettesi tisztjéről való igazságtalan leváltása után sem futamodik meg, ott marad dolgozni a tsz-ben, sőt, meg is mondja a vele szemben pillanatnyilag főlénybe kerülőknek: „Engem itt mindenki ismer, az én szavamnak itt akkor is hitele van, ha nem vagyok vezető. Én itt maradok. Úgy vigyázzatok, hogy rajta tartom a szemem mindenem!” Az ő alakjában érzem megtestesülni az igazság győzelmének lehetőségét.

Vékonyka kötet a Pókháló. Első megjelölésére mindössze harmincnégy oldalt foglalt el ez a kisregény a Kortárs 1971. decemberi számában. Felmerülhet a kérdés: érdemes-e az ilyen terjedelmű írást kötetben kiadni? Ezt az írást feltétlenül. Galgóczi annyira közéleti töltésű irodalmat művel, annyira a legfrissebb jelen eseményeihez, gondjaihoz, javításra, változtatásra szo-

muló jelenségeihez kötődik, hogy érdemes minél több ember figyelmét rájuk irányítani.

MÁTYÁS ISTVÁN

Csontos Gábor:

A KŐFARAGÓ

Csontos Gábor szellemes, kalandos fordulatokban gazdag regénye komoly mondanivalót, sajátos életlátást és filozófiát hordoz. Már a mű alapgondolata is érdekes, várakozást kelt. H. Albert, a mű hőse, paraszti östehetség, a 30-as évek szobrászatának nagy reménysége életének hatodik évtizedében döbben rá arra, hogy hasztalanul elfecsérelte életét, nagy művészalmain nem váltotta valóra, s még csak örököszt sem nemzett, akire mestersége gyakorlása közben szerzett vagyonát ráhagyhatná. Elindul tehát, hogy legalább ezt az utóbbi mulasztását jóvátegye, s egy olyan nőt keressen, aki neki fiat szül, akiben élete folytatását remélheti. A kőfaragó mulatságos és elképesztő kalandok sorozatán megy keresztül, de célját nem sikerül elérnie. Hogy miért, ennek mélyen fekvő okai vannak.

H. Albert a maga elképzelésével, igényeivel abban a világban, amelybe sok évi távollét, elzártság után belesöpöppen, afféle „magányos bölény”, egész másfajta célok, álmok fűtik, mint a körötte megjelenő embereket, egészen mást vár tőlük, mint azok az élettől, s embertársaiktól – vagy adott esetben – csak tőle. Mégcsak nem is egyedül a pénz az, ami érdeklí őket, bár Csontos maró iróniával írt regényében érzékelteti, hogy milyen nagy szerepet játszik a kőfaragó életében az anyagiasság, azt is, hogy H. Albertnek nem utolsó sorban takaréokban őrzött félmilliója, vagy a zsebében őrzött százasai szereznek átmeneti, ideig-óráig tartó barátságokat. A lényeg azonban mégsem egészen ez. A fontosabb az, hogy azok a nők és férfiak, akikkel a regény főalakja hosszabb-rövidebb időre kapcsolatba jut – mint ő is a maga módján – mind-mind valamiféle rögeszme, hóbort, vagy szenvedély rabjai, mely elválasztja őket a másik embertől, alkalmatlanná teszi őket igazi áldozat vállalására, vagy akárcsak egy meghittebb

viszony kialakítására. Az egyik nő, akivel a kőfaragó kapcsolatba kerül, csak szórakozni akar és semmi más, a másik pusztán üzletet, a harmadik szeretne ugyan gyereket, de csak kizárólagosan önmagának, s ez nőiségét az ágyban is jéghideg páncéllá dermeszti, a negyedik a szeretkezés előjátékát arra kívánja felhasználni, hogy rejtett színészi ambícióit kitombolhassa, és így tovább. – H. Albert konfliktusa a világgal nagyrészt abban rejlik, hogy egészen másfajta erkölcsi, emberi telítettséggel indult, mint amit a kor felfokozott indusztrializmusa s a modern vívmányok, a technika százada magával hozott, életében egészen másfajta álmokat dédelgetett, mint amit az általa feltárt környezetben talál. A kőfaragó, a hajdani nagy tehetség paraszti sorból emelkedett ki, hitt az emberi kapcsolatokban, az érzelmi momentumok fontosságában, mesterségessé laposodó sirkőfaragói tevékenysége közben is állandóan csábitotta a gondolat, hogy maradandót alkosson, fölébe kerüljön a múlandóságoknak. Az, amit a városon kívül levő, távoli műhelyéből kilépve tapasztal egy egészen másfajta, legbensőbb gondolataira egyáltalában nem rímelő valóság, melyet elért az elidegenedés hulláma, melyben az emberi kapcsolatok elmechanizálódtak, elridegedtek, üzletszerű, hideg érdekviszonnyá váltak; ahol még – az író szavaival élve – a szerelem is *ipar* lett, „egy pohár víz” a pillanatnyi szomj elverésére.

Csontos a könyv egyik kísérteties, lidércnyomásszerű fejezetében – egy iskolai „látogatás” keretében azt is bemutatja, hogy ad absurdum vive hova vezet ez a rideg, amorális, az emberi viszonyokban, minden mértéket, minden emberi értéket tagadó elősztonösödési-elgépiesedési tendencia. Egy tornaórán vagyunk, ahol egy sötét szemüveges fiatalember zavaros felkiáltásokkal, monoton utasításokkal és külföldi jassz nyelven „irányít”, ami azt jelenti, hogy mindenki azt csinál, amit akar, az egyik sarokban értelmetlenül és örült iramban mesterséges tápszerekkel izomkolosszusokká dagasztott fiatalemberek súlyzóznak, a másikban nyilvánosan szeretkeznek, a harmadikban kivetkőztetik a tanárt ruháiból, lemeztelenítik és megszégyenítik, hogy az egész anarchikus forgatag végül a „zenészek” megjelenésével beat-örjongsbe füljön.

Nyilvánvaló, hogy H. Albertnek egy ilyen

közegben a maga „konzervatív” elképzeléseivel, törekvéseivel nem sok keresnivalója van. Ezer oka volna rá, hogy ezzel a fajta „társadalom”-mal, melyet kicsapongók, üzletelők, frigidék, komédiások és agyalgyultak serogének ismert meg, szembekeverüljön, vagy a zürzavarból más utakon keressen maga s elpredálnak érzett élete számára kibúvót. Ezt a kibúvót egy kocsmai filozófus fel is kínálja neki. Vádoló szavakkal illeti az egész kort, mely az embert megfosztotta az embertől s az istentől, túlvilágtól is, annak reményétől, hogy valaha, valahol valamiféle igazságszolgáltatást reméljen. Azonban az író nem ide akar kilyukadni, mondanivalója nem kíván szolgálni semmiféle politikai vagy eszmei reakciót, célja csupán a problémákra való rávilágítás, az eszméltetés, hogy nézzünk szembe azokkal a kérdésekkel, melyeket maga a modern élet vet fel. Hőse nem válik tehát az elszenvedett kudarcok hatása alatt sem valamiféle retrográd idealizmus apostolává, hanem reálisan felmérve lehetőségeit az életben *belül* keres magának új életcélt és értelmet, a szüntelen akarásban, a folytonos újrakezdésben, s a tudatban, hogy munkái, ha talán nem is halhatatlanok, valamiképp őrzik egyéniségét, életének döntő élményeit.

Csontos Gábor regénye javarészt jó, tehetségesen megírt regény, mely komoly problémákat feszeget filozófiai, társadalmi tekintetben egyaránt. Kiben nem fog valaha felvetődni a kérdés, hogy vajon minek szolgált életével, vajon mi marad belőle, ha átlépte a múlandóság küszöbét, vagy ki nem tapasztalta, hogy milyen nehéz társat, vagy akár megértő hallgatót találni életünk komoly problémáihoz, céljaihoz. Csontos regényének tehát mind filozófiailag, mind társadalmilag valóságalapja van, amin elgondolkozhatunk. A regénynek azonban hibája az, hogy a szerző főként az élet perifériáira szorult elemeket – volt kerítőnőket, lumpokat, deklaszszált egyéneket – sorakoztat fel, akiknek sorsát, gondolkozásmódját nem tekinthetjük éppen a legtipikusabbnak. Kár az is, – s kissé fantasztikus –, hogy a regény hőse utcai, kocsmai ismerkedésekkel, csaknem teljesen a véletlenre, az alkalmosszerűsége építve próbál társakat (társat) szerezni életre szóló vállalkozásához, ami eleve magában rejti a kudarc csíráit. De ez utóbbiért tán kevésbé marasztalhatjuk el az író, hiszen célja kalandos, izgalmas történet kikerekítése volt.

A könyv rokonszenves vonása s végeredményben megnyugtató, hogy az író az általa ábrázolt világ periférikus alakjain is fellillantja a humánus, emberiség, egy-egy csirázó emberi érték, a későn-ébredő gyengéd szeretet vagy a bajtársiasság meleg fényeit, s végeredményben könyve mondani-valójával arról győz meg, hogy a bemutatottak és megkritizáltak ellenére sem vesztek ki s fognak kiveszni az életünknek tartalmat adó nagy célok, emberi értékek.

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

Lázár Ervin:

A HÉTFEJŰ TÜNDÉR

Amikor először olvastam Lázár Ervin meséit, melyek *A hétfejű tündér* címmel jelentek meg a Móra Kiadó gondozásában, úgy gondoltam, kellemesebb és hálásabb feladatot nem is kaphatnék, mint hogy olvasói élményeimről beszámoljak. Hiszen egyebet se kell tennem, mint megfogalmazni azt a hatást, amelyet a mesék kiváltottak belőlem, s megvizsgálni, mivel és hogyan nyerték meg tetszésemet.

Rá kellett jönnöm, talán még sosem kaptam nehezebb föladatot. Hogyan is fogalmazhatnám meg a mesék hatását? Csak ilyen szedett-vedett szavakat mondhatnék: megneveltettek, elbűvöltek, vesémbé hatoltak, gyermekké tettek, gondolkodtattak, meleget adtak. S hogy milyen mechanikákkal, praktikákkal, szóalkalmiakkal hatottak rám? Ehhez szét kellene szerelni a meséket, alkatrészeikre, mint egy szép autót, mely oly gyönyörűen és fényesen suhan, ám oly esendő olajosan, csonkán, darabokban... A szerelőember mégiscsak nekiveselkedik; tudja, ismét összerakható a masinéria, folytatódnak a finom száguldás.

Igen ám, de ezek a mesék nem az autóhoz hasonlítanak. Olyan lények szerepelnek bennük, mint a Rettenetes Háromkerekű Pakukmadár, Szörnyeteg Lajos, a legjobb szívű behemót, Nagy Zoárd, a lépkedő fenyőfa, vagy éppen Vadkan Valdemár, az erdei rendőrautó, hátán Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna a sziréna, valamint Gepárd Gőza és Medve Medárd rendőr, a Négy-

szögletű Kerek Erdő rendfenntartó közegei. S ki merné szétszerelni, majd ismét összerakni Vadkan Valdemárt, a rendőrautót?

Amikor erre rájöttem, elsomorodtam. Hát ezért szedtem széjjel kisiskolás korom óta annyi verset, regényt, szomorú- és vigjátékot? Úgy járok-e majd ezekkel a meséikkel, mint a lepkék, bogarak, virágok boncnoka -, a színes állatok, növények halotti preparátumokká válnak, ha próbált eszközeimmel illetem őket? Vagy mint a madártrillák és tremolók elemzője, az ornitológus, lelassított magnóján a torz döntéscseléssel?

Mégsem térhetek ki a feladat elől. Győzőn a kíváncsiság! Elvégre a gyerekek is mindent szétszednek. Ami biztos, biztos: azért magam is mesével kezdem, ha lényegesen szárazabbal is, mint egy igazi mese-mondó.

*

A stilisztika valamelyik bűvara kísérletképpen a következő kérdést tette föl a gyerekeknek az iskolában. Két állat él az őserdőben, Mivibi és Muvubu. Semmit sem árulok el róluk, csak a nevüket. Próbáljátok mégis leírni: milyennek képzelitek őket?

Valamiképpen döbbenetesen egyöntetű volt a gyerekek válasza. Mivibi kicsi, gyors mozgású, a fán futkos vagy röpköd, helyes arca van, hegyes orra, ügyes mancsa, fűrge rágcsálója, vékony hangja -, menyét-, mókus-, majom- vagy madárféle mindenképpen. Muvubu ezzel szemben a földön él, nagy, busa, mély hangú, lomha, lusta, esetlen; elefánt, orrszarvú, bölény, esetleg medve vagy lajhár. A változatok „szórása” nem kicsiny, de szigorúak a szóródás határai. Igaz, hogy Mivibi madár, majom és mókus egyaránt lehet, ám bölény vagy medve semmiképpen. Muvubu sem lehet kolibri, ez egészen biztos.

Minden tartalmas szóképhez meghatározott - legalábbis *részben* meghatározott - képzetek tartoznak a fantáziában. A gyermeki képzelet ilyen szempontból érzékenyebb és finomabb a felnőttekénél. Aki a gyerekek tetszésére pályázik, annak be kell tartania a gyermeki észjárás iratlan játékszabályait.

Lázár Ervin betartja ezeket a játékszabályokat. Nem gügyög, mint a felnőttek gyermektársaságban - de meg tudja fogalmazni, amit a gyerekek nem tudnának; a gyermeki szemlélethez író mód alkalmazko-

dik. Meséinek egyik legfontosabb tulajdonsága: nemcsak mesél, hanem meséltet is. A *Mese Julinak* mesemondó és hallgató közös műve; a *Rácegresi és Pácegresi*-ben Babó Titti úgy regéltet magának Ajahtan Kutarbani királlyal, hogy a mesét ő maga szövi; az öregembernek szinte csak a két keze kell a mesefonál gombolyításához.

A képzeletet Lázár fölcsigázza, megmozgatja, de sohasem szolgálja ki, nem elégíti ki maradéktalanul. Mivibi és Muvubu példáján láthattuk, hogy a meseképek tartalma részben meghatározatlan; a jelentés szimbólikus tartományát a gyermeki képzelet népesíti be. A mesélő orientálja a képzelőerőt, de semmit se rág szájba. S a képzelőerő irányítását szolgálja a groteszk szócsavarás, a szürreális kép, az abszurd megismerés, a bumfordi elrajzolás megannyi változata. Lázár meséiben nem a sárkánynak, hanem a tündérnek van hét feje. A gyerekek jó ösztöneit ajzza föl, még akkor is, ha látszólag vásott hajlamaiknak hízeleg. Ezeket mesterien fordítja visszájukra, de tudja: minden költészet alapja az ellenpont – mindig kell néhány csepp sárkánytej a tündéri koszthoz.

A mesélő hol a mindentudó, hol a tudatlan álarcát ölti. Hozzáférhetetlen bölcs marad, miközben cinkosa, egyenrangú játszótársa lesz a térdén ülőnek. Olyan, mint egyik hőse, Mikkamakka, aki „majdnem mindent tud. Avagy: majdnem tud mindent. Esetleg: mindent majdnem tud.” *A nyúl mint tolmács* utánozhatatlan telitalálata és bölcs humora azon a bájos evidencián alapul, hogy a Kecske csak kecskéül, a Ló csak lóul tud. A Nyúl aztán megmagyarázza a Lónak: a Kecske azt akarja tudatni vele, hogy Mekmek, s a Kecskének: a Ló közölni kívánja: Nyihaha. Ettől mindketten boldogok lesznek, úgy érzik, végre megértették egymást. Holott csak az történt, hogy *egyetértésre jutottak*: mindkettő a maga nótáját fújja. Az evidencia megnyugtató igazsága hatja át a hallgatót: mindenki legfontosabb mondanivalója önmaga.

S ezzel, azt hiszem, sikerült valamennyire becserkészni Lázár Ervin bölcséletét. Bölcséletét, hiszen komolyan veszi közönségét, a kisebbeket, s a nem egészen felnőtté sivarodott nagyokat. Valahogy így foglalnám össze ezt a bölcséletet: „Légy hű magadhoz”. Aki szeplős, ne utálja tehát a szép-

lőt, hanem szeresse, s ha lehetséges, egy picivel jobban is, mint megérdemelnék. A Hangya semmivel se gyöngébb, mint a Majom, csupán kisebb; nincs szégyellnivalója. A Kos sem gyöngébb a Rókánál, csak szelidebb; nem tudja, micsoda félelmetes fegyvereket visel a homlokán. A kék virágok mindannyian szépek, de hiába vetélkednek, egyik sem lehet olyan szép, mint Varga Julcsa szeme.

Az önismeret megnyugtató. Arra szoktat, hogy csak a magunk törvényei szerint kapcsolódhatunk a világhoz. Az erdei költők versenyét Dömdödöm nyeri. A többiek – Macskavati, Ló Szerafin, Aromo, Bruckner Szigfrid és Szörnyeteg Lajos – szebbnél szebb, illetve rútabbnál rútabb verseket szavalnak; Dömdödöm csak ennyit mond: „Dömdödöm, dömdödöm, dömdö-dömdö-dömdödöm”. Mivel ez – nagyképien szólva – maradéktalan önkifejezés, minden mesterkedés, ügyeskedés nélkül, jelentése nem vitás: „mindannyiunkat nagyon szeret”.

Nemcsak megnyugtató meséket olvashatunk e könyvben: talányosakat is. Ezek – mint például a *Szurkos kezű királyfiak*, vagy a *Ha három lábon gyábokorsz* – termékeny gondolatokra ösztönöznek, fölzaklatnak.

Ha gombostűhegyen megvizsgáljuk, melyik az a gyermeki tulajdonság, amely a leggyakrabban szerepel Lázár meséiben, a vetélkedés tűnik szemünkbe elsősorban, változataival, a kivagyisággal, dicsekvéssel, hetvenkedéssel, versengéssel, kakaskodással. A huszonhárom meséből legalább egy tucatban találkozhatunk ezekkel a viselkedésformákkal, melyek voltaképpen mind egyetlen tulajdonsághoz, a hiúsághoz kapcsolódnak. A mesemondó fölismert egy pedagógiai alapigazságot: a gyermeki közösségek összetartó erejeként aknazható ki a föltűnni-vágyás, a kíválni-akarás. S ez nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek világában is érvényes. Nem lehet véletlen, hogy Lázár újabb novellái és meséi között alig-alig érzékelhető az elválasztóvonal. Mert ahogyan felnőtt-gyerekként szól a gyerekekhez, úgy gyerek-felnőttként szól a felnőttekhez.

Arra neveli a gyerekeket, hogy vállalják magukat és szolgálják a jóságos tündért – a saját szavai szerint – „vassal, vérrel, vencesellővel. És szeretettel”.

Nos, megpróbáltam egy kicsit szétszerelni Lázár Ervin meséit, „vassal, vérrel, vencsellővel”. Összeraknom talán nem sikerült, de ajánlom őket mindenkinek szeretettel.

ALFÖLDY JENŐ

Hermann István:

A SZEMÉLYISÉG NYOMÁBAN

Lehet-e még újat mondani az *Oidipusz király*, a *Hamlet*, vagy a *Tartuffe* igazságairól? Szolgálhat-e még gondolati meglepetésekkel a *Rómeó és Júlia* vagy az *Armány és szerelem* újraolvasása? Hisz könyvtárnyi tudós munka elemezte, definiálta már e műveket; s olvasmány vagy színházélmény formájában mi is jó párszor átéltük már konfliktusait, világukat – viszonylag megbízható ismereteink vannak róluk. Mégis igaz, hogy esztétikai gondolkodásunk, dramaturgiai szemléletünk olykor felületességen kapható: sokszor beérjük az öröknek vélt igazságokkal, elfogadjuk a már elfogadott magyarázatokat ahelyett, hogy tiszta lapot választanánk gondolatainknak.

Hermann István új esszékötete épp erre szólít fel: a drámairodalom legkiválóbb alkotásairól kialakult sematikus magyarázatok felülvizsgálatára, az „örök igazságok” újragondolására. „Nem örök igazságok ezek – vallja bevezetőjében –, hanem mai igazságok, nem elvontak, hanem konkrétak, nem történelmi, hanem aktuálisak”. S hozzáteszi még: „A művészet csak akkor élhet – s ezen belül a színpad mint közvetlenül élő művészet –, csak akkor töltheti be hivatását, ha aktuálisan bekapcsolódik a mai élet és gondolatvilág vérkeringésébe”.

Hermann esztétikája ismeretelméleti alapozású, s ez kizárja, hogy különféle dramaturgiai kalandokba bonyolódjék. Nem csábitják a tetszetős analógiák, vizsgálódásai nem rekednek meg a felületi jelzéseknél, miként ez Martin Esslin vagy Jan Kott „fölfedezései” mögött érzékelhető – inkább azt kutatja: hogyan, milyen formában tükrözi a mű korának alapvető, a fejlődés erővonalait meghatározó konfliktusait. Lukács nyo-

mán „a jellemek és a kollízió társadalmi-történelmi lényegének benső összhangjától” teszi függővé a dráma valóság hitelét – így jut el az „átfogó gondolatokon” túl a differenciáltabb megfogalmazásig, e módszer segítségével sikerül valóban reveláló összefüggéseket föltárnia.

Az *Oidipusz király* alapvető konfliktusát a társadalmi törvények és erkölcsök hatásmechanizmusából vezeti le; így talál rá a dagadt lábú király nagyságának példaadó lényegére, hogy tudniillik a „bölcsség és a művészet segítségével” le tudta bírni a fátum erejét. *Othellóról* megállapítja, hogy „nála kevésbé féltékeny embert nehezen lehet elképzelni” – s ez meglepően hat, hisz ezt eddig épp fordítva gondoltuk. Hermann érvelése mindazonáltal meggyőző: a tragédiát Jágó féltékenységből magyarázza. Jágó világa felett „kizökkent az idő”, s a mór, aki nemcsak rangban, de érzelmi- leg is magas színvonalon áll, kellően naiv ahhoz, hogy ne érzékelye a „feleslegessé váló energiák erejét és szükségszerűen aljas kifutását.” Meggyőző érvelés ez, főképp azért, mivel a pszichológiai földérintés helyett történelmi távlatban vizsgálja a shakespeare-i gondolatot. Molière *Embergyűlölőjének* igazi hőstét Philintben látja: ő az, aki megérti etika és etikett dialektikus összetartozását. S ebben az összefüggésben az Alceste képviselte filantropiáról kiderül, hogy „embertelen elmélet”, mivel az emberiség humanizálását külső feladatnak hiszi. Az *Armány és szerelem* legsajátosabb jellemzőjét nem a romantikus cselekmény-bonyolításban s a szentimentális tirádákban látja, hanem Miller zenész igazságában, amely a polgár erkölcsi fölényt hirdeti az udvar ármányvilágával szemben. A *Ványa bácsi* elemzése során frappáns megfogalmazását adja a csehovi vígjátéktípusnak: Csehov hősei valamennyien az élet hiányában szenvednek, ám ezt képtelenek fölismerni – sorsuk vállalása helyett az illúziók szövögetésébe felejtkeznek. Brecht szocialista realizmusának lényegi tartalmát a *Kurácsi mama* néma szereplőjének, Kattinnek a magatartásában tapintja ki: egy új „hőstípust” ismer fel benne, aki nem lát és nem is akar ellentétet látni az egyes ember és a történelmi fejlődés között.

Hermann gondolatébresztőként ajánlja esszéit; a tárgyalt drámák „gondolati rendezéséhez” fogódzoul. A felsorolt példák

legfeljebb jelzésszerűen utalhatnak csak arra a *korszerű színházzemléletre*, amely ezekből az esszékből kiolvasható. A kötet ennél jóval gazdagabb tartalmú: Szophoklészről – Brechtig a dráma történetének több évezredes útján kalauzol végig. Hermann kiváló felkészültségű, széles látókörű kalauznak bizonyul, aki bizton tájékozódik e hatalmas út társadalmi, történelmi, filozófiai „jelzőtáblái” között. Végeredményben a színház „pionír jellegű” hivatása izgatja, s helyesen állapítja meg, hogy e hivatás betöltéséhez a színháznak mindenekelőtt *dramaturgiára* van szüksége. Követke-

zetesen képviselt *világnézetre* tehát, amelynek alapja: a marxista gondolkodás.

Köztudott, hogy Jan Kott abszurd-egzisztencialista eszmerendszert tükröző dramaturgiai tanulmányai a hatvanas évek elején mily közvetlen hatást gyakoroltak a világhírű angol rendező, Peter Brook munkásságára. Hermann István esszéi a marxista eszmeiség talajáról kínálnak föl érdekes, izgalmas gondolatokat – színházi szakembereinken a sor, hogy a gyakorlatban is hasznosítsák ezeket. (*Magvető Kiadó, 1972.*)

MAJOROS JÓZSEF

KOLTA FERENC

Június 11-én, ötvennyolc éves korában elhunyt dr. Kolta Ferenc irodalomtörténész és kritikus, a Pécsi Tanárképző Főiskola irodalomtudományi tanszékének vezetője, folyóiratunk munkatársa és volt szerkesztője.

Kolta Ferenc, fiatal középiskolai tanárként, a 40-es években kapcsolódott bele folyóirat-elődünk, a Sorsunk kritikai tevékenységébe, majd a Dunántúlnak állandó munkatársa. A Jelenkor egyik alapítója s indulásától, 1958-tól öt éven keresztül szerkesztőségi tagja, a kritikai rovat vezetője. Tudományos érdeklődése – főiskolai tanári és tanszékvezetői, valamint széles körű kulturális és közéleti tevékenysége mellett – az ifjúsági irodalom felé fordul, s az utóbbi évtizedekben az ifjúsági irodalom történetének és elméletének nemzetközileg elismert szaktekintélye. Utolsó írását januári Petőfi-számunkban „Kortársak Petőfiről” címen közöltük.

Halála az ifjúsági irodalom tudományának, Pécs kulturális életének és folyóiratunknak fájdalmas vesztesége. Emlékét tisztelettel őrizzük.

Június 20–22-én rendezik Pécsen az V. BARANYAI IRODALOMTANÍTÁSI NAPOKAT. A gazdag programban Miklós Pál kandidátus a korszerű irodalomszemléletről, Komár Pálné főiskolai tanár a korszerű irodalomtanítási szemléletről, Újvári Jenő, Pécs Város Tanácsa Művelődésügyi Osztályának főelőadója pedig „Irodalomtanárok a város kulturális közéletében” címmel tart előadást. – A Pécsi Nemzeti Színházban ankétot rendeznek O'Neill: Marco Polo milióni című drámájának rendezőjével és szereplőivel. Bécsy Tamás kandidátus beszélgetést vezet az amatőr színjátszás problémáiról a Pécsi Amatőr Színpad Mario Moretti: Giordano Bruno pere című előadása kapcsán.

Az irodalomtanítási napok alkalmából 22-én író-olvasó találkozót is rendeznek. A meghívott vendégek: Nagy László Kossuth-díjas és Szécsi Margit József Attila-díjas költő; bevezető előadást tart Czine Mihály kandidátus.

A SZOCIOGRÁFIA ÉS AZ INTERJÚ kérdéseiről rendezett vitaestet Pécsen a TIT Baranya megyei Szervezete május 18-án a Bartók Klubban. Az esten Bertha Bulcsu és Thiery Árpád íróval beszélgetett Szederkényi Ervin, a Jelenkor főszerkesztője.

*

DÉL-BARANYAI NÉPI FARAGÓ- ÉS SZÖTTES-kiállítást rendeztek Pécsen a Kisgalériában. A május 14-i megnyitón Csorba Ti-vadar, az MSZMP Baranya megyei Bizottságának munkatársa mondott beszédet.

*

Május 16-án szerkesztőségünkbe látogatót L. I. LAZAREV kritikus, a Voproszi Literaturny című szovjet folyóirat főszerkesztő-helyettese. Pécsi írókkal és szerkesztőkkel beszélgetett az irodalomkritika problémáiról. Pécsi tartózkodása során előadást tartott a Tanárképző Főiskolán.

*

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT pécsi megnyitóját június 4-én rendezték a Hírlapolvasó nagytermében. Az est vendégei: Baranyi Ferenc költő, Fehér Klára József Attila-díjas író, Nemes László író és Pákolitz István József Attila-díjas költő. Megnyitó beszédet mondott Szentirányi József, az MSZMP Pécs városi Bizottságának titkára. Közreműködött Labancz Borbála színművész és a Mecsek Fúvósötös. Az ünnepségen nyitották meg a magyar könyvnyomtatás 500. évfordulója alkalmából rendezett emlékkiállítást.

A megnyitó résztvevőin kívül Pécsen és Baranyában Arató Károly, Bárdosi Németh János, Buda Ferenc, Csorba Győző, Kende Sándor és Rákosy Gergely szerepelt könyvheti író-olvasó találkozókön.

Megjelent a BARANYAI MŰVELŐDÉS új száma. A Népművelés rovatban többek között Pálincás Györgynek a nemzetiségi báziskönyvtárakról és Csorba Győzőnek a gyermekkönyvtárakról szóló írását olvashatjuk. – Sarkadiné Hárs Éva múzeumigazgató cikke bemutatja a 15 éves Pécsi Modern Képtárat.

A közeljövőben megjelenik TŰSKÉS TIBOR a költő Zrínyi Miklósról írott könyve a Móra Kiadó „Így élt...” sorozatában.

Fennállásának tizedik évfordulóját ünnepelte június 2-án a szombathelyi ÉLETÜNK. Az ünnepséget együtt rendezték az ünnepi könyvhét megnyitójával. A folyóirat tevékenységét Simon István Kossuth-díjas költő, a Magyar Írók Szövetsége titkára méltatta. A jubileum alkalmából szeretettel köszöntjük dunántúli folyóirat-társunkat.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ – amely a most zárult évadban három új magyar drámát mutatott be – a jövő évadra négy magyar ősbemutatót készít elő. Csák Gyula, Garai Gábor, Illyés Gyula és Sándor Iván új művének bemutatását tervezik.

A SIKLÓSI VÁRFESZTIVÁL idei ünnepségsorozatában június 9-én avatták fel a Kossuth téren Gádor István Kossuth-díjas keramikusművész díszkútját. Avató beszédet mondott Takács Gyula, Baranya megye tanácselnökhelyettese. Ugyanekkor nyílt meg a siklói várban Gádor István állandó kiállítása.

FÜRTÖS GYÖRGY pécsi keramikusművész kapott megbízást a fővárosnak ajánló díszkút elkészítésére. A díszkutat a Várban, a Tóth Árpád sétány és a Móra Ferenc utca kereszteződésénél állítják fel.

KODÁLY ZOLTÁN szobrának felállítását tervezi a Baranya megyei Tanács a pécsi Várkertben. Elkészítésére Vargha Imre Kossuth-díjas szobrászművész kapott megbízást. Az avatásra 1975 őszén kerül sor.

BIAI-FÖGLEIN ISTVÁN festőművész képeiből rendeztek kiállítást május 31 – június 16 között a Képcsarnok pécsi termében. A kiállítást Bükkösi László, a Pécsi Nemzeti Színház művészeti főtitkára nyitotta meg.